Constantin Schifirneț

C. RĂDULESCU-MOTRU
VIAȚA ȘI FAPTELE SALE

VOLUMUL I

ALBATROS

ISBN 973-24-1019-1

CUVÂNT ÎNAINTE

În lucrarea de față ne-am propus să prezentăm viața și activitatea filosofului C. Rădulescu-Motru, încă insuficient cunoscute. Exegeza noastră pornește de la informații excerptate din documente aflate la Arhivele Naționale ale României, Arhiva C. Rădulescu-Motru de la Biblioteca Academiei Române, din vasta corespondență cu tatăl său, – document uman excepțional –, din „Noua Revistă Română" și din opera sa postumă, *Revizuiri și adăugiri*, precum și din jurnalul lui Titu Maiorescu. Pentru că filosoful a fost prezent la orice eveniment petrecut în universitate, întreprindem o analiză a tuturor activităților lui C. Rădulescu-Motru, o parte din ele generând dispute publice, chiar și în parlamentul țării. Deoarece o parte din documente sunt puse pentru prima oară *in extenso* în circulație publică, în acest volum, vocea exegetului este destul de discretă, dar va fi mult mai pregnantă în următorul, în curs de apariție.

În reconstruirea vieții filosofului și omului public am ținut seama de psihologia personalității sale, de relațiile sale umane și sociale, dar și de influența timpurilor pe care le-a traversat. Ideea ce ne-a călăuzit are în vedere legitimarea ideilor și acțiunilor lui în întemeierea de sistem filosofic și a unor instituții de filosofie.

La textele citate s-a păstrat forma de exprimare și ortografia timpului.

În documentarea pentru această lucrare am fost sprijinit de acad. Gabriel Strempel, Fănuș Băileșteanu, Gabriela Dumitrescu, Georgeta Ciufu, Elena Cristescu, Ioan Spătan, Sergiu Peteculescu, de la Biblioteca Academiei Române, profesor univ. dr. Marin Diaconu,

conf.univ.dr. Viorel Cernica, conf.univ.dr. Constantin Aslam, Ion Mamina, Constanța Deaconu, de la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Dolj, Tiberiu Avramescu, Dora Mezdrea, Rodica Cosmaciuc, Vasile Fornea, C. Protopopescu, lucrători ai Arhivelor Naționale. Am beneficiat, de asemenea, de un sprijin important din partea dlui Ștefan Nechita de la Biblioteca Academiei Române.

Trebuie spus că în elaborarea cărții am folosit excelenta lucrare *C. Rădulescu Motru. Bibliografie*, de Marin Diaconu.

O înțelegere deplină și un ajutor cum numai ea știe să mi-l ofere în toate momentele vieții le-am primit de la soția mea Maria Schifirneț. Fiica noastră, psiholog Elena Schifirneț, a citit cu multă atenție manuscrisul și a formulat observații și sugestii utile.

În redactarea cărții am beneficiat de competența recunoscută a d-lui Ion Nistor. Fără sprijinul și zbaterea doamnei Georgeta Dimisianu această lucrare nu ar fi putut să apară.

Tuturor le transmit cele mai vii mulțumiri.

I. STRĂMOȘII

1. Ion Butoi

I-a fost sortit unui sat din Oltenia, să dea pe unul dintre cei mai originali filosofi dar nu din zona Craiovei, loc al banilor și marilor boieri, nici din partea Gorjului ce a plămădit două genii ale artei românești – Brâncuși și Arghezi, ci din zona Mehedințiului, loc mai predispus meditației.

Satul natal al lui C.Rădulescu-Motru este Butoești. Situată într-o regiune de deal din zona Mehedințiului, așezarea își are denumirea de la proprietarul moșiei și fondatorul satului, Ion Butoi, tatăl mamei lui C.Rădulescu-Motru[1]. S-o fi transmis nepotului această capacitate de a ctitori a bunicului său matern, regăsită în faptele sale întemeietoare de sistem filosofic. Pe linia paternă, prin influența lui E. Poteca, aceeași aptitudine o exersează permanent în învățământ și în publicistică.

Localitatea sa natală este situată cam la mijlocul distanței – 64 km de fiecare dintre principalele localități: Craiova, Turnu-Severin și Tg. Jiu. Comuna se află în lunca Motrului. Altădată erau Butoeștii de Sus și Butoeștii de Jos. În a doua jumătate a secolului XIX satul Butoești făcea parte din plasa Motru de jos și se situa în partea de răsărit a județului Mehedinți. Ca în orice zonă colinară, oamenii trebuiau să muncească mult, și nu întotdeauna cu spor, pentru agonisirea celor necesare traiului. Pământurile nu sunt prea generoase. Dealurile sunt nisipoase, iar în Butoești, solul este crivinos. În schimb, pe valea Motrului pământurile sunt mult mai productive.

Râul Motru, ce se va adăuga la un moment dat la numele filosofului nostru, izvorăște din muntele Sturul și primește multe pâraie și râuri din munți, cu un traseu început în ținutul Cloșanilor, apoi curge prin zona de deal și câmpie, și de la Butoești pe vale iese din județul Mehedinți și intră în județul Dolj.

Datorită așezării sale pe valea Motrului, satul Butoești este protejat de vânturi, element esențial în desfășurarea vieții pe aceste locuri.

În Butoești nu existau domenii ale statului[2]. În plasa Cloșani, Motru de sus, Motru de jos exista cel mai mare număr de proprietari devălmași sau moșneni. La câmpie cei mai mulți săteni erau clăcași.

Marele Dicționar geografic al României, vol. II, alcătuit de George Ioan Lahovari, general C.I. Brătianu, Grigore Tocilescu, oferă date interesante despre Butoeștii din jurul anului 1900. În acel moment așezarea avea 122 de contribuabili din 620 de locuitori, locuind în 155 de case. Agricultura și creșterea vitelor erau ocupația locuitorilor. Aceștia posedau 24 pluguri, 51 care cu boi, 11 căruțe cu cai și 60 stupi. Numărul vitelor era 1244. Butoeștenii dispuneau de o pădure mare seculară, o parte din ea aparținea lui C.Rădulescu-Motru. Bugetul comunei cuprindea la venituri: 2012 lei și la cheltuieli 1430 lei.

O descriere a satului o face însuși C. Rădulescu-Motru. Filosoful afirmă că locul său natal ar fi de dată recentă. Pe la începutul secolului al XIX-lea, Butoeștii n-ar fi existat. Moșii locuitorilor de aici locuiau dincolo de culmea dealului Butoești, pe valea Clainicului și pe valea Cerbului, de unde au fost aduși de bunicul lui, Ion Butoi, de la care se trage numele de Butoești. Moșia lui Ion Butoi pornea din culmea Șușiței și trecea prin valea Clainicului și a Cerbului și ajungea până la Motru. La apus era mărginită de moșnenii Rădulești, la miazăzi și răsărit de moșia mănăstirii Gura-Motru, iar la nord de moșia mănăstirii Tismana. Moșia sa cuprinde păduri, pământ fertil pentru vărzărie și lunca Motrului[3].

Mama lui C. Rădulescu-Motru, Judita Butoi, aparține unei familii de mare proprietar – Ion Butoi, ajuns în această poziție prin priceperea și perseverența sa folosite cu măiestrie în acel timp de modernizare lentă dar inevitabilă a societății românești.

Știm despre tatăl ei, Ion Butoi, că a fost comis, cu rang de boierie și înrudit cu multe familii de pe Valea Motrului. Tatăl lui Ion Butoi

a fost Istodor Butoi din satul Butoești, căruia printr-un act al divanului, ca nepot și moștenitor al căpitanului Constantin Butoi i se permite „să stăpânească în pace și nesupărat toată partea de moșie a Mariei Butoiasca, moașa jeluitorilor"[4].

Ion Butoi a fost în proces cu sora sa Maria, soția lui Mihai Cojocaru. Există mai multe documente care arată că Mihai Cojocaru a fost obligat la plata clăcii pentru Ion Butoi așa cum reiese din„ Actul aleșilor satelor Șușița și Butoești cu data 18 august 1841 pentru prețuirea averii Mariei, nevasta lui Mihai Cojocaru, spre despăgubirea lui I. Butoi de cheltuielile cuprinse în anaforaua cinstitului divan, în sumă de 930 lei". Procesul a avut loc la Tribunalul Mehedinți, Curtea de Casație, Curtea de Apel din București (în 4 rânduri)[5].

Date interesante despre familie aflăm din concluziile puse de Radu Popescu, soțul Juditei Butoi și Petre Sârbulescu[6], soțul Mariei Butoi – sora Juditei, contra plângerii lui I. Cojocaru, „membru în Consiliul nostru de familie". În 1837, Maria, sora lui Ion Butoi, căsătorită cu Mihai Cojocaru, l-a reclamat pe fratele său Ion Butoi. Conform dispozițiilor legii Caragea, acesta a fost unicul moștenitor, cu excluderea fetelor de la moștenire. Sentința definitivă s-a executat la 1841 și, prin urmare, membrii familiei Cojocaru au fost supuși clăcii către Ion Butoi pentru un loc de casă unde a fost îngăduit a se așeza. Ion Butoi a murit la 9 decembrie 1848 „după o pătimă din care se zăpăcise din minte". Soția sa Elenca nu știa carte. Cei doi au avut trei fete: Judita, Maria și Anica, ultima, născută în 1842 și moartă la 9 ani, la 3 ani după decesul tatălui său.

Radu Popescu arăta: „soția mea Popescu a încetat din viață la 1868 încă nevârstnică lasând după sine moștenitor copilul născut la 1868 aflat astăzi sub tutela mea". Deci I. Cojocaru nu avea drept de a stăpâni pământul reclamat de la P. Sârbulescu și R. Popescu. Procesul s-a încheiat în 1872 când Ion Cojocaru nu a ridicat nici o obiecție și s-a făcut o nouă execuție judecătorească[7].

Catagrafierea averii lui Ion Butoi, realizată la 11 ianuarie 1849 de către consiliul comunal Butoești descrie astfel o parte din avutul bunicului matern al filosofului: 1. O casă mare de zid cu 3 încăperi jos, un etac și o cămară dedesubt de tot cu pivnița cu poartă de brad; 3 oglinzi de perete; un ceasornic de părete; 2 mese, 6 scaune de paie,

1 umbrelă, o masă de tei, un lighean de aramă, două tăvi, una de dulceață și alta de sfeșnice, două pahare mari de dulceață de cleștar; un sicriu, șapte talere de cositor, 12 farfurii, un castron de ciorbă cu urechi, o morișcă de cafea stricată, o solniță; un han de zid, 1 grajd, 2 sănii, 2 000 oca de grâu, trei oca de tutun, o căruță, 10 oca sare, un car cu boi, etc.[8], imobile și obiecte pentru uzul unei familii de mare proprietar.

Cum se întâmplă cam în toate cazurile de deces al capului familiei, se fac acțiuni de împărțire a averii lăsate în urma sa, ajungându-se cum este firesc la procese.

Elena Butoi, soția lui Ion Butoi, s-a recăsătorit după moartea acestuia cu Ion Boboc, nepotul fostului ei soț, ceea ce a dus la apariția unor divergențe privind partea de moștenire ce-i revenea Juditei Butoi. Elena Butoi pretinzând că are trei fiice, alături de Maria (Sârbulescu) și Judita, și pe Anica răposată, intentează proces în anul 1861 „să-i dea hrisis a treia parte din averea soțului său decedat". Este interesant că procesul se judeca „în spiritul legii Caragea domnitor în timpul existenței faptelor". Tribunalul respinge pe 29 februarie 1864, cererea reclamantei.

În aceste condiții, după un consiliu de familie în 12 februarie 1867 Ion Boboc face actul de danie către verișoarele sale Marița Sârbulescu și Judita lui Răducanu Popescu nouăzeci de stânjeni moșie din hotarul Butoești și o moară de pe apa Motrului cu două pogoane islaz. În plus Juditei îi donează casele de zid situate pe moșia lui Ion Butoi, un grajd de zid, un pătul, 2 case de lemn, un șopron și toate împrejmuirile dependente. Actul este semnat, alături de donator – Ion Boboc, de Radu Popescu și P. Sârbulescu, ca soți ale celor două fete ale lui Ion Butoi. Actul este validat la 16 februarie 1867 de Tribunalul Mehedinți. Dar lucrurile nu au rămas aici. Procesele au continuat.

Maria Sârbulescu și Radu Popescu acționează în judecată pe Ion Boboc și soția sa Elena Butoiasca. În petiția de intentare a acțiunii se spune că încă din 1849 Elena Butoi, devenită „tutrice peste toată starea mobilă și imobilă a reposatului său consort Ion Butoi părintele nostru, având și de garant pe Ion Boboc (ce se zicea atunci și Ion Butoi) a fost înlăturată pentru reaua sa administrațiune, înlăturată chiar

de acest onorabil Tribunal prin încheierea n. 1660/55 din gestiune și administrarea averii ce dânsa avea sub Epitropie și înființându-se un alt tutore". Lui Ion Boboc, care a administrat rău moștenirea comisului Ion Butoi, i se aduc cele mai importante învinuiri. Reclamanții arată că s-au făcut următoarele daune rezultate din proasta gospodărire: 1.însușirea a trei stânjeni moșie din hotarul Butoești cu îmbunătățirile ei; 2. Netrecerea în socotelile date la Tribunal a adevăratului venit; 3. Tăierea exorbitantă de pădure atestată prin acte de expertiză; 4. Luarea de crisis în mai mult, atunci când justiția nu îl acordase; 5. mai multe obiecte mobile și acte de interes rămase nepredate după inventar[9].

În cele din urmă, probabil și datorită situației de orfan a copilului lui Radu Popescu, părțile ajung la o înțelegere. Pe 26 februarie 1871 Tribunalul Mehedinți confirmă Actul de tranzacțiune încheiat de părți cu următoarea cuprindere: „Iscându-se proces între noi subnotații Ion Boboc și Elenca Butoiasca, de o parte, Maria Șerbuleasca și Radu Popescu, tutorele minorului său fiu, de alta, pentru pretenții de daune interese cauzate de cei dintâi în administrarea averii casei decedatului Ion Butoi ai cărui succesori sunt cei din urmă, și care pretențiuni sunt specificate în reclamația de intentare a procesului la onor Tribunalul Mehedinți precum și în contra moștenitorilor decedatului Ion Butoi de către d-na Elenca Butoiasca pentru hrisis. Gândindu-ne toate părțile la ruinarea ce ne-ar fi putut cauza continuarea acestor procese, cum și la buna cuviință de a fi armonie între noi, am făcut următoarea convențiune: I. Eu, Ion Boboc mă oblig a da eternitate dumnealor Maria Șerbulescu și Radu Popescu în calitate de tutore al minorului său fiu Constantin: 50 de stânjeni moșie din hotarul Butoești cu toate îmbunătățirile ce vor accede pe dânșii, moara de pe apa Motrului – 2 părți moștenitorilor și 1 parte lui I. Boboc, fiecare va contribui egal pentru susținerea moșiei. Renunț definitiv a mai intenta vreo acțiune directă ori indirectă contra moștenitorilor decedatului I. Butoi. II. Eu Elenca Butoiasca, soția decedatului I. Butoi renunț la toate drepturile ce aș fi putut avea contra susnumiților moștenitori pentru hrisis atât din trecut cât și pentru viitor, obligându-mă a nu mai intenta vreo acțiune contra moștenitorilor decedatului meu soț relativ la orice interes contra casei precum Dota". La fel Maria Sârbulescu și Radu

Popescu se obligă a nu mai intenta (contra lui Ion Boboc și Elenca Butoiasca, n.n) vreo acțiune ce ar izvorî direct ori indirect din fosta administrare a tutelei.

Ioniță Boboc este nepotul lui Ion Butoi, băiatul lui Bălașa, sora lui, pe care l-a luat în casa sa de la vârsta de 5 ani, împreună cu toată averea părinților acestuia fără nici o formă dregătorească[10]. În anul 1828 Ioniță Boboc a stăpânit 600 de stânjeni după hotărnicia făcută în 1828 de Constantin Stolojan trupului de moșie Stângăcioaia. Se hotărâse ca Ioniță Boboc să stăpânească, deopotrivă cu casa răposatului Ion Butoi, acei 600 de stânjeni, moșia din hotarul Butoeștilor cuprinsă în hotărnicia din anul 1828[11]. Curtea de Apel Craiova prin sentința nr. 36 din 16 februarie 1866 validează sentința Înaltei Curți nr. 13 din 1860 prin care Ion Boboc devine proprietar a jumătate din moșia Butoești[12].

C. Rădulescu-Motru scrie că moșia lui Ion Butoi ce cuprindea dealul și valea din culmea Șușița și apa Motru, au fost împărțite între cele două fete ale lui și soția sa Bălașa, de fapt Elenca[13].

Filosoful ne spune că din moșia lui Ion Butoi are și el o parte de 120 hectare. Alte părți sunt stăpânite de alți moștenitori. El crede că între moștenitori nu ar fi fost procese. Filosoful recunoaște de mai multe ori că nu a fost preocupat de ceea ce s-a întâmplat în familia înaintașilor săi: „Aș fi putut afla toate aceste detalii de la tatăl meu, dacă aș fi avut curiozitatea să-l întreb. Crescut însă în prejudecățile democrației, n-am avut această curiozitate. Astăzi regret, dar e prea târziu. Aș fi putut afla aceste detalii și dacă între moștenitori ar fi fost procese. Moștenitorii lui Butoi n-au fost însă cârcotași. Așa că n-au avut deloc ocazie să se raporteze la hârtiile de familie"[14]. În propria arhivă există acte ce dovedesc că între moștenitorii lui Ion Butoi au existat procese. El are însă dreptate: deși au ajuns să se judece la tribunal, în cele din urmă s-a recurs la buna înțelegere între rude.

Toate aceste procese, asupra cărora am stăruit, au menirea de a releva relațiile interumane și interfamiliale în cadrul unei familii în care se naște unul din cei mai mari gânditori români. Nicidecum, prezentarea acestor acțiuni judecătorești nu au legătură cu vreo persoană anume. Ele ne ajută, să explicăm, în cazul lui I. Butoi, că de la un anumit nivel de stare materială legăturile de rudenie au o

altă semnificație și, inevitabil, se ajunge la divergențe de interese, care nu au dus însă la conflicte interfamiliale. Dimpotrivă, pe calea justiției, s-a ajuns la o soluție convenabilă. Cei doi moștenitori de drept ai latifundiarului Ion Butoi au fost puși în drepturi. Indiscutabil, un rol în acest deznodământ l-a avut situația minorului Constantin, orfan de mamă, iar Elena Butoi și Ion Boboc au luat în seamă această situație. În orice comunitate rurală, mai ales în Oltenia, copilul este centrul lumii, și a-l priva de drepturi înseamnă un stigmat din partea tuturor. C. Rădulescu-Motru va scrie la senectute despre modul de viață al olteanului: „Olteanul face din copil temelia familiei. O căsătorie fără copii în ochii locuitorului de sat, este o căsătorie nedesăvârșită în legea lui Dumnezeu (...) În satul oltenesc legăturile de familie sunt mai puternice ca oriunde fiindcă aici sunt întemeiate pe dragoste de copil, iar nu pe simpla formă a unui contract"[15]. Trebuie spus că toți membrii familiei sale au renunțat la pretenții patrimoniale, luând în seamă îngrijirea și creșterea de către Radu Popescu a fiului său.

Filosoful revenea des în Oltenia lui natală. Mai întâi, să amintim moșia sa de la Butoești, cca 120 de ha, rămasă moștenire de la vârsta de 19 ani, moșie care i-a asigurat venituri pentru cheltuielile studiilor în străinătate, dar și pentru editarea „Noii Reviste Române". După primul război mondial în fiecare an își petrecea vacanța din iulie până în octombrie la conacul său de aici, loc de întâlnire a unor mari personalități ale culturii românești: D. Gusti, I. Petrovici, N. Bagdasar, C.I. Parhon, Em. Bucuța ș.a.

Nu o dată a menționat cât de vitală a fost în viața sa această moșie pentru care tatăl său s-a zbătut s-o mențină și să o administreze cât mai eficient în beneficiul propriului său copil: „Mulțumită moșiei, moștenită de la Butoi, ca drept al mamei mele, eu mi-am putut face studiile în străinătate și am putut duce o viață independentă"[16]. Despre Butoești, locul său de naștere și de petrecere aproape anuală a vacanțelor, unde s-au plămădit unele din gândurile și inițiativele sale, vom vorbi și în alte capitole.

2. Eufrosin Poteca, bunicul lui C. Rădulescu-Motru?

Biograful este obligat să constate uşor intrigat lipsa de interes a filosofului pentru cunoaşterea strămoşilor săi, afirmată chiar de el: „Lipsa de curiozitate în a urmări şirul genealogic al familiei, să fie o dovadă a înclinării mele raţionaliste, sau o consecinţă a dezinteresării arătate chiar de tatăl meu în această privinţă? Tatăl meu crescut de arhimandritul Eufrosin Poteca, pătruns cum era de deismul raţionalist al acestuia, m-a crescut şi pe mine într-un spirit de dezinteresare completă faţă de trecut, chiar când acest trecut privea propria noastră familie. N-am auzit pe tatăl meu niciodată lăudând pe cineva, pe baza unei descendenţe din boierie. Din contră, descendenţa-i părea lui ceva cu totul secundar; lauda, pe baza ei, ridicolă. Adeseori l-am suprins în atitudine de revoluţionar! Când actele de samavolnicie ale administraţiei îl revoltau peste măsură, îl auzeam ameninţând cu punerea lui în capul sătenilor, aşa cum a făcut altădată Tudor Vladimirescu. Ca fiu de pandur, cu toată influenţa raţionalismului lui Eufrosin Poteca, descendenţa din sângele de revoluţionar a fost singura pe care el nu şi-a putut-o scoate din suflet“[17].

Explicaţia este filosofică, însă ea nu se susţine uman, pentru că orice om este interesat de genealogia lui, mai ales când strămoşii sunt iluştri. Probabil, detaşarea tatălui şi a fiului de propria ascendenţă trebuie că este reflexul unui „secret“ familial, de care nu se cuvenea a se vorbi şi aminti prea des. Invocarea de către filosof a raţionalismului pe filiera ierarhului de la mănăstirea Gura Motrului este doar una dintre cauzele printre atâtea altele, ce au determinat opţiunea sa pentru filosofie, fapt remarcat de unii exegeţi: „Un destin fericit – precedentul lui Eufrosin Poteca în mediul familiei d-lui Motru – l-a hotărât definitiv să umble pe căile filosofiei. Şi în locul unui matematician sau al unui om de ştiinţă experimentală, cultura românească a căpătat un întemeietor în ceea ce priveşte filosofia“[18]. N. Bagdasar, colaborator foarte apropiat, şi fin al filosofului, scrie fără echivoc: „C. Rădulescu-Motru descinde prin tatăl său din E. Poteca“[19]. O mărturie a fiicei marelui filosof confirmă aceste supoziţii: „Deci tatăl

lui C. Rădulescu-Motru, Radu Popescu, era fiul natural al lui Eufrosin Poteca, egumenul mănăstirii Gura Motrului“[20]. Indirect, însuşi filosoful lasă a se înţelege înrudirea cu E. Poteca: „Tradiţia lui Eufrosin Poteca în familie m-a condus spre filosofie“[21]. O comparare a portretelor lui E. Poteca şi C. Rădulescu-Motru la vârsta deplinei maturităţi relevă o asemănare frapantă, confirmându-se fenomenul cunoscut în dezvoltarea umană, anume reproducerea trăsăturilor fizice ale bunicului de către nepot. Şi în fine, nu este lipsit de importanţă că o parte din biblioteca egumenului a rămas lui Radu Popescu[22]. Tatăl filosofului era conştient de complicaţiile sociale ale afirmării tranşante a înrudirii directe cu Eufrosin Poteca. Numai astfel se explică dezinteresul pentru a vorbi fiului său despre propria biografie. Crescut de Constantin Popescu, tatăl, şi instruit de Eufrosin Poteca, Radu Popescu a simţit în sine ambivalenţa conduitei şi sentimentelor sale faţă de cei doi. Cert este că fiul său, Constantin, aminteşte mai mult de Eufrosin Poteca decât de Constantin Popescu.

Toate aceste argumente nu urmăresc presărarea biografiei lui Motru cu anecdotica ieftină despre genealogia filosofului, dar nici nu putem trece cu seninătate peste legăturile de rudenie afirmate de oameni ce au stat în preajma marelui gânditor, legături ce au, după cum vom vedea, reverberaţie puternică în opera sa.

Din toată familia sa, tatăl este, alături de E. Poteca, de interes maxim pentru C. Rădulescu-Motru. Oricât de multă admiraţie s-ar arăta pentru un profesor sau îndrumător al tatălui, pe care nici nu l-a cunoscut, acesta nu poate fi substituit unor rude foarte apropiate cum este bunicul patern despre care, la filosoful nostru, avem informaţii destul de lacunare. Un copil este format în familie în spiritul valorilor întruchipate de membrii ei – părinţi, bunici ş.a. Or, Radu Popescu a orientat pe fiul său spre o figură emblematică a gândirii româneşti şi cu profunde implicaţii în propria-i genealogie. De aici, am putea adera la ipoteza legăturii directe de sânge dintre Radu Popescu şi Eufrosin Poteca, fapt cunoscut cu siguranţă de către C. Rădulescu-Motru. Iată de ce o succintă descriere a vieţii şi operei acestui excepţional ierarh şi cărturar îşi găseşte locul firesc într-o biografie a lui C. Rădulescu-Motru.

Eufrosin Poteca s-a născut în anul 1785 la Nucşoara, districtul Teleajen din Prahova, din muncitori plugari, sub numele de botez Radu[23]. De la şapte ani învaţă scrisul şi cititul de la un dascăl din sat. Tatăl său, simţind că fiul are înclinaţii către studiu, îl duce ucenic de prăvălie la un negustor grec. Acesta îl înscrie la Şcoala grecească din Bucureşti. Îndemnat de un călugăr, tânărul Radu intră la Mănăstirea Căldăruşani. Din consemnarea lui Radu Popescu ne putem da seama cum a intrat E. Poteca în rândurile clerului: „După mai multe încercări s-a aşezat la şcoală în Bucureşti (...) Şi pentru ca să se asigure şi mai mult şi să sporească la studiu cum dorea a îmbrăcat şi rasa monahală, făcându-se cu totul jertfă dorinţei sale"[24]. Tânărul aspirant la viaţa monahală a călătorit mult pe jos prin Moldova şi a poposit la Mănăstirea Neamţ, unde în jurul anului 1806 se călugăreşte, primind numele de Eufrosin[25]. În anul 1808 revine în Bucureşti, unde este hirotonisit ierodiacon la 28 martie 1809, iar la 21 ianuarie 1813 este hirotonisit ieromonah pentru deservirea paraclisului Mitropoliei din Bucureşti. În acelaşi an, el reia studiile la Academia grecească, pe care le termină în anul 1816.

După absolvire, este numit profesor de filosofie la Sf. Sava, pentru ca din anul 1818 să fie profesor de geografie şi religie. Pentru acele vremuri, profesorul se manifesta ca un enciclopedist, şi E. Poteca nu a făcut excepţie. El nu a fost un simplu dascăl de şcoală, ci a căutat să schimbe ceva din conţinutul disciplinelor predate. În acel timp transilvăneanul Gh. Lazăr a acţionat pentru reformarea din temelii a şcolii de la Sf. Sava în şcoala românească, şi E. Poteca s-a solidarizat imediat cu iniţiativa acestuia[26].

În anul 1820 Poteca este trimis, ca bursier, de către Eforia Şcoalelor la studii în străinătate împreună cu Constantin Moroiu, Simion Marcovici şi Ion Pandele şi frecventează universitatea din Pisa pentru a studia filosofia. În anul 1823 tânărul prelat este la Paris. E. Poteca studiase, în acest răstimp, filosofia, dar şi teologia, istoria, dreptul, geografia, astronomia, fizica, pregătindu-se ca viitor profesor „spre a înlocui, la întoarcere, pe dascălii ce se tot aduc din alte locuri străine"[27].

În 1825 revine ca profesor de filosofie la Sf. Sava, unde la 1 octombrie ţine cuvântul de inaugurare a cursului de filosofie. În

septembrie 1828, în timpul ocupaţiei ruseşti a ţărilor române, pleacă la Buda. Aici tipăreşte traducerea proprie a cărţii *Filosofiea cuvântului şi a năravurilor, adică Loghica şi Ithica elementare cărora se pune înainte Istoria filosoficească* de J. Th. Heineccius (Ainekie). Întors în ţară în 1829, a fost ridicat la rangul de arhimandrit.

Până în anul 1832, funcţionează în învăţământ când este înlăturat, invocându-se vârsta sa înaintată, dar în realitate cauza stătea în atitudinea lui viguroasă şi onestă faţă de realităţile sociale ale vremii, ceea ce deranja pe mulţi potentaţi. Datorită spiritului militant imprimat de el, după plecarea sa, catedra de filosofie de la Sf. Sava nu a fost ocupată pentru o bună perioadă de timp. Abia în 1842, Aug. Treboniu Laurian devine titular la această catedră[28].

Din 1832, ca recompensă pentru meritele şi activitatea sa, generalul Pavel Kiselef, preşedintele plenipotenţiar al divanurilor Moldovei şi Ţării Româneşti, l-a numit egumen la Mănăstirea Gura Motru, mănăstire neînchinată, unde a rămas până la moarte. Cum era un bun administrator, nu-i puteau scăpa marile nereguli de la acest aşezământ, ceea ce-l face să-i scrie Marelui Logofăt al Credinţei Alexandru Scarlat Ghica: „Ce nărav urât! Nişte exegumeni plini de toată răotatea să ţie ascunse hrisoavele mănăstirilor! O, Dumnezeule! Până când ţara noastră tot oarbă? Ce călugări! Ce mănăstiri prăpădite! Ce orbie! Până când? Ce de lumină în veacul nostru! Şi rumânii şăd încă, cei mai mulţi, cu ferestrele şi cu ochii închişi"[29]. Lui îi aparţine o lucrare despre *Istoria monastirilor Valahiei*.

Tocmai calităţile sale intelectuale şi de conducere îl recomandau pentru ocuparea unei poziţii cât mai înalte în ierarhia bisericească. I-a surâs dorinţa de a fi episcop şi participă la alegerile din 1850 pentru trei locuri de episcop, vacante în eparhiile din Râmnic, Argeş şi Buzău, dar nu a obţinut nici un vot. El însuşi spune că nu s-a rugat de nimeni, n-a făgăduit nimic pentru a fi ales „căci sunt prea trecut în vârstă, şi aici nu sânt aşa plăcut, mai ales la călugări"[30]. Comparându-se cu episcopii aleşi constată: „În zadar m-am străduit eu mai mult de cât toţi, de am învăţat mai bine şi carte rumânească şi grecească şi elinească cu gramatica ei, şi latinească şi franţuzească, cu gramaticile lor; şi din ştiinţe: gheografia, istoria, loghica, morala, filosofia, fisica, cu toate ramurile ei; ştiinţa legilor cu dreptul roman

civil, dreptul firesc şi dreptul politic, şi, preste toate theologhia, şi încă fusesem şi profesor atâţia ani, tălmăcisem şi tipărisem atâtea cărţi folositoare"[31]. Ţine să remarce din nou că nicăieri Sfinţii Apostoli „n-au poruncit schimbări de bucate în loc de post, nici ca să fugă cineva de lume ca să se facă călugăr şi să-şi schimbe numele botezului, şi c.l., ca să se facă episcop, sau măcar să scape de ostenelile lumeşti".

E. Poteca a privit critic revoluţia de la 1848, mai ales pe conducătorii acesteia, din cauza ideilor despre exproprierea proprietarilor. El atribuie lui Eliade redactarea proclamaţiei de la Islaz. Se bucură de prestigiu în faţa revoluţionarilor paşoptişti: „Autobiografia lui Eufrosin Poteca nu este autobiografia unui om de rând, ci este aceea a unui om de elită de sânge neaoş românesc, cărturar de frunte printre cărturarii români ai timpului trecut, şi cu prestigiul aşa de ridicat, încât în zilele de grea cumpănă a anului 1848, membrii Guvernului Provizoriu al ţării, între care se găseau I. Heliade, Ch. Tell şi Ştefan Golescu, s-au simţit obligaţi, ca printr-o adresă specială, publicată în *Monitorul Oficial*, din 30 iulie 1848, să-i ceară binecuvântarea asupra Patriei"[32]. Scepticismul ierarhului de la Gura Motrului cu privire la oportunitatea revoluţiei îl regăsim la C. Rădulescu-Motru, care pune în seama acestei mişcări dificultăţile procesului de modernizare a societăţii româneşti.

Opera lui Poteca este alcătuită din lucrări originale, traduceri, corespondenţă şi cuvântări. El a fost teolog – diacon, preot şi arhimandrit[33] –, filosof, profesor, predicator şi un strălucit traducător.

Poteca nu se mulţumeşte cu predarea filosofiei, ci gândeşte un sistem de formare a tinerilor pentru această nobilă disciplină şcolară. Învăţarea filosofiei în limba română înseamnă, pentru el, în primul rând, însuşirea cunoştinţelor din lucrări editate în româneşte. De aceea, dascălul de la Sf. Sava, susţinut de boieri şi chiar de domnitori, traduce lucrări de filosofie atât de necesare elevilor români ce se iniţiau în tainele filosofiei, impunându-se ca unul dintre primii traducători români de carte filosofică. Alături de lucrarea editată la Buda şi deja amintită, a tradus *Mai înainte gătire spre cunoştinţa de Dumnezeu prin privirea celor ce sunt*, 1836; *Istoria sfântă*, 1836; *Marele catehism*, 1836; *Obiceiurile Israilienilor şi ale Creştinilor*, 1844; *Micul Post*

al lui Masilon, 1845; *Vorbire asupra istorii universale* de Bossuet. Traducerile sale erau căutate de cititori. Pentru scrierea *Obiceiurile Israilienilor şi ale Creştinilor* s-au abonat 2000 de persoane[34] – cifră impresionantă de cititori pentru acea vreme şi de ce nu? – pentru cele de astăzi.

Poteca era conştient de nevoia de a crea un mediu receptiv la filosofie. „Dea nouă domnul să filosoficească toţi fiii românilor" a scris Poteca. Nu întâmplător acelaşi gând îl va urmări tot timpul şi pe C. Rădulescu-Motru.

E. Poteca este întemeietor al învăţământului filosofic în limba română. Parcurgerea scrierilor sale îl arată ca un iscusit didactician şi un foarte bun profesor. El ştie cum să facă accesibile cunoştinţe atât de aride, să le pună continuu în raport cu realităţile neamului şi ale timpului să. Concepţia filosofică a lui E. Poteca s-a format din asimilarea ideilor enciclopediştilor francezi, mai ales a acelora din opera lui J.J. Rousseau. Am spune, Poteca face filosofie pentru a da seamă de cele întâmplate în veacul său.

Manuscrisul său *Elementuri de metafizică* relevă, neîndoielnic, cunoaşterea de către prelat a marilor curente de gândire metafizică. Menţionarea doar a câtorva capitole în limbajul său ne lămureşte asupra orizontului său de cultură filosofică: Partea I, *Psihologia*, tratează despre despărţirea ştiinţelor, despre firea sufletului, fiinţa intrinsecă sufletului, ce este omul, nădejdea de nemurirea sufletului. Partea a II-a, *Ontologia*, discută despre metafizica celor vechi, începătura şi înţălegirile după cei noi, înţelegerea de felurime, atribut, mod, întâmplare, însuşire, fiinţă, stime şi deosăbirea între timp şi materie, idei de relaţie şi asemănare, atârnarea, mântuirea de obşte a oamenilor, ce este rânduiala, frumuseţea, fericirea; Partea a III-a, *Cosmologia*, cuprinde păreri ale filosofilor vechi de la începutul lumii, ale grecilor, păreri de obşte a celor vechi, facerea lumii şi vremea facerii, de forma pământului, sistema lumii, despre lumea cea desăvârşită; Partea a IV-a, *Teologia naturalnică* prezintă subiecte ca estimea lui Dumnezeu, fiinţa celor ce sânt, fiinţa lui Dumnezeu, deşertăciunea materiei neorganisite şi neînsufleţite, elementuri adevărate ale celor ce sânt vii pre pământ, ce este Dumnezeu, pronia lui Dumnezeu, pronia lui Dumnezeu cu deosăbire pentru om, ce este

cinstirea de Dumnezeu, datoriile noastre către Dumnezeu[35]. Ca un fapt semnificativ, C. Rădulescu-Motru publică în 1912 lucrarea *Elemente de metafizică*, cu o dedicație, simplă coincidență?, lui E. Poteca: „Memoriei veneratului arhimandrit EUFROSIN DIMITRIE POTECA, egumenul mânăstirei Motru primul profesor de filosofie în școlile din București. PRINOS".

Gândurile sale despre filosofie le găsim și în *Cuvântarea la deschiderea lecțiilor de filosofie de la școala Sfântul Sava, în 1825.* În cuvântul din 1 octombrie 1825 începe prin a demonstra falsitatea ideii că „totul este vis și părere" și arată că se poate explica „întâiele începuturi ale celor ce sunt", ce se înțelege prin corp, suflet și inteligență. El definește filosofia, „sciința începăturilor în cătățime și în felurime pre cât încape mintea omenească, er scoposul filosofiei este fericirea omenirii pre pământ care se nasce din dragoste, fiica dreptății, fiica adevărului, fiul filosofiei"[36]. Cei vechi ziceau că filosofia este știința celor ce sunt, pe când cei noi înțeleg prin filosofie metafizica, logica, și etica. Sistemul filosofic cel mai potrivit pentru starea culturii și a timpului este cuprins în manualul *Elementurile filosofiei* compuse de Ainekie (Heineccius). Profesorul de filosofie trebuie să înceapă cu istoria filosofiei, apoi să continue cu logica și retorica. Este interesantă aserțiunea sa despre existența gândirii filosofice înainte de greci, care, de fapt, au preluat de la egipteni multe dintre ideile lor. Oratorul face o deosebire între diverșii gânditori ai Greciei antice: „Mari, cu adevărat, au fost platonicii și stoicii, dar, însă, Sistima lui Aristotel au robit mintea omenească, până la începutul veacului trecut. (...) Iar Sistima lui Descart a făcut întrega reformațiă de filosofia în totă Europa, coborând pre Aristotel din scaun, măcar că, după Descart, au venit în teatrul filosoficesc alții mai tari decât dânsul, adecă Lokii, Neftonii, Leibnitzii, Wolfii și Canții"[37]. El a văzut în filosofie calea de „luminare" a oamenilor și á argumentat necesitatea orientării raționaliste a acesteia. Filosofia se dezvoltă în strânsă relație cu științele naturii.

Peste ani, C. Rădulescu-Motru va argumenta, într-o operă impresionantă, această legătură între filosofie și știință.

Predicator neîntrecut, cu un stil viu, ironic, mușcător, uneori atingând valențe pamfletare, cu lamentații patetice pentru viitorul

neamului, Poteca nu cruță pe nimeni. Spirit raționalist și luminist, poate și cel mai critic din timpul său față de instituțiile vechi, el a stăruit în scris, în vorbă și în acțiune pentru modernizarea societății românești. El cere domnitorilor români să procedeze așa cum fac toți conducătorii de neamuri europene în primenirea societății. În cuvântul rostit în ziua de Crăciun 1825 în fața domnitorului Grigore Ghica, Poteca spunea: „Slava împăraților europeni în ziua de astăzi curge din cele ce urmează: întâi, credința către Dumnezeu la dânșii este lucrul cel mai sfânt: pentru aceasta îngrijesc foarte de învățătura preoților în teologie și filosofie: al doilea, dreptatea către supuși la dânșii este temeiul împărăției: pentru aceasta dar îngrijesc foarte ca toate oficiele să se dea numai la cei pregătiți spre dânsele cu învățăturile cele trebuincioase și apoi toate contribuțiile pentru cheltuielile statului să se facă de toți cetățenii analoghicește, pentru că toți au trebuință de pace, de liniște și de mântuire; Al treilea, ochiul împăraților e la comerciu (negutătoria): pentru aceasta îngrijesc foarte ca totdeauna esportația să fiă mai importantă decât importația, pentru ca în tot anul să se mai grămădească argint în stăpânirea lor; iar de lux se feresc ca de niște venin aducător de moarte. Stofele cele scumpe, în ziua de azi, au rămas numai pentru comedianți, ear cei cinstiți se fălesc cu înțelepciunea, cu dreptatea, cu bărbăția și cu bogăția; al patrulea, împărații îngrijesc de buna lucrarea pământului, pentru aceasta dar pre plugari îi apără cu toate puterile ca pe niște părinți hrănitori ai statului"[38]. Iată un adevărat program de reforme: propaganda credinței în religie, instruirea clerului, încredințarea funcțiilor și serviciilor publice numai celor pregătiți și capabili, egalitatea contribuțiilor pentru întreținerea funcțiilor statului, încurajarea comerțului, combaterea luxului, grija pentru agricultură. Modelul de agent al modernizării îl vedea în conducătorii Europei, iar prin această idee Poteca gândea dezvoltarea țării după norme europene și în spirit capitalist. El pleda pentru întronarea spiritului de dreptate și întemeierea de școli. Acestea le cerea a fi realizate de domnitor, boieri și clerici, iar elementul hotărâtor în acest proces de prefaceri moderne era domnitorul: „începătorul și directorul cel întâi ești înălțimea ta, țiind cumpăna dreptății, apărând filosofia, întemeind școli în toată Valachia, teologicești și politicești, și îngrijind

de buna educație, în cât se poate, nu numai a feciorilor, ci și a fetelor, pentru că și ele, învățate bine sau rău, contribuiesc nu puțin spre fericirea sau nefericirea bărbaților ce vor avea și a copiilor ce vor naște". Este printre primii gânditori români ce pledează pentru educarea egală a băieților și fetelor. Ca semn al înrâuririi iluministe, Poteca este printre primii care arată cu toată claritatea rolul educației în primenirea societății : „bine știind înălțimea ta că educația bună a fiilor e mijlocul cel mai adevărat spre lumina cuvântului drept, din care apoi se cunosc adevărul lucrurilor lui Dumnezeu, sporește bărbăția, se înmulțește averea, se lucrează dreptatea, se dobândește dragostea, se învață credința și se fericește omenirea"[39]. Îi cere domnului să convingă și pe boieri despre necesitatea schimbărilor în societatea românească. Cu acel prilej el a deschis dezbaterea unei alte chestiuni decisive în evoluția modernă a țării: demnitatea și prestigiul profesorului în societate. Peste veac C. Rădulescu-Motru va argumenta permanent necesitatea reformării școlii, a aducerii ei la cerințele reale ale timpului, va arăta rolul esențial al autorităților în aplicarea unei reforme educaționale.

Toate discursurile lui Poteca au ca temă decalajul dintre români și națiunile Europei, iar proba pentru necesitatea de modernizare o reprezintă originea noastră romană – „strănepoții romanilor" –, mergând, așadar, pe linia Școlii Ardelene. Pentru ierarh, înapoierea românilor în raport cu celelalte neamuri este „împotriva firii omenești, împotriva voici lui Dumnezeu".

În ce privește temele religioase, teologul pune accent pe ideea că Dumnezeu este părintele și purtătorul de grijă al oamenilor, dumnezeirea lui Iisus Hristos, unitatea creștinilor în Iisus Hristos, învierea morților, milostenia, promovarea faptelor bune, combaterea unor păcate. Predicile cu trimitere la viața socială dezbat idei privind patriotismul, dreptatea socială, eliberarea robilor, dreptul public, egalitatea în plata dărilor, rolul școlii[40].

Politic, Poteca a fost adept al relațiilor țării cu puterea țaristă și a exprimat încredere în rolul rușilor de susținere a prefacerilor sociale și politice în țările române. Pe aceeași direcție a sa de investire a conducătorului cu virtutea schimbărilor, el aștepta de la țarul rus o acțiune decisă privind modificarea Regulamentului Organic: „Eu crez

că înpăratul Nicolaiu va porunci să se prefacă acel păcătos Regulament, să se scoață dintr-însul dajdia iobăgitului, a carului, a plugului, a vitelor, să se scoață toate cele rele spre dărăpănarea nații noastre și să se introducă cele spre mântuire, spre fericire. Așa, eu crez, în sfârșit, că înpăratul Nicolaiu va porunci a să face pentru țara noastră alt Regulament, care atât de [bun] să fie, încât să pricinuiască nații noastre mult bine, iar nu ca greșita co(n)stituție revoluționară!"[41].

În cuvântarea din 1819 arăta că Taina cea mare a întrupării Domnului „n-are alt scopos decât să surpe obiceiurile varvaricești, tirănia și robia, făcând prin botez pre toți oamenii frați între sine, frați cu Domnul Hrs., și toți cunoscându-să de fii ai lui Dumnezeu. O fericită Taină! Dar cum putea să fie cunoscută și folositoare această Taină? Prin învățătura filosofiei. Pentru aceasta dar eu îndemnam pre D.A. Suțul, ce ocârmuia atuncea, ca să întemeeze și să apere școalele în limba rumânească. Până când să fim de râs și de ocară între noroadele cele luminate ale Evropei? Până când să trăim zăcând întru întunericul neștiinței?" Acel cuvânt, spune Poteca a avut mare ecou. A fost trimis, ca urmare, în Italia cu tineri „spre învățătură", deși el ceruse aceasta de multă vreme.

Întors în țară a alcătuit alte două cuvântări în 1826, una de Crăciun și una de Paște, ambele bine primite de toți. Cuvântul din 1827 de Paște nu a fost la fel de bine primit, unde el îndemna pe domn și boieri „spre ertarea robilor, spre așăzarea unii legi drepte, și spre o reformație frumoasă și folositoare în patria noastră, până și la moda îmbrăcămintei, aducându-le pilde și puindu-le înainte pre Domnul Hrs. carele s-au făcut jărtvă ca să scoață pre oameni din obiceiurile varvaricești, ca să surpe ocârmuirile tiranicești și robia"[42]. Referindu-se la alte popoare unde „Așa au dat întocma dreptul politicesc tuturor, așa sânt mai fericiți de cât Rumânii, carii au umblat până acum după tipicurile călugărești, foarte departe de legea și scoposul Evangheliei". Învățătura creștină este temelia dreptății și libertății individului.

Cuvântul de la Paști 1828 l-a pus într-un puternic conflict cu Mitropolitul Grigorie. Știind atitudinea acestuia, Poteca i l-a dat înainte să-l citească, dar acesta a schimbat orice era cu referire la schimbare. În Cuvânt el spunea „Că toată natura să schimbă și să

înoește, iar cuvântul cel dumnezeesc al dreptății apururea biruește. Am arătat că cele moralnice să aseamănă cu cele naturalnice; preoții trebuie să fie luminați și cu lumina teologhiei și cu lumina filosofiei, precum sânt preoții noroadelor celor luminate ale Evropei"[43]. Prin acest cuvânt urmărea ca Domnul, prin mitropolit, să mai înmulțească școlile spre învățătura preoților. E. Poteca a ținut cuvântul așa cum l-a gândit fără să ia în seamă modificările făcute de mitropolit. Are cuvinte aspre față de Mitropolit atât de urât de toată lumea: „Iată ce feliu de bărbați au fost păstori la Biserica Răsăritului, dintru început, până acum. Unii ca aceștia să fălesc apururea cu ținerea dogmelor celor bune; iar faptele cele bune precum sânt îngrijirea de luminarea norodului, de legea dreptății, care să cer de acest feliu de fapte nici fac, nici nu le știu, nici vor să le știe. (...) Dar a zăcea întru întunerecul neștiinței, întru varvarie, întru tiranie și robie, acestea, după socoteala Mitrop. Grigorie sânt mijloacele cele mai bune spre mântuire, care ne dă Dumnezeu spre a dobândi împărăția ceriului. O, ce neagră teologhie! Vrednică de lepădații de lume, vrednică de urâtorii de oameni"[44]. Mitropolitul „nu suferea lumina filosofiei, nici a celorlalte științe", spune în continuare Poteca. În legătură cu acest episod, C. Rădulescu-Motru scrie că E. Poteca a fost „primul teolog român care a avut curajul să înfrunte tagma călugărilor"[45], subliniind că el a fost în dușmănie cu Mitropolitul Grigorie.

Ca egumen, Poteca s-a ocupat de problemele economice ale mănăstirii Gura Motrului, ceea ce îl obligă la o scrutare a lucrurilor în spiritul timpului său. Nu-i scapă realitatea izbitoare a timpului foarte scurt de muncă al țăranului – 100 zile pe an, din cauza climei (iarnă lungă) și a multor sărbători religioase. De aceea crede că legiuitorul reprezentat de Divan „să introducă pe de o parte și meșteșugari în țara rumânească, ca să lucreze rumânii și iarna: manufacturi de trebuință obștească, pături, strae, pânzeturi și postavuri groase, lăzi, curelărie și altele asemenea, iar pe de altă parte, cu priimirea căpeteniilor bisericești să se mai împuțineze sărbătorile, ca să se împlinească ceea ce zice Sf. Scriptură, că cel ce nu lucrează să nu mănânce: însă fiecare să lucreze ceva în feliul său". De aceea, profitul obținut de țăranul român este nesemnificativ în raport de cel din țări europene: „Ce mare deosebire între satele din țările nemțești și satele

țări(i) noastre"[46]. Aceste idei i-au apărut urmare a discuțiilor avute cu sătenii de pe moșiile mănăstirii sale în privința învoielilor stabilite conform „Legiuirii pentru reciprocele drepturi și îndatoriri ale proprietarului și ale lucrătorilor pământului" din 1851, lege care așază relațiile agrare pe baze capitaliste. În viziunea sa, dreptul la învoială poate duce la nașterea ideii de împroprietărire, chiar la radicalizarea țăranilor, fiind astfel afectată ordinea. El vedea în domnitor, în linia concepției despre monarhia luminată, elementul hotărâtor în modificarea, spre binele țăranilor, a relațiilor agrare.

Eufrosin Poteca s-a dezvăluit, ca om viu, interesat de tot ce ține de viața de dincolo de cadrul mănăstiresc, în însemnările *Ideile faptelor de la anul 1828 până la aprilie 1829 pentru știința mea și pentru conștința de sine-mi*. Pe lângă celelalte neputințe trupești „am pătimit foarte de o boală sufletească în care de multe ori am căzut de când sânt; aceasta este boala dragostii fetelor"[47]. S-a îndrăgostit de o fată de 6 ani, el fiindu-i primul învățător. O vede după 10 ani, la vârsta de 15 ani, devenindu-i profesor dar cu care s-a purtat cinstit: „precum să cuvinea la haractirul amândurora; pentru că ea era din treapta celor mari, și eu preot și profesor. Dar ce să spuiu? Mă uitam la dânsa ca la o floare din raiu, ca la o lumină, ca la o dumnezeire. Și acestea, nu că doar aveam vreo nădejde, sau scopos trupesc spre dânsa. Eu cunoașteam bine câtă nepotrivire era la noi și după stare și după vârstă; eu preot, ea fecioară din rangul celor mari; eu în vârstă bărbătească însemnată de căruntețe, ea cu adevărat o floare. Dar ce taină este amorul eu nu pociu spune. Atâta numai că inima mea era la dânsa". Și alții știau că el este îndrăgostit dar nu puteau ști cine este. „Când mă duceam câteodată și o mai vedeam pare că mi se încleșta gura, mi să lua puterea de a vorbi cu dânsa. Iată ce patimă este amorul nedobândit. Și acesta este amorul cel curat". Până la 41 de ani două patimi i-au stăpânit inima: dragostea fetelor și dragostea învățăturii. Cea dintâi a început de când era de 6 ani, cea de a doua la 7 ani. El a fost crescut între fete, a avut numai surori: „Pentru aceasta dar și eu totdeauna am iubit fetele, le iubesc, și le voi iubi, crez, în toată viața, de nu mi se va întâmpla să-mi iau una soție vieții, de care de multe ori m-am rugat lui Dumnezeu, și până acum nu m-au

ascultat, să-mi înlesneze mijloacele de a-mi lua o soție, și să pociu să o hrănesc împreună cu fiii ce s-ar fi născut"[48].

La Budapesta a ajuns într-o casă unde alege pe una din fete „frumoasă ca o floare noo de trandafir, ca un înger, ca o dumnezeire". Petrece cu ea într-o cameră aranjată „într-adins pentru dobândirea amorului.(...) Ce plăcere, ce dulceață. Întâi m-am uitat bine la dânsa, apoi o îmbrățișai. (...) Ne culcarăm apoi în pat și gustarăm o dulceață, o plăcere, care cât pentru mine mi se părea că aceea era o răsplătire de la Dumnezeu...Ea pare că mă făcuse tot duh"[49]. Aceste fraze au fost cenzurate de Academia Română în 1943, la publicarea *Ideilor faptelor*...

Restricțiilor impuse de a nu fi căsătorit nu le găsește nici o justificare. Om modern, cu o gândire și conduită pragmatice, E. Poteca a fost bântuit de gândul de a părăsi țara din cauza interdicției de căsătorie a călugărilor: „rău trăiesc eu fără soție; aceasta este o viață înpotriva naturii, înpotriva legii soțialnice, înpotriva voii lui Dumnezeu; pentru acestea dar toate doream să scap odată din București, să mă duc într-altă țară, unde împărățește legea dreptății, și acolo să trăiesc în viața soțialnică"[50]. Gândul de a emigra este stimulat de asemenea de lipsa de aderență a românilor pentru schimbare: „Scoposul meu era să scap odată din București, și să nu mă mai întorc niciodată în patria mea. Eu isprăvisem de a arăta patrioților miei toate mijloacele spre mântuire și fericire; dar ei nu arată nici un semn de îndreptare politicească"[51].

Aceste însemnări au fost apreciate de C. Rădulescu-Motru, considerându-le asemănătoare *Confesiunilor* lui J.J. Rousseau. Sunt pagini pline de sinceritate: „Prin frumusețea de limbă în care e scrisă, este mai întâi o operă literară (...) N-a făcut parte din nici un partid și poate nici prieteni sinceri n-a avut (...) a fost poate cel mai credincios creștin din epoca sa; dar Dumnezeul său era identificat cu ordinea naturii, așa cum credeau filosofii din secolul luminii..."[52]. Nu se împăca cu instituția călugărilor, care impunea celibatul, ceea ce era în contradicție cu ordinea naturii. Era revoluționar care urmărea schimbarea a ceea ce numim astăzi mentalitate, luminarea satelor și nu simpla înlocuire a oamenilor ce ocupau funcții în stat.

Arhimandritul s-a stins din viață la începutul lui decembrie 1858, fără să apuce momentul unirii Principatelor. Celui care i-a revenit datoria de a ține un discurs a fost Radu Popescu. În 10 decembrie 1858 la înmormântarea lui Eufrosin Poteca, la mănăstirea Gura Motrului, în calitate de fost secretar el face o biografie teologului și filosofului. După un panegiric pentru Dumnezeu prezintă viața lui E. Poteca comunicând date extrem de interesante: „În descrierea faptelor acestui răposat bărbat și care după meritul său va ilustra câteva pagine din istoria oamenilor iluștri ai Țării noastre, voi face să vedeți nu numai enumerarea unor fapte vrednice de povestit, și încă veți vedea strălucirea Dumnezeieștii providențe care a rânduit acest moment în care omul la ieșirea din această lume și dă socoteală de faptele sale înaintea celui atotputernic. Și dacă puterea cuvântului nu mă ajută și espresiile nu-mi lipsesc la descrierea unui astfel de tablou, singure faptele vor vorbi și vor face efectul"[53]. Face apoi o biografie a lui E. Poteca, accentuând, în mod deosebit, activitatea sa de profesor: „Așa de bun progres a făcut cu școlarii încât a simțit că românii au trebuință de învățătură mai întinsă". Vorbitorul subliniază că Poteca a convins pe eforii școlilor să-l trimită cu alți trei tineri la o universitate din Europa pentru a desăvârși studiile „și a aduce lumina științelor și în Țara Românească, în limba patrii". Cu bunăvoința eforilor și a mitropolitului Dionisie Lupu cei patru tineri au plecat în Apus de unde toți s-au întors pregătiți într-o specialitate. Poteca a avut catedra de filosofie: „ce da pentru întâia oară în limba patrii în țara noastră de care abia auziseră românii și din care a răsărit ce a răsărit...!". Amintește că Poteca a tradus logica și fizica lui Heineccius și remarcă râvna sa spre luminarea românilor și mai ales a clerului. Despre cei 26 de ani petrecuți la Mănăstirea Gura Motrului, Radu Popescu spune că aici Poteca a înnoit toate lucrurile și cu cheltuiala sa a făcut un pod peste râul Motru. El a instruit pe câte un băiat care a fost pe lângă el „cari sunt și eu unul" și a ținut pe cheltuiala sa trei tineri la colegiul din București. „Fiind obosit după multe osteneli și mai ales pentru furtișagul ce i s-a întâmplat de bani ce-i dăruise în folosul Instrucțiunii Publice i s-a ințețit boala năduful (ostma). (...) neîncetând chiar în zilele din urmă momente de a povățui pre toți a nu lua numele Domnului în

deșert și a lucra pentru nație, pentru dreptate, adevăr, pentru bună credință și înaintarea învățăturei...! (...). Toată averea sa în bani și cărți o lasă la școala Națională, în folosul instrucției publice ca să se ție cu a sa cheltuială câte 8 școlari pe fiecare an, și mai ales fii de preoți pentru care dorea să vază clerul ajuns la adevărata misie". Fostul secretar al arhimandritului îl descrie astfel: „O statură de mijloc, un corp bine proporționat, frumos, viu și expresiv insuflă impresia unui caracter onest. Așezarea și liniștea obrazului său decorat atât de bine arată dragostea cea sufletească, apropierea, și un bărbat gânditor. Ochii săi vii arată un bărbat plin de entuziasm sfânt, de un curaj fără temere, și pre un om care nu caută înțelesul său particular cu pericolul celui general. Conversația sa era simplă, neîntreruptă, vie și fecundă. Duhul ce-l stăpânea era acela al iubirii de patrie și de învățătură. Apururea zicea că ar dori să mai trăiască măcar până a vedea țara fericită și școlile bine organizate. (...) Cugetările sale erau așa de flexibile spre a vâna adevărul, încât ca călugăr era bun următor al lui Krist fără a fi dat la excesul superstiției sau la al ekzotării. Ca bun cetățean era apururea pe calea unde dorea a vedea pe toți aduși; o egalitate fără anarhie și o dajdie generală. Ca om al lumii era unul din aceia care nu se pironește la o sectă sau la alta fără a avea criteriul adevărului". Vorbitorul clamează patetic pierderea pentru țară a unuia dintre bărbații ei de seamă: „O Românie! Românie! (Vorbește de România, sub influența acțiunilor unioniștilor din 1858 – *n.n.*). Cum ți se răpesc fiii tăi tocmai când ajung a te sprijini mai bine! O, de s-ar mai naște mai mulți Eufrosini în sânul țării cari să mai ajute pe sărmani și să contribuie pentru înaintarea științelor!!". Nu evită a spune că el este continuatorul operei înaintașului său: „Cât pentru mine, bunul meu părinte, n-aș putea să mai arăt recunoștința către făcătorul meu de bine altfel decât memoria numelui tău va fi apururea săpat în fundul inimii mele și nu voi înceta a fi următorul faptelor tale! 1858, 10 dekembrie în Monastirea Motru din Dolj". Radu Popescu va face tot ce se putea cu mijloacele unui proprietar agricol, să țină trează în memoria contemporanilor figura lui E. Poteca.

Piatra funerară de marmoră a lui E. Poteca are imprimat un epitaf scris de I. Heliade Rădulescu: „Aici cu trupul zace/ Eufrosin cuviosul./ Cu sufletul e-n ceruri./ cu mintea-n cele scrise/ Cu numele în școale./

în inima junimei./ Te bucură Eufrosin/ Potecile biruinții/ Înguste și spinoase/ Știuși a le străbate./ Ai onorat viața de preot, de profesor/ D-apostol al lui Hristos!"[54].

Poteca a lăsat un testament în care notează că încă din tinerețe până la șaptezeci de ani s-a interesat de instrucția publică, așa cum se poate observa din cărțile pe care le-a tălmăcit și tipărit încă din vremea când era dascăl de greacă, și după ce s-a întors de la Paris și ca egumen al mănăstirii Gura Motrului: „Aceasta dar am făcut până acum, pentru instrucția publică. Atât am putut, atât am făcut, cât mi-a ajutat Dumnezeu. Acum dator dorind ca și după moartea mea să slujesc instrucției publice prin averea mea, pentru aceasta am rugat pe cinstita Eforie a Școalelor naționale să binevoiască a primi de a se face executor diatei mele acesteia, mai vârtos nădăjduind și crezând că această cinstită Eforie va fi compusă apururea din niște bărbați luminați, ca cei de acum, insuflați de duhul adevărului, de duhul dreptății, și al bunei credințe"[55]. Prin dania de 5 200 de galbeni făcută în 8 aprilie 1846 Eforiei școlare Eufrosin Poteca oferea 10 burse pentru tineri: cinci în București și cinci în colegiul din Craiova: „Acești băieți să fie pe zece ani și să învețe în limba românească învățăturile gimnaziale: gramatica, aritmetica, geografia, istoria, geometria, logica, morala, legile civile, retorica și în cea din urmă să învețe Catehismul cel mare tipărit de mine, împreună cu Istoria sfântă pentru religia noastră creștinească (...). Acum rămân științele fizice, himica și celelalte. Și acestea sunt toate trebuincioase să se învețe, dar și acestea toate pe scurt ca să se poată isprăvi la vreme de zece ani. Pentru că băieții trebuiesc să se aleagă (bursieri) în vârstă de 8 ani. Așa când vor ajunge la vârsta de optsprezece ani, ei vor fi destoinici a putea să fie și ei profesori, sau să intre în alte slujbe folositoare. Și să se aleagă din toate clasele, destul să aibă bune și firești talenturi pentru învățătură. Întâi din feciori de nobili; al doilea din feciori de preoți; al treilea din feciori de neguțători și de meșteri; al patrulea să se aleagă unul sau doi și din feciorii de greci, născuți aici în Țara noastră, pentru ca să învețe și ei științele în limba românească, precum am învățat și noi oarecând în limba grecească de la dascălii greci știința și patriotismul"[56].

Doi bursieri au fost aleși de el: Costache Ionescu – un nepot de al său și Radu Popescu, fostul său secretar: „ceilalți să fie aleși după concurs, și fără părtinire". Radu Popescu fiind înaintat în vârstă nu a putut primi bursa ca elev de liceu. El terminase gimnaziul la școala Râureanu din București. Radu Popescu a cerut să-i fie acordată bursa ca ajutor pentru a merge în străinătate, ceea ce Eforia a admis, dar cu condiția ca acolo să învețe muzica. El nu a acceptat și în locul său a mers Voinescu. Și lui C. Rădulescu-Motru îi era asigurată prin testamentul lui E. Poteca o bursă de studii în străinătate, dar a refuzat având o proprietate, și în locul lui a mers Gh. Țițeica[57].

Portretul lui Poteca și cărțile i-au fost date prin testament lui Radu Popescu: „Portretul meu, de va găsi cu cale, ca să ni-l ia, dimpreună cu cărțile, din care câte voi dărui Radului Popescu, carele îmi este acum secretar și pe care cu multă osteneală l-am învățat grecește și franțuzește, aceste vor fi însemnate pe o foiță deosebit".

Testamentul cuprinde în final dispoziții în beneficiul satului Nucșoara, din județul Prahova, locul nașterii lui Poteca.

Radu Popescu s-a interesat continuu de posteritatea lui E. Poteca. De pildă, sesizează pe deputatul Mihail Burileanu, într-o scrisoare expediată la 12 decembrie 1876, la care a anexat testamentul lui Eufrosin Poteca, despre lipsa portretului acestuia („imaginea nemuritorului Eufrosin Poteca") în instituțiile publice (facultate, camere) din București: „Iată dar adevăratule Mandatar, datoria mea este îndeplinită de a pune în organul vostru și la toți domnii mandatari dorința unui muncitor plugar ca mine, dar care mă hrănesc moralmente din principiile nemuritoare ale lui Eufrosin Poteca, întocmai ca brazda pământului ce răstoarnă plugul meu iubit din plantele ce apucă de desupt"[58].

Portretul și cărțile au intrat în proprietatea lui C. Rădulescu-Motru după moartea lui Radu Popescu. Cărțile au fost distruse ca urmare a devastării conacului Butoești în timpul războiului din 1916/1918. Printre cărți se aflau operele complete ale lui Jean Jacques Rousseau și Bossuet, precum și volume de teologie în limba franceză și limba greacă. Portretul s-a păstrat fiind la locuința lui C. Rădulescu-Motru

din București. A primit de la tatăl său și câteva manuscrise ale lui Poteca.

C. Rădulescu-Motru a revenit deseori , în scrierile sale, la Poteca. Îl amintește în articolul despre filosofia românească: „Cel mai tipic dintre acești tineri, trimiși cu bursă în străinătate pentru a învăța filosofia, în scopul de a înlocui apoi la catedră pe profesorul grec, este Eufrosin Poteca. Acesta a fost primul profesor de filosofie. El a păstrat însă toată viața recunoștința profesorilor greci"[59].

Motru a prezentat o comunicare la Academia Română în 12 februarie 1943 despre însemnările autobiografice ale lui Poteca și a dăruit textul original al lui Poteca prestigioasei instituții. A evitat să citească în amănunte autobiografia lui Poteca: „mi-ar fi dat de furcă cu fețele bisericești"[60]. Nu a scăpat de anumite dificultăți în tipărirea textului comunicării sale. I s-a cerut din partea Academiei să suprime din comunicare și din textul lui Poteca reflecțiile acestuia despre amor[61]. Filosoful este convins că „Eufrosin Poteca era și el cu o cultură teologică, dar raționamentul lui păstra logica necesară. El nu se rătăcea în solipsismul celor mai mulți din teologii noștri de astăzi"[62], și cu această idee el a înfruntat tagma călugărilor.

În 1945 C. Rădulescu-Motru citește în ziarul socialist „Libertatea" articolul *Eufrosin Poteca* semnat de Justin. Articolul subliniază atitudinea de iubitor al celor umili a lui Poteca „Spre acest deschizător de drumuri să privească preoțimea de azi și să interpreteze *Scriptura* cu alinarea suferințelor omenești, nu prin obiceiuri bizantine, cari nu se potrivesc nici vremurilor actuale și nici oamenilor". Motru nu a sesizat mesajul real al acestui articol, anume integrarea Bisericii în noul spirit al vremii, orientat spre clasele de jos.

Nu o dată Motru amintește cuvintele lui Poteca spuse tatălui său: „Nu uita Radule că noi ne tragem din daci, din latini, din slavi, din goți, din vizigoți, din agatârși... din atâtea și atâtea neamuri, și că la urma urmelor suntem un soi rău de oameni"[63].

Dacă admitem înrudirea filosofului cu ierarhul E.Poteca este pentru a afirma continuitatea concepției raționaliste de sorginte iluministă a egumenului mânăstirii Gura Motrului. Se va vedea, mai departe, cum alegerea studiului filosofiei de către tânărul C. Rădulescu

a avut ca temei cultul pentru filosoful E. Poteca din tradiția familiei, în spiritul căruia tatăl lui îl crescuse.

Note

[1] „Adaug pentru a fi complet că etnicitatea mea mehedințeană are ca singur sprijin descendența din partea mamei. Mama mea este fiica lui I. Butoi de unde și numele satului Butoești" *Revizuiri și adăugiri 1946*,p. 198.

[2] Ion Ionescu de la Brad, *Agricultura județului Mehedinți*, Imprimeria statului, București, 1868, p. 130.

[3] C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri. 1943*, p.28.

[4] *Act al Divanului despărțire politicească din Craiova, 12 august 1835*, B.A.R., Arh. C. Rădulescu-Motru, V, Acte, 32.

[5] B.A.R., Arh. C. Rădulescu-Motru, V, Acte, 93.

[6] În acte și documente familia Sârbulescu, rudă apropiată a filosofului, apare și sub numele de Șerbulescu.

[7] B.A.R., Arh. C. Rădulescu-Motru, V, Acte, 90.

[8] B.A.R., Arh. C. Rădulescu-Motru, V, Acte, 190.

[9] B.A.R., Arh. C. Rădulescu-Motru, V, Acte, 194.

[10] B.A.R., Arh. C. Rădulescu-Motru, V, Acte, 135.

[11] B.A.R., Arh. C. Rădulescu-Motru, V, Acte, 142.

[12] B.A.R., Arh. C. Rădulescu-Motru, V, Acte, 139.

[13] C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri. 1949*, vol. 7, p. 23.

[14] Idem, *Revizuiri și adăugiri.1944*, p. 171.

[15] Idem *Climatul sufletesc oltean*, în *Oltenia*, Craiova, 1943, p. 26.

[16] *Revizuiri și adăugiri*, 1949, VII, p. 23.

[17] C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri*, 1946, p. 198.

[18] Vasile Băncilă, *C. Rădulescu-Motru*, Ex Ponto, Constanța, 1997, p.81.

[19] Arhivele Naționale ale României, *Fondul N. Bagdasar*, Dosar 59.

[20] Constantin Aslam, *C. Rădulescu-Motru, 125 de ani de la naștere, Dialog cu M. Giroveanu, fiica scriitorului*, în „Arc, litere, arte", nr. 4 (8) 1993, p.6.

[21] C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri, 1943*, p. 28.

[22] Idem, *Catehismul mititel al lui Eufrosin Poteca*, extras din „Revista de Pedagogie", vol. X/ 1940, notă de subsol, p. 7.

[23] Radu Popescu, *Numele de botez al lui Eufrosin Poteca*, în „Noua Revistă Română", vol. IV, n.44/ 15 noiembrie 1901, p. 364. Se susține că Eufrosin Poteca nu s-a numit Dimitrie. El s-a născut în 1786 în Nucșoara, Plaiul Telejean, districtul Prahova, din părinți muncitori plugari. Pe tatăl său l-a chemat Dimitrie Poteca iar

pe egumen Radu. Numele de Eufrosin i s-a dat când a îmbrăcat haina monahală: „Eu care am stat mulți ani din fragedă vârstă lângă Eufrosin Dimitrie Poteca, și de la care am învățat și carte și i-am fost și secretar, precum însuși mărturisește în diata sa din anul 1856 ce a lăsat la Eforia școalelor, arăt ce mi s-a spus de însuși graiul reposatului Eufrosin: mi-a spus că numele său dat la botez a fost Radu".

[24] Idem, *Discurs funebru la înmormântarea răposatului Arhimandrit și egumen Motrean Eufrosin Poteka de sekretarul său Radu Popescu*, Suplimentul la „Românul", joi 21 mai/2 iunie 1859.

[25] Arh. Veniamin Micle, *Studiu introductiv*, la arh. Eufrosin Poteca, *Predici și cuvântări*, Sfânta Mănăstire Bistrița, Eparhia Râmnicului, 1993, p. 5.

[26] C. Rădulescu-Motru exprimă îndoieli privind rolul de reformator, atribuit, în mod nejustificat, crede el, lui Gh. Lazăr. „Nu pot să admit că renașterea culturală a României a început de la un învățăcel, fără largi orizonturi intelectuale și fără prestigiu în mijlocul societății bucureștene dintre anii 1818-1829, societate inițiată destul de bine în cultura grecească a timpului. Căci dacă renașterea culturii române a putut să aibă un așa început modest, atunci mai bine să nu mai vorbim de ea!" cf. *Revizuiri și adăugiri. 1944*, p.222-223. Filosoful nu acceptă ca învățatul E. Poteca, unul din cei mai cultivați din vremea lui, să fie pus într-o poziție subalternă față de Gh. Lazăr.

[27] apud arh. Veniamin Micle, *op. cit.*, p. 6.

[28] N. Isar, *E. Poteca și problema agrară la 1848*, extras, „Analele Universității București", Istorie, anul XXIII, nr. 1, 1974, p. 27.

[29] Ion Vârtosu, *Efrosin Poteca egumen la Mănăstirea Motru*, Tipografia Sfintei Mitropolii a Olteniei, București, 1943, p.29.

[30] Idem, *Pagini din autobiografia lui Efrosin Poteca*, Tipografia cărților bisericești, București, 1937, p. 18.

[31] *Ibidem.*

[32] C. Rădulescu-Motru, *Din autobiografia lui Eufrosin Poteca*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1943, p.3.

[33] A fost, așa cum însuși afirma: „al mitropolii mai din copilărie" Cf. Ion Vârtosu, *Pagini din autobiografia lui Efrosin Poteca*, ed.cit., p.11.

[34] G.Dem. Teodorescu, *Viața și operile lui E.Poteca*, București, 1883, p. 45.

[35] Alexandru-Bârda, *Eufrosin Poteca inedit „Elementuri de metafizică"*, extras din revista „Biserica ortodoxă română", an XCIX, nr. 5-6, 1981, p. 678-689.

[36] Cf.G. Dem Teodorescu, *op.cit.*, p. 27.

[37] *Ibidem*, p. 29.

[38] *Ibidem*, p. 37-38.

[39] *Ibidem*, p. 39-40.

[40] vezi arhim. Veniamin Micle, *op.cit.* p. 13-28.

[41] Ion Vârtosu, *op.cit.*, p. 11.
[42] *Ibidem*, p.10.
[43] *Ibidem*, p. 11.
[44] *Ibidem*, p. 14-15.
[45] C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri, 1943*, p. 185.
[46] E. Poteca, scrisoarea din 15 ianuarie 1852, în N. Isar, *op.cit.*, p. 39.
[47] C. Rădulescu-Motru, *Din autobiografia lui Eufrosin Poteca*, ed.cit., p. 8.
[48] *Ibidem*, p.9.
[49] Fraze reținute și de G. Călinescu în a sa *Istorie a literaturii române de la origini până în prezent*, ediție Al.Piru, Editura Minerva, București,1982, p.121.
[50] Ion Vârtosu, *Pagini din autobiografia lui Efrosin Poteca*, p. 20.
[51] *Ibidem*.
[52] C. Rădulescu-Motru, *op.cit*, p. 3.
[53] Radu Popescu, *Discurs funebru la înmormântarea răposatului Arhimandrit și egumen Motrean Eufrosin Poteka de sekretarul său Radu Popescu*, Suplimentul la „*Românul*", joi 21 mai/2 iunie 1859.
[54] Cf. C. Pajura, *Istoria școalei primare mehedințene*, Turnu Severin , 1940, p. 73, vezi și Arhim. Veniamin Micle, *op. cit.*, p. 7.
[55] Cf. C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri, 1944*, II, p. 224.
[56] *Ibidem*, p. 224-225.
[57] Idem, *Revizuiri și adăugiri. 1949*, vol. VII, p.53.
[58] B.A.R., Arh. C. Rădulescu-Motru, VI, Varia, 35.
[59] C. Rădulescu-Motru, *Filosofia în România veche*, în „Convorbiri Literare", aprilie 1933, p. 303.
[60] Idem, *Revizuiri și adăugiri. 1943*, p. 22.
[61] Cf. *Ibidem* p. 163.
[62] *Ibidem*, p. 111.
[63] *Revizuiri și adăugiri, 1946*, IV, p. 174.

II. PĂRINȚII

1. Judita Butoi

Conform actului de botez[1] Iudita Butoi s-a născut la 20 iunie 1847, mama ei fiind Ilinca, iar tatăl Ion Butoi A fost botezată la 15 iulie 1847 „în legea pravoslavnică a Bisericii Răsăritului" de preotul din Butoești, naș fiind Bălu. Despre copilăria și creșterea ei nu există informații. Știm doar că Radu Popescu i-a spus fiului său că semăna mamei sale „care era așa de bună" încât împărțea, în lipsa soțului ei, făină și băutură la toți care-i cereau și de aceea îi era teamă să-i lase cheile de la cămară[2].

2. Radu Popescu

2.1 Biografie

Modelul de viață al lui C. Rădulescu-Motru a fost, indiscutabil, tatăl său, Radu Popescu, despre care își amintește cu respect și venerație. Și avea de ce să fie fascinat fiul de tatăl lui. Pentru că într-adevăr, Radu Popescu a fost o personalitate deosebită.

În însemnările sale din 11 mai 1946 C. Rădulescu-Motru face referiri la familia tatălui său. După spusele tatălui, familia lui a venit la Butoești din Cărbunești (Gorj), localitate apropiată de Butoești, iar înainte de a fi fost stabilită la Cărbunești, ea a locuit în Orodel (Dolj): „Prin urmare în decurs de câteva generații trecuse din Dolj în Gorj, și din Gorj în Mehedinți. (...) Cauza care a motivat ca strămoșii mei să părăsească Orodelul (Dolj) pentru a veni la

Cărbunești nu-mi este cunoscută. Probabil desele incursiuni venite de peste Dunăre"[3]. Fire de răzvrătit, Costandin s-a înscris în oastea de panduri a Vladimirescului și a participat la revoluția din 1821. După înfrângerea mișcării lui T. Vladimirescu, el nu s-a mai întors în satul Cărbunești (Gorj) de unde plecase de frica boierilor de aici, ci s-a refugiat la mănăstirea Gura Motrului. Aici îl găsește Eufrosin Poteca la instalarea sa ca egumen. Acesta l-a învățat cântările bisericești, l-a făcut preot în Butoești, dându-i numele de Popescu[4]. Probabil Constantin Popescu a acceptat recunoașterea copilului Radu tocmai pentru că Poteca l-a ajutat, salvându-l practic de la moarte sau de la o pedeapsă foarte grea din cauza participării sale la revoluția lui Tudor. Nu știm dacă filosoful l-a cunoscut pe bunicul său de care vorbește atât de parcimonios. Tatăl său i-a spus destul de puțin, dar nici fiul nu a avut curiozitatea de a afla.

Mama tatălui său, Maria (Rada) Popescu, aparținea familiei Băltăceanu din Strehaia. Aceasta era „o femeie de o energie rară" și de care tatăl lui îi vorbea fiului său cu o mare admirație. Maria Popescu a avut ca frați și nepoți pe preoții și călugării Băltăceni care între anii 1821-1880 au constituit autoritatea de care spiritualicește era condusă populația orașului Strehaia. Una din marile figuri ale acestei familii a fost Gh. Băltăceanu, un eminent medic, în serviciul regelui Mihai, profesor la Facultatea de Medicină din București.

Viața lui Radu Popescu este viața unui om exemplar pentru mișcarea socială și culturală a secolului al XIX-lea – timp al modernizării precipitate a României, el fiind exponentul tipului social plămădit de dezvoltarea capitalistă a societății românești.

Despre viața acestei personalități avem informații în două manuscrise de ale sale..

Radu Popescu s-a născut la 1836 din părinți plugari. A făcut clasele primare în satul Butoești de la 1842 la 1848. În 1845 a fost cântăreț și logofăt de sat[5]. La vârsta de 8 ani știa să citească și să scrie mai bine decât oricare alt locuitor al satului. La 10 ani, era singurul știutor de a scrie o plângere către autorități pentru sătenii din Butoești[6].

Radu Popescu a fost dus de tatăl lui la mănăstire la Strehaia pentru a învăța cântări bisericești la un călugăr căruia îi plătea 2 galbeni pe an. Concomitent, el urma și la slujba bisericii ajutând pe paracliser.

Aici el a stat până la 1850 când a plecat la Mănăstirea Gura Motrului, unde a fost primit de iconomul Antonie. Pe o Psaltichie Radu Popescu a scris „Am intrat la părintele egumen, anul 1850, luna iunie 10, Radu Popescu"[7]. Tatăl lui l-a lăsat la mănăstire și i-ar fi spus: „Radule, tată, te-am adus aici la mănăstire să înveți și să te porți bine. Așa te vei mai întoarce acasă. Altfel nu!". Constantin Popescu, „din dragoste pentru Eufrosin Poteca", i-a trimis pe fiul său Radu, pe lângă care a rămas ca secretar al său până la moarte.

A rămas aici până la 2 octombrie 1854. „Continuând serviciul la biserică dară și noaptea și învățând cântări bisericești gândindu-mă la impresia ce-mi făcuse vorbele părintești și suverane ale tată-meu"[8].

E.Poteca, văzându-l ascultător și îndemânatec, l-a luat ca ucenic în casă, fiind și la slujba bisericii ziua și noaptea. De la ierarh a învățat limba greacă și limba franceză, precum egumenul mărturisește în Testamentul său de la 1857. După doi ani de învățătură tânărul Radu a fost rânduit în slujba de cântăreț și ajutor la Secretarul mănăstirii Gura Motrului și apoi Secretar. Probabil, la sugestia stareţului a fost trimis la liceul Sfântul Sava unde a învățat până în clasa a VII-a: „Este un mister din care am eșit ce sunt. La 1854 am fost trimis la studii în București, pe urmă întors, devenit la 1858 secretar și întâiul credincios al Egumenului"[9]. La 15 august 1857, la vârsta de 19 ani a ținut un discurs cu ocazia examinării școlarilor din satul Butoești, probabil în numele stareţului de la mănăstirea Gura Motrului.

În condițiile sociale din prima jumătate a secolului al XIX-lea Radu Popescu se înscrie în acel trend al ascensiunii sociale întemeiate pe o pregătire școlară sistematică în vederea obținerii unei poziții sociale în raport de nivelul de cunoștințe și de deprinderi, și nu în funcție de rangul deținut de propria familie. Beneficiind de îndrumarea permanentă a teologului, profesorului și filosofului Poteca, tânărul Radu a căpătat un orizont larg de cunoștințe, ce-i vor fi de folos în viața-i destul de zbuciumată.

Radu Popescu s-a dovedit a fi o fire independentă, nesupusă unor norme sau decizii arbitrare, ceea ce îl făcea să reacționeze la tot ce i se părea nedrept sau nelegal. Aceste trăsături se manifestă încă din perioada petrecută la mănăstirea Gura Motrului, unde nu a avut bună

înțelegere cu un iconom. Radu Popescu a scris în 1857 o satiră contra iconomului Antonie „cu care nu ne puteam uni".

După moartea lui Eufrosin Poteca, Radu Popescu a renunțat la viața din mănăstire și a căutat să-și facă un rost în viață prin parcurgerea mai multor poziții sociale în principal în activitatea din agricultură.

Deși Eufrosin Poteca i-a lăsat prin testament o bursă pentru a-și continua studiile în străinătate, tatăl filosofului nu a putut beneficia de acest privilegiu, semn că intrigile și traficul de influență se arătau a fi mijloacele de reușită în societatea românească din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Pentru că nu a acceptat compromisurile Eforiei școalelor, el a refuzat bursa oferită de studiu al muzicii și nu al filosofiei, așa cum ceruse. El a ținut să studieze filosofia, așa cum năzuia și E. Poteca, deoarece simțea chemare pentru ea. O va face, peste ani, fiul său, în mod strălucit.

Neputând să-și continue studiile, Radu Popescu s-a consacrat agriculturii, și a luat cu arendă moșia familiei Poenaru de pe Gilort[10]. Între 1859-1861 a fost arendaș al moșiei Gura Motrului împreună cu iconomul Antonie și Costake Ionescu. În acest răstimp pleacă din nou la studii în București, dar revine la Gura Motrului și apoi pleacă să se facă negustor. La 1861 este arendaș la moșia Poiana din Dolj. Aici a fost muncitor plugar comersant până în 1867 și el însuși afirmă că aici a câștigat bani, motiv pentru care în 1865 este prădat de hoți.

În 1867 s-a căsătorit cu Judita (Marghioala), fata lui Ion Butoi din Butoești. Din actul de căsătorie rezultă că la 3 februarie 1867, ora 9,00 a avut loc căsătoria dintre Radu Popescu, 30 de ani, de religie ortodoxă, de profesie comersant și Judita Butoiasca, de 19 ani, de religie ortodoxă de profesie comersantă, specificându-se că amândoi mirii sunt la întâia cununie[11]. Actul de căsătorie s-a oficiat în prezența lui Petre Sârbulescu, 35 ani, comersant, rudă, Ion Boboc, 47 ani, comersant, rudă, Antonie Borugă, 50 de ani, agricultor, Vasile Borugă, 25 ani, agricultor.

La nașterea copilului Constantin, Judita Popescu moare. Tânărul bărbat, Radu Popescu se trezește într-o situație cu totul nouă, tată al unui nou născut și proprietar al moștenirii răposatei soții, pentru care

va fi nevoit să se judece pentru o bună bucată de timp cu ceilalți moștenitori.

Averea mobilă și imobilă a Juditei Butoi merită a fi consemnată, pentru că ea ne oferă, dincolo de ariditatea cifrelor și banalitatea obiectelor, o idee despre nivelul de înstărire a boiernașilor olteni:

„1.averea ce i se cuvinea ca moștenire de la decedatul ei părinte I. Butoi, după catagrafia din 1849; 2.jumătate din cei 300 de stânjeni din moșia care e în devălmășie cu sora sa Marița Sârbulescu în hotarul Butoești; 3. o parte din suma de 80 de stânjeni; 4. o parte din suma de 90 de stânjeni primită de la vărul lor Ion Boboc; 5. Una din patru părți din Moara după apa Motrului primită ca dar de la Ion Boboc; 6. casă de zid; 7. două căsuțe de lemn; 8. un grajd de zid; 9. un șopron de lemne; 10. două pătule, unul acoperit cu coceni, altul cu șindrilă; 11. un hambar curte în jurul acestor acarate; 12. curte în jurul acestor acarete; 13. un coșer; 14. jumătate din casele în care locuiește sora decedatei – Marița Sârbulescu, care case se află ruinate; 15. jumătate din hanul ce se află la drumul mare, construcție de zid; 16. jumătate dintr-un hambar ruinat; 17. două case de bârnă, una este ruinată; 18. jumătate pivniță de lemn din dealul viei; 19. șopron de lemn – ruinat; 20. jumătate din via din dealul Butoeștilor; 21. jumătate dintr-un plaț și jumătate din orașul Severin (?) pe care se află clădită o căsuță ruinată; 22.trei putini mari vechi; 23. un butoi de 80 de vedre; 24. două butoaie de 40 de vedre, un butoi mic; 25. un hârdău; 26. două vaci, un bou bătrân; 27. un scaun vechi, o oglindă de perete spartă, o icoană de hârtie cu geam, o masă albă; 28. patru paturi de lemn simple românești; 29. un cazan de aramă; 30. un lighean de aramă; 31. un dulap ordinar de brad; 32. un cântar de fier, o căldare de aramă veche, o căldare mică; 33. două tacâmuri ordinare, o tavă de dulceață; 34. sfeșnice de alamă; 35. 2 pahare de sticlă pentru apă; 36. 2 lingurițe de argint pentru dulceață; 37. 12 farfurii de masă noi; 38. 12 tacâmuri de masă complete de calitate ordinară; 39. un garderob de lemn vechi; 40. o rochie de mătase albastră nouă; 41. una rochie de Paris; 42. una fustă albă; una rochie de mătase de diferite culori; un palton de stofă de lână vechi; o rochie de tulpan albă; două pălării; 43. cinci perini de perete, cinci perini de puf, două velințe vechi, cinci cămăși femeiești, două șervete, cinci prosoape, trei cearceafuri, o plapumă

cu cearceafuri, o saltea de lână; 44. jumătate din o butie mare de împărțit cu Maria Sârbulescu; 45. 216 sfanți prețul unui cal și 22 oi (vândute când decedata era în viață – 1867); 46. o sapă, o secure, 2 cosoare de tăiat vie; 47. jumătate din toate sădirile de pruni; 48. jumătate dintr-un pătul vechi de nuiele; 49. un act de donațiune legalizat de Tribunalul Mehedinți nr. 13 din 1867, 16 februarie din partea lui Ion Boboc cu care face dar Juditei Butoi parte din averea care s-a trecut în acest inventar; 50. o ladă de lemn îmbrăcată în piele; 51. jumătate din 11. 122 lei care se cuvine după titlul împroprietăririi chiriașilor aflați la Maria Sârbulescu, jumătate din suma banilor ce i se cuvin ca despăgubire pentru cinci locuri de casă cu care s-au împroprietărit chiriașii"[12].

Așadar, multe lucruri vechi, clădiri ruinate, obiecte deteriorate. Moartea lui Ion Butoi în 1848, cel care prin muncă și iscusință economică și financiară a realizat o avere impresionantă, a dus la ruinarea unor părți din inventar. Soția lui I. Butoi, Elenca, după cum am văzut, nu a putut să administreze această bogată gospodărie și să se îngrijească de cele 2 fete rămase, din pruncie, orfane de tată. Căsătoria Juditei cu Radu Popescu, instruit, plin de energie și bun gospodar, trebuie să fi avut și scopul de a pune pe picioare acest patrimoniu lăsat în paragină timp de aproape două decenii.

După moartea soției, Radu Popescu este numit prin act judecătoresc, tutore al minorului său fiu Constantin, calitate în care îi administrează cele 120 de ha de teren, rămase moștenire, de la aprilie 1868 până la 2 mai 1889. Acesta a administrat averea ce i-a fost dată în custodie cu toată răspunderea filială, dar și cu dragostea profundă față de copilul rămas fără mamă, așa cum rezultă dintr-un document privind veniturile și cheltuielile pe perioada tutoriatului său: „fonduri primite – 25.295.75 lei provenite din plata familiei Niță Cuțui, din titlurile foștilor clăcași împroprietăriți după legea din 1864, schimbate la bancherul Waldorf din Craiova, de la Societatea Căilor Ferate Române drept despăgubiri pentru terenul ocupat și tranșat prin tranzacția din 1876, de la Ion Boboc, de la d-na Sârbulescu, cf. acțiunii de împărțire din anul 1872, suma de 216 sfanți vechi cuprinsă în catagrafia formată în anul 1865. Cheltuieli – în apărarea proceselor cu Cuțui, Boboc și Elenca, Rădulescu, Ion Cojocaru, Societatea Căilor

Ferate, de fapt cheltuieli pentru apărarea procesului minorului Constantin – 15.857,53 lei; cheltuieli pentru facerea de acareturi, magazie, grajd, două șoproane cu un pătul mare, trimis lui Constantin la București prin mandate și prin bancherul Eskmasi din Craiova – 4654 lei; plata pe 7 ani pensionul Arnold numai clasele liceale și afară de cărți și îmbrăcăminte și afară de clasele primare – 5600 lei; alți bani – 400 lei. În total 10 654 lei cheltuiți cu școala. Acest tablou a fost aprobat de Consiliul de familie al defunctei M. Butoiasca alcătuit din P. Sârbulescu, preot Al. Băltacu, Ion Cojocaru, Ion A. Popescu, și A.A.Gama, procurator"[13]. Consemnarea de către Radu Popescu, pe timpul tutoriatului, a fiecărei sume cheltuite, inclusiv pentru școală, a devenit o obișnuință ce o va exersa în toate afacerile cu fiul său. Ceea ce nu a fost rău pentru un bărbat cap al unei familii cu 9 copii și administrator mulți ani al moșiei lui C.Rădulescu-Motru.

Om tânăr, Radu Popescu se recăsătorește în anul 1872 cu Ecaterina Cernăianu, fata lui Alexandru Cernăianu din Cernaia, o comună apropiată de Butoești, unde s-a și stabilit. Din noua căsătorie s-au născut nouă copii:

Eufrosina (Frosa) (1876-?), căsătorită cu moșierul Mișu C. Stere, domiciliată în Craiova.

Ion (Jean) Rădulescu (1878-1918), ofițer (căpitan) mort în războiul 1916-1918, Craiova;

Paulina (Polina) (1880-?), căsătorită cu Ioniță Țapârdea, moșier de la Comănești Mehedinți, domiciliat în Turnu Severin;

Maria (Marița) Poppescu, decedată de răceală în 1891 la 10 ani;

George Rădulescu (Iorgu) (1882-1949), grefier, București;

Petrică Poppescu (1884-1953), controlor, căsătorit cu Marusia (rusoaică);

Nicolae (Nae) Rădulescu (1886-?), inginer agronom, proprietar al moșiei din Cernaia;

Lucreția Lucica (1888-?), casnică, căsătorită cu profesorul Gr. Nicolescu, liceul Carol I, Craiova;

Eugenia Poppescu , moartă la 4 ani din răceală.

Ca orice părinte are probleme cu unii dintre copii ajunși la vârsta adolescenței, așa a fost cazul lui George (Iorgu). Fire independentă,

George afişa o conduită de rebel. Tatăl este nevoit să facă o sesizare către Poliţie, pe 24 august 1903 prin care anunţă că fiul său George Rădulescu „se găseşte vagabond prin Severin, a furat şi a înstreinat mai multe obiecte din casa mea de la Severin". A trimis pe fiul său Petre Rădulescu să-l urmărească dându-l judecăţii „şi a da toate lucrurile de pe unde le-a înstrăinat. Lucrurile ce a înstrăinat sunt paturi, mese, scaune, maşina de gătit"[14].

Spirit activ şi întreprinzător Radu Popescu îşi măreşte averea. Energicul proprietar oltean administra moşia propriului fiu minor şi, în acelaşi timp, agonisea noi proprietăţi. În anul 1875 a cumpărat moşia de la Cernaia a Aldescului. A construit case în Severin în locul cumpărat de la Alk. Cernaian şi a luat şi casele lui Manolake Cernăianul. În mod cert, Radu Popescu urmărea să se impună social prin propriile sale calităţi şi să asigure numeroasei sale familii un nivel de viaţă cât mai ridicat. A fost nevoit, după moartea prematură a Juditei Butoi, să gândească o altă strategie de viaţă, fără să neglijeze creşterea şi protecţia fiului său Constantin, dimpotrivă, s-a îngrijit să-i asigure toate condiţiile materiale şi sufleteşti.

La Cernaia a administrat o proprietate destul de mare. Averea de aici la moartea sa era de 1) 84 ½ ha pământ arabil, cu venit anual de 3422,50 şi valora 68 450 lei; 2) casă de zid cu pivniţă, 2 pătule, o magazie de bârne, un grajd, o bucătărie; 3) 2 imobile; 4) 4 boi, 3 vaci cu viţei, 2 mânzaţi; 5) depuneri la banca Mehedinţi[15]. Forţa de muncă pentru lucrările agricole şi pentru alte munci şi-o recruta din rândul sătenilor din Cernaia. Aşa cum scrie C. Rădulescu-Motru, Radu Popescu a practicat un „socialism patriarhal"[16]. Ca proprietar asigura oricare trebuinţă a ţăranilor dijmaşi în contul zilelor de muncă.

Tatăl lui C. Rădulescu-Motru este o personalitate excepţională nu atât datorită traseului său biografic presărat cu multe evenimente, cât calităţilor sale intelectuale, morale şi spirituale. Ca un autentic tată E. Poteca l-a format şi educat, şi Radu Popescu va purta cu el toată viaţa cunoştinţele, înţelepciunea şi experienţa ce i le-a dăruit cunoscutul teolog. El nu conteneşte să îi amintească permanent fiului său de E. Poteca.

Radu Popescu este emblematic pentru noile prefaceri din societatea românească din a doua jumătate a secolului al XIX-lea,

care se aşază tot mai mult pe principiul meritului şi al muncii proprii. Deşi fiu de preot, nu ştim ce avere i-au lăsat părinţii. Bănuim că înainte de căsătorie avea condiţia unui ţăran mijlocaş. Căsătoria lui cu fiica celui mai mare proprietar din sat, în fapt, întemeietorul localităţii, s-a datorat, dincolo de sentimentele de dragoste şi afecţiune fireşti într-un asemenea act tainic, şi calităţilor de bun gospodar, întreprinzător ale tânărului Radu Popescu.

El nu a fost doar un om practic. A încercat să pună în acţiune talentul său de a scrie, de a medita şi de a analiza lumea în care a trăit. Au rămas de la Radu Popescu scrieri, ce ne dau o anumită idee despre acest om, pe care numai sinuozitatea biografiei lui l-a împiedicat să rămână ca o personalitate de seamă a culturii române. Toate scrierile lui sunt de la maturitate, după vârsta de 40 de ani. Radu Popescu se vedea un formator de opinie şi de conduită a grupurilor conducătoare.

2.2. Om politic, activitate cetăţenească

Radu Popescu a fost o puternică persoană publică a Mehedinţiului celei de a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea. A avut demnităţi la nivel local, fiind una dintre personalităţile importante ale judeţului. Nu s-a mulţumit cu o simplă activitate publică, el a exprimat, nu de puţine ori, opinii destul de tranşante şi a făcut analize ale situaţiilor sociale şi politice ale zonei, dar şi ale ţării..

Radu Popescu este un interesant observator al societăţii româneşti, cu o viziune sociologică destul de coerentă. Plugarul oltean, cum îi plăcea să se numească, îşi pune întrebări pertinente despre ţara sa şi dă răspunsuri la ele prin prisma a ceea ce crede despre evoluţia relaţiilor sociale. Nu cunoaştem lecturile sale, nici C. Rădulescu-Motru nu vorbeşte despre ele, dar cu certitudine citea, sistematic, lucrări istorice şi filosofice de provenienţă conservatoare. Nu este o exagerare dacă susţinem că stilul său publicistic este al unui junimist.

Pentru ilustrare redăm fragmente dintr-o expunere de a sa, ţinută la o întrunire electorală. După ce afirmă: „ceea ce-l sileşte a vorbi este datoria de cetăţean liber şi independent", Radu Popescu continuă:

„Am să vorbesc de necesitatea cunoştinţei pozitive reale cuvenită nouă şi ţării noastre. Ce este Ţara România?

Este un continent plin de toate fericirile naturii. Are un pământ bun, fertil şi productiv. Favorizat de o zonă fericită este înconjurat de clima cea mai dulce care ne încântă şi ne pune în poziţia a crede că suntem puşi tocmai ca în raiul pământului.

Aci vedem o primăvară dulce şi zâmbitoare arătată prin nenumărate flori frumoase, mirositoare şi inocente, şi înconjurată de o climă caldă şi frumoasă. Paserile, insectele, agenţi căutători ai naturii ne formează muzica desfătătoare la auzul omului Rege pământesc.

Ce sunt românii locuitorii acestui fericit continent?

Aici dragii mei auditori, să nu se supere de condeiul unui rustic scriitor, care nu voeşte şi nu poate nimic menaja decât realitatea.

Locuitorii acestui continent sunt un popor din fire bun, origina strălucită, dar care acum se silească a se pune pe o cale de fericire stabilă.

Împrejurări grele şi inevitabile aducându-i în starea actuală. Ei nu numeră decât câteva cete. Ceata întâi numără nişte cultivatori de pământ care abia pot, prin micile progrese agricole a numera câţiva paşi departe de starea primitivă a omului. Ceata a doua numeră nişte industriaşi care sunt departe de a se numera între începătorii industriilor civilizate; şi ceata a treia numeră oameni de ştiinţă ai legilor şi dezvoltării inteligenţei, care sunt pe calea de a cunoaşte necesitatea reală a literaturii române.

Eu nu voi încerca şi nici nu voi a enumera ca cete nişte frânturi ale societăţii care sunt născute din trebuinţele timporale şi locale, acestea nu intră în cadrul meu, şi nu voi a forma listă de cetele unei naţiuni pe masa unei cafenele unde creerii mi-ar fi plini de fum şi igrasie – masa unde văd cetele este realitatea.

Ce se vede în Ţara noastră română unde poporul împărţit în cete este concentrat a-şi disputa drepturile la masa realităţii?

La prima vedere asupra poziţiunii noastre sociale în România nu vede cineva decât o masă de popor agricol şi pastoral, presărat pe ici colea de mici orăşele şi târguri unde sunt adunaţi streini industriaşi şi puţini comercianţi români. Privind însă cineva mai cu de-amăruntul, vede în masa acestui popor diferite grupuri de diferite nuanţe şi diferite categorii. Vede mai întâi o categorie de oameni agricoli împărţită în agricoli manuali şi agricoli speculativi. Cei dintâi lucrează singuri pământul cu o manieră mai aproape de starea primitivă şi întreţin şi cresc nişte vite într-o stare negrijnică. Cei d-a doua îşi lucrează pământul cu braţele celor dintâi cu plata voluntară, însă într-un mod cu totul prost, căci voinţa lucrătorilor nu este a face bine, ci de a lua plată. Mai sunt şi alţi agricoli speculativi care se numesc arendaşi dar aceştia în zadar îşi mai bat capul căci dragoste cu sila şi dor de nevoie nu se poate.

O a doua categorie de oameni ce vede cineva sunt orăşeni sau târgoveţi. Aceştia neocupându-se cea mai mare parte decât a vinde lucruri industriale cumpărate de la streini aleargă în toate părţile şi pe la toate bâlciurile cu acele lucruri spre a le vinde pe bani şi a le plăti de unde le-a luat, şi cu adăogiri de procente şi agiul zilei, că abia poate cineva crede că şi câştigă cele necesare de existenţă.

A treia categorie de oameni să vede cu multe ramuri. Întâia ramură a bărbaţilor literaţi propriu-zisă care se ocupă de carte şi din care se recrutează mulţimea de foncţionari trebuincioşi statului la toate slujbele, şi din care foarte mulţi rămâind în rezervă adastă cu nerăbdare să li se dea o foncţiune cu care să se hrănească. Asemenea oameni neocupându-se de nimic alt decât numai de speranţa de foncţioni şi petrec cea mai mare parte a vieţii prin praful şi fumul cafenelelor. La această categorie s-ar putea ataşa şi ramura clerului. Bărbaţi conducători poporului pe tărâmul moral, considerată ca partea principală în stat, de multe ori se obosesc de citirea Molifelnicului şi Ceaslovului şi să distrează în schimb cu citirea jurnalelor. În locul fumului de tămâie se preferă de multe ori ţigara; şi în locul potcapului preferă pălăria ceea ce-i jenează şi indignează de multe ori, de a pune patrafirul".

„Ce vedem la masa distribuirii dreptului fiecărui cetățean? Vedem un tumult de popor concentrat ținând fiecare în mână o porțiune de drept ce i s-a conservat de o constituție ce și-a dat, și care de multe ori i se răpește din mână de sprinteni și ageri mușterei de deputăție. Un torent fără margini de oameni de toate culorile și toate nuanțele vin la acest bâlci al precupeții voturilor. Cei mai onești și cu merite candidați sunt mai rezervați dar cei ce nu știu a aprecia și a distinge pe oamenii capabili de stat sunt de o îndrăzneală peste seamă. Bietul cetățean amețit de atâta grămadă de proletari care dau asalt asupra micei porțiuni de drept ce constituția i-a rezervat, leapădă votul cu indicnație și pleacă lipsit de orice speranță. Triumfător și câștigător de voturi în Camera Parlamentului cu un ifos tare și mare și se pune la lucru. Și ce? Să pun pe nenumărate interpelări asupra unui guvern încât de ar fi și cerescul guvern tot n-ar putea și nu s-ar pricepe ce să le spuie. Căci a întreba este a ști și răspunsul, altfel este confuzia întreagă. Să nu credeți, iubiți lectori că vorbesc de persoane de distincțiune, de persoane capabile și care a(u) petrecut viața în conducerea poporului român de zecimi (zeci-n.n.) de ani și care pe dreptate au dreptul a pretinde votul poporului și a se numi oameni de stat. Meritele sunt incontestabile și nu intră în cadrul nostru popular. A cunoaște un om de stat nu se chiamă să-i măsurăm statura cu cotu nici a-l lua la întrecere la vorbe necuviincioase în fața poporului incult, ci a ne închina cu respect în fața unei persoane ce reprezintă multe capacități și care a trecut țara prin multe hopuri primejdioase.

Vedeți țările civilizate; luați de ex: Anglia, Germania, Franția și chiar Italia, și vedeți că oamenii de stat niciodată n-a(u) fost schimbați pe niște pigmei. Puneți-vă mâna pe constituție, pe poziția voastră fericită de popor liber și independent în care v-a(u) pus persoanele cunoscute în țară și nu vă schimbați fericirea pe niște promisiuni de care însuși cei ce le promit nu sunt harnici. Voiți apărarea și păstrarea drepturilor voastre în sfera fiecăruia, păziți-vă de proletari, de foncționari și puneți mâna la neajungeri pe persoane din sânul fiecărei cete care prin *stabilitatea* și *onestitatea* lor să insufle încredere și respect celor mai capabili oameni de stat astfel ca cu vorbă mai puțină

și încredere mai multă în parlament să putem păși pe calea de prosperitate în care a intrat Țara Română"[17].

Reținem din această frumoasă cuvântare a plugarului din Cernaia nevoia de scrutare pozitivă, realistă a stărilor sociale din România. Țara este frumoasă și bogată, numai conducătorii ei nu știu a o administra eficient. În discuția despre structura socială a țării – cetele sociale – remarcă ascensiunea unora lipsiți de calități și rămânerea în expectativă a oamenilor capabili. O anumită rezervă față de egalitarismul propovăduit de multe doctrine politice, se resimte acut în atitudinea civică a lui Radu Popescu. De aceea, pledează ca din sânul fiecărei categorii sociale să fie selectați numai cei ce impun încredere și respect în fața alegătorilor ca oameni de stat. Respinge funcționarii și proletarii – categorii destabilizatoare ale societății, care nu trebuie acceptate să pună mâna pe poziții de conducere în stat. Viziunea sa conservatoare asupra societății este fără echivoc „dar un conservator fără entuziasm pentru tradiția boierească. Era, mai curând un antiburghez. Adesea l-am auzit vorbind cu dispreț de albăstrimea de la orașe. (...). Dispozițiile unui revoltat, mi s-a părut că le are și tatăl meu"[18], astfel îl caracterizează fiul său.

Pentru exemplificare spicuim câteva fragmente dintr-un articol: „În Țara Românească se cere o mare prefacere. Toți românii sunt datori a se pune la linie înaintea evoluțiunii sociale".

„Fost-a toți românii la a lor descălecare egali în drepturi, averi și datorii? Nu. Fiindcă inegalitatea fiind naturală nici oamenii n-a(u) putut face o egalitate contra Naturii, dar totuși s-a(u) silit prin feluri de mijloace sociale ca fiecare om să nu fie disprețuit și esclus din corpul social al dreptului cetățenesc; astfel prin o măsură înțeleaptă s-a dat fiecăruia locul ce poate ocupa prin capacitatea sa în societate. Dar cea mai serioasă și necesară măsură a fost grija de a lipi pe fiecare om de o bucată de pământ, fie cât de mică, măcar cât i ține locuința, ca cu acest mijloc să-i asigure stabilitatea personală și liniștea cetățenească. Astfel s-a stabilit dreptul de proprietate imobiliară și mobiliară". Referitor la chestiunea agrară sunt două tabere: „unii zic: suntem toți oameni și trebuie să avem toți pământ. Alții spun: ați avut și l-ați vândut. Acum ce suntem noi datori să vă dăm?" Radu Popescu formulează o soluție: „Dați-le pământ să muncească dar nu

cercați să-i mai împroprietăriți. Cum s-a făcut la 1864 căci atunci n-o mai isprăviți și nimic bun nu se face. Eu cred că fiecare proprietar de pământ o parte din zece ar putea s-o dea la muncitori ca s-o muncească, cu datoria de a da una din două, din verice producție. Numai condiționat a *se munci bine și la timp*. Cei leneși să fie depărtați. Vitele locuitorilor doi boi și o vacă să pășunească în islazul morii, dacă are proprietarul cu plata de lei șese fiecare vită. Pentru rest, dacă are mai multe, și dacă este întindere rămân a se înțelege fără a trece peste maxim de șepte lei vita mare și doi lei vita măruntă. Mai sunt și alte multe de reglementat de mici daraveli între proprietar și muncitor care s-ar putea regula după obiceiul și interesele locale. Cu cât legile vor fi mai simple cu atât vor fi mai folositoare"[19].

Într-o altă cuvântare face apologia regelui:

„Degetul lui Dumnezeu îmbrăcat în forma libertății a mișcat inima unui Tată-Rege a avea milă de fiii și supușii săi. Dându-ne un guvern blând și liberal ne-a transmis înalta voință a Majestății Sale: sunteți liberi alegători. Ști-vom noi oare a ne folosi și a pune în practică această sfântă și înaltă voință a Tătalui-Rege? Putea-vom noi oare și avea-vom curajul sfânt a rupe lanțurile ce ținea inimile noastre încătușate de atâta timp?

Îndrăzni-vom a rupe cu trecutul și a scăpa de robia angajamentelor personale ce de multe ori ne zdrobea inima de durere, când singuri vedem că lucrăm contra voinței și conștiinței noastre". Cere alegătorilor să fie foarte atenți pe cine aleg făcând un portret al alesului parvenit.

„Să curmăm acest rău al trecutului din care a ieșit o sectă cu carieră de deputați. Să ne unim cu toții, să ne sfătuim frățește, să rugăm chiar pe oricare dintre noi a primi sarcina a ne reprezenta în Camera țării și a ne apăra conștiincios drepturile noastre.

A trecut timpul vorbelor frumoase de care totdauna am fost încântați; să cer fapte. A trecut timpul când candidatul făcea în fața alegătorilor curs de retorică și biografii false; acum se cer oameni de caracter. Nimeni să nu obiecteze că pentru a fi deputat este obligator a fi și specialist în științe. Nu. Greutățile de care sufere țara sunt altele. Oricare dintre noi le știm"[20].

Într-o sesiune extraordinară a Consiliului județean Mehedinți, Radu Popescu ia cuvântul și argumentează necesitatea creditului pentru dezvoltarea economică și socială:

„Creditul este măsura asiguratorie la toți în toate întreprinderile omului și la toate nevoile sale ...Iată măsura cea mai tare cu care puteți asigura populația contra lipsei și foametei ce se zice că bântuie județul" După ce amintește despre rolul creditului în trecut el spune: „Este imposibil a umplea acest gol decât iarăși cu restabilirea creditului vechi. Să facem ce putem în sfera noastră ca țăranul să aibă credit, atât verbal cât și prin acte scrise. Să căutăm mijlocul de a fi înfrățit și nedespărțit de proprietarul lui, a se ajuta la toate nevoile unii cu alții, dar nu a merge după o rătăcită idee, că proprietarii sunt gâzi sătenilor. Să nu alergăm după mijloace de a-i sustrage de sub protecția proprietarilor și a-i băga în ziarale pârcălabilor"[21].

În anul 1889 este solicitat, fiind membru al Consiliului general județean Mehedinți, să trimită un raport cu privire la reformele ce ar trebui introduse în legile organice ale timpului precum și modificările legii tocmelilor agricole, a legii de Poliție rurală și sanitară precum și asupra modului cel mai nimerit de a se plăti salariile profesorilor de mir din sate[22]. Iată ce cuprindea raportul lui Radu Popescu: deși se dorește descentralizarea se formează o centralizare completă. El propune: 1. Consiliul județean să fie compus numai de către doi membri de fiecare plasă și aleși în una și aceeași zi în tot Districtul la reședința judecătoriei de ocol; 2. Membrii aleși vor fi numai pe doi ani. De două ori pe an vor fi datori să relateze trebuințele locale și îndreptările ce vor crede; 3.Comitet permanent nu este necesitate de a fi. Un singur președinte ales din sânul consilierilor. Prezența prefectului la ședințele consiliului nu este necesară". Asupra legii comunale propune: primarii să fie aleși numai pe un an; să fie trimiși de guvern direct ca simpli funcționari de administrare; primarul n-are dreptul a fi președinte sau judecător între jurații sătești și nici să prezideze alegerile generale; membrii consilieri să fie aleși numai pentru un an. Vorbește despre plata preoților: „Iată una din cestiunile ce pe mulți am auzit că este cea mai grea de rezolvat. În adevăr este foarte grea dacă voim să facem din popi mai multe ramuri de foncționari". Misiunea lor nu e doar botezul și înmormântarea, cetitul

de apariție a unui număr din „Convorbiri critice", revistă condusă de Mihail Dragomirescu, este plasat pe pagina întâi, iar cel cu „Noua Revistă Română" pe pagina a doua a ziarului „Ordinea". În 1910 este prezentat sumarul „Noii Reviste Române" la rubrica *Bibliografie* fără sintagma „excelenta revistă". Un timp, în lunile ianuarie-martie 1910, ziarul lui Take Ionescu, „Ordinea" a trecut peste aparițiile revistei lui C. Rădulescu-Motru, pentru ca să revină, iar la rubrica *Cărți și reviste* este amplu prezentat conținutul „Noii Reviste Române"[71].Probabil, redacția ziarului „Ordinea" a manifestat prudență din cauza conflictului lui C. Rădulescu-Motru cu Iorga pe tema antisemitismului și a cazului E. Porn.

7. O revistă pentru filosof

C. Rădulescu-Motru este nu doar directorul publicației, el este cel mai important autor, prezent aproape în fiecare număr, în afară de unele perioade când era în străinătate, cum a fost în vara anului 1910. Iată producția sa pe ani: În anul 1909 – 60 articole, în 1910–72 articole, în 1910–88 articole, în 1912–33 articole, în 1913 – 31 articole, 1914–27 articole, 1915–15 articole, 1916–16 articole[72].

Filosoful publică studii, polemici, consemnări, prezentări de reviste, notițe. Scrie despre el însuși, reține orice apreciere, inclusiv negativă despre scrierile sale sau despre activitatea lui publică. În afara semnăturii cu numele său apelează la pseudonime. Începând cu numărul din 1 februarie 1909, semnează și cu pseudonimul Verax. Unul din pseudonimele lui a fost A.C.C., literele fiind inițialele cuvintelor cu care i se adresa profesorul Dimitrie Evolceanu, care ori de câte ori citea câte un articol ce îi plăcea din „Noua Revistă Română" îl întâmpina cu cuvintele „Al cioarelui de Costache". Al cioarelui era pentru Evolceanu cum era pentru alții expresia „al Dracului"[73]. Aceste inițiale puteau fi confundate cu numele lui A. C. Cuza, adversarul său, dar cum confirmă Motru, nu s-a întâmplat acest fapt niciodată. Radu Ciomag, bănuim, ar fi unul dintre pseudonimele

lui C. Rădulescu-Motru, de data aceasta luat după titlul unei reviste „Ciomagul", editată de A.C. Cuza, în perioada 15 iulie-august 1884.

Revista este, cum am mai spus, un mijloc de publicitate pentru activitatea lui de orice fel. Astfel se anunță plecarea sa în Abbazia unde va rămâne până la 8 aprilie 1912[74], lipsa din țară în perioada 1 iulie – 20 august 1912[75] sau întoarcerea în București după 8 septembrie 1912[76]. Se relatează și următoarea întâmplare. C. Rădulescu-Motru călătorind cu trenul marți 3 decembrie 1913 de la Severin la București intră în vorbă cu un german. După multe amabilități, neamțul îi spune că are o scrisoare pentru un profesor universitar din București, de la un amic al acestuia și cumnat al său, H. St. Chamberlain: „– Cum se cheamă profesorul? întreabă C. Rădulescu-Motru. – Rădulescu-Motru. – Eu sunt. – Și eu sunt Siegfried Wagner". Fiul lui Richard Wagner era oaspetele Capitalei pentru a dirija orchestra permanentă a Ministerului Intrucțiunii Publice[77].

C. Rădulescu-Motru publică fragmente din *Puterea sufletească*[78], din *Elemente de metafizică*[79]. Se anunță apariția lucrării *Puterea sufletească*, partea a II-a, la librăria „Socec și Alcalay [80] și a seriei „Studii filosofice".

În vederea editării unei publicații pedagogice C. Rădulescu-Motru roagă cititorii, mai ales profesorii, să binevoiască a-i răspunde: „Are cititorul cunoștință de un caz în care vocațiunea unui bun profesionist cunoscut lui (în orice ramură) a fost nimerită grație unei întâmplări fericite? În acest caz cum s-au desfășurat lucrurile? Profesionistul ajuns la succes astăzi (persoana străină sau însăși persoana cititorului), în ce situațiune ar fi rămas dacă nu intervenea descoperirea vocației, grație fericitei întâmplări"[81].

Se anunță reprezentarea pentru întâia oară pe scena Teatrului Național a piesei *Păr de lup*, dramă în patru acte de C. Rădulescu-Motru [82].

Sunt consemnate toate conferințele sale publice. Duminică, 21 februarie 1910, C. Rădulescu-Motru a vorbit la Ateneu, în fața unei săli arhipline despre câteva din defectele și calitățile poporului român[83], informație preluată și de „Universul".

În conferința *Educațiunea caracterului*, conferință ținută la Ateneu pe 20 aprilie 1909, cu ocazia înființării Institutului Filarmonic Național din București de I. Costescu, maestru de muzică la liceul Lazăr, C. Rădulescu-Motru crede că toate asociațiile studențiliii trebuie să formeze caractere[84].

În conferința ținută cu ocazia serbării date de Societatea Căminul cultural în ziua de 9 mai 1910 la Ateneu, C. Rădulescu-Motru a făcut referire asupra pretinsei inferiorități a femeii, în care se rezumă mișcarea feministă. Greșeala feminismului stă în susținerea ideii despre concurența femeii ca egală în funcțiune cu bărbatul. Femeia nu e creată pentru îndeplinirea aceleiași funcțiuni sociale ca și bărbatul. Aceasta nu înseamnă că bărbatul are funcții superioare celor ale femeii. Toate sunt necesare. Numai între funcțiile care nu sunt necesare se pot stabili grade de inferioritate. Femeia este dominată de instinctul maternității și din această cauză viața ei sufletească este mai aproape de viața speciei umane și este mai conservatoare. Bărbatul reprezintă elementele de variabilitate în evoluția sufletească a speciei. În școală nu se face educație care să țină seama de însușirile sufletești ale femeii[85].

În a doua jumătate a lunii iunie 1912, C. Rădulescu-Motru a făcut un ciclu de 14 lecții de psihologie cu aplicații la practica pedagogică, pentru conducătoarele grădinițelor de copii, adunate în acest scop la Azilul Elena Doamna. Au asistat 170 de învățătoare[86].

În 5 octombrie 1912, ține o conferință la Galați despre rolul filosofiei în formarea spiritului științific, a cărei concluzie postulează inexistența unei contradicții între știință și filosofie: „căci spiritul științific nu a căzut din ceruri, ci este o cucerire; și la această cucerire omul de știință a fost precedat de către filosof"[87].

Duminică 23 decembrie 1912, ora 9 seara, la Ateneul Român a avut loc conferința lui C. Rădulescu-Motru, *Din psihologia românului*.

C. Rădulescu-Motru călătorește și în Germania, înapoindu-se la 2 octombrie[88]. După revenirea din Germania, publică un articol despre starea acestei țări[89].

Ziare favorabile prezintă sumarul „Noii Reviste Române". În afară de „Ordinea", unde, cu mici intermitențe, i se face permanent publicitate, amintim ziarul „Opinia" de la Iași, care republică din

„Noua Revistă Română" notița „Un răspuns care întârzie" cu referire la plagiatul lui A.C. Cuza[90]. Este interesant că, în „Epoca", se publică sumarul revistei, dându-i-se și adresa administrației, Calea Victoriei, nr. 62.

Majoritatea articolelor semnate de C. Rădulescu-Motru sunt analize politice ale realității imediate, fie că referă la un eveniment, la un studiu, la o carte, la o persoană. În elaborarea articolelor se documentează din presa din țară și citește periodic multe ziare străine.

Scrie pentru o publicație franceză despre politica internă a Regelui Carol I[91]. Ilustrul istoric, E. Lavisse, îi promite un articol pentru „Noua Revistă Română" cerându-i în schimb un articol despre regele Carol cam de 25 pagini, cu o caracterizare sufletească a Suveranului, dar „aceea ce nu s-ar putea fără o lungă intervievare a acestuia"[92]. C. Rădulescu-Motru „a avut deosebita onoare să fie primit, miercuri 5 martie, într-o lungă audiență de către M. S. Regele" [93], probabil ca urmare a articolului său despre Carol I.

Răspunde la acuzația din partea gazetelor conservatoare că el ar fi antidinastic[94].

Se publică scrisoarea lui G. Alexici din Budapesta, în care își exprimă satisfacția de a fi citit articolul despre Carol I și remarcă cultura filosofică temeinică a lui C. Rădulescu-Motru și capacitatea de a vedea concret personalitatea lui Carol[95].

Se reia rubrica *Revista revistelor* din vechea serie, începând cu numărul din19 aprilie 1909, semnată Verax (C. Rădulescu-Motru). Aproape toate publicațiile importante ale timpului sunt discutate în „Noua Revistă Română", nu de puține ori în manieră polemică.

Sub numele Verax prezintă spectacolul cu *Apus de soare* de Delavrancea[96].

Face o prezentare ironică, raportată la viziunea naționalistă a lui Iorga, a cărții lui Aurel C. Popovici, *Democrație sau naționalism*[97].

Salută apariția lucrării adversarului său politic, dar prieten în același timp, S. Haret, *Mecanique sociale*[98]. Verax semnează o cronică deosebit de favorabilă la *Neoiobăgia* de C.D. Gherea[99]. La moartea lui G. Panu, scrie un necrolog[100]. Publică un scurt medalion Dimitrie A. Sturdza: „Dl. Dimitrie A. Sturdza a avut meritul de a fi ridicat datoria de a «munci» la înălțimea unei datorii religioase. Dl. Dimitrie

A. Sturdza a fost un ascet al religiunii muncii"[101]. În 1914, a participat la oficierea serviciului religios de înmormântare a lui D.A. Sturdza.

Revista publică articole despre chestiuni de o mare actualitate semnate de A.D. Xenopol[102]. În „Noua Revistă Română" C. Stoicescu, fruntaș liberal, a publicat un articol despre toleranță și respect în discuții. În „Viitorul", ziar liberal, s-a reținut imediat faptul: „Revista d-lui Rădulescu-Motru e plină de surprinderi. Ea ne-a procurat plăcerea de a ceti un articol al d-lui C.I. Stoicescu despre toleranță"[103].

În revistă sunt publicate articole despre darwinism, în special de N. Leon.

Sărbătorirea a 50 de ani de la Unirea Principatelor este marcată de un articol polemic al lui C. Rădulescu-Motru despre maniera socialistă a guvernului de a organiza manifestările legate de acest eveniment[104]. De altfel, sărbătoarea Unirii nu a trezit interes în rândul profesorilor universitari. La Academie, D. Onciul a ținut o comunicare despre ideea Unirii (încă de la 1828) în preziua aniversării[105]. Bătrânul Titu Maiorescu a asistat la manifestările de la Universitate: „Eu la 3 ore, la Universitate unde excepțional în Sala Senatului sub prezidența Rectorului sărbarea Unirii din partea studențimii (...). Puțini profesori, sala și galerile pline de studenți"[106].

În schimb, revista relatează pe larg despre sărbătorirea lui T. Maiorescu[107] la Universitatea din București, despre reflectarea momentului în presă. Se arată că în străinătate Maiorescu a fost serbat cum trebuie ca un ilustru român, în țară ca un fruntaș de partid: „Regretabil pentru cei din țară"[108]. Se publică un articol *Naționalismul* de T. Maiorescu (titlul din redacție) cu o notă a Direcțiunii: „acei care scriu astăzi în «Noua Revistă Română» primesc calificativele de «filosofi umanitariști», «jidăniți», «cosmopoliți» și «trădători de neam», calificative de care nu a fost cruțat nici T. Maiorescu dar: „Insultele și calomniile l-au uitat pe el și se continuă în contra noastră. Să se continue: le primim fiindcă ele nu ne sperie deloc"[109]. Să nu uităm, toate aceste calificative veneau din presa naționalistă a lui Iorga și A.C.Cuza.

Aproape în fiecare număr sunt publicate informații despre românii din Basarabia, Bucovina și Transilvania.

Ca și în vechea serie, revista semnalează plagiate[110]. Se publică scrisoarea lui E. Lovinescu despre tentativele de plagiat ale lui A. Hertz și un articol al profesorului ieșean N. Leon[111]. E. Lovinescu răspunde la acuzația de plagiat ce i s-a adus de Elie Nicolescu în „Acțiunea conservatoare" sub titlul *Plagiatul en gros al domnului Lovinescu*, făcându-se referire la preluarea de către Lovinescu a unor bucăți din cărți franceze în manualul său de franceză[112]. Un avocat și licențiat în litere îi răspunde lui Lovinescu[113]. E. Lovinescu răspunde lui G. Ibrăileanu și lui Nicolescu[114].

Se discută despre „Cazul Drăghicescu"[115]. Drăghicescu a fost respins de la catedra de sociologie din București, pentru că lucrările lui ar fi socialiste. Despre acest „caz" discut în alt capitol.

Se publică, în traducere, lucrări de Tolstoi, Cehov.

Un nume prezent: Emil Isac, ale cărui producții literare moderniste sunt ironizate de „Viața Românească", dar și un nume oarecum insolit pentru sobrietatea „Noii Reviste Române", O. Minar, cu un articol despre Eminescu[116].

În anul 1911, prietenul său, C.I. Istrati, publică periodic în „Noua Revistă Română".

C. Rădulescu-Motru susține intens pe tinerii publiciști, revista lui fiind singura publicație de anvergură ce găzduiește specialiști din domeniile științelor socio-umane. Un nume des întâlnit în 1908/1909 la rubrica *Științe sociale* este N. Zaharia. Un alt nume foarte frecvent în revistă este I. F. Buricescu, devenit în timp un apropiat al filosofului. Profesorul I. Nisipeanu pledează pentru legarea filosofiei de viață, pătrunderea în școli a spiritului filosofic[117]. Un tânăr sociolog, C. Sudețeanu, scrie despre reformarea învățământului filosofic, și susține că programul acestui învățământ să țină seama de evoluția necesară și de întregirea normală a cunoștințelor în raport cu dezvoltarea firească a elevilor[118]. Cunoscutul sociolog D. Drăghicescu scrie în revista lui C. Rădulescu-Motru despre societatea și cultura românească.

Din 1911, apare în revistă un nume nou: Nicolae Ionescu, celebrul mai târziu Nae Ionescu. Profesorul i-a acordat credit deplin, oferindu-i spațiu de publicare. Studentul scrie note despre profesorii A.D. Xenopol, O. Densusianu, cronici teatrale. În revista lui

C. Rădulescu-Motru are prima sa polemică, purtată cu E. Lovinescu, conferențiar suplinitor, deci coleg cu C. Rădulescu-Motru. Titlul este revelator, *Gândacii d-lui Lovinescu*, semnat cu o inițială. Tonul este acid, și-l anunță pe marele ziarist de la „Cuvântul": „mi-e rușine să mă știe lumea că te cetesc pe d-ta. Dacă am făcut-o, am greșit. Am făcut-o însă solicitat de cineva, și d-ta știi de cine. Am vrut să fac un serviciu: hibriditatea talentului d-tale a fost însă mai tare decât bunăvoința mea... Și iată-mă anonim"[119].

H. Sanielevici, fost secretar de redacție în anii 1900-1901, reapare în paginile „Noii Reviste Române" în 1913-1914.

Remarcăm o prezență masivă a problematicii femeilor în „Noua Revistă Română", impunându-se ca unul din cele mai importante organe de presă ce dezbate, fără prejudecăți, afirmarea femeii în societate.

Îl invită pe M. Dragomirescu să scrie un „articol de vederi generale despre tricentenarul Shakespeare pentru «Noua Revistă Română»[120].

C. Rădulescu-Motru, implicat în multe polemici, nu scapă prilejul de a analiza modul cum se polemizează la noi[121].

Modernitatea revistei se degajă și din publicarea unui „Buletin bibliografic" și a sumarelor revistelor[122]. În *fiecare* an, în *intervalul 1908-1915*, se publică „Tabla de materii anuale".

Un număr este consacrat aproape în întregime celei de a „A VIII-a expoziție anuală a tinerimii artistice"[123]. Revista publică un întins material despre expoziția de pictură și sculptură din mai 1911[124].

8. O problemă preocupantă pentru filosof – administrarea și conducerea revistei

Periodic „Noua Revistă Română" revine cu precizări privind organizarea și administrarea revistei. Se reia de fiecare dată ideea că revista este independentă, neaservită politic, pentru a asigura cititorii de lipsa oricărei legături între activitatea politică a directorului și orientarea ideologică a revistei.

Directorul revistei se confruntă cu o situație ingrată. În ziarul lui Take Ionescu „Ordinea", apare un articol nesemnat, în care se face o caracterizare a ideologiei principalelor reviste ale vremii, probabil ca răspuns la critici venite din partea publicațiilor liberale. „Noua Revistă Română" este etichetată drept conservator-democrată ca și „Convorbiri critice", „Viața nouă". „Convorbiri literare" este junimistă „Arhiva" este conservatoare: „Acestea sunt singurele noastre reviste de valoare..."[125] Pe cealaltă parte, N. Iorga clasifică și el unele dintre reviste – „Viața Românească", „Convorbiri literare", „Noua Revistă Română" – în raport de presupusa aservire la un program de partid: „Tachiștii, la rândul lor, sprijină revista d-lui Motru...Plata e în speranțe mai bogate, dar mai îndepărtate. Altfel, oricine poate intra, directorul – în cazul Motru, în special – nu-și rezervă decât dreptul de a-și trata colegii și foștii prieteni ca de pe capra diligenței"[126].

În „Rampa" nr. 82,1912 se vorbește de „ambițiosul profesor care se lasă înconjurat de oricine numai pentru a avea o suită"[127].

De la 31 octombrie 1910, localul și redacția s-au mutat în centrul Capitalei, Pasajul Societății Imobiliare, nr. 3. Revista crește numărul de pagini la 24 în loc de 16. Au fost introduse rubrici noi. Se anunță participarea cititorilor ce împărtășesc programul revistei la conducerea publicației, încât ei să aibă pe viitor un control mai eficace în administrația și redacția „Noii Reviste Române". S-a decis transformarea a cel puțin unei pătrimi din capitalul revistei în acțiuni la purtător, care să poată fi cumpărate de cititori: „Caracterul de revistă independentă va fi păstrat și pe viitor. Vom căuta chiar să accentuăm și mai mult acest caracter, contra tuturor suspiciunilor, adeseori rău intenționate, venite din partea unora"[128].

Periodic este nevoit să discute despre orientarea „Noii Reviste Române". De această dată, la acuzele unor ziare din Ardeal, ține să precizeze că periodicul său apare fără autorizarea unui partid, adică fără subvenție, susținându-se numai din plata cititorilor și din sacrificiile colaboratorilor: „În «Noua Revistă Română» nu încape laudă ori critică dată cu anticipație, după culoarea politică a cuiva, cum se obișnuiește în gazeta de partid (...), ci lauda și critica noastră este rezultatul unei convingeri pe care ne-o dă judecata". Răspunde

la aprecierea că „Noua Revistă Română" a fost numită „fadă și pedantă", dar ține să le amintească detractorilor că au fost ziare „care au retipărit, ca pe niște certificate de bună purtare, articolele publicate în ea!"[129]

Directorul „Noii Reviste Române" folosește tot felul de metode de atragere a cititorilor. Se instituie un concurs literar și în fiecare lună intenționează să se acorde un premiu de 50 lei pentru cea mai bună satiră în versuri privitoare la viața noastră publică. Administrația revistei a hotărât să acorde un abonament de favoare la revistă cititorilor care se vor grăbi să se aboneze în săptămâna în curs. Cine va trimite până la 15 decembrie direct suma de 10 lei (costul unui abonament anual) va fi considerat abonat de la 31 octombrie 1910 până la 31 decembrie 1911.

„Noua Revistă Română" reapare din ianuarie 1911 cu copertă, la solicitarea unor cititori. Se anunță că „Noua Revistă Română" nu publică articole cu continuare în alte numere. Colaboratorii sunt rugați să-și concentreze articolele în 4 pagini[130].

Apare un Supliment – publicitate al „Noii Reviste Române". Se reiau fragmente din programul „Noii Reviste Române" din nr. 1, 1900. Iată câteva idei subliniate. „Noua Revistă Română" se situează printre cele mai bune și luptă împotriva falsului naționalism: „Cu deosebire împotriva falsului patriotism, care este sprijinit pe concepția unui tot atât de fals naționalism, s-a ridicat adeseori „Noua Revistă Română". „Noua Revistă Română" este o publicație independentă. Revenind în actualitate se precizează: „Plecând întotdeauna de la convingeri, ea tinde să înfățișeze cititorului problemele pe care le discută în datele lor reale și neînlăturabile, și înțelege să-și înainteze părerile în așa fel încât ele să nu ducă la jignirea adevărului"[131]. „Noua Revistă Română" a pătruns în toate colțurile țării, considerată de cititorii ei numeroși „ca o lectură indispensabilă". Talentul, buna credință și cuviința scrisului, așadar, fac ele singure alegerea articolelor din „Noua Revistă Română". „Noua Revistă Română" este o lectură de care nu se poate lipsi nimeni. Aproape în fiecare număr sunt ilustrații de actualitate, chiar și în numere speciale bogat ilustrate și pe hârtie aleasă.

Se anunță adresele: Direcția, Bd. Ferdinand, nr. 55, Redacția și administrația, Calea Victoriei, nr. 62.

Multe biblioteci din New York și Pittsburgh sunt abonate la „Noua Revistă Română"[132].

În „Noua Revistă Română", vol. 11, nr. 21 din 18 martie 1912, se publică *Tabla de Materii Generală a primelor zece volume.*

Pe coperta a treia se publică „Adrese recomandate de medici și avocați"[133], ceea ce demonstrează că „Noua Revistă Română" era citită de aceste categorii profesionale și, probabil, de clienții lor.

Filosoful caută să imprime autonomie în materialele despre diverși autori, inclusiv despre lucrări ale prietenilor lui. În aprilie 1911, fiind la Leipzig, în vizită la Wundt, îi scrie lui C. Beldie că deși este prieten cu D. Zamfirescu nu înseamnă că „Noua Revistă Română" trebuie să vorbească bine de romanul *Ana sau Ceea ce nu se poate.*

Când este în criză de materiale le cere colaboratorilor să scrie: „nu te prea lăsa pe mine. Pune băieții să scrie. Ce nu se ajunge, cumpără câteva articole de la Terasă (Oteteleșanu)".

Motru avea probleme legate de colaboratori și însuși șeful partidului său îl atenționează: „Motru a primit o scrisoare de la Take Ionescu cu privire la ultimul tău articol. Nu mi-a spus Motru decât că scrisoarea zice că ești incult"[134].

Colaboratorii îi fac necazuri și în relația, și așa destul de incomodă, cu Mihail Dragomirescu, fiind nevoit să-i scrie că notițele critice despre el din „Noua Revistă Română" nu-i aparțin. Le-a văzut la corectură și nu crede că iau partea unuia dintre polemiști. În numărul următor, vor face o nouă notiță categorică. În privința răspunsului lui M. Dragomirescu despre acele note, Motru îi cere „să nu fie prea lung și prea ofensator ca expresiune...Eu regret polemica începută, dar dacă nu se poate altfel"[135]. Cu altă ocazie trebuie să se justifice lui M. Dragomirescu: „Cu explicările asupra scrisorii mă grăbesc să-ți cer toate scuzele, dacă te crezi ofensat. Nici eu, nici băiatu Beldie n-am avut nici o intenție. Despre alusiuni nici vorbă. Articolul la care te gândești tu are alte desuuri politice-palatiste. Beldie de asemenea a fost numai în rol de paginator. Așa te rog nu fii susceptibil. Ești la ordinea zilei a treia lui Iorga (adică vorba vine adresa Academie) către Teatru. Nu iei cuvântul?"[136].

Dată fiind situația internațională a țării dominată de războiul balcanic, C. Rădulescu-Motru, în ideea reflectării de către revistă a tuturor evenimentelor, face un bilanț al revistei pe anul 1913. Sunt publicate fragmente din articolele ce cuprind aprecieri despre evenimentele anului 1913, aparținând lui C. Rădulescu-Motru, A.D. Xenopol, I. T. Ghica, C. Sipsom, D. Drăghicescu, E. Staicu. Pomenește de ancheta internațională despre problemele balcanice în cursul lunii septembrie la care au participat publiciști de reputație mondială: „În preajma marilor schimbări politice care se anunță am ținut tocmai să facem această recapitulare a celor publicate în „«Noua Revistă Română», pentru ca publicul cititor să fie de mai nainte fixat asupra orientațiunii noastre în viitor. Anul care vine va însemna în istoria țării noastre poate tot așa de mult ca și anul care a dispărut. Vom judeca evenimentele viitoare cu aceeași obiectivitate cu care am judecat și pe cele trecute"[137]. Asertiune profetică, căci în următorul an se declanșează primul război mondial.

Dificultățile în editarea periodicului persistă. Apelează la sprijinul prietenului său, C. I. Istrati, să-l ajute în obținerea unei subvenții: „D-ta știi desigur cu câte greutăți trebuie să lupt pentru a susține revista. De aceea îmi permit a înainta alăturata petiție. Aș fi fericit să am și eu pentru revistă sprijinul pe care îl au cele mai neînsemnate ziare politice"[138].

Cu sfârșitul volumului al XIV-lea se renunță la obligațiunea abonamentului gratuit „pe care ne-am luat-o față de primii noștri subscriitori din anul 1900". Se reiterează greutățile întâmpinate ca revistă independentă. „Noua Revistă Română" „a constituit un adevărat sacrificiu. Suntem bucuroși că... am putut realiza și un bun precedent pentru publicațiunile săptămânale românești. Înainte de 1900 revistele săptămânale (și chiar cele lunare) apăreau neregulat și erau expresia intereselor personale. Astăzi regularitatea apariției și obiectivitatea judecății sunt intrate în obiceiurile tuturor periodicilor care se respectă". „Noua Revistă Română" e cu toate acestea departe de a corespunde perfect programului publicat de C. Rădulescu-Motru în ianuarie 1900. „Deschisă din principiu tuturor scriitorilor de valoare și independent de orice organizație de partide politice «Noua Revistă Română» a contribuit într-o măsură destul de largă la luminarea

opiniei publice, redând în mod obiectiv părerile celor competenți în toate chestiunile la ordinea zilei"[139]. Izolarea de partide și de guvern are și un incovenient. De aceea nu mai poate publica studii și cercetări întinse, iar „revista este nevoită să se mărginească la reflectarea părerilor deja formulate: să dea mai mult un ecou decât o îndrumare opiniei publice, așa cum ar fi de dorit într-o țară, care se află pe pragul unor mari transformări politice și sociale, cum e România de astăzi". Acest neajuns vor să-l înlăture prin ajutorul unei noi subscripții pentru fiecare sută de lei: 1. dreptul la restituire treptată a valorii de 100 lei în cărți românești, apărute în ultimii 5 ani. 2. Abonament gratuit la „Noua Revistă Română" pe 5 ani. În acest fel urmărește și încurajarea literaturii naționale. Dacă subscripția va reuși, vor fi ajutați scriitorii să-și editeze operele. Subscripția rămâne deschisă până la 15 octombrie.

Se reia periodic publicitatea despre „Noua Revistă Română" în care se reamintește programul ei, din 1900.

În fiecare luni, ora 9 seara, au loc în localul redacției, ședințele obișnuite ale colaboratorilor. La aceste ședințe pot participa și cititorii care au de comunicat ceva sau au propuneri[140].

Problemele financiare se întețesc. Îl anunță pe Beldie că nu scrie articolul pentru revistă, întrucât „sper să termin cu bine asigurarea financiară a „Noii Reviste Române"[141].

Se editau cărți poștale: pe o parte cu fotografia lui C. Rădulescu-Motru, profesor universitar la Universitatea București, Directorul „Noii Reviste Române", iar pe verso „Noua Revistă Română", socială, critică, științifică și literară (săptămânală).

Și în privința subtitlului se produc schimbări. De la 25 martie/1 aprilie 1912, se suprimă subtitlul. De la 9 septembrie 1912, apare subtitlul „socială, critică, științifică și literară" dar fără cuvântul „politică".

„Noua Revistă Română" anunță că din cauza mobilizării atelierelor tipografice în care se tipărește, vacanța începe la 1 iulie în loc de 15 iulie[142].

De la 12/19 octombrie 1914, revista apare de două ori pe lună.

Nu este lipsită de interes evoluția prețului revistei. Primul număr din 1908 costă 50 de bani. De la 29 martie 1909, un exemplar costă

1 leu. În anul 1911, costă 25 de bani, și de la 21/28 februarie 1916 30 bani.

De la 21/28 decembrie 1914, se tipărește la tipografia Minerva.

A cunoscut două întreruperi de apariție: de la numărul 13-14 revista ia vacanță până la 14 august 1911 și de la 6/13 iulie la 14 septembrie 1914.

9. Universitatea Populară a „Noii Reviste Române"

În anul 1911, revista este implicată în organizarea unei universități populare sub egida sa. Pedagogul Gr. Tăbăcaru publică articolul *Academia și universitățile populare*, iar la subsolul articolului se precizează: „Dl. C. Rădulescu-Motru Directorul «Noii Reviste Române» a luat inițiativa să se înființeze cea dintâi universitate populară în București. Aderări pentru ținerea conferințelor și înscrierea de membri se fac de pe acum la redacția acestei reviste"[143].

Un articol, nesemnat, *Pentru o universitate populară în București*, aduce la cunoștință proiectul acestei inițiative: „Inițiativa noastră de a înființa în București cea dintâi universitate populară din București a fost primită de opinia publică cu deosebit entuziasm. Mulți s-au grăbit să se înscrie printre conferențiari și auditori. «Noua Revistă Română» va invita la o consfătuire generală pe toți acei ce se interesează de răspândirea culturii în masele populare fără vreo deosebire de vederi politice, ca să hotărască modul de funcționare al universității populare cât și să aleagă primul comitet de acțiune. Până atunci toți cei care doresc să ne dea concursul lor sunt rugați să ne trimeată aderările cu adresa exactă"[144]. Este, să recunoaștem, un ingenios mijloc de publicitate și în acest fel se reușea atragerea unui număr de cititori să se aboneze la revistă.

Redacția este nevoită să se delimiteze de tot felul de inițiative și reia anunțul din numărul din 9 ianuarie 1911 la care adaugă: „Inițiativa noastră nu are nimic de a face cu universitatea populară anonimă anunțată prin gazete și care-și are sediul în Calea Victoriei [nr.] 117".

Printre aderenți la Universitatea populară întâlnim pe S. Cihoski, G.G. Mironescu, Ramiro Ortiz, G. Aslan, Th. Speranția, I.F. Buricescu, M. Theodorescu (avocat), Gr. Tăbăcaru, Gr. Urlățeanu (avocat), și un mare număr de funcționari, elevi, lucrători[145].

Universitatea populară își propune să contribuie la luminarea opiniei publice punând în discuție toate chestiunile care interesează cultura română. Sub egida ei se vor organiza conferințe, și cele mai bune vor fi publicate în „Noua Revistă Română". În afara membrilor fondatori vor ține conferințe și alte persoane cu învoirea Comitetului Universității Populare. Publicul va plăti o taxă, 50 bani de persoană. Din aceasta, jumătate se va da conferențiarului pentru fiecare conferință, iar restul va fi folosit la plata localului și pentru cheltuieli de administrație. Universitatea Populară a „Noii Reviste Române" nu eliberează nici un fel de certificate sau diplome. Conferințele sunt libere pentru orișicine, iar spiritul în care vor trebui să fie ținute este acela al științei metodice și obiective. Comitetul conducător este ales de către membrii fondatori pe 3 ani. Ei plătesc o cotizație de 12 lei pe an. Secretariatul Universității Populare este localul „Noii Reviste Române"[146]. Așadar, o inițiativă pur capitalistă,C. Rădulescu-Motru dovedindu-se și în acest caz un autentic manager cultural.

Filosoful este interesat de organizarea Universității Populare în alte țări. A fost 2 săptămâni la Paris unde a studiat organizarea Universității Populare între care și pe aceea de pe lângă revista „Annales politiques et litteraires". Din Paris a plecat în Germania în principalele orașe, iar la întoarcere va inaugura cursurile Universității Populare a „Noii Reviste Române"[147]. Conform unei invitații, membrii Universității Populare a „Noii Reviste Române"urmau să se întâlnească miercuri 4 mai, ora 9 seara[148]. Proiectul nu a fost finalizat, deoarece nici directorul revistei nici alți colaboratori nu-l mai amintesc ulterior. Bănuim că performanțele Universității populare de la Vălenii de Munte a lui N. Iorga erau greu de atins, iar un simplu experiment cu o nouă instituție debilă nu-și avea rostul.

10. Anchetele internaţionale ale „Noii Reviste Române"

10.1. Chestiunea evreiască

În august 1900, C. Rădulescu-Motru publică un articol despre chestiunea antisemitismului în România[149]. Pentru cunoaşterea opiniilor unor personalităţi europene, el iniţiază o anchetă cu tema *Chestiunea israelită: Opinia publică europeană şi chestiunea israelită în România*. C. Rădulescu-Motru a invitat personalităţi ale vremii din Europa să-şi expună punctul de vedere. După ce le atrage atenţia că românii sunt un popor încă neobişnuit cu acte de anticipare asupra unor chestiuni esenţiale, ţine să sublinieze: „Adevăraţii patrioţi români se silesc din toate puterile să obţină o soluţiune conformă cu interesele ţării şi, în acelaşi timp, umanitară pentru o rasă streină"[150]. În consecinţă, a formulat întrebarea: „Aţi consilia pe români să acorde evreilor o egalitate completă de drepturi civile şi politice?". Au răspuns la solicitarea directorului „Noii Reviste Române" Emile Zola, Edouard Drumont, directorul ziarului „Libre Parole", Cesare Lombroso, T. Mommsen, W. T. Stead, directorul revistei „Review of review", G. Clemenceau, Anatol-Leroy Beaulieu, W. Wundt, Max Nordau, Karl Lueger, primarul Vienei, Achile Loria, Ernst Mach, T. G. Masaryk, H. S. Chamberlain, A. S. Eisman, H. Fouquier, Ch. Richet, personalităţi de prim-rang ale vieţii ştiinţifice şi publice din Europa, care au exprimat o diversitate de opinii. Von Hansemann, directorul de la Diskonto Bank, Berlin, preferă o soluţie conciliantă pentru evrei, „conformându-ne însă dorinţei sale exprese ne abţinem de a publica această scrisoare *in extenso*"[151].

Articolul lui Motru şi ancheta sa au trezit reacţii din partea unor publicaţii ale timpului, cea mai virulentă venind din partea ziarului „Apărarea naţională".

Iniţial, ziarul „Apărarea naţională" ţine să remarce laudativ acţiunea lui C. Rădulescu-Motru: „d. C.R.-Motru, eminentul profesor al Universităţii din Bucureşti, care conduce «Noua Revistă Română» a scris lui Edouard Drumont o scrisoare în care, după ce descrie în termeni mişcători încurcătura naţiunii române şi dorinţa sa de a îmbina principiul liberalismului cu necesităţi imperioase ale

apărării naţionale, îl roagă să binevoiască a răspunde la următoarea chestiune: «Sfătuiţi pe români să acorde evreilor egalitate întreagă de drepturi civile şi politice?»"[152]. „Apărarea naţională" tipăreşte răspunsul lui Drumont din „La libre parole". După numai câteva zile, publicaţia lui C. Rădulescu-Motru publică răspunsul lui Edouard Drumont, deputat al Algerului[153]. Această situaţie a iritat redacţia ziarului, care se aştepta ca Edouard Drumont, un antisemit notoriu, să i se adreseze ei şi nu publicaţiei lui Motru. Totul este pus pe seama unor presupuse malversaţiuni ale directorului „Noii Reviste Române", pentru care este atacat nemilos, fiind pusă la îndoială chiar calitatea lui de filosof: „Dintre toate «profesiile» cea mai ieftină în târgul procopselii şi mai lucrativă în toate vremile e cea de filosof. Cu filosofia faci ce vrei, ca scamatorul cu pălăria. (...) Pentru a fi filosof nu e nevoie să ştii prea multă carte". Mai mult, este acuzat că face de unul singur filosofie cu două morale: „(Motru) carele nu-i barem nici filosof ca lumea, ci unul din «cohorta dezmoşteniţilor vericărui talent» căutând a-şi ascunde sărăcia aceasta lucie sub abolla de filosof cinic". Atacul se referă şi la articolul lui Motru, *Către un nou ideal şi o nouă umilinţă*. După opinia redacţiei, C. Rădulescu-Motru l-ar fi tras pe sfoară „pe cel mai ardent şi erudit antisemit de astăzi", adică pe Drumont: „Tragerea pe sfoară se vede că e singurul «talent» ce va fi moştenit domnul C. Rădulescu-Motru de la Diogene, prin atavismul cinismului. Cele două morale se vede că sunt singurele virtuţi ale domnului C. Rădulescu-Motru"[154]. Judecăţi depreciative despre filosof şi filosofie se găsesc şi în alte publicaţii româneşti, după cum se va putea constata în alte părţi ale acestei cărţi.

Dacă cu câteva numere mai înainte sublinia caracterul pozitiv al anchetei, ziarul „Apărarea naţională" a criticat, în stil pamfletar, acţiunea lui C. Rădulescu-Motru: „D. Rădulescu zis şi Motru, continuă în revista sa, care apare fără ştirea lui Dumnezeu şi a oamenilor, să publice răspunsurile pe care le primeşte de la diferiţi bărbaţi iluştri, privitoare la cestiunea israelită". I se face însă o observaţie interesantă, anume aproape nici unul din cei care au răspuns la ancheta lui nu ar cunoaşte situaţia evreilor din România. Motru ar fi trebuit să explice pe scurt, celor solicitaţi să răspundă, reala situaţie a evreilor, numărul lor şi dacă antisemitismul este o chestiune

de confesiune sau o chestiune economică și națională, scrie ziarul. Dacă un cititor din România ar primi o scrisoare din Uruguay în care i se cere să spună opinia asupra vreunei chestiuni de acolo, ar răspunde la fel ca și respondenții „Noii Reviste Române": „Cu toate acestea d. Motru care e doctor în filosofie, care se intitulează filosof și profesor universitar, a făcut această enormitate. Onoare universității și filosofiei române"[155].

Motru răspunde atacurilor din „Apărarea națională" în articolul *Cât costă pe țară politica antisemită*, cu argumente ce dovedesc că soluția la chestiunea evreiască stă în politica statului român: „noi nu cerem altceva de la antisemiți decât să se pună de acord cu ei înșiși; să aibă aceeași normă de judecată în toate chestiunile"[156]. Motru a găsit de cuviință inițierea unei dezbateri publice a chestiunii pentru a sugera soluții convenabile statului român. Care ar fi fost efectele benefice pentru statul român prin acordarea de drepturi evreilor? El enumeră câteva dintre ele: mărirea numărului de alegători în zonele cu o populație evreiască numeroasă, înlăturarea unor practici imorale, cum ar fi, de pildă, tentativa de cumpărare a actului de naturalizare, creșterea moralității funcționarului public, credibilitatea statului în străinătate, întărirea bunurilor românești pe piața internă, dispariția sentimentelor de ură din sufletele evreilor. Filosoful își prezenta ideile într-o perioadă în care, așa cum declarau oficialitățile statului, opinia publică românească nu era pregătită pentru acceptarea unei decizii de o asemenea gravitate, dar el credea că afirmarea antisemitismului duce la pierderi foarte mari pentru țară. În atenția sa stă deci manifestarea în opinia publică, cu deosebire în unele grupuri de intelectuali, a antisemitismului generat de utopiile sentimentale. Spre deosebire de alți autori, Motru privește problema evreiască din perspectiva evoluției moderne a țării în care preponderența trebuie s-o aibă mediul urban și capitalul industrial și financiar. El realiza că procesul de modernizare a societății românești a integrat, inevitabil, acțiunea burgheziei evreiești pentru că ea promova capitalismul, cu deosebire cel financiar și comercial atât de necesar dezvoltării țării. Din acest unghi, Motru argumentează caducitatea antisemitismului orientat către susținerea doar a valorilor rurale ce ar putea fi primejduite de stabilirea evreilor în sate, și se crede îndrituit să afirme

fără echivoc în încheierea articolului său: „un bun patriot nu poate aproba mișcarea antisemită". De fapt antisemitismul s-a generalizat după marea migrație a evreilor de după 1829 (Pacca de la Adrianopole) și a fost generat din motive economice și comerciale.

În numai o săptămână, ziarul „Apărarea națională" revine de trei ori asupra subiectului. Într-un articol nesemnat se exprimă dezacordul față de teza filosofului din articolul său amintit mai sus, care susține că evreii au fost aduși în țară și că li s-a făgăduit o situație egală cu a românilor[157]. Un autor, ce semnează cu pseudonim, afirmă nevoia unei discuții purtată cu calm și în liniște, fiind de acord că antisemitismul este de condamnat. Tocmai de aceea, cere oamenilor de știință să analizeze starea noastră socială, să meargă în Moldova și să studieze sistematic chestiunea[158]. Peste numai o zi, în aceeași publicație i se reproșează lui Motru că a pus defectuos întrebarea în ancheta sa internațională: „Ați consilia pe România să acorde evreilor o egalitate complectă de drepturi civile și politice?" și ar fi trecut peste importanta distincție între drept civil și drept politic. În acest fel, voluntar sau involuntar, C. Rădulescu-Motru ar fi prezentat fals situația actuală a străinilor în România. Această critică este în contrazicere cu aprobarea de către redacția ziarului, în numărul din 9 august 1900, a aceleași întrebări adresate lui Edouard Drumont. I se analizează articolul *Cât costă pe țară politica antisemită*, punct cu punct, reproșându-i-se că nu a anchetat și români, pentru că pe el nu l-ar preocupa decât ecourile anchetei în Europa: „Dar nu, în d. Motru pasiunea sa de Europa a învins. Întrebarea însă: pe cine a convins ?"[159].

Cum „Noua Revistă Română" a publicat o replică a dr. Beck la răspunsul dat de H.St. Chamberlain[160], ziarul „Apărarea națională" comentează opiniile șefului comunității israeliene din București despre Chamberlain, remarcând ideea lui Beck că evreii se pot asimila[161].

Realizatorul anchetei din „Noua Revistă Română" a ținut să afle și opinia clasei politice românești și a constatat amânarea adoptării oricărei soluțiuni politice în chestiunea evreiască. Un număr mic de politicieni români a răspuns la întrebarea lui Motru: Th. Rosetti, Emil Costinescu, Emil M. Porumbaru, C. Boierescu (președintele Senatului), Tache Ionescu, G. Panu, P. Missir, V. Lascăr, C. Stoicescu,

Ion Miclescu. Toţi conced că în acel moment (anul 1900) nu era posibilă o soluţiune pentru chestiunea israelită, iar pentru următorii 10-20 de ani ar fi cu desăvârşire exclusă. Această poziţie comună a reprezentanţilor clasei politice îl determină să remarce în legătură cu refuzul prim-ministrului, care nu era altul decât cunoscutul apărător al drepturilor evreilor, P. P. Carp: „D-nul P. P. Carp continuă tradiţiunea guvernelor din naintea sa, iar părerile despre care lumea vorbea că le-ar fi având în cestia israelită, azi se adevereşte că nu erau la dânsul decât un vis al tinereţii"[162]. Exprimându-şi insatisfacţia faţă de ecoul nefavorabil în elita românească a iniţiativei sale, Motru realiza complexitatea acestei chestiuni, dar continua să creadă că rezolvarea ei ţine numai de autorităţile româneşti şi că aceasta ar contribui la stabilirea unor raporturi fireşti între români şi evrei, datorită dispariţiei cauzelor care făceau din această populaţie o problemă în societatea românească.

Iniţial, filosoful s-a gândit la soluţia asimilării etnice, aşa cum credeau şi alţii, şi menţionăm pe A.D. Xenopol. Procesul de asimilare este posibil numai prin puterea statului naţional de a-l susţine. Or, constată Motru, statul român nu dispune de fundamente puternice în a absorbi pe alogeni: „Faţă de numărul acestora (alogeni – *n.n.*) relativ mare, tradiţiunile culturale ale ţării sunt slăbite prin împrejurările istorice; biserica şi şcoala naţională sunt încă cu puţină influenţă pentru a desăvârşi opera cea mare de asimilare"[163]. Ne-am putea întreba dacă tradiţiile celor două instituţii fundamentale ale statului purtau răspunderea pentru întărirea spiritului naţional sau, de fapt, clasa politică şi elita ţării nu valorificau virtuţile lor naţionale?

Despre această anchetă se va vorbi peste ani, fiind apreciată pozitiv: „Cuvintele domnului Motru asupra chestiei evreieşti sunt un rezultat firesc al atitudinii sale nedesminţite de-a lungul unei vieţi întregi. (...) Încă din 1900, când a apărut sub direcţia sa „Noua Revistă Română", d-l profesor Rădulescu-Motru a avut cele mai liberale idei în chestia israelită. (...) Nu trebuie să uităm că ancheta întreprinsă de d. Motru în 1900 era nu numai un act de liberalism, ci şi unul de curaj – chestia evreiască fiind socotită tot atât de gravă şi de periculoasă ca chestia agrară"[164].

Peste patru decenii, C. Rădulescu-Motru constata, dând într-un fel dreptate criticilor săi de la „Apărarea naţională", că ancheta din anul 1900 nu a dus la nimic concret: „Ancheta n-a dus la lămurirea cestiunii. Acum, după patruzeci de ani, îmi dau bine seama pentru care cauză. Persoanele la care m-am adresat, afară de H. S. Chamberlain, erau oameni politici şi publicişti, cu o reputaţie mondială, dar fără o pregătire ştiinţifică specială în cestiune. Răspunsurile primite au avut un mare ecou în publicul românesc, dar practic n-au dus la nici un rezultat. N-am ştiut, după ele, cu nimic mai mult ca mai înainte, întrucât evreii sunt mai periculoşi sau nu statului român"[165].

10.2. Alianţa cu Italia

„Noua Revistă Română" iniţiază o anchetă privind moţiunea votată la mitingul naţional, ţinut în ziua de 19 octombrie 1908, despre alianţa României cu Italia. Directorul „Noii Reviste Române" a trimis această moţiune mai multor publicişti celebri şi oameni de ştiinţă din Italia. În scrisoarea trimisă C. Rădulescu-Motru remarca: „Unii, şi cei mai numeroşi, consideră Italia ca o puternică aliată naturală a poporului român din cauza comunităţii de origină, a tradiţiei şi a intereselor comune între Italia şi România, alţii într-o minoritate negreşit deduc din faptul alianţei politice a Italiei cu Austro-Ungaria ca o concluziune necesară: duşmănia Italiei pentru toate popoarele neprietene". După acest preambul se adresa întrebarea: „dacă sentimentele inimii dumneavoastră ca italian şi om cult răspund sau nu speranţelor care şi le pune majoritatea românilor în Italia?"[166].

Primele răspunsuri primite aparţin lui Francesco Bertolini, rector al Universităţii din Bologna; Arturo Graf, profesor la Universitatea Torino; Cesare Lombroso, profesor de medicină legală Torino; Villari Pasquale, istoric, deputat şi om politic, profesor la Şcoala de ştiinţe superioare din Florenţa; Carlo Francesco Gabba, profesor la Universitatea din Pisa; Roberto Braco, dramaturg[167]. Iată câteva opinii. După Bertolini „sunt sentimente de deplină frăţie, care are o bază de granit cimentată de optsprezece secole". Cât priveşte alianţa politică între Italia şi Austria, aceasta interesează numai politica

guvenului și a diplomației, „ea nu ocupă spiritul națiunii" și „de aceea românii, victime astăzi ale aceleiași opresiuni politice, pot conta pe simpatia Italiei". Arturo Graf: „orice îngrădire a oricărui act ce ar atinge sufletul și interesele poporului român ar fi, din partea Italiei, o greșeală și o lașitate". Gabba: „eu nu ezit să vă spun că deplor politica maghiarilor față de naționalități și față de români, care sunt cea mai numeroasă din populația regatului Sfântului Ștefan".

În următoarele numere răspund la anchetă: Ricciotti Garibaldi, fiul lui G. Garibaldi; Scipio Sighele; publicist, Giacomo Barzellotti, senator, profesor la Universitatea din Roma[168]. Se publică articole despre Serbia sub semnătura lui Tih. R. Gjorgjevici[169].

10.3. Problema balcanică în fața Europei culte

În anul 1913, C. Rădulescu-Motru organizează o nouă anchetă adresând unor personalități din Europa întrebări despre războiul balcanic: „Care este după opinia Dumneavoastră, calea pe care un om politic român sau din Balcani ar trebui s-o urmeze, pentru a pune Națiunea în care trăiește la adăpost de viitoarele pericole eventuale? Militarismul? Socialismul? Izolarea națională? Alianța balcanică? etc. Există un antagonism între naționalismul individual al fiecărui popor și idealul culturii umanitare?" C. Rădulescu-Motru precizează corespondenților săi că „Noua Revistă Română" este o revistă independentă[170].

După o lună și jumătate directorul „Noua Revistă Română" constată slabul ecou avut de ancheta sa în presa românească la care au răspuns personalități din Europa. Doar „Viața Românească" găsește că anchetele internaționale ale „Noii Reviste Române" sunt un fel de manie a lui C. Rădulescu-Motru. C. Stere crede că europenii n-au ce spune despre războiul balcanic[171]. Vom vorbi mai departe despre polemica dusă cu revista de la Iași.

11. O filosofie politică

În anii 1900-1901, publicistica politică a filosofului se mărginește la examinarea doctrinei conservatoare, a poporanismului și junimismului.

Ca gândire politică, C. Rădulescu-Motru se înscrie în linia doctrinei conservatoare, în varianta junimistă de a judeca realitățile sociale, naționale și politice. În deceniul 10 al secolului al XIX-lea, el a gravitat în jurul junimiștilor, deși nu o dată a intrat în conflict cu unii dintre ei, totul pornind de la anumite incompatibilități între el și Titu Maiorescu.

Având propriul organ de publicitate, „Noua Revistă Română", C. Rădulescu-Motru devine o voce autorizată în analiza stărilor și evenimentelor politice. El urmărește atent mișcările din viața politică. Își îndreaptă privirea spre partidul conservator cu care are afinități ideologice. Și tocmai de aceea îl preocupă rolul jucat de tineri în primenirea doctrinei partidului, cu toate că ei sunt reprezentați în toate structurile partidului. Noua generație de conservatori „formează o bună clientelă, o clientelă mai supusă decât acea a bătrânilor". Or, afirmă filosoful: „Nu legi, nu principii – ci voința nestrămutată de a realiza în mod cinstit acea ce s-a realizat de zeci și sute de ani în alte țări civilizate, aceasta e marea soluțiune pe care o așteptăm noi de la politicianii viitorului. Pe aceasta n-au înțeles-o însă tinerii conservatori"[172], o afirmare neechivocă a concepției sale conservatoare.

În anii 1900-1901, articolele lui C. Rădulescu-Motru despre viața politică demonstrează calitățile lui de ideolog preocupat de formarea conștiinței politice, de educarea comportamentului politic conservator: „Pentru a asigura țării o dezvoltare normală în viitor trebuie început prin a face educațiunea acestei conștiințe sociale atât de sdruncinată prin uitarea personalității sale trecute. Trebuie ca aceasta să fie cât mai degrabă readusă la starea de a înțelege și prețui firul continuității istorice, să fie convinsă că în dezvoltarea popoarelor nu intervin niciodată salturi, precum acestea nu pot interveni nici în celelalte fenomene ale naturii (...) să se spună cu curaj românului în față toate

defectele pe care le-a moștenit din trecut, să se alunge glorificatorii de ocazie și patrioții de bâlci care ne amăgesc de atâta vreme în profitul lor". Educarea opiniei publice „e o operă de salvare, și credem că stă în menirea partidului conservator s-o întreprindă"[173]. Nici unul dintre tinerii conservatori nu a exprimat atât de răspicat cum o face C. Rădulescu-Motru nevoia ca partidul conservator să nu rămână în cadrele strâmte ale unui club, ci să-și asume rolul de forță politică fundamentală a societății. Filosoful se arată interesat de preocuparea fruntașilor conservatori afirmată la întrunirile publice „de a da o formulare teoretică doctrinei conservatoare, și aprobă participarea oamenilor de știință la mișcarea politică a țării"[174].

Studiul său despre poporanism afirmă că instituțiile sociale funcționează când sunt autonome față de existența unor anumite persoane. Crede că dacă opera lui Haret și Kalinderu ar reuși până la un punct ar fi rău deoarece ea nu apare din necesitatea impusă de popor: „Trebuie statul, dacă e ca dezvoltarea să fie normală, să-și asigure educațiunea poporului de jos prin instituțiuni permanente, iar nu s-o lase la capriciul inițiativei individuale"[175]. De aceea crede că o mișcare poporanistă din inițiativă individuală nu se justifică într-un stat constituțional: „Experiența lumii este cartea cea mai ascultată de țărani".

Idei doctrinare sunt puține în perioada primei serii a revistei. Filosoful este mai mult un analist al vieții politice decât un gânditor cu o viziune coerentă despre politică. De pildă, C. Rădulescu-Motru remarcă deosebirile între bătrânii liberali și foștii socialiști deveniți liberali, fără să exprime un punct de vedere despre doctrinele socialiste și liberale: „Când în organizațiunea unui partid să produce defectuozități nu este un mijloc de îndreptare acela de a părăsi partidul și a forma disidențe; cu un așa mijloc să asigură numai mediocrităților direcțiunea partidelor; ci mijlocul cel mai bun este de a rămâne tocmai pentru acea în partid și a lucra pentru îndreptare"[176].

În noua serie a revistei din 1908, C. Rădulescu-Motru continuă analizele sale politice, în mod sistematic, cu abordarea unei tematici variate. Articolele lui nu sunt simple comentarii pe seama unor evenimente. C. Rădulescu-Motru jalonează în publicistica sa din anii 1908-1916 direcțiile filosofiei sale politice. Sunt discutate concepte,

teorii, doctrine, politici, ideologii, culturi politice, instituții, regimuri politice, tipuri de guvernare, relațiile dintre puterile într-un stat. Articolele sale dau dovadă de o gândire politică, și de aceea ele vor rezista în timp și nu se vor perima ca un articol de ziar ce reflectă politicul cotidian.

Iată, în continuare, câteva din ideile presărate de C. Rădulescu-Motru în puzderia de articole din „Noua Revistă Română". Una din ele este democrația în societatea modernă, examinată în dimensiunea ei teoretică: „Definiția democrației absolute este un simplu joc de cuvinte, căruia nici un om deprins cu metodele științelor istorice nu poate să-i acorde vreo importanță. Poți defini curentele democratice dinlăuntrul unei populații numai după ce cunoști organizarea și mai ales curentele reacționare din acea populație. Democrația unei societăți este, cu un termen matematic, în funcție de forța de tradițiune a acelei societăți. Nimic mai neștiințific decât să pornești de la o definiție oarecare a democrației și să încerci apoi să măsori cu această definiție sinceritatea sau forța curentului democratic din diferite timpuri și la diferite popoare". Revendicările democrației diferă de la o societate la alta: „A fi democratic nu e o tendință înăscută cetățeanului, ci este o tendință ce se câștigă în practica vieții prin nemulțumirea pe care o provoacă în el anumite legi sau instituții.(...) Fiecare popor își are democrația pe care o provoacă organizarea și în special tehnica sa de producțiune". În Antichitate, democrația se baza pe producția pentru consum. Democrația modernă înseamnă „egalizarea mijloacelor de producție, căci această egalizare singură este în măsură să asigure independența muncitorului pe viitor. (...) democratul revendică dreptul de a aduce schimbări în organizarea producției, schimbări care să favorizeze pe cei mulți. (...) nu poate fi vorba de o democrație in abstracto, ci de diversele revendicări democratice pe care le așteaptă, să zicem – nedreptățile existente dintr-o societate dată. Revendicările democratice dintr-un anume moment nu se pot combate cu lipsurile democratice din alte timpuri". În România sunt două tipuri de democrație: una cu tendință spre descreștere sau mai bine zis spre transformare, cea rurală, și cealaltă spre creștere și consolidare, acea a muncitorilor de la orașe. Între aceste două se află elementele democratice din partidele de

guvernământ „împrăştiate cam deopotrivă în Partidul conservator-democrat şi Partidul liberal-naţional, sunt democratice numai spre deosebire de elementele reacţionare sau pur conservatoare. Revoluţia acestor elemente democratice nu ating deloc principiul proprietăţii individualiste şi cu aceasta, organizarea producţiunii capitaliste; aceste elemente au convingerea chiar că numai pe baza organizării capitaliste se poate ajunge la prosperitate naţională; democraţia acestor elemente stă în sinceritatea cu care ele primesc să aplice legile existente în folosul celor mulţi şi mai ales sinceritatea cu care primesc colaboraţiunea mulţimii la opera de guvernământ. Democratic este omul cinstit politiceşte. Partidele de guvernământ în tranziţia în care se află România „sunt datoare să pregătească pe cetăţeni în vederea reformei viitoare, aşa că pe viitor să nu fie posibilă venirea în faţă a revoluţionarului socialist şi a patronului cu mentalitatea boierului reacţionar, căci o asemenea posibilitate ar însemna zdruncinarea întregii noastre organizări sociale"[177]. C. Rădulescu-Motru exprimă limpede viziunea burgheză asupra democraţiei în care egalitatea are la bază meritul şi proprietatea.

C. Rădulescu-Motru meditează asupra culturii ca expresie a specificităţii unui popor: „Cultura unui neam se pregăteşte prin mijlocirea oamenilor aleşi, cari sunt inovatorii şi adaptatorii gândurilor şi deprinderilor noi. Neamul, în care nu răsar asemeni oameni aleşi, nu este primitor de cultură nouă; din fericire neamul nostru nu este din această categorie. (...) De regulă, cultura unui neam este parte ieşită din propriul său suflet, parte de împrumut; proporţia variază numai la fiecare în mod deosebit. (...) Noi suntem un popor care avem încă mâinile prea roase de munca brută şi mecanică. Nouă ne trebuiesc alte exemple de imitat; nouă ne trebuie alt gen de inovatori, căci noi avem felul nostru de imitaţie...Poporul nostru imită deocamdată gesturile corporale, pregătindu-se să imite odată şi atitudinile intelectuale. (...) Oamenii noştri mari sunt mari în raport cu noi"[178].

Despre socialism discută când viaţa politică îi oferă prilejul: „Propaganda socialistă are şi o altă faţă... care nu se vede şi care este cea mai importantă. Sub ridicolele proiecte de reformă, se află serioasa aţâţare a unei clase în contra alteia. Asupra acesteia, din

nenorocire nu a insistat îndestul N. Filipescu (acesta a interpelat guvernul de tendinţe socialiste)"[179].

Referindu-se la relaţiile dintre cele două mari partide, observă că Partidul naţional liberal a contribuit la dezbinarea Partidului conservator, ca apoi să anihileze Partidul conservator-democrat. Exegetul este convins că PNL va pierde cu această tactică[180].

În articolele sale nu o dată discută despre acţiunile şi atitudinile Regelui, subliniind dificultatea monarhului de a menţine un echilibru în viaţa politică bazat pe tradiţia autohtonă: „Tradiţiunea ţării noastre în parte este necunoscută, în parte este rău cunoscută. Dacă Regele Carol s-ar rezima pe dânsa, cumpăna judecăţii sale ar sta rău de tot. (...) Tradiţia ţării, departe de a întări ordinea socială, aţâţă la dezordine şi anarhie"[181].

C. Rădulescu-Motru a dat o atenţie specială poporanismului politic, puţin studiat în comparaţie cu poporanismul literar. Faţă de C. Stere, ce se delimitează ca poporanist de socialismul marxist, C. Rădulescu-Motru crede că originea principiilor poporaniste sunt aceleaşi cu acelea de la originea socialismului. Ambele doctrine vor organizarea societăţii prin excluderea capitalului de întreprindere. Unul şi altul propagă revolta în contra rolului pe care îl are capitalul producător în societatea actuală. Socialismul apusean vrea o organizare mai raţională a producţiei. Adepţii acestui punct de vedere sunt numiţi „socialişti consecvenţi". Poporanismul este de sorginte rusească şi de aici derivă diferenţele de socialismul apusean: „Poporanismul este socialismul văzut după *«celalt ţărm»*; după ţărmul mentalităţii ruseşti... Ei da! Rusul nu poate să aştepte încheierea evoluţiunii economice, când el d-abia este la începutul acestei evoluţiuni. Marxismul este pentru el prea greu...Dar cum rusul este şi şiret, găseşte el o cale mai scurtă şi mai uşoară, bine înţeles, ca să iasă înaintea marxismului"[182]. Pe câteva pagini schiţează mentalitatea anarhică şi revoluţionară a rusului de distrugere societăţii capitaliste. Ideile lui Stere provin din concepţia lui P. Lavrov. Exegetul semnalează inconsecvenţa lui Stere când afirmă că poporanismul urmăreşte democratizarea instituţiilor introduse de paşoptişti şi în acest fel poporul de jos să participe la viaţa instituţiilor

împrumutate din Apus, deoarece această doctrină este anticapitalistă și nu are cum să accepte instituții burgheze. Idealul poporanismului este întărirea gospodăriilor țărănești. Motru îi relevă contradicțiile cum este cea dintre ideea despre distrugerea statului capitalist și ideea despre existența unui stat puternic care să apere agresiunea altor state. Filosoful concede că „Poporanimsul este una din numeroasele concepțiuni ale democrației"[183].

Concepțiile democrației sunt de două feluri. Una este axată pe drepturile derivate din ideea suveranității poporului în conducerea afacerilor publice, neglijând obligațiile impuse de conservarea unității poporului în fața agresiunii altor popoare. Această viziune este utopică, spune C. Rădulescu-Motru, deoarece presupune sau pacea universală sau un popor cu cea mai democrată organizare socială, invicibil în fața tuturor: „Democrația prin sine nu asigură de loc existența poporului democrat față de celelalte popoare... Dacă va fi vreodată altfel, rămâne să se probeze în viitor"[184].

A doua concepție, cea a democrației conservatoare, ține seama de obligația de a se conserva unitatea poporului: „Poporul este suveran în conducerea afacerilor publice, numai în măsura în care el nu ajunge a compromite continuitatea unității sale constituite de istoria trecutului. Deasupra suveranității sale stă realitatea sa istorică"[185]. Celelalte doctrine sunt utopice din cauză că nu țin seama de diversitatea popoarelor. Îi reproșează lui C. Stere că nu a înțeles o idee simplă: „Un socialism pur național este o culme a utopiei...". Cu poporanismul ajungem în plină utopie datorită ideii acestuia că un popor poate face salturi în istorie și chiar să întreacă popoarele ce au ajuns la un progres pe o durată lungă. Propagarea concepției poporaniste este nefastă la noi, mai ales că ea aparține rușilor, care îi îndeamnă pe țăranii români să treacă Prutul: „Dacă rămâneți în România, vă așteaptă Golgota capitalismului"[186], îi îndeamnă revoluționarii ruși pe țăranii români.

C. Rădulescu-Motru argumentează numai oportunitatea democrației conservatoare în România, datorită capacității ei de conservare a poporului. Foarte interesante sunt considerațiile lui despre rolul spațiului în organizarea unui popor. Statele cu teritorii limitate nu-și pot permite experimente sociale, spre deosebire de Rusia

unde în spațiile ei imense se poate aplica orice utopie. Istoria nu i-a dat dreptate, experimentul comunist nu a rezistat nici măcar în Rusia. Insinuarea că Stere este un iconar rus va trezi o reacție dură din partea „Vieții românești" împotriva lui C. Rădulescu-Motru.

O democrație se construiește cu sprijinul direct al intelectualilor scrie filosoful, și face diferența între profesioniștii care cultivă intelectualitatea (medici, avocați, profesori, preoți) și cea adevărată care „nu cunoaște interesul profesiunii, ci numai pe acela al adevărului și anume interesul adevărului care acum este să se găsească. (...) Intelectualii găsesc în fiecare perspectivă nouă un motiv de atitudine personală"[187]. Cât despre politică, exegetul ajunge la o concluzie amară: în toate marile mișcări sociale din istorie s-au implicat intelectuali, însă ei sunt îndepărtați de la actul deciziei politice.

În anul 1908, C. Rădulescu-Motru publică un amplu studiu despre naționalism[188], o descriere a concepției naționaliste a lui N. Iorga și A. C. Cuza. Filosoful contrapune ideilor lui Iorga și A. C. Cuza gândirea eminesciană, afirmând: „adevăratul înțeles al naționalismului are ca premisă majoră adevărul enunțat de Eminescu: la civilizație nu se ajunge decât prin muncă". Totuși îi reproșează lui Eminescu, de pe poziții psihologiste, că nu a luat în seamă dispozițiile sufletești, care ar explica starea românilor, dincolo de orice influență a străinilor: „Căci dușmanii noștri nu sunt în afară de noi, ci sunt în noi înșine, și ei nu se numesc nici evrei, nici greci, nici bulgăroi cu ceafa groasă, nici nemți, ci se numesc lenea, minciuna, lipsa de rezistență față de ispita viciului, orgoliul copilăresc și multe alte asemenea slăbiciuni".

Începe să publice *În zilele noastre de anarhie. Scrisori către tineri*, care irită mult pe N. Iorga. Scrisorile lui sunt mărturisirile unui prieten care a trecut prin stările sufletești ale tinerilor[189], ca apoi să polemizeze cu Iorga[190]. Istoricul nu-l iartă și publică în periodicul său un atac la adresa lui C. Rădulescu-Motru și a revistei sale. G. Banilevici de la societatea „Mihai Viteazul" i-a returnat un număr din „Noua Revistă Română" cu precizarea: „Nu primim pentru un institut cultural o revistă ce propagă un ateism grosolan și politicianism mârșav". Banilevici arată că a renunțat la abonament din cauza articolului lui C. Rădulescu-Motru *Naționalismul*, în care

era atacat Iorga: „întreaga opinie de la noi (Bucovina-*n.n.*)[,] românii de aici, e că naționaliștii Iorga și Cuza servesc nația în modul cel mai real și mai dezinteresat"[191]. În aceeași publicație se vorbește de „curiosul psiholog Rădulescu-Motru". Filosoful îi răspunde și îl include în categoria de „specimene rebele culturii", și îl face „incult și obraznic" pentru a marca limpede atitudinea față de acerbul critic: „Voi trimite revista gratuit pentru cititorii culți căutând a vulgariza adevărul, binele și frumosul, ușurând omenimea de credințe supranaturale".

Sunt publicate în continuare articole despre socialism, însă mult mai critice. „Sunt muncitorii noștri în stare să fie adevărați socialiști și nu anarhiști?" se întreabă el. Filosoful este pentru un partid socialist: „căci acesta ar corespunde la o cerință a culturii moderne: dar un partid anarhist care poartă numai firma de socialist, viața noastră politică nu se poate acomoda fiindcă un asemenea partid înseamnă începutul sfârșitului pentru întregul nostru neam"[192].

Discută despre criza bisericească[193]. Se referă la conflictul între mitropolitul primat și 3 preoți[194] și continuă cu analiza locului bisericii în statul român[195], probă, pe de o parte a dinamismului societății românești, iar pe de altă parte și a unei anumite stări tensionate prevestitoare de criză. Pare-se că un anumit conflict între generațiile elitei românești se resimțea în mod cert. Revista lui Motru se făcea ecoul acestor dispute din toate sectoarele societății.

Vorbește de legenda lansată în lumea politică despre venirea la guvern a conservatorilor pentru că Regele nu poate să treacă peste boieri, care au drepturi istorice în această țară: „Legenda aceasta mi se pare a fi creațiunea unui om care n-are tocmai...simțul istoric. La noi în țară drepturile istorice la guvern au încetat din momentul ce însuși capul statului a fost ales prin plebiscit. Poporul român când a ales în 1866 pe Principele de Hohenzollern, ca Domn, a înțeles, anume să rupă odată pentru totdeauna cu drepturile istorice ale unora. După 1866 regula a fost: guvernează acel care are de partea lui încrederea cetățenilor. Drepturile istorice sunt în timpul nostru, așadar, mistificări istorice"[196].

Evoluția Partidului conservator îl îndeamnă la o reflecție foarte interesantă: „Partidul conservator de sub șefia d-lui Carp, dacă va

fi adus la guvern, va sili Partidul conservator-democrat să nu mai fie democrat cu rezerve, ci democrat înaintat. Democratizarea Partidului conservator-democrat va atrage după sine și o mult mai dorită schimbare în conducerea partidului liberal"[197].

Un studiu de reținut este cel despre tipologia partidelor din România, fiind și o replică la un articol al lui G. Ibrăileanu[198]. C. Rădulescu-Motru susține că există la noi 5 partide: 1. Antisemit; 2. Conservator-carpist; 3. Conservator – takist; 4. Liberal; 5. Socialist. Aceste partide nu împart țara întreagă. Țara reală se împarte în două partide: 1. Cei cu credința că nu au nimic de făcut în această țară (cine a apucat să fie boier, boier rămâne, cine sărac, sărac rămâne și cel mai bine să te dai cu cei tari – în fond credința orientalului); 2. Partidul răbdării.[199]

Cu o anumită naivitate se entuziasmează de decizia lui I.I.C. Brătianu de a renunța la guvernare: „Această retragere inaugurează o eră nouă în politica țării noastre: era cavalerismului celor prea sătui". Retragerea prin buna învoială a partidului liberal de la putere este apreciată drept cel mai caracteristic fapt din ultimii 50 de ani de politică românească[200]. Urmărește evoluția partidului liberal în opoziție[201] și sesizează tactica liderului său: „D. Brătianu face jocul adversarilor stăruind să răspândească prea mult manifestul său program"[202].

C. Rădulescu-Motru justifică cartelul dintre conservatorii democrați și liberali, scopul fiind apărarea solidară în contra unui pericol care amenință organizarea lor politică[203].

O critică deosebit de aspră întreprinde filosoful în legătură cu decizia Regelui de a accepta guvernul P.P. Carp, guvern impus contra voinței țării și cu scopul de a face binele cu de-a sila[204]. În aceeași manieră discută despre tendința de dominare a vieții politice de către liderul liberal: „Dl. Ion I.C. Brătianu guvernează de fapt și când nu este prim-ministru...guvernele conservatoare sunt guverne interimare. (...) Poate însă ca M.S. Regele găsește ca prerogativele Coroanei sunt prea numeroase și de aceea o parte din ele se va da și d-lui Ion I.C. Brătianu"[205].

În altă parte scrie despre aceeaşi îngăduinţă a Regelui: „Avem un guvern care face politica extraconstituţională sub ochii îngăduitori ai monarhului"[206].

Exegetul vieţii politice româneşti observă încremenirea conservatorilor într-un principiu inactual: „Partidul conservator, printr-o nenorocită tradiţie, s-a considerat a fi o moştenire a boierilor. În Partidul boierilor interesele de familie au ocupat totdeauna primul plan, şi din această cauză, partidul a mers rău. (...) Boierilor români, de când îi cunoaştem, totdeauna le-a lipsit spiritul de organizare. Ei au constituit o ceată, dar nu o clasă socială. Când s-au solidarizat câteodată între ei s-au solidarizat în scopul de a-şi apăra interesele lor personale, iar nu pentru a apăra interesele superioare ale conservaţiunii sociale. (...) Acest partid va fi o simplă «afacere personală» a boierilor, şi mai ales a parveniţilor boieri. (...) Importanţa Partidului conservator în înţelesul europenesc al cuvântului rămâne să se creeze. El va veni deodată cu maturizarea vieţii noastre politice"[207]. În Ţara Românească ambiţia boierească a fost obârşia tuturor revoluţiunilor: „boierii sunt uneltele cele mai bune pentru reuşita sindicalismului revoluţionar"[208]. Din această perspectivă discută despre incoerenţa politicii guvernului lui P. P. Carp şi campania acestuia de defăimare a lui I. I. C. Brătianu şi Take Ionescu[209].

Într-un scurt comentariu la *Partidele politice şi literatura* de I. G. Duca, C. Rădulescu-Motru scrie: „Idealul nostru de mâine: viziunea unei Românii în care într-o sublimă goană după artă, să se întreacă poeţi, filosofi, pictori, oratori. Toate acestea scrise şi propovăduite de membrii partidului liberal! Citeşti şi nu-ţi vine să crezi ochilor"[210].

Crede că este o victorie a democraţiei române faptul că Partidul conservator-democrat şi Partidul liberal au decis revizuirea Constituţiei pentru a realiza lărgirea dreptului la vot. Partidul conservator de la noi nu e la fel ca Partidul conservator din alte ţări – un partid democrat[211].

Pentru că în „Facla", din 24 ianuarie 1912, se rezumă tendenţios articolul său „România boierilor", C. Rădulescu-Motru reaminteşte că el a discutat foarte serios posibilitatea că partidul socialist se

îndreaptă spre o politică oportunistă: „ca funcţionar al statului şi ca om de ordine nu pot considera acest nou gen de politicianism decât ca o reînviere a fanariotismului de odinioară, şi de aceea îl combat, chiar cu riscul de a trece drept un om care s-a pocăit faţă de politicianismul liberal". El menţionează că în *Cultura română şi politicianismul* a criticat politicianismul de orice fel, iar astăzi nu apără politicianismul liberal ci luptă în contra unui politicianism şi mai periculos pe care l-au iniţiat boierii, anume îndrăzneala acestora de a face din resentimente personale o înaltă raţiune de stat. Când a scris *Cultura română şi politicianismul*: „nu putea prevedea că în Ţara Românească păcatele politicianismului liberal au să rămână floare la ureche faţă de păcatele politicianismului boieresc"[212].

Cere o poziţie activă faţă de războiul balcanic[213]. Îşi exprimă adeziunea la Mesajul regal care anunţă pentru viitor o perioadă de intensă pregătire militară: „eu nu mă sperii, ci îndemn ca toţi bunii patrioţi să contribuie la formarea militarismului sănătos. Acest militarism sănătos are un singur program: mai multă muncă, mai multă cinste, mai mult adevăr, mai mult ideal"[214].

În 1913, aproape fiecare număr din „Noua Revistă Română" are un articol despre conflictul balcanic. C. Rădulescu-Motru publică şi el câteva articole. El insistă asupra obligaţiilor statului român: „Datoria României este să se înarmeze pentru a fi pregătită la orişice eventualitate. Dincolo de Dunăre urlă lupi pentru că între popoarele balcanice nu poate fi pace, ci cel mult armistiţiu. Sufletul popoarelor balcanice n-au atâta cultură pentru ca să-şi domine apetiturile egoiste; de aceea ele se vor război încă două-trei secole"[215]. Pledează pentru alipirea Silistrei la România, deşi este un loc sărac, este un simbol pentru România[216].

Un articol al său se referă la asasinarea regelui Greciei[217].

O analiză geopolitică asupra spaţiului balcanic îl duce la concluzia că România „are de împărţit cu statele balcanice, dacă nu altceva – cel puţin întâietatea, ca stat cultural în Sud-Estul European. Dacă statele balcanice nu vor înţelege această legitimă acţiune a României, atunci faza a doua a războiului balcanic ameninţă să fie tot aşa de sângeroasă ca şi faza dintâi... Statele balcanice trebuie dar să ţină seama că aparţin Europei, şi prin urmare să se obişnuiască cu ideea

că amestecul celor ce locuiesc restul Europei este necesar în faza a doua a războiului început de ele împotriva Turciei"[218]. Dar după o vizită în zilele de 17 și 18 aprilie 1913, în Bulgaria, este nevoit să admită că Sofia e mai modernă decât Bucureștii[219].

O scurtă privire asupra situației din Balcani îl face să conchidă: „În politica statelor balcanice nu este încă momentul să găsească cineva o logică"[220]. Noua configurație a Dobrogei face obiectul unui articol[221].

O mare decepție îi provoacă protocolul de la Petersburg, iar expunerea primului ministru T. Maiorescu nu l-a convins, deși este conștient de dificultățile întâmpinate de guvern în obținerea tuturor revendicărilor sale la această întâlnire internațională[222].

Preocupat vădit de situația de pe câmpul de luptă în războiul balcanic susține formula de guvernare națională, dincolo de orice diferențe de partid[223]. Acest eveniment va avea o mare influență asupra întregii vieți politice din România. În politica externă va însemna probabil, sfârșitul erei de pasivitate a opiniei publice și a diplomației românești. Politica nu se va mai face pe chestiuni personale: „Ele erau chiar singurele care pasionau opiniunea publică, și în ultimii ani toată viața politică se concentrase aproape exclusiv în ele. Ni se pare că așa ceva nu va mai fi cu putință după pacea de la București". Viața politică să nu se întoarcă la lupta dintre Take și Petrake. În timpul campaniei din Bulgaria „mulțimea a fost scoasă de sub agresiunea obișnuită a politicii otrăvite de până acum". Cel care nu va profita de această îndrumare „va fi un mare vinovat în fața istoriei românești"[224].

În aceste momente, nu putea să neglijeze politica externă a regelui Carol I: „Regele Carol I n-a avut deșertăciunea să se considere un supraom, de la care avea să înceapă o lume nouă, dar ca om al unei mari misiuni pe pământ, aceasta s-a socotit el totdeauna, și aceasta a fost. Succesul lui se răsfrânge dar și sporește prestigiul culturii europene"[225].

Scrutând imperialismul dominant în Europa, exegetul susține că nu toate statele pot avea o politică imperialistă. România „nu poate face decât politică naționalistă înainte de a se asocia la politica imperialistă. De aici decurge tot tragicul din situațiunea de astăzi a

României. România nu are libertatea să-și aleagă, după simpatie, sau după afirmarea culturii sale, idealul imperialist căruia să-și încredințeze viitorul, căci ea, înainte de toate, are datorii naționale de îndeplinit și pe care nu le poate amâna pe viitor. (...) Războiul actual este o catastrofă înspăimântătoare...el este în același timp ultima convulsiune dureroasă care precedă nașterea unei ere noi în politica popoarelor". Motru remarcă posibilitatea să învingă imperialismul și în acest mod se înlătură naționalismul din preocupările politice.

Pangermanismul și panslavismul sunt grefarea artificială a unui ideal național, nesănătos pe niște sentimente josnice; ele sunt de domeniul teratologiei politice. Adevăratul imperialism va face o politică internațională deasupra popoarelor. „O pace universală și rodnică nu se poate stabili decât după întregirea naționalității"[226].

Se ocupă de argumentele celor implicați în conflictul mondial[227]. Într-un alt articol vorbește de mutismul guvernului și de politica struțului a executivului[228]. Dar cel mai incitant articol este cel despre imperialismul german, și care, după părerea noastră i-a adus reținerea sa ca ostatic în 1916/1917. Exegetul examinează cele două moduri de a concepe relațiile dintre state prin compararea civilizației franceze și engleze raportată la civilizația germană. Pentru englezi și francezi legea este obiectivă și aceste popoare s-au indignat pentru cuvintele cancelarului german: „Nevoia nu cunoaște legea". Germanii nu se îndoiesc că „nevoia despre care vorbea cancelarul Germaniei este una și aceeași cu cultura lor". C. Rădulescu-Motru explică de ce englezii și francezii văd civilizația ca un bun independent de firea omului, pentru că în viziunea lor civilizația e o lege de progres a omenirii întregi. De aceea englezii și francezii fac mare caz de respectarea tratatelor și a deprinderilor intrate în uzul popoarelor. Pentru acest motiv englezii și francezii se consideră reprezentanți ai dreptului și libertății lumii întregi. Pentru germani civilizația universală este un mit, și nu există decât civilizații particulare adaptate la firea și condițiile fiecărui popor. Germanii vorbesc în numele lor și cer pentru civilizația germană un loc sub soare alături de cea a popoarelor mari. Pentru englezi și francezi legea e obiectivă, adică existența în afara de sfera subiectivității popoarelor, pentru germani

legea decurge din existența fiecărui popor în parte. Care dintre cele două concepții poate fi adevărată? Nu se poate răspunde, afirmă filosoful. Cea a englezilor și francezilor corespunde bunului simț, cea germană s-a făcut sub influența socialismului marxist, socialism devenit un fel de morală populară în Germania. Datorită lui s-a putut acredita ideea că deoarece militarismul este o necesitate pentru extensiunea economică a Germaniei, el este și o necesitate pentru civilizația Germaniei: „Cucerirea de bogăție, – de colonii înainte de toate, cu bogăția va veni apoi și civilizațiunea! Așa judecă socialistul german, așa judecă poporul german sub influența socialismului marxist și așa a judecat și Cancelarul imperiului german când a zis «Nevoia nu cunoaște legea»"[229].

Stăruie asupra conduitei armatei germane. La acuzațiile presei engleze și franceze că armata germană distruge monumente vechi de civilizație, înaltul comandament al armatei germane a răspuns că nu câteva monumente ci întreaga civilizație străină nu valorează cât o companie de ulani prusaci. Față de această declarație germanii reprezintă prezentul barbar, iar francezii și englezii sunt „precursorii culturii viitoare", susține C. Rădulescu-Motru. Dacă vor învinge germanii naționalismul va fi dependent de un imperialism. Dacă vor învinge francezii și englezii, naționalismul va avea „o soartă nouă și frumoasă" „Așteptăm de la aceștia din urmă (francezii și englezii – *n.n.*), dacă vor fi învingători, țărmuirea pentru totdeauna a imperialismului, prin crearea unui drept deasupra naționalităților și cu aceasta deasupra războiului"[230]. Filosoful se pronunță pentru renunțarea la alianța României cu Austro-Ungaria.

O replică la articolul lui C. Rădulescu-Motru, *Războiul și cultura modernă* vine din partea lui Felix Aderca, care justifică acțiunile armatei germane: „Deși are, prin termenii întrebuințați și prin subîmpărțirile lui, aparența unui studiu, ceea ce d. Motru a scris e numai un articol, în care unele dorințe generoase și personale au luat, probabil din obicinuință, ceva din aerul grav al științelor sociale". Oponentul lui C. Rădulescu-Motru crede că este imposibilă o organizație a societății omenenști după un plan arbitrar, și-i dă dreptate generalului german care a priceput mai bine legea evoluției societății omenești. Germanii acționează în virtutea legii evoluției capitaliste: ei distrug dar vor construi în raport geometric: „Da, Belgia

a fost sugrumată, Franța ciopârțită, industriile celor două țări distruse de tunurile germane, Louvain, Reims bombardate. Este adevărat. Dar ceea ce armatele teutone au distrus, mai curând decât ne închipuim, aceeași lege, independent de voința și sentimentalismul nostru generos, va face operă de construcție, în raport geometric, de timp și artă!... În locul uzinelor de două etaje, se vor ridica uzine de 20 de etaje! În locul catedralelor cârpite de restaurări, catedrale integrale și desăvârșite"[231]. Considerațiile lui F. Aderca aduc mult cu argumentele marxiste ale lui Gherea.

C. Rădulescu-Motru îi atrage atenția că el n-a făcut pe nemți barbari ci că ei „exagerează tendința imperialistă și sistematizează barbaria războiului, care din nenorocire este în concordanță cu unele dintre idealurile culturii moderne, și anume cu idealul ridicării fiecărui popor deasupra celorlalte popoare ale pământului". Opoziția dintre el și Aderca e opoziția dintre două metode diferite de gândire în explicarea fenomenelor sociale. Aderca este adept al concepției materialiste în istorie. Pentru el tot ce se petrece istoricește e rezultatul legii inexorabile a dezvoltării economice. Popoarele Europei, dacă se războiesc, cauza e că ele au ajuns popoare burgheze care trebuie să lupte pentru preponderența capitalismului. Germania a declanșat războiul pentru că era o necesitate pe care nu o putea eluda. Concepția lui F. Aderca este „absolut insuficientă pentru a ne explica mersul faptelor istorice"[232]. Aderca nu se ocupă de responsabilitatea acestui război „aruncându-l în întregime asupra legii inexorabile. (...) orice concepțiune din lume nu poate justifica distrugerea vieții și culturii omenești dintr-o epocă dată... Dacă pe baza unei concepțiuni pe care ți-o faci tu despre cultura viitoare ai dreptul să distrugi cultura existentă a altuia, atunci de ce nu admiți și altuia dreptul, ca pe baza concepțiuni sale, să te distrugă pe tine". După metoda de gândire a lui Aderca „ar trebui să invităm, cu lacrămile în ochi, pe bunii comandanți ai armatelor teutone să ne scape și pe noi românii cu o oră mai devreme de bisericile, prea cârpite, ale trecutului nostru. (...) Cultura viitoare, cu toată legea inexorabilă a concepției materialiste, este o simplă promisiune, pe când monumentele din Louvain și Reims erau, până ieri, o realitate".

F. Aderca revine asupra ideii lui că viața culturii viitoare nu va reieși dintr-un „drept deasupra naționalităților" instituit de englezi după victorie, ci din organizarea unei societăți care va urma celei burgheze. Reiterează că tot ce se întâmplă confirmă concepția materialistă a istoriei[233].

Filosoful dă o replică la lucrarea lui Gherea, *Război sau neutralitate* care utilizează cuvântul oligarhie. La noi nu e oligarhie ci public de ocazie. Nu se poate vorbi în Țările Române de oligarhie întrucât prin oligarhie se înțelege conștiința unei minorități de oameni legați între ei prin interese și tradiții comune[234]. La noi o conștiință socială oligarhică nu există.

Atent la mișcările beligeranților C. Rădulescu-Motru semnalează noua conduită – imperialistă – a statului bulgar.[235] Într-un număr face o analiză a politicii Bulgariei față de conflagrația mondială. Bulgaria există numai datorită Rusiei, iar acum Bulgaria e în război cu Rusia, și se îndreaptă spre politica germană: „Pe recunoștința germană de altfel nu a contat mai nimeni în politică. Pe recunoștința bulgară însă se contase. (...) Micul popor bulgar, care cu mai puțin de 50 de ani în urmă, era la picioarele Rusiei ca un biet cerșetor, iată-l deodată adept al moralei lui Nietzsche, făcându-și singur dreptate cu arma în mână"[236]. La sprijinul dat de Germania Bulgariei se referă în alt articol: „Germania, care acoperă astăzi pe dușmanii noștri seculari, țin în mâinile lor, dacă nu victoria finală, dar în tot cazul destinele neamului nostru. (...) În politica națională a unui popor nu trebuie să intre echivocuri și șiretenii ascunse. Pândirea norocului este cea mai nenorocită școală pentru sufletul unui popor".[237]

12. Națiune și psihologia etnică

Încă de la prima serie a revistei se acordă spațiu psihologiei românului. Se publică articole despre patriotism, relațiile interetnice, naționalism: „Noua Revistă Română" își va face la rândul său, o datorie, de a susține orice inițiativă luată pentru ridicarea instrucțiunii și educațiunii poporului român. În coloanele sale, faptele lăudabile

vor găsi totdeauna o publicitate încurajatoare"[238]. G. Coșbuc, Anghel Demetriescu, O. Densusianu și C. Rădulescu-Motru au elaborat un chestionar despre profilul psihologic al românului. Chestionarul cuprindea următoarele întrebări: 1. Care operă literară, după părerea dvs., exprimă mai bine firea și aspirațiile neamului românesc?; 2. Care este trăsătura dominantă în firea românului?; 3. Care sunt calitățile și defectele care deosebesc naționalitatea română de celelalte naționalități. În Suplimentul I din 1 iulie (numărul 13) se publică răspunsuri la chestionar, cel mai cunoscut participant fiind Jean Bart.

Ca fost membru al Ligii Culturale, C. Rădulescu-Motru analizează situația ei, fiind de părere ca Liga să fie transformată într-o societate exclusiv culturală „după modelul societăților din Occident", înlăturându-se politicul: „Timpul nostru impune unui naționalist pe lângă gândul politic și gândul situațiunii economice și sufletești a poporului pe care voiește să-l cheme la o cultură înaltă. Direcțiunea politică e unilaterală pentru timpul nostru. Decât un memorandum răspândit pe la diplomații străini, mai bine o bună carte de citire printre țăranii noștri. Căci apărarea națională o constituiesc ei în definitiv, acești țărani. Cerințele lor trebuie să le avem în vedere; de ei să se preocupe în primul rând Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor"[239], opinie destul de insolită într-un mediu național favorabil memorandiștilor.

C. Rădulescu-Motru abordează cu mult curaj aspecte ale relațiilor interetnice dintre care se detașează la începutul veacului al XX-lea chestiunea antisemitismului, derivat din metafizica raselor, și utilizat ca un mijloc de propagandă. Exegetul constată că antisemiții îi prezintă pe evrei ca dușmani ai românilor, deși mulți dintre ei trăiesc în mizerie: „În zadar convoiuri de acești evrei rătăcesc de la o margine la alta a țării cerșind firimiturile căzute de pe masa bogatului; în zadar o lume întreagă s-a înduioșat văzând femei și copii în spasmele foametei". Efectul acțiunii antisemite va fi „izolarea națiunii semite, care poate deveni un dușman îndârjit de necaz și lipsă. (...) Cestiunea israelită va fi de-a pururi la noi o cestiune de compensație. Guvernele străine vor tolera cu plăcere să ne avem pe evreii noștri cu drepturi sau fără drepturi, în schimbul unei reale compensații, unei reale umilinți din partea noastră". De pildă, Bismarck a impus

răscumpărarea căilor ferate, „avantajos pentru rentierii germani, în schimbul dezinteresării guvernului german pentru chestiunea evreiască"[240].

Asemenea aserțiuni intrigă pe o parte a tinerilor maiorescieni, S. Mehedinți, P.P. Negulescu, D. Onciul, și, cum s-a văzut, opun rezistență în 1902 la preluarea de către Clubul conservator a revistei lui C. Rădulescu-Motru.

Pentru C. Rădulescu-Motru națiunea română, prin poziția ei geografică, prin cultura ei, rămâne în ochii Europei un element esențial de stabilitate: „România are nevoie încă de o lungă epocă de pace pentru a-și constitui o cultură proprie și pentru a izbuti să îndrumeze tendințele contrarii ale diferitelor rase de astăzi, spre o conlucrare rodnică în viitor". El admite că „istoria politică a Europei ne învață că deasupra intereselor naționale stă interesul civilizațiunii, care guvernează echilibrul între popoare. Numai națiunile capabile de o cultură proprie, numai acelea care se arată destoinice a asigura ordinea socială, numai acelea au drept la emancipare și conducere de sine: „România a fost creată cu menirea de a servi ca model de ordine și de cultură în Orientul Europei. Inimicii civilizațiunii sunt inimicii săi proprii"[241].

C. Rădulescu-Motru se întâlnește în ideile sale despre națiune cu O. Densusianu. Acesta într-un foarte interesant articol spune despre patriotism: „A fost un patriotism fals, de paradă și răsunător ca toate lucrările seci, acela care ni s-a predicat în timpurile din urmă. O școală întreagă de oameni ne-a amețit cu frasele lor bombastice și ne-a deprins să credem că acela care repetă cu mai mult emfas cuvintele de *patrie, sentiment național* etc. este cel mai bun patriot și înțelege mai bine nevoile țării"[242]. Altă dată reține dintr-un articol al lui O. Densusianu, din „Viața Nouă", noiembrie 1911, un fragment ce exprimă plastic falsul patriotism: „Am crezut și voi crede totdeauna că în loc de zece trântori români mai bine o albină streină. De aceea pentru mine acei streini care se arată cum nu se arată atâția români prețuiesc mai mult și merită stimă fără rezerve"[243].

Dacă filologul acuză falsul patriotism, filosoful incriminează, în linia maiorescianismului, rolul nefast al moștenirii greco-bizantine în creștinarea românilor: „influența greco-bizantină ne hărăzise o

mulțime de mănăstiri în care se ducea o viață contemplativă ca prin schiturile muntelui Athos. Această influență a fost o piedică reală pentru o mai adâncă creștinare a poporului românesc"[244].

C. Rădulescu-Motru, excedat de toate disputele despre naționalism, publică un articol pe această temă și afirmă: „Patriotismul nu dă numai drepturi, ci el impune și sacrificii, mai ales sacrificii"[245]. Discută sensul patriotismului prin prisma fiecărei categorii sociale din elita țării. Bogătașii români se consideră patrioți „când viața lor în mijlocul nostru este o viață de hotel, adică nu-i leagă nimic sufletește de ceilalți români".

Cum la începutul secolului al XX-lea stăruia problema macedoneană, C. Rădulescu-Motru se ocupă de acestă chestiune în comparație cu Transilvania, și este de părere că în Macedonia nu acționează principiul de naționalitate ca în Transilvania. În Macedonia nu sunt lămurite aspirațiunile naționale[246].

După reapariția revistei în 1908, Motru adâncește studiul chestiunii naționale. În studiul *Profetismul în cultura noastră națională*, el susține că examinarea culturii naționale cuprinde studiul idealului, care însă nu poate fi analizat prin criterii ale științei ci prin alte modalități decât se obișnuiește în studiul realității fizice sau naturale.

Întrucât cultura națională exprimă firea unui popor ea este alcătuită din tradițiile acestuia a căror origine se pierde în timp. Există, într-adevăr, o problemă națională, însă aceasta nu ar rezulta din idealul și viața națională, ci din raporturile unui popor cu alte popoare. În termenii de astăzi ai etnosociologiei chestiunea națională transpare din etnicitate. În interacțiunea dintre popoare se manifestă identitatea națională bazată pe conștientizarea diferenței unui popor față de alt popor. În viziunea sa, analiza culturii naționale nu este justificată de cunoașterea în sine a unui popor, ci de studiul relațiilor acestuia cu alte popoare din care rezultă conștiința apartenenței la un grup național și a diferenței față de membrii altor popoare. În consecință, diferențele culturale între două entități naționale sunt relevante în caracterizarea fiecăruia numai în măsura în care între ele există un minimum de contact: „un popor are o cestiune națională nu din cauză că el își cunoaște idealul și firea sa specială națională, ci din cauză că el trăiește ca popor alături de alte popoare cu care vine în conflict, și că din

conștiința acestui conflict rezultă o cestiune națională pentru el". Cunoașterea naționalului prin trăsături culturale și spirituale depășește viziunea raseologică accentuat biologistă și organicistă.

Teza lui Motru despre națiune poartă pecetea modului cum entitatea națională își valorifică potențialul de energie. Rădulescu-Motru abordează națiunea dincolo de biologic sau de înțelesul primar ca o structură a raporturilor de rudenie și originarea într-un strămoș comun. El nu neagă acest conținut inițial al națiunii, însă, pentru perioada modernă, crede necesară o lărgire a acestuia conform cu mutațiile intervenite în realitățile naționale.

Rădulescu-Motru concepe cultura națională ca mijloc de afirmare a identității unui popor în relație cu alte popoare, exprimată în actele de constrângere a indivizilor aparținători unei națiuni să adere la idealuri, valori și norme ale vieții naționale, pentru ca astfel să se diferențieze de alte comunități naționale și să câștige în competiție cu acestea: „Popoarele nu trăiesc alături ca să-și admire între ele muzeele culturii lor naționale, ci trăiesc în concurență și cu tendința, fiecare, spre cucerire; cultura națională este pentru fiecare o armă de cucerire. Din această cauză cultura strămoșească nu este de un folos veșnic; la împrejurări noi trebuiesc încordări și plăsmuiri sufletești noi, cu care să se poată obține biruința"[247].

Filosoful este obligat să intervină într-o polemică iscată între ardeleni[248]. A. C. Popovici, prietenul lui afirma în „Gazeta Transilvaniei" din 2/15 decembrie 1910 că „Tribuna" ar instiga în contra partidului naționalist pentru a slăbi lupta contra maghiarilor. C. Rădulescu-Motru afirmă: „Temperamentul d-lui A. C. Popovici este prea impresionabil ca să poată tolera în mintea aceluiași d. A. C. Popovici o judecată obiectivă"[249]. Pentru că în fruntea ziarului este venerabilul N. Oncu, „Tribuna" n-are trebuința de a se apăra de învinuirea că face intrigă, crede el.

Redactorii de la „Românul" (Arad) îi acuză permanent pe cei de la „Tribuna" că sunt trădători și cer ca nici un scriitor român să nu mai dea un rând și să nu mai întindă mâna redactorilor de la „Tribuna": „Trădătorii să rămână singuri"[250].

Filosoful exprimă limpede poziția revistei sale: „Noi, românii din Regat, nu putem lua parte la campania contra „Tribunei" decât atunci când ni se va dovedi că acest ziar a părăsit programul național; căci numai atunci este o trădare. Dacă a părăsit numai comitetul național, atunci ne pare rău, este drept; dar cor unii contra altora nu putem face"[251]. Disputa a pornit de la broșura: Al. Vaida-Voievod, *Mangra, Tisza și Tribuna. Un manuscris de dovezi adunate din „Tribuna"*, 1911.

Respinge ca nefondată teoria despre patriotism servită ca lecție de „Românul". Le amintește că el a protestat în articolul despre broșura lui Vaida contra pretenției acelora care cred că patriotismul poate fi monopolizat: „Credința noastră este că adevăratul patriot n-are trebuința de monopolul patriotismului. Numai șovinistul pretinde monopolul, dar șovinistul nu este patriot. Noi vă cerem, dacă sunteți patrioți, să nu vă certați pentru dreptul de a reprezenta patriotismul, ci cu toții buni români alături să săvârșiți fapte patriotice"[252]. Filosoful publică un articol al lui O. Goga, lămuritor pentru ce se întâmpla în rândul elitei românești din Ardeal[253].

Guvernul maghiar profită de tensiunile dintre românii ardeleni și a anulat conferințele literare la care erau invitați la Cluj, Coșbuc, Caragiale, Vlahuță, Goga, Iorga, O. Densusianu, C. Rădulescu-Motru, D. Zamfirescu și C. Stere.

Stimulat de o broșură despre Biserică și românism, în care se emite teza despre ineficiența ortodoxismului și rolul pozitiv al Bisericii Unite cu Roma, cu argumente din cartea sa *Cultura română și politicianismul*, C. Rădulescu-Motru este de acord că dacă am fi fost catolici am fi avut o cultură mai dezvoltată, dar am fi avut pe toată suprafața țării nenumărate biserici bulgărești, sârbești, rusești și grecești. Și aici era pericolul: „Pe când altmintreli fiind toți la un loc ortodocși, diferențierea nu s-a făcut și așa am putut ajunge mai târziu la unitatea politică și socială de care ne bucurăm astăzi. Catolicismul, și în special iesuitismul (de care noi n-am fi scăpat, desigur) nu este o condiție sine-qua-non pentru dezvoltarea unei culturi naționale. Dacă ar fi așa cum se explică influența slabă și negativă a catolicismului în America de Sud. În concluzie: „Nouă

ni se pare că d. Rădulescu-Motru este mai aproape de adevăr decât d. Cernăianu"[254].

Referindu-se la o inițiativă „Biblioteca sătească a „Librăriei Naționale" de a redacta cărți pe înțelesul sătenilor pornindu-se de la ideea că „mentalitatea țăranului este cu desăvârșire deosebită de mentalitatea cărturarului", C. Rădulescu-Motru scrie: „în realitate nu există decât o singură formă literară pentru limba noastră, aceea care corespunde mentalității sănătoase a neamului"[255], idee susținută și în vechea serie a revistei.

13. Disputa cu S. Haret

Încă din prima serie filosoful își fixează atenția pe examinarea învățământului românesc. Proaspăt numit definitiv în universitate, directorul revistei scrie un articol în care deplânge intenția autorităților de a desființa facultatea de drept și medicină de la Universitatea din Iași, cauza acestei curioase decizii o găsește în reformarea instituțională continuă: „Țara Românească e sărăcită astăzi din pricină că a avut prea mulți oameni mari (!) care au ținut să o reformeze din capul lor cu orice preț"[256], o idee afirmată de acum permanent în scrierile sale, alături de o altă teză a sa despre relația dintre cultură și civilizație în timpurile moderne: „Condițiile societății moderne dezavantajează producerea adevăratei culturi, care constă în armonizarea diferitelor tendințe omenești, în precumpănirea unității sufletești, a caracterului și avantajează dezvoltarea civilizației, adică a confortului material al vieții".

În seria a doua a revistei C. Rădulescu-Motru se ocupă sistematic de învățământ în dispută continuă cu ministrul Instrucțiunii Publice S. Haret. Întâi, scrutează critic orice decizie a ministrului S. Haret, evident și din motive politice. Ca fruntaș al Partidului conservator-democrat, C. Rădulescu-Motru este responsabil cu politica partidului în domeniul învățământului.

În câteva articole abordează chestiunea instrucției militare în școli[257]. Discutând despre legea instrucției militare autorul vorbește

de „școala haretistă": „Programul fundamental al acestei școli este: respectarea legilor existente numai în măsura în care ele se potrivesc bunului plac al d-lui Haret"[258]. Din aceeași perspectivă se ocupă de abaterile de la legea învățământului[259].

În revista sa ia permanent apărarea școlii, a profesorilor, intervine în rezolvarea unor diferende între profesori și instituțiile statului[260]. Referindu-se la anularea drepturilor câștigate de candidații la profesorat înscriși pe tabloul de capacitate din 1904-1906 privați de egalitatea de șanse Motru scrie: „Trăim într-un timp când noțiunea de egalitate este așa de vagă, încât orice nou comentariu nu este de prisos"[261]. Constatând nereguli la examenul de capacitate din 1909 sancționează activitatea ministrului: „Cu administrația d-lui Haret ne-am scoborât jos de tot"[262].

Filosoful este preocupat continuu de starea învățământului universitar[263]. Proiectul de lege a lui Haret de completare a catedrelor de la universitatea București și Iași a trezit o reacție vehementă din partea lui C. Rădulescu-Motru. După această lege numirea la cele 12 catedre de drept se va face prin concurs. După legea în vigoare, profesorii universitari se numesc numai pe baza lucrărilor și publicațiilor de mare valoare. C. Rădulescu-Motru crede că, prin proiectul de lege, Haret introduce o distincție în remunerația profesorilor universitari. Cei de la facultatea de drept, noi încadrați, vor avea o remunerație mai mare „dacă vor lua îndatorirea scrisă de a nu intra în magistratură sau în barou". De aceea crede că logic este să numească pe noii profesori de la facultatea de drept „profesori de rang superior sau adevărați profesori"[264].

Filosoful nu este în dispută cu marele om al școlii numai pe chestiuni administrative, ci discută și aspecte de doctrină, când se referă la teza lui S. Haret despre școala unică, egală pentru toți copiii. Din unghiul gândirii lui conservatoare C. Rădulescu-Motru respinge ideea considerând-o falsă: „Simplistul său raționament: de la o școală egalitară la o democrație egalitară s-a dovedit a fi ceea ce este: o simplă sofismă. (...) O școală egalitară împinge pe copilul săracului spre aceleași ocupațiuni ca și pe copilul bogatului, fără însă ca să dea săracului condițiuni egale de luptă cu acelea pe care le are bogatul. În loc de o școală egalitară, care înșeală numai pe sărac cu perspectiva

că el ar putea să cucerească ocupațiuni superioare, cu mult mai util îi este săracului o școală în care el se pregătește serios să ajungă destoinic în ocupațiunile ce-i stau la îndemână și la care de fapt el să și înapoiază. Căci reala bogăție a unui popor nu decurge din favorizarea unui singur gen de ocupațiune unde munca tuturor să se concureze, ci din varietatea infinită a ocupațiunilor practicate în parte de către fiecare cu destoinicie. (...) Omul de stat prin urmare care vrea să ajute la ridicarea claselor de jos nu are alt program mai bun de urmat decât pe acela de a ridica ocupațiunile clasei de jos la rangul de ocupațiuni pregătite rațional"[265].

Cu logica demonstrației sale exegetul ajunge la ideea lui despre necesitatea învățământului particular față de care S.Haret a exprimat o neînduplecată neîncredere datorită concepției lui despre edificarea unui sistem școlar public. Pentru C. Rădulescu-Motru: „Școala monopol oficial este tot așa de puțin spre folosul claselor de jos, cum e și școala egalitară". Monopolul statului asupra școlii „implică limitarea scopurilor la care școala va trebui să răspundă". Statul, perorează filosoful, să lase libertatea școalelor particulare pentru că acestea cu mai multă probabilitate pot cunoaște trebuințele celor săraci: „Școala cea mai bună este aceea care are în vedere interesele copilului, iar nu utopia democrată din capul ministrului școalelor" [266]. În pledoaria pentru realism în politica școlară, C. Rădulescu-Motru cade în propria-i contradicție prin sugerarea ca învățământul particular să integreze copiii săraci. Or, învățământul privat funcționează numai pe bază de taxă, fără nici o subvenție de la stat. Dreptate are S. Haret, în demersul său de a oferi condiții de pregătire egale în școlile statului pentru toți copiii.

Moartea neașteptată a lui S. Haret îi oferă prilejul lui C. Rădulescu-Motru să creioneze un portret despre adversarul politic și în același timp prietenul său. Fostul ministru era: „om de muncă: caracter cinstit și drept; bine intenționat totdauna pentru cei din clasele sărace; niciodată oportunist în convingerile sale; cu aceste calități l-am cunoscut în viață pe Spiru C. Haret. (...) Spiru C. Haret a fost poate cel dintâi bărbat politic la noi, care a înțeles însemnătatea problemei școlare pentru viața unui partid politic"[267].

Revista sa este un organ de publicitate pentru anumite situații sociale, cum a fost memoriul privind mărirea salariilor profesorilor universitari, semnat de D.N. Burileanu, Thoma Ionescu, D. Onciul, Em. Antonescu, C. Dimitrescu-Iași, S. Mehedinți, E. Porn[268].

Preocupat de situația studențimii, filosoful pledează ca studenții să aibă o uniformă la fel ca studenții germani[269]. Pe aceeași temă a tineretului universitar C. Rădulescu-Motru scrie despre atragerea de către partide a studenților în lupta politică, mărturie fiind congresul studenților de la Iași"[270].

Din nevoia de a avea de partea lui pe alți profesori ce gândesc la fel despre statutul social al studenților îl solicită pe O. Densusianu să scrie un articol *Universitatea și cestiunea națională*[271].

14. Starea literaturii române

În consens cu programul revistei se publică scrieri literare – poezie, proză, dramaturgie, critică și istorie literară. Ca director de revistă și filosof C. Rădulescu-Motru publică, destul de rar, ideile lui despre literatură. Primul său articol este polemic față de teza artei pentru artă cu o concluzie surprinzătoare pentru un fost junimist: „scriitorul român nu poate fi decât tendențios"[272], ceea ce-l irită, cum era de așteptat, pe Titu Maiorescu datorită criticii teoriei sale despre artă pentru artă și aderării lui C. Rădulescu-Motru la teoria artei cu tendințe. Din acest moment relațiile cu Maiorescu au fost întrerupte multă vreme[273].

Filosoful are încredere în oportunitatea literaturii din ziare, așa cum afirmase și în articolele lui din „Epoca" și „Drapelul", plecând de la realitatea că „publicul nostru este cel mult un cititor de ziare, și atâta tot. Cărțile și revistele au rămas totdeauna în afară de sfera cerințelor lui. (...) Ziarul e mijlocul cel mai potrivit pentru a împăca curiozitatea intelectuală a publicului nostru. El dă puțin și de toate"[274].

Directorul revistei i-a solicitat lui Duiliu Zamfirescu să publice în „Noua Revistă Română". Acesta răspunde că nu are încă terminat romanul despre Transilvania, însă îi trimite considerații despre

latinism: „Noi, ultimul popor latin din Europa ajuns la neatârnare, avem datoria de a păstra calitățile psihofiziologice ale rasei noastre daco-latine și a perpetua noblețea limbii și pe cât se poate a tradițiunilor romane"[275].

Discutând, sociologic despre inactualitatea literaturii române, C. Rădulescu-Motru vorbește de două pături distincte: cea de jos, care continuă viața semiinconștientă a trecutului și cea de sus, aflată cu desăvârșire sub influența civilisației apusene. Amândouă sunt produse necesare ale condițiilor istorice: „La noi cu cât este cineva mai instruit în civilizația apusului cu atât îl vedem mai înstrăinat de cultura națională"[276], iar efectul împrumutului din civilizația apuseană este „înstrăinarea păturii de sus a societății de puțina cultură pe care neamul românesc o adunase în trecutul său istoric".

Este surprinzătoare preocuparea constantă a lui C. Rădulescu-Motru pentru starea literaturii în prima serie a „Noii Reviste Române". Timp de 3 ani nu a publicat în propria revistă nici un articol despre filosofie sau psihologie, ceea ce ne determină să credem că C. Rădulescu-Motru tindea spre a se impune ca un comentator al stării literaturii și, de ce nu?, continuator al lui Maiorescu.

La „Noua Revistă Română" pare a fi debutat I. Petrovici. În numărul 4/1900 i se publică poezia *Iubire* (p. 59), și în alte numere alte poezii: *Între cer și pământ*, *În lumea mea*, *La lună*, creații fără o profundă vibrație lirică, cum se vede din poezia *Atunci și acum*: „Bătrânul scoate dintr-un sipet o uniformă învechită/ Și clătinând de duioșie privește cutele-i verzui./Apoi zâmbind și-mbracă ghebul zâmbind pe fruntea-i încrețită/Își pune coiful, și în mână apucă flinta dintr-un cui"[277]. Piesa sa „O sărutare" reprezentată pe scena Teatrului Național la 21 martie 1900 a fost recenzată de H. Sanielevici în „Noua Revistă Română".

În coloanele revistei își găsește loc poezia Elenei Văcărescu[278]. Se publică o amplă prezentare a romanului *Învierea* de Tolstoi, autor H. Sanielevici[279].

În seria de după 1908 „Noua Revistă Română" include o secțiune specială pentru literatură. Directorul revistei scrie despre anumite aspecte ale vieții literare, de pildă despre rolul de intermediar al

gazdelor literare. La noi sunt scriitori monopolizați „care și-au luat obligațiunea, în schimbul racontoarelor oferite de gazdă (gazda – salon, redacție sau editor) ca să nu mai scrie altundeva decât în casa gazdei"[280]

Prietenia cu A.D. Xenopol îl obligă s-o publice pe Riria (Coralia) Xenopol, soția istoricului. Se consemnează că D. Zamfirescu în discursul de recepție la Academie vorbește de „mediocritatea revoltătoare" pe care au promovat-o unii scriitori și a patronat-o chiar Academia.

Este prezent în coloanele revistei Ilarie Chendi, care numai peste un an va deveni un înverșunat adversar al filosofului pe chestiuni naționale[281]. Revista găzduiește propunerea lui Ilarie Chendi de organizare a scriitorilor în societatea „Eminescu"[282].

C. Rădulescu-Motru îi reproșează vechiului său prieten și colaborator H. Sanielevici înclinarea spre psihologie și manifestarea ca un teoretician contestabil. În articolul *Clasificări literare* („Viața Românească", mai 1909), H. Sanielevici încerca să demonstreze că epopeea este o creațiune a rasei germane datorită sistemului de alimentație. Popoarele cu un sistem nervos bine hrănit sunt capabile să creeze epopee, cele mai puțin hrănite creează poezie. C. Rădulescu-Motru consideră o enormitate punerea în raport direct a cantității de hrană cu cantitatea de creier[283].

Este salutată apariția revistei „Cumpăna", revistă scrisă în întregime de scriitori: M. Sadoveanu, D. Anghel, Șt. O. Iosif, Il. Chendi, și se remarcă literatura bună susținută aici: „O „Cumpănă" pentru cântărirea atâtor producțiuni, *necumpănite* îndeajuns este în cazul acesta binevenită. Urăm confraților noștri tot curajul trebuincios"[284]. De reținut această judecată pozitivă. Peste puține luni se declanșează o acerbă polemică între redactorii de la „Cumpăna" și directorul „Noii Reviste Române", despre care discutăm într-un capitol separat. Amintim numai de reluarea articolului lui E. Porn *Mediocritatea în artă. Păreri libere* publicat în „Viața literară și artistică", 2, 13 ianuarie 1908, număr în care au semnat și E. Gârleanu, I. Minulescu, I. Chendi, adică scriitorii care au făcut apelul către Corpurile legiuitoare, cerând respingerea lui Porn de la cetățenie pe motiv că ideile sunt „o insultă adusă literaturii naționale", că prin

ele Porn ar fi dat dovadă de „sentimente antipatriotice"[285]. Revista a publicat şi alte lucrări de E. Porn[286].

Ca profesor de estetică este contrariat de ideile lui Duiliu Zamfirescu despre intensitatea puterii creatoare a unui poet în funcţie de aplicabilitatea ei la abstracţiuni. C. Rădulescu-Motru îi reproşează prozatorului că „a confundat originalitatea cu abstracţiunea", pentru că puterea creatoare a poetului este cu atât mai mare cu cât ea este mai originală[287].

C. Rădulescu-Motru a fost membru al Societăţii Scriitorilor români.

C. Rădulescu-Motru a publicat în revista sa studii despre Eminescu. La 20 de ani de la naşterea poetului, scrie: „Şcoala lui Eminescu este prin excelenţă şcoala culturii neamului"[288].

Sărbătorirea lui Eminescu la Galaţi este reflectată de „Noua Revistă Română", cu ocazia dezvelirii statuii poetului, creată de Carol Stork, la 16 octombrie 1911 la Galaţi. La acest eveniment au vorbit C.C. Arion, ministrul Instrucţiunii, Duiliu Zamfirescu din partea Academiei, N. Iorga, D. Anghel, C. Rădulescu-Motru [289]. I. A. Bassarabescu ca reprezentant al „Convorbirilor literare" a fost pus într-o situaţie delicată întrucât nici un discurs n-a pomenit de însemnătatea Junimii asupra lui Eminescu, iar el tocmai această temă a dezvoltat-o. A vorbit şi I. Bacalbaşa, în numele presei. În afară de vorbitori au participat: M. Sadoveanu, E. Gârleanu, Corneliu Moldoveanu[290]. N. Iorga în darea de seamă publicată în „Neamul Românesc" asupra manifestării aminteşte de C. Rădulescu-Motru: „D. Rădulescu-Motru pregătea elucubraţiile de o monotonă abstracţie pe care avea să le dezvolte de pe un caiet înaintea unui imens auditoriu obosit"[291]. Manifestările de la Galaţi au declanşat o controversă între ziarele partidelor liberal şi conservator; fiecare şi-l revendica pe Eminescu.

Cu prilejul a 25 de ani de la moartea lui Eminescu „Noua Revistă Română" publică studii despre marele poet semnate de M. Dragomirescu, C. Rădulescu-Motru, Mircea Florian[292]. În volumul *Eminescu comemorativ*, C. Rădulescu-Motru este prezent cu studiul *Eminescu sau căutarea de sine a culturii române*.

Respectându-şi programul de publicaţie deschisă inovaţiilor artistice, „Noua Revistă Română" găzduieşte pe poetul G. Bacovia[293] şi publică versuri de Tristan Tzara[294].

15. Polemica C. Rădulescu-Motru – A.D. Xenopol pe marginea istoriei partidelor politice româneşti

În anul 1910 A.D. Xenopol publică *Istoria partidelor politice din România*, în două volume, oprindu-se la anul 1866. Continuarea analizei după acest an nu a mai apărut. Apariţia lucrării lui A. D. Xenopol îi prilejuieşte lui C. Rădulescu-Motru o amplă cronică plină de consideraţii asupra evoluţiei vieţii politice. Recunoscând în A.D. Xenopol un „cugetător distins", un „neobosit muncitor pe terenul istoriei" un „patriot sentimentalist" exegetul ajunge la acea parte a volumului considerată de el contestabilă. Motru nu crede că, în constituirea partidului naţional, a avut vreun rol constituţia din 1822 descoperită de Xenopol în lăzile consulului rusesc de la Iaşi, constituţie în care istoricul ar vedea începutul partidului liberal din Moldova: „ce fel de program politic este acela care, în loc de a sintetiza dorinţele reale ale oamenilor politici şi în loc de a se da o luptă pentru realizarea lui, stă ascuns în arhiva consulatului rusesc, fără a şti nimeni de el, şi nu vede lumina zilei decât prin perspicacitatea fără de seamăn a d-lui Xenopol". Recenzentul reproşează că ar fi căutat originea partidului naţional şi a partidului liberal în manifestări singuratice, individuale, iar aceşti oameni nu aveau conducători şi nu aveau program „poate fi vorba la ei numai de tendinţe sentimentale, dar niciodată de organizare politică". La fel şi cu apariţia partidului liberal „tot ce a trecut prin capul vreunui bineintenţionat muntean pe la începutul secolului trecut, fie el poet, sau fie el om de stat, fie el boier, sau om de rând, este socotit un semn prevestitor al închegării partidului liberal. (...) Dl. Profesor Xenopol crede că este o datorie pentru dânsul să găsească în trecutul nostru aceleaşi idei luminoase şi aceleaşi preocupaţiuni democratice pe care le-au găsit istoricii în trecutul celorlalte popoare

civilizate...Grație acestei datorii, pe care și-a impus-o singur, dl. A.D. Xenopol a descoperit origini glorioase până și partidului liberal. După opinia sa, lucrarea se ocupă mai mult de istoria partidului liberal și de aceea ea ar trebui să aibă ca titlu *Urme de liberalism fără efecte reale politice în trecutul nostru până la 1866*, după cum primele pagini în care Xenopol se ocupă de închegarea partidului național ar putea fi intitulate: sentimentalismul naționalist înainte de 1866. Cea mai mare parte a lucrării, crede C. Rădulescu-Motru, se ocupă de partidul liberal. Un temei pentru existența liberalismului în Moldova este găsit de istoric în proiectul de Constituție elaborat de boierii cei mici la 1822, descoperit de el. Însă, acest proiect nu a fost cunoscut, scrie filosoful: „În realitate liberalii de la 1822, întocmai ca și cei de mai târziu, n-au gândit deloc să realizeze pentru binele țării principiile revoluționare franceze. Democrația lor a fost numai o armă de amenințare". Recenzentul sesizează contradicții între argumentele aduse de Xenopol pentru existența liberalismului și considerațiile sale despre acțiunile unor boieri în rezolvarea problemei agrare, ceea ce îl face să remarce: „În declamații erau risipitori liberalii, dar la fapte în favoarea celor mulți, vai, erau foarte zgârciți. Istoricul Xenopol cu ce plăcere ne-ar vorbi el de asemenea fapte, dacă acestea ar fi existat". De aceea, respinge tonul prea encomiastic față de modul cum este abordat de istoricul ieșean rolul liberalilor în România: „Liberalii români n-au nici un principiu, pe care să-l considere sfânt. Ei calcă orice principiu, fiindcă această calcare îi ajută să vină la putere. Scrierea lui Xenopol va fi citită cu interes dar nu va convinge pe nimeni"[295].

Opiniile lui C. Rădulescu-Motru stârnesc reacții din partea „Vieții Românești" și a autorului însuși.

Semnatarul anonim din „Viața Românească" îi contestă competența lui Motru în a se pronunța asupra unei lucrări de istorie: „D. Motru este un gazetar politic conservator-democrat și deci când combate liberalismul poate fi suspectat de parțialitate. D. Xenopol e istoric, iar d. Motru gazetar și compilator de cărți de filosofie. (...) D. Xenopol e un om de câteva sute de ori mai inteligent decât D. Motru. (...) Căci d-sa e universal și multilateral în neștiința sa. (...) În neștiința cu care vorbește de acei boiernași ridicați la ranguri și

pe care-i numește cu dispreț «slugi», d. Motru nu știe că vorbește și de V. Alecsandri, și de A. Russo, și de Eliade". I se obiectează că nu știe de mișcarea de la 1848 din Moldova drept continuatoarea boiernașilor, că la revoluția din Muntenia a participat și burghezimea, că în burghezimea bucureșteană a pătruns ideea revoluției franceze înainte de 1800: „D-sa își închipuie, ca un simplu reporter de la „Adevărul", că liberalismul a fost scornitura unor șarlatani. (...) Acest filosof crede că o țară din Europa, România, a mers de o sută de ani și până azi, mânată nu de cauze profunde, naționale, internaționale și europene, mai presus de indivizi și chiar de însuși poporul, ci de o sumă de șnapani care nu cunoșteau interminabilele colecții de citații nemțești din tratatele d-sale de «filosofie». (...) Și nici un rest de delicatețã nu-l oprește pe d. Motru să insulte memoria scumpă a unui martir genial ca «boiernașul» Bălcescu? (...) Cetiți articolul d-lui Motru. Cetiți-l numaidecât. Veți admira lăfăiala fudulă și mulțumirea de sine a unui om, care n-are nici o idee despre ceea ce vorbește. Și veți mai admira și o supărătoare trivialitate de gândire! Să-l vedeți cât e de ironic cu oamenii de la 1822, de care acum aude pentru prima oară"[296]. Un asemenea ton dur este motivat și de critica făcută articolului despre poporanism al directorului „Vieții Românești", C. Stere.

Îi răspunde și A.D. Xenopol, în revista ieșeană. Dintru început respinge observația lui C. Rădulescu-Motru – „Colegul și prietenul meu d. Rădulescu-Motru ..." cum îl gratulează istoricul –, că el ar fi întreprins în lucrarea sa apărarea partidului liberal prin înălțarea originilor sale: „Resping cu toată energia asemenea insinuare, deoarece pretind că atunci când fac istorie, nu urmăresc altă țintă decât adevărul". După Xenopol, C. Rădulescu-Motru nu are calitățile necesare pentru o critică istorică: spirit istoric și cunoașterea modului de a lucra în istorie „care nu se pot dobândi numai din studii filosofice. (...) D. Motru crede că dacă proiectul de constituție a stat ascuns în lăzile consulatului, aceleași lăzi țineau închise în ele și sufletele și mințile oamenilor care dăduseră ființă acelui proiect! (...) În ura sa contra partidului liberal, d-sa ca om politic a căutat să-mi înjosească scrierea și, negăsind nici un motiv serios și rațional, a recurs la mijloace foarte periculoase pentru domnia sa, căci pun într-o tristă

lumină nu numai cunoștințele domniei sale, dar chiar și bunul simț. (...) Pentru a se putea închega această formație politică era de nevoie să se admită idei altele decât cele ruginite care întrețineau mintea vechilor boieri...ideile liberale dădură naștere partidului liberal". Programul partidului național a fost la început cuprins în cererile boierilor de a reveni domnitorii pământeni, de a se alunga grecii și a se restitui mănăstirile. „Este oare vina mea dacă lucrurile sunt așa, dacă așa esă ele din documente și trebuia oare să le ascund sau să le răstălmăcesc pentru a plăcea celorlalte partide, și d-lui Motru – marelui d. Motru – în special? E o nedreptate și o rușine pentru un om cu cultură filosofică, și care deci ar trebui să urmărească ca ideal în viață cultul adevărului, să sprijine asemenea păreri! (...) D. Motru m-a criticat nu ca istoric, căci nu avea competența. D-sa a făcut-o sub o arătare obștească filosofică, ca om politic și cu tendințe de arivism politic. (...) Fiindcă d-sa nu-și va putea face cariera în partidul liberal, de aceea se teme ca de foc de reîntoarcerea lui la putere"[297].

C. Rădulescu-Motru îi răspunde susținând că nu există un adevărat liberalism în România. Crede Xenopol că partidul liberal reprezintă față de celelalte partide elementul de progres? se întreabă filosoful. Xenopol ar fi exclus de la moștenirea ideilor frumoase ale trecutului pe toate celelalte partide din România[298]. Motru îi reproșează că vede istoria ideilor liberale prin istoria partidului liberal. Căci ideile liberale ce au înviorat viața în România secolului XIX au fost deopotrivă izvorul tuturor partidelor.

Convins că articolul anonim, deosebit de critic, aparține lui C. Stere, în „Noua Revistă Română" îi răspunde în același stil ca în nota anonimă despre care am discutat: „D. Motru este critic, iar d. Stere gazetar și compilator de cărți rusești. În sfârșit, (...) d. Motru a produs lucrări de o sută de ori mai inteligente decât D. Stere"[299]. „Viața Românească" precizează că nota asupra criticii lui C. Rădulescu-Motru despre lucrarea lui Xenopol nu a fost scrisă de C. Stere[300]. Motru răspunde lui Xenopol și îi spune că a împrumutat stilul lui Stere[301].

A.D. Xenopol revine cu un ultim răspuns la obiecțiile lui C. Rădulescu-Motru: „D-sa însă nu răspunde prin nici un cuvânt la

întâmpinările făcute de mine criticii d-sale anterioare, și bine face, căci nu ar fi avut ce". La întrebarea lui C. Rădulescu-Motru: „Poate d-nul Xenopol să afirme că partidul liberal de azi reprezintă în politica țării noastre elementul înaintat?" Xenopol îi amintește că analiza sa s-a oprit la 1866 și nu a pomenit nici un cuvânt despre partidul liberal de azi. Xenopol îi cere lui Motru să aștepte ca el să ajungă la timpul actual „pentru a vedea cum va ieși partidul liberal din evoluția lui". Îl acuză pe C. Rădulescu-Motru că în analiza sa a politizat chestiunea istoriei partidelor politice: „Cu d-nu[l] Rădulescu-Motru e în zadar a discuta istorie; d-sa o vede numai prin ochiul politicianului de azi și numai politica nu poate da dreapta măsură a oamenilor". La regretul lui C. Rădulescu-Motru că a folosit cuvinte ascuțite față de el, Xenopol ține să sublinieze: „surprinderea neplăcută de a vedea eșind din pana d-sale, pe care îl prețuiam ca învățat și chiar ca prietin, un atac așa de personal, ca acel conținut în critica d-sale primordială; căci deși îmi displac foarte mult personalitățile, țin să spun că nu sunt obicinuit a rămânea dator nimărui"[302]. În același număr „Viața Românească" se referă la răspunsul lui C. Rădulescu-Motru dat lui A.D. Xenopol: „În discuția asupra istoriei vechiului partid liberal (1821-1866), d. Motru a fost bătut rușinos. (...) Degeaba a telegrafiat odată Caragiale unui prieten «Caută filosof București». În București nu există filosof"[303].

În „Epoca" se reproduce, fragmentar, articolul de răspuns al lui C. Rădulescu-Motru la articolul lui A.D. Xenopol din „Viața Românească", august 1911. Era convenabil pentru „Epoca" deoarece C. Rădulescu-Motru ataca Partidul liberal. Autorul notei de la „Epoca" ține să remarce aserțiunea lui C. Rădulescu-Motru: „Toată lumea cugetătoare din țara noastră acuză partidele politice existente de lipsa lor de ideal și pentru practica politicianismului. Nu este ocazie în care să nu se constate că toate partidele politice sunt unul ca altul, deopotrivă de rele". Comentariul redacției ziarului conservator: „și aceasta o declară d. Motru când este mai mult înregimentat. Curios!"[304].

Nu este lipsit de interes de remarcat acordul publicației lui N. Iorga cu judecata celor de la „Viața Românească" privind recenzia lui C. Rădulescu-Motru la A.D. Xenopol, *Istoria partidelor politice*.[305]

16. Polemica dintre „Noua Revistă Română" și „Viața Românească"

Între revista lui C. Rădulescu-Motru și publicația de la Iași s-a purtat un dialog, ce a căpătat nu o dată accente polemice. Am spus deja că „Viața Românească", a salutat reapariția „Noii Reviste Române". Pe măsură ce directorul ei exprimă opinii ce contravin convingerilor lor, redactorii de la Iași reacționează. Obiectul disputei îl constituie formele democrației în România. Cum grupul de la „Viața Românească" se orienta spre poporanism, orice idee contrară este sancționată prompt, nu însă în articole de analiză, ci în notițe la rubricile „Revista revistelor" sau „Miscellanea".

Într-un interviu cu I. Botez, amic al „Vieții Românești" se amintește de „feluriți democrați – unii naționaliști (care se numesc Iorga), alții conservatori (care se numesc Motru) au căutat să bată monedă (falsă) împotriva noastră. (...) D. Rădulescu-Motru, fost de două ori junimist, fost de două ori conservator pur – „democrat" când scriem aceste rânduri, și poate chiar și atunci când ele vor apărea de sub presă – ar vrea să polemizeze cu noi în chestia...moralei politice și literare. Este cazul de a spune cu eroul lui Caragiale: – A se slăbi, Costică, – ori într-un limbaj mai clasic: De Motru is nil nisi bene"[306]. O parafrazare a dictonului *De mortuis nil nisi bene* (despre morți nimic altceva decât de bine). Peste numai puțin timp, tot de la Iași, o formulare asemănătoare vine din partea lui A.C. Cuza

Despre un articol al său în care vorbește de Take Ionescu „Viața Românească" scrie: „În articolul [*În zilele noastre de anarhie*] *Scrisori către tineri*, C. Rădulescu-Motru declară că T. Ionescu este reprezentantul cel mai strălucit al claselor mijlocii". Se amintește de un articol din „Viața Românească", 1909, în care se spune că partidul conservator-democrat reprezintă clasele mijlocii urbane cărora li se răsplătește munca din buget[307]. Trimiterea este la afirmația lui G. Ibrăileanu că partidul conservator-democrat este alcătuit din orășeni și „trăiește din produsul muncii acelora care lucrează pământul[308].

„Viața Românească" discută articolul lui C. Rădulescu-Motru în care susține nevoia unui partid social-democrat: „Cam curios!...Sau d. Motru crede că orice țară trebuie să aibă tot felul de partide, indiferent dacă au un substrat social sau nu?"[309].

„Noua Revistă Română" s-a specializat în „Frunză verde", scrie „Viața Românească". „E o neînțelegere desăvârșită între colaboratorii revistei asupra acestei chestiuni. Probabil că d. Motru nu va întârzia să întreprindă o anchetă. Trecând la altă ordine de idei ne vom permite să întrebăm redactorul acestei publicații pentru ce atâta preferință pentru „femeia bulgară" și pentru „femeia anglo-saxonă" tratate ambele în același număr? Nu e mai interesantă „femeia română?"[310].

Alteori se înfățișează revista lui C. Rădulescu-Motru ca o publicație anodină: „Noua Revistă Română" într-un număr oarecare discutând un articol al d-lui G. Diamandi... Atitudinea lui Diamandi favorabilă votului universal Rădulescu-Motru o explică prin dorința foștilor socialiști de a ține discursuri în constituantă. (...) Această trivialitate de gândire n-are păreche decât în teoria aceluiași domn Motru ca „mediocritățile" Kogălniceanu, Alecsandri, Brătianu, Bălcescu, Rosetti, I. Ghica etc. „generația de la 1848" au luptat pentru formele politico-sociale europene, cu scop ca să-și creeze slujbe"[311].

„Viața Românească" face trimitere la articolul lui C. Rădulescu-Motru, *Guvernul «binelui cu de-a sila»* din „Noua Revistă Română" vol. IX, numărul 19, 6 martie 1911 și comentează: „cinismul junimist constă în lipsa de orice grijă pentru formele constituționale...Minciuna liberală este grija față de aceste forme. Junimiștii operează pe față, liberalii pentru ascuns, când e vorba de alegeri. Liberalii care au introdus aceste forme caută a se apropia cât de puțin de fondul intern? Dacă DA, atunci își fac datoria. Dacă nu, atunci sunt «mincinoși»" și conchid: „Ar trebui ca D. Motru să lămurească chestia"[312].

La rubrica „Revista Revistelor" din „Viața Românească" este prezentată discuția lui C. Rădulescu-Motru cu Duiliu Zamfirescu privind originea poeziei, din „Noua Revistă Română" n. 81911. O altă referință vizează articolul lui C. Rădulescu-Motru privind creșterea numărului episcopilor ca remediu pentru îndreptarea rânduielilor bisericești: „Ce ușor rezolvă d. Motru chestiile! Parcă biserica cu sinodul, ca și justiția, ca și școala, ca și administrația, ca și toate n-ar fi exact așa cum necesarmente rezultă din gradul nostru

de civilizație și cultură! Trebuie început cu cauza cauzelor – reforma electorală, adică prin acel mijloc unic, care poate face din milioanele de inconștienți, oameni"[313].

„Viața Românească" atacă oricând are ocazia publicația lui C. Rădulescu-Motru pentru slaba calitate a literaturii tipărite: „Noua Revistă Română"(octombrie) nu a reușit să dea nici o bucată literară satisfăcătoare. Și când ne gândim că și celelalte rubrici sunt tot la aceeași înălțime, ne întrebăm pentru ce apare cu o regularitate atât de siderală „Noua Revistă Română"? Ca să servească publicului cititor „noutăți" ca aceea despre „partidele politice și literatura" care-ți fac impresia că a fost scrisă cu mentalitatea unui antropopitec? Semnatarul ei tratează literatura ca pe un institut de credit. Pierzându-și orice stăpânire de sine, nu-și poate înfrâna iritația că, de la 1904 încoace scriitorii nu mai sunt proprietatea partidului conservator. Asta, încalte, o spune de-a dreptul"[314].

Sunt și momente când „Viața Românească" discută și altfel despre „Noua Revistă Română": „Apar revistele, apar necontenit ca niște insule din apa vremii, – dar nici n-apuci să le semnalezi apariția, c-au și dispărut iarăși în valurile indiferenței. Iată pentru ce, cu o duioșie involuntară și cu un ciudat sentiment de solidaritate, ne uităm la această veche cunoștință care, cârtindu-ne din când în când, îmbătrânește odată cu noi"[315].

Discutând despre articolul lui C. Rădulescu-Motru, *Morala în politică* din „Noua Revistă Română" numărul 16 din septembrie 1912, se reține ideea că morala de clasă determină acțiunea politică a diferitelor partide și se citează din articol partea despre morală și psihologia clasei boierești[316].

Referindu-se la caracterizarea făcută de „Noua Revistă Română" unor versuri de Goga, în „Viața Românească" se remarcă: „Formula e ciupită pe de-a întregul din „Flacăra"... Așadar „Noua Revistă Română" – s-o potrivi nu s-o potrivi, aplică d-lui Goga o formulă furată aproape cuvânt cu cuvânt din „Flacăra"...Și dl Locusteanu doarme" [317], pentru ca în următorul număr aceeași publicație să afirme: „Noua Revistă Română"(n. 6) roșie de ciudă c-am prins-o de urechi cu micul ei plagiat vociferează ascuțit și face un apel disperat la Dl. Ibrăileanu s-o scape (Își închipuie adică recenzenții ei că

d. Ibrăileanu se prăpădește cetind „Noua Revistă Română"?...)[318]. În „Noua Revistă Română" s-a afirmat că acel număr a apărut în aceeași zi cu „Flacăra", dar „Viața Românească" întreabă „Dar „Mercure de France" tot în aceeași zi a apărut?Băgăm de seamă că prea luăm în serios revista d-lui Motru. Felul cum se apără ea ne aduce aminte de un coleg de liceu. Îi ziceau Scipio Nazone – poreclă foarte semnificativă. Într-o zi profesorul de franceză prinzându-l cu o temă copiată aproape mot-à-mot, l-a apostrofat:

D-ta ai copiat după Popescu...

Nu-i adevărat! Eu am luat după carte, a răspuns Nazone foarte indignat.

De atunci cum îl întâlnea, îl întreba cu simpatie: de ce ești tu așa prost, măi Nazone?

...Întrebarea asta ne vine în minte ori de câte ori dăm cu ochii de revista d-lui Motru"[319].

Iată unde pot să ducă superficialitatatea unor colaboratori comozi. Ce este mai simplu decât să calchiezi pe un text dintr-o publicație străină critica poeziilor unui poet român? Colaboratorul care l-a păcălit pe C. Rădulescu-Motru a fost convins că la Iași nu poate exista un ochi atât de atent. Spre nenorocul său și spre rușinea directorului său s-a întâmplat să fie!

„Viața Românească" ironizează, evident, ancheta lui C. Rădulescu-Motru despre războiul balcanic: „Anchetele internaționale au fost întotdeauna o scumpă manie a d-lui Motru. Dar cel puțin de data aceasta, răspunsurile unora dintre celebritățile europene, în privința problemei balcanice, nu sunt lipsite de interes". Wundt vorbește de viitorul unei confederații balcanice alcătuită după model elvețian. W. Ostwald vede un obstacol la alcătuirea acestei confederații numai chestia limbii și propune introducerea limbii convenționale Ido la balcani „Oare nu-și bate joc?" se întreabă autorul notiței. Este citat fragmentul din Ostwald: „Pot să adaog că aceleași trebuințe care există la dv. au condus la aceleași încercări pe unele popoare din Asia. În India, China, Japonia se agită mult ideea, ca prin mijlocirea unei limbi convenționale, să se găsească o comunicare cu cultura europeană". Cum comentează „Viața Românească"? I-o spune direct: „Încetează d-le Rădulescu, încetează cu anchetele, –

că ne rupi inima!"[320]. La un bilanţ despre ancheta în cauză, C. Rădulescu-Motru constată că doar „Viaţa Românească" găseşte că anchetele internaţionale ale „Noii Reviste Române" sunt un fel de manie a sa, deoarece Stere crede că europenii n-au ce spune despre războiul balcanic[321].

Foarte bine a procedat „Viaţa Românească". C. Rădulescu-Motru nu a sesizat aceste aberaţii susţinute de unii care au răspuns la ancheta lui. El trebuia să le comenteze. El însuşi constată slabul ecou avut de ancheta „Noii Reviste Române" în presa românească la care au răspuns personalităţi din Europa.

Spuneam că revista ieşeană urmărea atent literatura din „Noua Revistă Română", şi amendează mediocritatea unor producţii literare cu pretenţii moderniste, semnate de F. Aderca şi Emil Isac: „De câte ori zărim această consoră, pe biroul redacţiei noastre, ne vine în minte titlul unui studiu, pe care avem de gând să-l publicăm odată *Prostul în literatură*...E o curată obsesie care durează de multă vreme. Într-un număr recent revista d-lui Motru afectează strâmbări de nas, că nu-i plac poeziile „Convorbirilor literare". Vreţi să ştiţi însă ce fel de poezii publică d. Motru? Deşi mi-e teamă că, reproducând ceva din „Noua Revistă Română" prostim litera tipografiei noastre, totuşi iată un specimen de „poezie".

Romanţă perversă

Te cred cugetătoare, resemnată
şi când pe trupu-ţi vipera cea beată
prelinge-se adulmecată –
te dai cu aceeaşi tragică voinţă
ce arhitectează generaţii din căinţa
din idei –
te dai stingând orgoliul,
trăgând pe-orbite doliul
pleoapelor de ster.

(F. Aderca „„Noua Revistă Română", numărul 23, p. 127)

Se citează versuri de E. Isac de aceeaşi factură ca şi ale lui Aderca: „Toate acestea nu împiedică pe cei de la „Noua Revistă Română" să fie şi fuduli, ca nişte capre. Priviţi-i! Întreg personalul redacţional

cu directorul în frunte, – toţi stau cu codiţele în sus. Dar nici unul n-are talent. De aceea când citeşti „Noua Revistă Română" parcă-ţi dă cineva să mesteci fără folos între dinţi o bucată de sugativă sau de mucava. D. Motru releva simpatia noastră pentru d. Topîrceanu. N-o tăgăduim. Colaboratorul nostru n-are deloc de-a face cu adercii, davideştii şi isacii de la „Noua Revistă Română" (...). Adevărul e că la această rubrică ne-am plictisit să tot luăm act de o banalitate care recidivează de 4 ori pe lună, mereu aceeaşi: în capul revistei ea face politică à la fonfé. În filele ei se minunează ca o babă, cu mâna la gură, faţă de tot ce spun străinii. Iar la coadă, şterpeleşte din „Mercure de France" formule, ca să ni le aplice, ca un simplu poetor indignat de ospitalitatea cordială a coşului nostru"[322].

De cealaltă parte, „Noua Revistă Română" vorbeşte de „veşnic întârziata „Viaţa Românească" de la Iaşi". Partea de redacţie e terminată la timp, „dar d. Stere nu dă drumul numărului până nu-şi dă şi dânsul...rusismul pe faţă. Ne vom ocupa de sumarul pe octombrie, cândva după Crăciun. Cititorii nu pierd nimic"[323].

Scrisoarea sa către alegătorii Colegiului al II-lea de Senat din Mehedinţi, publicată în „Noua Revistă Română" din 26 ianuarie 1914, este prompt amendată de „Viaţa Românească": „nu e lipsită de trăsături amuzante scrisoarea deschisă". După ce se dă un citat din Motru se spune: „În limbajul comun asta ar însemna: a fi pentru contra". De aici ironia: „filosof idealist şi conservator democrat, care iubeşte precizia şi stând la post observa de la înălţime desfăşurarea evenimentelor"[324].

Conflictul cu „Viaţa Românească" a ajuns la cote paroxistice încât în revista ieşeană se scrie: „Noua Revistă Română" n. 15, 16, 17, 18, 19. Nimic"[325].

Se continuă cu notiţele pline de ironie la adresa revistei lui C. Rădulescu-Motru: „Noua Revistă Română" n. 20, 21, 22, 23, 24, 1 etc. Apare, apare necontenit, cu frenezie, cu convingere, cu entuziasm, roşie şi lătăreaţă. În numărul al nu ştiu câtelea d. Lovinescu dăscăleşte pe d. Goga că şi-a pierdut personalitatea" Se citează versuri de Aderca „Din vag/Ţi-ai desprins obrazul drag..."[326].

În anul 1915 în „Viaţa Românească", nu apare nimic despre „Noua Revistă Română". Rubrica *Revista Revistelor* se restrânge mult, mai

ales în a doua jumătate a anului. În iunie 1916 revista de la Iași își încetează apariția.

17. „Noua Revistă Română" în perioada războiului

Izbucnirea conflagrației mondiale a determinat o schimbare în conținutul revistei, orientat prioritar pe subiecte legate de război, de situația țării în noul context geopolitic.

Imediat după producerea lui, C. Rădulescu-Motru abordează asasinatul de la Sarajevo, ca începutul unor noi evenimente internaționale și crede că acum transilvănenii nu mai au nici o scuză în așteptările lor inutile[327].

Din primele momente de război el se exprimă ferm împotriva neutralității: „Habsburgii au pierdut din mâna lor cârma imperiului. Atunci ce sens mai are neutralitatea noastră? Chiar dacă am voi noi românii să rămânem prieteni Habsburgilor, prietenia noastră nu le mai poate servi la nimic"[328].

Colegiul universitar din București a ales în ședința sa de la 14 octombrie 1914, o comisie din 12 profesori care să facă un memoriu în chestiunea națională, și să fie înaintat Regelui. Comisia este alcătuită din Thoma Ionescu, I. Cantacuzino, I. Tanoviceanu, C.G. Dissescu, Em. Antonescu, P.Missir, N. Basilescu, D. Onciul, C. Rădulescu-Motru, S. Mândrescu, C.I. Istrati, Ermil Pangrati. Memoriul a fost elaborat de întreaga comisie și redactată definitiv de D. Onciul. O delegație din 5 profesori îl vor prezenta Regelui.

Fiindcă războiul afecta țara profesorii au datoria să-și spună cuvântul în problemele mari ale neamului, ei „sunt și apostoli iubitori de țară", scrie C. Rădulescu-Motru, și de aceea respinge acuzația privind lipsa de oportunitate a acțiunii corpului profesoral: „Memoriul profesorilor este o operă de afirmare și nu de polemică. El constată datoria universității de a interveni în acest sălbatic conflict european, dezlănțuit de apetiturile imperialiste ale Germaniei, indicând politicii românești ca țintă realizarea idealului național prin cucerirea țărilor locuite de români de sub coroana Hasburgilor"[329].

Din aceeași poziție deplânge lipsa de reacție a Academiei Române față de idealul național în condiții de război „capul plecat sabia nu-l taie", iată singura tradiție pe care o apără Academia Română[330].

În această perioadă continuă să publice periodic articole despre război, despre situația României, aflată încă în poziție neutră. Un tânăr istoric Ioan D. Filitti, se regăsește în paginile publicației lui C. Rădulescu-Motru cu un amplu studiu[331]. La fel și A.D. Xenopol[332].

Despre modul de gândire german privind războiul scrie Marin Ștefănescu, asistentul lui C. Rădulescu-Motru. El face diferența între logica germană axată pe ideea că germanii să fie deasupra tuturor, iar logica franceză întemeiată pe ideea că francezii prin lupta lor vor binele tuturor. „Franța va salva umanitatea", afirmă autorul. Asistentul său îi face o caracterizare lui C. Rădulescu-Motru, care deși și-a făcut studiile în Germania „a rămas în fond un gânditor pe cât de profund original pe atât de profund latin"[333]. Revista publică un articol critic de V. Podriga despre caracterul, corupția, ipocrizia germanilor și degenerarea lor[334].

Virgil I. Bărbat, analizează ideea lui Eucken despre germani ca popor ales. Eucken dă certificat de bună conduită acelor popoare care seamănă cu poporul german.[335] În același număr se publică *Scrisori din Franța*, trimise de V. Delbos, Lévy-Bruhl, Xavier Léon, André Lalande, lui Marin Ștefănescu, în care se exprimă recunoștința pentru simpatia României față de Franța [336].

C. Rădulescu-Motru continuă analiza asupra efectelor războiului. El declară că a primit întrebări de la cititori și profesori despre cum vede războiul actual și cum îl explică.

Revista duce în continuare o bătălie publicistică de mare intensitate. Pe copertă, cu titlul mare, C. Antoniade semnează un articol despre imperialismul german[337]. Tocmai binevenită este o prezentare a cărții lui Gusti, *Sociologia războiului*: „Această broșură este mai mult decât instructivă; este sufletește igienică"[338]. Sunt publicate articolele lui D. Drăghicescu despre patriotism[339].

Referindu-se la activitatea parlamentului C. Rădulescu-Motru observă; „Sub poleitul nostru constituționalism se ascunde vechiul fanariotism, din care nu lipsesc decât grecii, căci încolo toate obiceiurile politice ale acestora au rămas intacte". Răspunderea e

numai pentru persoane izolate cum era și pe vremea fanarioților: „Politicianul român, ca și strămoșul său, nu poate să sufere organizarea poporului sub vreo formă oarecare; el vrea poporul sub forma de indivizi izolați, fiindcă așa se prezintă și el". De aceea, Parlamentul „nu e pe placul guvernelor noastre"[340].

Pentru că revista este atacată punându-i-se la îndoială buna credință și moralitatea, directorul ei ține să intervină din nou și să sublinieze moralitatea „Noii Reviste Române" în care a fost creată: „S-a putut publica aci lucruri eronate, posibil; dar plătite sau impuse, desfidem să ni se dovedească"[341]. Se impută că „Noua Revistă Română" nu are o direcție bine definită pentru toată lumea, că e prea eclectică în părerile emise și că din această cauză nu servește în mod fățiș un ideal de literatură, de critică sau de cultură românească. Se cere ca „Noua Revistă Română" să fie mai energică în aprecieri „să fie chiar pătimașă când e vorba să ajute la realizarea idealului!". C. Rădulescu-Motru respinge aceste obiecții: „Directorul unei reviste este dator să respecte părerea colaboratorilor săi dacă vrea să întemeieze ceva durabil. Activitatea „Noii Reviste Române" apare astfel ca unitară și cu o direcție originală".

Discută despre teza unui profesor german „război pentru război" și subliniază că nu datorită profesorilor germani s-a declanșat războiul: „Războiul actual are o obârșie mai adâncă decât influența științei însăși, necum a profesorilor"[342].

Remarcă manifestarea politicianismului și în aceste momente grele: „Trăim tot la suprafață"[343].

În plin război conflictul cu N. Iorga se acutizează. Filosoful remarcă dominația istoricilor în cel mai înalt for științific al națiunii: „Academia Română este Academia domnilor istorici. (...) Acest exclusivism formează partea cea bună din organizarea Academiei noastre și noi îl aprobăm fără rezerve. În dezvoltarea actuală a științelor din România, singura știință care poate să prezinte la noi un interes obștesc și ale cărei progrese pot să fie urmărite și apreciate este istoria românilor. Celelalte științe se dezvoltă în dependență prea strânsă de producțiunea străinătății, și progresul lor se poate urmări mai bine în străinătate decât la noi. Istoria românilor este singura știință unde savanții noștri pot fi antemergătorii savanților din

străinătate, de aceea este drept ca istoricii să dea tonul în Academie". C. Rădulescu-Motru propune ca pe viitor să fie aleși numai istorici: „Academia Română se găsește astăzi sub influența, aș putea zice sub teroarea școalei d-lui N. Iorga. Această școală e școala impresionismului în istorie; o curioasă amestecătură de critică obiectivă și interpretare subiectivă; un val vârtej de schinteieri geniale și de greșeli grosolane"[344]. Această atitudine este generată și de împotrivirea savantului la intrarea în Academie a filosofului.

Caută orice argument în a dovedi că Academia are inapetență la filosofie. Astfel, constată achiziția de către Academie doar a unei cărți de filosofie timp de un an: „Biblioteca Academiei prin lipsurile ei caracteristice caracterizează unilateralitatea culturii românești în întregime"[345].

Războiul întărește manifestările naționaliste, iar directorul revistei nu poate să treacă peste excesele lor. În coloanele „Noii Reviste Române", spune C. Rădulescu-Motru, s-a discutat adeseori direcția pe care unii publiciști o dau cultivării idealului național, confundându-se idealul național cu obișnuitele revendicări demagogice: „A fi naționalist înseamnă a avea un drept mai mare; înseamnă a batjocori pe jidani și a avea un drept de preferință la ajutorul statului"[346]. În război naționalismul n-a făcut nimic pentru pregătirea virtuților morale ale populației civile.

Filosoful prezintă psihologia individului pe timp de război[347] și îl preocupă relația Germaniei cu țările neutre[348].

Pentru că este convins de rolul universitarilor în noua situație creată de război, publică în ancheta cu titlul *Universitatea și chestia națională* articole semnate de C.G. Dissescu, C.I. Istrati, G. Țițeica[349] E. Pangrati, Leon Cosmovici, C. Stătescu[350], C. M. Sipsom, Demosthen, N. Măldărescu[351], O. Tafrali, general Iannescu, scrisoarea lui S. Mehedinți[352].

Se referă la noul cotidian „Libertatea" unde au publicat Arghezi și Galaction „Cei doi scriitori sunt oportuniști în cel mai înalt grad"[353]. Ei nu au curajul să spună ce gândesc. Filosoful nu poate uita pamfletul publicat de cei doi în revista lor împotriva sa.

Salută candidaturile pentru alegeri ale lui Vasile Lucaciu și Octavian Goga la Caracal și Galați[354].

Declanșarea conflagrației mondiale afectează mersul treburilor în redacția „Noii Reviste Române", fiind tot mai puțin cerută de cititori. La București se vând 10 exemplare în 1914 față de 25 în 1910-1911, 20 în 1911-1912[355].

În 1915 se produc modificări la „Noua Revistă Română" care vor duce la o creștere a tirajului. Să-l lăsăm pe C. Beldie să relateze despre noua înfățișare a publicației lui C. Rădulescu-Motru: „Ți-a plăcut „transformarea" la revistă? Ne-am hotărât să-i smulgem aerul ei dăscălesc. Cu cei care suntem acum aci (Ortiz, Bărbat, Davidescu, poate mai târziu (acum lipsește) Maniu) vom reuși să-i dăm mai multă viață. Am hotărât articole puține: 2-3. Restul, cronici de tot felul, ușoare, variate, cu fapte multe, noi. Apoi partea redacțională am mărit-o, am vivifiat-o. Noutățile, primele 2 pagini de la început, rămân părerea direcțiunii revistei. Prin asta nu înțeleg numai pe Motru, ci orișice se scrie de redactori ce ar putea angaja de-a dreptul revista. Articolele rămân de capul lor. *Însemnările* și *Săptămâna tiparului* e bălăceala redactorilor, și singuri sunt responsabili. Coperta e mai arătoasă și mai plină. (...) Eu am mare nădejde în revista noastră. Apariția la 2 săptămâni ne-a învățat epurația în articole. Pe urmă, se pune inimă; mișcă pipota redactorilor. I-am spus jupânului, că fără fond mare de bani, nu începem apariția săptămânală, asta e sigur. Vom plăti articole, vom aduce descrieri originale. Firește vom scumpi și revista, dar omul pe lucru bun dă bani. Tiparul s-a scumpit enorm. Dacă 203 franci cât costă revista acum 2 ani, azi plătim 275-290 cu articole corp 8 sau 9, în loc de 10...Banii ghiață. Nu ca altădată pe credit de luni și ani de zile. La Albert Baer am plătit 6 000 franci după 5 ani, fără dobândă". Se gândesc și la suplimente literare pentru copii[356].

Efectele noilor schimbări la revistă s-au văzut și după același Beldie, secretarul de redacție: „revista merge acum minunat" și tot de la el avem câteva date instructive în ce privește numărul de exemplare vândute: vol. XV- 285 exemplare, XVI-344 exemplare, XVII-458 exemplare numai în provincie. În Capitală: numărul 12 – 300 de exmplare, numărul 23 – 550 de exemplare, numărul 24 – 520

de exemplare, numărul 1 – 528 exemplare, numărul 2 – 658 exemplare. Tirajul de azi al revistei e de 2 200 exemplare. Celelalte reviste. „Cronica" – 150 de exemplare, „Viața nouă"- 50. Un negustor din Craiova i-a furat toată revista din septembrie 1915 până în ianuarie 1916[357].

Tot de la Beldie aflăm onorariul pentru un articol.Pe prima pagină a scrisorii lui H. Sanielevici către C. Beldie, prin care primul solicită plata pentru două articole, există o însemnare „Dat de d. Motru 40 de lei pentru 2 articole" [358].

Deși solicitat de atâtea activități, Motru își găsește timp pentru a judeca o carte a lui H. Sanielevici *Cercetări critice și filosofice*, relevând că se folosește de biologia mamiferelor pentru a explica creația literară[359].

Comentând ideea ce stăruia în timpul războiului că revoluția celor de jos ar putea să fie o soluție la război, filosoful o vede ca o soluție pentru români deoarece ar pune capăt „desfrâului din administrație și îmbogățirii nerușinate a celor ce dețin puterea"[360].

Într-un articol retrospectiv al anului 1915 C. Rădulescu-Motru cere să se vadă realitatea așa cum este ea: nemții stăpânesc Peninsula Balcanică: „Noi balcanicii suntem oile pe care le vor tunde germanii ca să se despăgubească de enormele cheltuieli făcute cu războiul"[361].

Nu-i scapă o decizie a lui C. Stere, rectorul Universității din Iași – desființarea cercului studențesc și a Societății studenților în medicină. C. Rădulescu-Motru crede că societățile de studenți reprezintă la noi un simbol, cel al idealului național. Stere ca „revoluționar pocăit când este vorba de liniștea statului se teme până și de umbra sa"[362]. Universitatea trebuie să susțină idealul național.

Continuă să publice studii despre psihologia popoarelor aflate în beligeranță[363].

În 1915-1916 „Noua Revistă Română" publică articole pe tema adventismului.

În atmosfera apăsătoare a războiului i-a apărut a doua ediție *F. W. Nietzsche și filosofia sa*, prilej cu care autorul publică un articol de lămurire, ce este de fapt Prefața cărții, cu privire la noua reeditare a primului său volum[364]. Studentul Mihai Ralea publică o mică notiță „Nietzsche a ajuns la modă. E poate cel mai răutăcios prinos ce i

s-ar fi putut aduce (...). Toată Europa îi impută mentalitatea militarismului german. Broșura dlui Motru e o indirectă și consecventă pledoarie. Ar fi fost aproape imposibil de a-l apăra mai bine pe Nietzsche decât lăsându-l să vorbească singur. Și d-l Motru a retipărit o veche broșură cu același conținut, rezistând tentației de a face vreo apreciere personală, ca să nu apară subiectiv. Cartea d-sale e o confesiune directă a lui Nietzsche, către oameni înțelegători"[365].

Revista acordă o atenție specială unui tânăr dramaturg debutant – Mihail Sorbul și pentru care publică subscripții. Se anunță strângerea a 348 lei. Se solicită și alte contribuții (câte 2 lei, în schimbul unui exemplar din *Letopiseți*)[366]. Directorul revistei se încumetă, ca autor de teatru, deci cunoscător al tehnicilor de creație dramaturgică, să scrie o cronică la spectacolul cu piesa lui Mihail Sorbul *Patima roșie*[367]. În ultimele numere „Noua Revistă Română" acordă spații analizei acestei piese.

Filosoful poartă o nouă dispută cu N. Iorga. În „Neamul Românesc" din 6 martie 1916 N. Iorga se plânge că este atacat în „Noua Revistă Română" pentru că a publicat în numărul din 28 februarie 1916 articolul lui O. Tafrali *Biserica domnească din Curtea de Argeș* în care se răspunde la obiecțiile lui Iorga despre inscripția greacă descoperită de el în august 1915, la această biserică. Istoricul ieșean îi demonstrează lui Iorga că această biserică este din secolul al XIII-lea – după inscripția greacă descoperită, ce data din 1262. Or, istoricul nu răspunde lui Tafrali, dar îl satirizează pe directorul revistei unde a publicat Tafrali: „D. C. Rădulescu-Motru e profesor de filosofie, nobilă și senină îndeletnicire a spiritului omenesc. E autor de lucrări prețuite...Ajuns la vârsta maturității științifice, D-sa a candidat la un loc în Academie. D-sa are colegi pe care trebuie să-i respecte, și între ei, amici pe care trebuie să-i iubească. Dar „Noua Revistă Română" îi atacă". Directorul revistei precizează că nu a candidat niciodată la Academie. El înțelege că există reviste personale în care prietenii să fie lăudați, iar neprietenii insultați. „Noua Revistă Română" e independentă și n-a lăudat din principiu pe prieteni și n-a hulit pe neprieteni, fără să țină seama că inteligența românească este bizantină orientală[368] „Trebuie să ajungem și noi românii să avem ziare și reviste care să fie scrise pentru public, iar nu pentru patronii

care le subvenționează. (...) La noi („Noua Revistă Română" – *n.n*) nu există adorație mutuală între colaboratori și nici campanie de distrugere contra neprietenilor. Fiecare colaborator al „Noii Reviste Române" își păstrează independența sa de judecată, și își ia răspunderea celor ce scrie". Îi cere lui Iorga să deschidă colecția „Noii Reviste Române" și se va convinge că de la această regulă nu a abandonat niciodată. Îi amintește că i-a oferit coloanele „Noii Reviste Române" încă din primele numere. La revista sa tronează principiul respectului pentru opinia fiecărui colaborator. O Tafrali este singurul competent în materia sa și trebuie respectat: „Orișicâte prietenii mi-ar strica d-l Tafrali și oricâți colegi vor fi amărâți de pe urma articolelor sale, coloanele „Noii Reviste Române" îi vor rămâne deschise, cât timp dânsul va scrie în specialitatea sa. Așa înțeleg eu direcțiunea unei reviste independente". Așa a procedat și cu N. Iorga când colabora la „Noua Revistă Română" și critica foarte sever pe colegii săi Gr. Tocilescu și V.A. Urechia.

În aprilie 1916 s-a lansat un apel al unui comitet de inițiativă care își propunea să înființeze o „Societate pentru educațiunea cetățenească", apel semnat de mitropoliți, episcopi, membri ai înaltei magistraturi și ai administrației de stat, de reprezentanți ai Academiei și ai Universității. C. Rădulescu-Motru scrie în „Noua Revistă Română" despre acest document: „În Țara românească ne plângem nu atât de imoralitatea celor de jos, căci imoralitatea la cei de jos se găsește în mai toate țările din lume; ci ne plângem de imoralitatea celor de sus. Noi am dori o inițiativă care să înlăture bolnăvicioasele simptome din mijlocul clerului, din mijlocul instanțelor judecătorești, din mijlocul Academiei și Universității, din mijlocul administrației publice, adică din mijlocul tocmai al instituțiilor și profesiilor pe care le vedem reprezentate în comitetul de inițiativă al apelului! Dacă persoanele semnatare ale apelului iau pe garanția lor îndeplinirea datoriilor cetățenești în mijlocul colegilor din instituțiile reprezentate, atunci încrederea noastră în reușita lor este deplină. (...) Avem însă motive să credem că această garanție nu ne va fi dată"[369].

Fin observator al realităților internaționale C. Rădulescu-Motru constată că Rusia are o politică foarte activă, iar intrarea ei în război va pune la grea încercare neutralitatea statului român[370]. Cu o anumită

premoniție față de ce se va întâmpla curând, filosoful discută despre socialismul român[371].

În primăvara anului 1916 „Noua Revistă Română" are corespondenți la Paris – S. Șerbescu, Londra – D. Mitrany, München – M. Tonca. Corespondențele se publică sub forma *Scrisori din...*[372]. Excelentă inițiativă. Numai că va dura puțin. Cu ultimul număr din iulie „Noua Revistă Română" își ia vacanță, în speranța că viitorul număr va apare la începutul lui septembrie[373]. Dar de fapt cu acest număr se încheie apariția „Noii Reviste Române". În ultimele numere C. Rădulescu-Motru nu mai publică decât notițe.

La 24/31 iulie 1916 „Noua Revistă Română" își încetează apariția.

Ce i-a adus activitatea istovitoare de la revistă? Înlesnirea documentării în probleme referitoare la viața românească, facilitarea contactului cu oamenii politici Vasile Lascăr, G. Panu, Take Ionescu, P.P. Carp, Al. Marghiloman, Nicolae Filipescu, cunoașterea lui I. L. Caragiale și Anghel Demetriescu: „Activitatea publicistică a desăvârșit adaptarea gândirii mele filosofice la condițiile de existență ale neamului românesc; a făcut din mine un profesor de filosofie pentru români, dacă nu chiar un filosof român"[374].

C. Rădulescu-Motru a fost în tot timpul apariției „Noii Reviste Române", cel mai harnic colaborator și singurul în publicistica vremii care oferea o vastă cultură filosofică: „Cu scrisul său limpede, originalitatea poziției și verva dialecticii sale, vioiciunea spiritului, vigoarea sobră a stilului, ironia, siguranța de sine în atac ca și în apărare" așa l-a caracterizat C. Beldie, omul care i-a fost cel mai apropiat slujitor în scoaterea revistei. Nu credem că același C. Beldie are dreptate când îl numește „ziarist de mare clasă". Avea cu adevărat o riguroasă și exactă obligație a scrisului însă o îndeplinea ca un profund gânditor nemolipsit de anecdotica anodină a ziaristicii cotidiene. Revista reprezenta unul din punctele nodale ale vieții filosofului, și reîntorcându-ne la secretarul său de redacție C. Beldie – un pătrunzător cunoscător de oameni – , acesta a reținut la directorul său „acea permanentă a lui grije, zel și neastâmpăr pentru apariția revistei și pentru cuprinsul ei, chiar și al anunțurilor comerciale și chiar departe fiind de țară, sau în scurtele lui răgazuri de odihnă

meritată pentru acest om, care n-a cunoscut niciodată odihna, sau în toiul pasiunii sale de candidat totdeauna nefericit în alegeri"[375].

C. Rădulescu-Motru a afirmat neechivoc susținerea din venituri proprii și abonamente a revistei: „Eu însumi am făcut să apară „Noua Revistă Română" între anii 1900-1916 pe cheltuiala mea proprie într-o atitudine de absolută independență"[376].

Filosoful nu a fost doar ctitor de reviste ci a făcut parte din comitetele de redacție ale altor publicații: „Albina"(1897-1916, 1922-1928), „Convorbiri didactice"(1895-1901, 1904-1906), „Liga Română" (1896-1900), „Pagini agricole și sociale" (1924-1930).

Note

[1] C. Rădulescu-Motru către Titu Maiorescu, 6 mai 1893, în *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni*, ed.cit., p. 392.

[2] C. Rădulescu-Motru, *Mărturisiri*, ed.cit., p. 72.

[3] *Ibidem.*, p. 73.

[4] Titu Maiorescu către Mihail Dragomirescu, 24 oct. 1893, în *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni*, ed.cit., p. 444.

[5] „Rădulescu-Motru stă cu mâinile în sân, nehotărât ca o giruetă. În aceeași săptămână, mi-a vorbit de gândul de a scoate o revistă filosofică, de a deschide un teatru liber, de a cumpăra *Rumânul* de la Rosetti, de a se retrage la țară pentru a-și cultiva moșia", I. Al. Brătescu-Voinești către Mihail Dragomirescu, 31 ianuarie 1894, în *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni*, p. 540.

[6] C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri*, Caiet 38, p. 4200.

[7] Arist. Cantilli, *Convorbiri cu C. Rădulescu-Motru*, în „Actualitatea", nr. 2, 11 octombrie 1898, p. 9.

[8] *Din presa literară românească a secolului XIX*, Prefață de Romul Munteanu, antologie, note și glosar de Aurel Petrescu, Text stabilit de Geta Rădulescu-Dulgheru și Aurel Petrescu, Editura Albatros, București, 1970, p. 183-184.

[9] Duiliu Zamfirescu către N. Petrașcu, Roma 24/5 mai 1899, în I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, VI, p. 205.

[10] Mihail Dragomirescu, *Legăturile mele cu „Convorbiri literare"*, în „Convorbiri literare", 70, 1-5, ian.-mai 1937, p. 98.

[11] Cf. Dumitru Micu, *Început de secol.1900-1916. Curente și scriitori*, Editura Minerva, 1970, p. 20.

[12] C. Rădulescu-Motru, *Mărturisiri*, ed.cit., p. 75.

[13] Clio, *Jak Negruzzi*, în „Noua Revistă Română", I, nr.1, 1 ianuarie 1900, p. 26.

[14] *Ibidem*, p. 43

[15] C.Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri 1943*, p. 55-56.

[16] „Era nouă", anul XI, n. 447, 23 ianuarie 1900, p. 2.

[17] P. P. Negulescu către Dragomirescu, 10 febr. 1900, în *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni*, ed.cit., p. 650-651.

[18] C. Rădulescu-Motru către Radu Popescu, 7 ianuarie 1900, B.A.R.,*Coresp.*, inv. 230. 692.

[19] Petru Crainic, *Socialismul român*, în „Noua Revistă Română", vol.III, nr.25, 1 ianuarie 1901, p. 39-43.

[20] I. Nădejde, *Nereușita socialismului*, în „Noua Revistă Română", vol.III, nr.33, 1 mai 1901, p. 386.

[21] *Ibidem*, p. 401.

[22] „Noua Revistă Română", vol.III, nr.26, 15 ianuarie/1901, p. 58.

[23] C.D. Gherea, *Deosebirea dintre socialism și anarhism*, în „Noua Revistă Română", vol.III, nr.31, 1aprilie 1901, p. 289-303.

[24] D. Hurmuzescu, *Dezvoltarea științelor și progresul social*, în „Noua Revistă Română", vol.IV, n. 45, 1 decembrie 1901.

[25] De pildă N. Vaschide: *Introducere la studiul aplicațiunilor pedagogice ale cercetărilor psihologice experimentale*, p. 170-190.

[26] „Convorbiri literare", 34, nr.4, 15 aprilie, 1900, p. 331.

[27] „Convorbiri literare", 34, nr.5, 15 mai 1900, p. 428.

[28] „Noua Revistă Română", vol.III, nr.26, 15 ianuarie 1901.

[29] Eufrosin Dimitrie Poteca, *Pentru îmbunătățirea clirului pravoslavnic*, în „Noua Revistă Română", vol.III, nr. 27, 1 februarie 1901.

[30] „Noua Revistă Română", vol. III, nr.26, 15 ianuarie/1901.

[31] D. Gusti, *Aniversarea lui Paulescu*, în „Noua Revistă Română", vol. II, nr. 15, 1 august 1900; D. Gusti, *E sociologia o știință?*, în „Noua Revistă Română", vol.III, nr. 29, 1 martie 1901.

[32] „Noua Revistă Română", vol.II, nr. 15, 1 august 1900.

[33] Ion Bogdan către Iorga, 18 februarie 1901, în *Scrisori către N. Iorga*, I, 1890-1901, ed.cit., p. 354.

[34] *Ibidem*.

[35] N. Iorga, *Cum face dl. G. Tocilescu «ediția a doua» a operelor sale. Reflecții vesele ale unui cumpărător deceptionat"*, în „Noua Revistă Română", vol.II, nr.20, 15 octombrie 1900, p. 305-312.

[36] O. Densusianu, *Cum se falsifică la noi titlurile științifice*, în „Noua Revistă Română", vol.III, nr.33, 1 mai 1901.

[37] A.D. Xenopol, *Philipide și Densusianu sau cum se face critică la noi*, în „Noua Revistă Română", vol.III, nr. 35, 1 iunie 1901.

[38] O. Densusianu, *Cum apără A.D. Xenopol*, în „Noua Revistă Română", vol.III, nr. 35, 1 iunie 1901.

[39] G. Ibrăileanu, *Cu prilejul foiletoanelor d-lui Caragiale*, în „Noua Revistă Română", vol.III, nr.32, 15 aprilie 1901.

[40] Gh. Marinescu, *Mecanismele bătrâneții și morții celulelor nervoase*, în „Noua Revistă Română", vol.III, nr. 27, 1 februarie 1901.

[41] „Noua Revistă Română", vol.IV, n. 44, 15 noiembrie 1901.

[42] C. Rădulescu-Motru, *Către cetitori.Concursul literar al Noii Reviste Române*, în „Noua Revistă Română", vol.III, nr.33, nr.34, 15 mai 1901, p. 433.

[43] *Ibidem*, p. 434.

[44] George Tofan, *C. Rădulescu-Motru, Cultura română și politicianismul*, în „Junimea literară", nr. 11,1904, p. 175-176.

[45] M. Sadoveanu, *Corespondența debutului 1894-1904*, ediție îngrijită, note și studiu introductiv de Savin Bratu și Constantin Mitru, Editura Minerva, 1977, p. 43.

[46] M. Sadoveanu către Enric Furtună, 11 iulie 1901, în *op.cit.*, p. 97.

[47] M. Sadoveanu către Enric Furtună, 26 februarie 1903, în *op. cit.*, p. 145.

[48] „Noua Revistă Română", vol.III, nr. 36, 15 iunie 1901, p. 561.

[49] C. Rădulescu-Motru, *Literatură și patriotism*, în „Noua Revistă Română", vol.IV, nr.38, 15 august 1901, p. 49-52.

[50] „Noua Revistă Română", vol.IV, nr.40, 15 septembrie 1901, p. 186.

[51] *Ibidem*.

[52] *Declarație. Programul nostru*, în „Noua Revistă Română", vol.IV, n. 43, 1 noiembrie 1901, p. 289-290.

[53] *Ibidem*, p. 291.

[54] „Noua Revistă Română", vol.IV, n. 43, 1 noiembrie 1901.

[55] „Noua Revistă Română", vol.IV, nr. 48, 15 ianuarie, 1902, p.1.

[56] Idem, *Asupra mișcării poporaniste la noi*, în „Noua Revistă Română", vol.III, n. 33, 1 mai 1901, p. 404.

[57] *Idem, Reapariția „Noii Reviste Române"*, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr. 1, 12 octombrie 1908, p.1.

[58] „Duminecă 6 ianuarie 1902, între 3½ și 6 ore întrunire la Nicu Filipescu cu Carp, Marghiloman, C. Olănescu și cei 12 profesori. Cetirea articolului lui Rădulescu-Motru, «doctrina conservatoare», interesantă discuție asupră-i. Carp distribuie materii pentru viitoare articole (el cu Bogdan, «Rolul României în peninsula Balcanică» Onciu, «reforma administrativă», Floru, «Influența grecească», Mișu

Seulescu, Impozitele indirecte, Proca, Măsuri pentru creşterea populaţiunei, Basilescu, Meseriaşii, Mehedinţi, Ţăranul român conservator etc.). Elegant ceai", T. Maiorescu, *Jurnal* nr. 22, B.N.R., Fondul de manuscrise, mss. 11 390, f. 153 verso-154.

[59] *Ibidem*, f. 153 verso-154.

[60] *Ibidem*, f. 154 verso.

[61] I. Bulei, *op.cit.*, p. 247.

[62] „Marţi 5/18 februarie 1902, Duminecă ultimul ceai de la 4 la 6 ½ p.m. cu profesorii la Ionaş Grădişteanu. Erau ei toţi (afară de bolnavii Dragomirescu, Litzica şi Pangrati) era fireşte şi Carp, N. Filipescu, C. Olănescu, Delavrancea, era şi Teodor Rosetti (...). Animată întrunire, cetirea introducerii unui studiu de populaţionistică al lui Dr. Proca. Dar animată şi din cauza marelui efect produs în public prin apariţia la 1 februarie a nr. 1 din «Revista Română politică şi literară» sub redacţia a 9 profesori puşi pe copertă (Matei Cantacuzino, T. Antonescu, Negulescu şi Missir din Iaşi, Bogdan, Motru, Seulescu, Mehedinţi şi Mihail Dragomirescu din Bucureşti) mai ales a articolului lui Mehedinţi „Politica de vorbe" contra lui Take Ionescu (dar se potriveşte şi contra lui Delavrancea), T. Maiorescu, *op.cit.*, f. 161 verso-162.

[63] *Ibidem*, f. 165 verso.

[64] „Marţi 19 noiembrie/2 decembrie 1902, hotărâre de a face să înceteze «Revista Română»: „Joi 21 noiembrie/4 decembrie 1902, De la 4-7 la mine ceai cu M. Seulescu, I. Bogdan, Mehedinţi, Dragomirescu, I. A. Rădulescu, Rădulescu-Motru. Hotărâre să nu mai apară «Revista Română» după numărul de la 1 decembrie", *Ibidem*, f. 242. Articolul lui Maiorescu *Oratori, retori şi limbuţi* ce urma să apară în „Revista Română" a fost publicat în „Convorbiri literare", 36, 4. 12, 1 decembrie 1902, p. 1057–1072; 37, nr. 2, 1 februarie 1903, p. 97-105; nr. 3, 1 martie 1903, p. 193–208.

[65] „Ordinea", an I, 198, 30 iulie 1908, p.2.

[66] „Ordinea", an I, 205, 7 august 1908

[67] „Eu merg înainte cu lucrarea filosofică, pe lângă că fac diferite articole şi prospecte pentru revistă" C. Rădulescu-Motru către Gisela, 5 septembrie 1908, B.A.R., *Coresp.*, inv. 230. 730. Într-o altă scrisoare din aceeaşi perioadă el consemna că dimineaţă lucrează pentru volum şi după amiază câte o oră două pentru recrutare de colaboratori la revistă. Va avea colaboratori pe generalii Ionescu şi Crăiniceanu.

[68] De pildă, „Viaţa Românească" notează: „A reapărut ca revistă săptămânală consacrată mai mult discuţiilor, pe când cele mai multe dintre reviste fac prea multă literatură...îndoielnică – această revistă socotim că e binevenită mai ales că d. Motru se pare că a cam părăsit atitudinea duşmănos neştiinţifică din *Cultura română şi politicianismul*, devenind mai obiectiv şi mai comprehensiv", în „Viaţa Românească", an III, septembrie 1908, p. 479. Din Bucovina este remarcată apariţia publicaţiei lui Motru: „Sub direcţia dlui C. Rădulescu-Motru, profesor la universitatea din

Bucureşti, cunoscut prin mai multe publicaţii excelente de domeniul filosofic a reapărut «Noua Revistă Română». Revista apare în fiecare duminică şi costă 12 lei pe an", în „Junimea literară", an VI, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1909, p. 244.

[69] C. Rădulescu-Motru, *Reapariţia „Noii Reviste Române"*, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr. 1, 12 octombrie 1908, p.1; C. Rădulescu-Motru, *Reapariţia „Noii Reviste Române"*, în „Ordinea", 230, 7 septembrie 1908, p. 1.

[70] „Ordinea", II, 344, 1 februarie 1909, p.2.

[71] „Ordinea" III, 677, 30 martie 1910, p.2.

[72] Evaluarea numărului de articole publicate în fiecare an de C. Rădulescu-Motru în „Noua Revistă Română", am realizat-o după Marin Diaconu, *C. Rădulescu-Motru. Biobibliografie*, Editura Institutului de teorie socilă, Bucureşti, 2000.

[73] C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri şi adăugiri.1944*, p. 357.

[74] „Noua Revistă Română", vol.XI, nr. 21, 18 martie 1912.

[75] „Noua Revistă Română", vol.XII, nr.12, 1 iulie 1912.

[76] „Noua Revistă Română", vol.XII, nr.16 , 2 septembrie 1912.

[77] „Noua Revistă Română", vol.XV, nr.1, 8 decembrie 1913, p. 16.

[78] C. Rădulescu-Motru, *Rolul oamenilor mari şi evoluţia socială*, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.12, 28 decembrie 1908; Idem, *Legea evoluţiunii sociale*, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr. 15, 18 ianuarie 1909, p. 232-236.

[79] Idem, *Personalismul energetic* (fragment din *Elemente de metafizică*), în „Noua Revistă Română", vol.XI, nr.10, 1 ianuarie 1912, p. 151-154.

[80] „Noua Revistă Română", vol.V, nr.8, 30 noiembrie 1908.

[81] „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.24, 1 decembrie 1913.

[82] „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.12, 16 ianuarie 1911, p. 263.

[83] Conferinţa este publicată cu titlul *Sufletul neamului nostru. Calităţi bune şi defecte I*, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.19, 28 februarie 1910, p. 307-309; *Sufletul neamului nostru. Calităţi bune şi defecte II*, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.21, 14 martie 1910, p. 323-324.

[84] „Ordinea", II, 407, 21 aprilie 1909, p.2.

[85] C. Rădulescu-Motru, *Feminismul vechi şi feminismul nou*, în „Noua Revistă Română", vol.VIII, nr.6, 16 mai 1910.

[86] „Noua Revistă Română", vol.XII, nr.12, 1 iulie 1912.

[87] C. Rădulescu-Motru, *Însemnătatea filosofiei pentru formarea spiritului ştiinţific*, conferinţă ţinută la Galaţi în 5 octombrie 1912 cu ocazia Congresului Asociaţiunii pentru înaintarea şi răspândirea ştiinţelor, în „Noua Revistă Română", vol.XII, nr.21, 7 octombrie 1912, p.353.

[88] „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.15, 29 septembrie 1913.

[89] ACC (C. Rădulescu-Motru) *Prosperitatea Germaniei după ultimele scrieri*, în „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.16, 6 octombrie 1913.

[90] „Opinia", an VIII, nr. 1258,18 martie 1911, p.1.

[91] C. Rădulescu-Motru, *Regele Carol și politica internă*, „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.19, 27 octombrie 1913, p. 290-293; Idem, *Regele Carol și politica internă*, II, în „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.20, 3 noiembrie 1913, p. 306-309. Întregul studiu a fost publicat în „La Revue de Paris", 1 noiembrie 1913, cu titlul *Charles I-er Roi de Roumanie*, p. 209-224.

[92] C. Rădulescu-Motru către Gisela Rădulescu-Motru, B.A.R., *Coresp.*, inv. 230.772.

[93] „Noua Revistă Română", vol.XV, nr.14, 9 martie 1914, p. 224.

[94] C. Rădulescu-Motru,*Optimismul politic în România (Un partid practicând sistemul american „Mind-cure")*, în „Noua Revistă Română", vol.IX, 7 noiembrie 1910, p. 17-18.

[95] „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.22, 17 noiembrie 1913.

[96] Verax, *Apus de soare*, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.19, 15 februarie 1909, p. 302-303.

[97] A.C.C. [C. Rădulescu-Motru], *Naționalismul boieresc al d-lui Aurel C. Popovici*, în „Noua Revistă Română", vol.VIII, nr.13-14, 18 iulie 1910, p. 186.

[98] C. Rădulescu-Motru, *Dl. Spiru Haret ca sociolog*, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.8, 19 decembrie 1910, p.165-167. Idem, *D-nul Sp. Haret ca sociolog*, în „Ordinea" III, 887, 21 decembrie1910, p.1.

[99] Verax, *„Neoiobăgia" de C. Dobrogeanu-Gherea*, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.1, 31 octombrie 1910, p.1-2. În „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.2, 7 noiembrie 1910 Dem I. Teodorescu publică un articol despre *Neoiobăgia*.

[100] A.C.C., *Gheorghe Panu*, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.3, 14 noiembrie 1910, p. 42.

[101] C. Rădulescu-Motru, *Dimitrie A. Sturdza*, în „Noua Revistă Română", vol.XIII, nr.18, 3 martie 1913.

[102] A. D. Xenopol, *Naționalism și antisemitism*, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.18, 8 februarie 1909; Idem, *Politica de babe, politică de curci*, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.12, 28 decembrie 1908.

[103] Cf. „Ordinea", 280, 7 noiembrie 1908, p.2.

[104] C. Rădulescu-Motru, *Serbarea „Unirii" în mod rațional și socialist*, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.16, 25 ianuarie 1909, p. 244.

[105] Titu Maiorescu, *Jurnal* nr. 28, B.A.R., Fondul de manuscrise, mss. 3662, f. 39.

[106] *Ibidem*.

[107] *Sărbătorirea d-lui T. Maiorescu*, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.6, 29 noiembrie 1909. Cuvântul lui C. Dimitrescu-Iași la retragerea din învățământ a profesorului T. Maiorescu.

[108] Verax, *Aniversarea de 70 ani a lui T. Maiorescu*, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.18, 21 februarie 1910, p. 273.

[109] *Omagiu d-lui Titu Maiorescu*, „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.18, 21 februarie 1910.

[110] Nicolae S. Ionescu, *Plagiatul d-lui Murnu*, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.10, 14 decembrie 1908.

[111] E. Lovinescu *În chestiunea piesei domnului A. Hertz*, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.1, 25 octombrie 1909; N. Leon, *Știința oficială și libera gândire*, p. 7-8.

[112] E. Lovinescu, *Procedee literare: Domnul G. Ibrăileanu și alții*, in „Noua Revistă Română", vol.VIII, nr.24, 24 octombrie 1910.

[113] Ilie Nicolescu, *În cestia plagiatului domnului Lovinescu*, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr. 3, 14 noiembrie 1910.

[114] E. Lovinescu, *Epilog la o scrisoare*, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr. 4, 21 noiembrie 1910.

[115] „Noua Revistă Română", vol.IX, nr. 3, 14 noiembrie 1910, p. 58.

[116] O. Minar, *Cum a iubit Eminescu*, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.23, 2 aprilie 1911.

[117] I. Nisipeanu, *Filosofia și viața*, în „Noua Revistă Română", vol.XI, nr.24, 8 aprilie 1912.

[118] C. Sudețeanu, *Învățământul filosofic în școala secundară*, în „Noua Revistă Română", vol.XII, nr.23, 21 octombrie 1912, p. 348-349.

[119] *Gândacii d-lui Lovinescu*, în „Noua Revistă Română", vol.XI, nr.13, 22 ianuarie 1912. Vezi și Dora Mezdrea, *op.cit.*, p. 264-265.

[120] C. Rădulescu-Motru către Mihail Dragomirescu, aprilie 1916 , B.A.R., Arh. C. Rădulescu-Motru, *Coresp.*, inv. S 63(5)/ IX.

[121] C. Rădulescu-Motru, *Polemici pătimașe*, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.4, 21 noiembrie 1910, p. 69.

[122] „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.3, 14 noiembrie 1910.

[123] „Noua Revistă Română", vol.V, nr.25, 29 martie 1909.

[124] *A zecea expoziție de pictură și sculptură*, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.4, 8 mai 1911.

[125] *Liberalii și ...literații*, în „Ordinea" III, 727, 3 iunie 1910, p.1.

[126] N. Iorga, *Reviste și magazine* în „Neamul Românesc", VI, 14 ianuarie 1911, p.44.

[127] Apud „Noua Revistă Română", vol.XI, nr.16, 12 februarie 1912.

[128] Direcțiunea, *Către cititori*, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr. 1, 31 octombrie 1910, p. 1.

[129] C. Rădulescu-Motru, *Pentru „Românul" din Arad*, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.7, 29 mai 1911, p.97.

[130] În „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.14, 30 ianuarie 1911.

[131] „Noua Revistă Română", vol.X, nr.24, 23 octombrie 1911.

[132] „Noua Revistă Română", vol.XI, nr.7, 11 decembrie 1911.

[133] „Noua Revistă Română", vol.XIII, nr.1, 4 noiembrie 1912.

[134] C. Beldie către F. Aderca, 3 februarie 1915, B.A.R., *Coresp.*, S7 (22)/ DCCCXIII.

[135] C. Rădulescu-Motru către Mihail Dragomirescu, 19 decembrie 1912, B.A.R., Arh. C. Rădulescu-Motru, *Coresp.*, inv. 115673.

[136] C. Rădulescu-Motru către Mihail Dragomirescu, 22 aprilie 1915, Muzeul Literaturii Române, 12.307.

[137] C. Rădulescu-Motru, *Anul politic 1913. Privire retrospectivă*, în „Noua Revistă Română", vol.XV, nr.5, 5 ianuarie 1914, p. 60.

[138] C. Rădulescu-Motru către C.I. Istrati, 15 decembrie 1912, B.A.R., Arh. C. Rădulescu-Motru, *Coresp.*, S 14/ DCLXXX.

[139] Administrația „Noii Reviste Române", *Subscripție la fondul de editare al „Noii Reviste Române"*, în „Noua Revistă Română", vol.XV, nr. 20, 20 aprilie 1914, p. 297.

[140] „Noua Revistă Română", vol.XII, nr.4, 6 mai 1912, rubrica *Memento*.

[141] C. Rădulescu-Motru către C. Beldie, 21 septembrie 1914, B.A.R., *Coresp.*, inv. 214 049.

[142] „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr. 10, 23 iunie 1913.

[143] „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.10, 2 ianuarie 1911.

[144] „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.11, 9 ianuarie 1911.

[145] „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.15, 6 februarie 1911.

[146] *Statutul Universității Populare a Noii Reviste Române*, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.21, 20 martie 1911.

[147] *Notă*, în „Noua Revistă Română", vol.I0, nr. 1, 17 aprilie 1911.

[148] „Noua Revistă Română", vol.I0, nr.3, 1 mai 1911.

[149] C. R.-Motru, *Către un nou ideal și o nouă umilință*, în „Noua Revistă Română", vol.II, nr. 15, 1 august 1900, p.81-82.

[150] C. Rădulescu-Motru,[*Scrisoare adresată pentru ancheta internațională: cestiunea israelită*], „*Noua Revistă Română*", nr.16, 15 august 1900, p.127. Iată câteva răspunsuri: Emil Zola: „răspund fără a ezita: da. Sunt pentru cea mai întinsă egalitate și pentru cea mai mare solidaritate posibilă între popoarele pământului"; Cesare Lombroso (autor al cărții *Antisemitismul*): „ Da, sunt de acord. Dar s-a văzut în Olanda, Englitera, America că nici un pericol n-a rezultat din libertățile acordate evreilor" (p.127); T.Mommsen: „În general, după părerea mea, e nedrept a lega drepturile politice de credință, și mai nedrept încă de a face să depindă judecata asupra moralității de naționalitate" (p.163); G. Clemenceau: acordarea de drepturi evreilor „... este astăzi prima condițiune a oricărei organizațiuni civilizate." (p.163); Anatol Leroy-Beaulieu: „Dacă socotiți că este imprudent a naturaliza pe toți evreii în bloc, ar trebui cel puțin să naturalizați elita dintre ei, așteptând ca și ceilalți să merite aceeași favoare" (p.207). W. Wundt: „Numai atât se poate afirma în genere, că egalitatea de drepturi pentru evrei se impune din punct de vedere moral și politic a fi acordată *atunci* când ei de fapt s-au unit cu ceilalți locuitori ai țării într-o singură națiune. Unde aceasta n-a avut loc și unde evreii continuă a păstra față de stat o situațiune indiferentă sau dușmănoasă, acolo n-aș putea zice că s-ar impune sau măcar s-ar justifica ridicarea îngrădirilor legale existente. Totuși trebuie să recunosc că niciodată nu se poate produce o asimilațiune completă a elementelor străine, pe cât timp nu li se dă acestora egalitatea socială și politică" (p.207); Max Nordau, după ce susține acordarea de drepturi evreilor precizează: „Nu dați evreilor drepturi politice cât timp ura contra lor este încă destul de vie la dumneavoastră." (p.208); Karl Lueger: „Eu nicodată n-am să vă consiliez să dați drepturi evreilor. Fiecare națiune rămâne stăpână pe pământul pe care îl locuiește" (p.208); Th. Masaryk: „antisemitismul curent este păgubitor"; H. S. Chamberlain: „Dacă România ar voi să ia ca pildă exemplul înfloritorului stat al Angliei, ar trebui fără întârziere să alunge pe toți evreii și să-i primească din nou abia după trei sau patru secole, după ce națiunea se va întări în afară și în năuntru și-și va fi consolidat într-un mod durabil proprietatea" (p.243)

[151] Pentru analiza întregii anchete vezi Constantin Schifirneț, *Geneza modernă a ideii naționale*, Editura Albatros, București, 2001, p. 312-322.

[152] „*La libre parole" și chestiunea evreiască în Româniai*, în „Apărarea națională", I, 201, 9 august 1900, p.1.

[153] „Noua Revistă Română", vol.II, 16, 15 august 1900.

[154] Codin, *Un filosof cu două morale*, în „Apărarea națională", I, nr.204, 12 august 1900, p. 1.

[155] Nero, *Inutilitatea unui apel*, în „Apărarea națională", I, nr.225, 3 septembrie 1900.

[156] C. Rădulescu-Motru, *Psihologia poporului român*, ediție Constantin Schifirneț, Editura Albatros, 1999, p. 218.

[157] *Metoda științifică și antisemitismul*, în „Apărarea națională" I, nr.243, 21 septembrie 1900.

[158] Clement, *Renegatul de la „Noua Revistă Română"*, în „Apărarea națională" I, nr.245, 23 septembrie 1900. Nu aceeași opinie avea I. A. Rădulescu-Pogoneanu, care a pornit, în elaborarea unui articol în chestiunea evreiască, de la informații și opinii din ancheta revistei lui Motru, I.A. Rădulescu-Pogoneanu către Mihail

Dragomirescu, 18 nov./1 dec.1900, în *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni*, ed.cit., p. 750.

[159] M.V. Mavrodin, „*Noua Revistă Română". Anchetând în Europa chestiunea evreiască*, în „Apărarea națională", I, nr.246, 24 septembrie 1900, p. 2.

[160] Dr. M. Beck, *Răspuns lui H.S. Chamberlain în chestiunea israelită*, în „Noua Revistă Română", vol.II, nr.22, 15 noiembrie 1900 p. 402-407.

[161] Vicar, *Filosoful Chamberlain și dr. M. Beck*, în „Apărarea națională", I, 315, 3 decembrie 1900, p.1.

[162] C. Rădulescu-Motru, *Amânarea oricărei soluțiuni în cestiunea israelită*, în „Noua Revistă Română", nr. 21, 1 noiembrie 1900, p.324.

[163] Idem, *Naționalism anarhic și civilizațiune*, în „Noua Revistă Română", nr. 16, 15 august 1900, p.123.

[164] Iancu Klein, *Combaterea antisemitismului*, Editura Cuvântul nostru, 1929, p. 29. Cartea include declarațiile profesorilor universitari Em. Antonescu, I. Botez, Paul Negulescu, C. I. Parhon, C. Partheniu, Gh. Plastara, C. Rădulescu-Motru, Constantin Stoicescu, cuvânt înainte de Gala Galaction, și declarația ministrului Al Vaida Voievod. Opinii de Felix Aderca, Aristide Blank, Șt. Antim, Emil D. Fagure, W. Filderman, L. Ghelerter, Constantin Graur, I. Niemirower, Eugen Regils cu privire la antisemitism.

[165] C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri. 1943*, p. 70.

[166] „Noua Revistă Română" , vol.V, nr. 4, 2 noiembrie 1908.

[167] „Noua Revistă Română", vol.V, nr. 5, 9 noiembrie 1908.

[168] „Noua Revistă Română", vol.V, nr.12, 28 decembrie 1908.

[169] „Noua Revistă Română", vol.V, nr.6, 16 noiembrie 1908.

[170] Răspund Kurt Breysig, profesor la universitatea din Berlin, Gustave Le Bon, Felix Le Dantec, Federico Enriques, în „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.11, 1 septembrie 1913, p. 162. „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.12, 8 septembrie 1913 continuă ancheta cu Achille Loria, W. Wundt, Eugenio Rignano. În „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.13, 15 septembrie 1913, răspund la anchetă: W. Ostwald, E. Seilliere, Emil Boutroux, Ludwig Stein, Rudolf Eucken. În „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.14, 22 septembrie 1913, răspund la anchetă: dr. Moritz Hoernes, Giuseppe Sergi. În „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.15, 29 septembrie 1913, răspunde la anchetă: Ernest Lavisse. În „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.17 din 13 octombrie 1913, la anchetă răspund Contele St. Tisza, Alex. Marki, Oscar Iászi, Ignacz Kosutány, Béla Földes. În „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.23, 24 noiembrie 1913, Rudolf Eucken.

[171] „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.17, 13 octombrie 1913.

[172] C. Rădulescu-Motru, *Generațiunea tânără și vechile partide politice*, în „Noua Revistă Română", vol.I, nr.4-6, 15 martie 1900, p. 243.

[173] Idem, *Menirea partidului conservator*, în „Noua Revistă Română", vol.I, nr.8, 15 aprilie 1900, p. 339.

[174] Idem, *Doctrina conservatoare*, în „Noua Revistă Română", vol.IV, n. 48, 15 ianuarie 1902.

[175] Idem, *Asupra mișcării poporaniste la noi*, în „Noua Revistă Română" , vol.III, nr.33, 1 mai 1901, p. 403.

[176] Idem, *Socialiștii și liberalii*, în „Noua Revistă Română", vol.III, nr.26, 15 ianuarie/1901, p. 57.

[177] Idem, *Revendicările democrației române*, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.6, 16 noiembrie 1908, p. 87-90.

[178] Idem, *Ce suntem? Și ce vom mai fi?*, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.9, 7 decembrie 1908, p. 133-135. Republicat în „Ordinea", 304, 9 decembrie 1908, p.1.

[179] Idem, *Avem un guvern socialist ?* „Noua Revistă Română", vol.V, nr.22, 8 martie 1909, p. 340.

[180] Idem, *Din psihologia luptei între trei partide*, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.24, 22 martie 1909, p. 371.

[181] Idem, *A 70-a aniversare a M.S. Regelui*, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.26, 5 aprilie 1909, p. 404.

[182] Idem, *Poporanismul politic și democrația conservatoare*, II, în „Noua Revistă Română", vol.VI, nr. 13, 5 iulie 1909 , p. 196. Lucrarea a apărut și în broșură separată.

[183] *Ibidem*, p. 25.

[184] *Ibidem*, p. 26.

[185] *Ibidem*, p. 27.

[186] Idem, *Poporanismul politic și democrația conservatoare*, III, în „Noua Revistă Română", vol.VI, nr. 14, 12 iulie 1909, p.216.

[187] Idem, *Avem noi adevărați intelectuali?*, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.21, 1 martie 1909, p. 327. I. Duscian discutând de mișcarea antiintelectuală de la începutul sec. 20, a citat din articolul lui C. Rădulescu-Motru, exact fraza de mai sus. I. Duscian, *Împotriva intelectualilor*, în „Ordinea", II, 533, 30 septembrie 1909, p. 1.

[188] Idem, *Naționalismul cum se înțelege*, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.1, 25 octombrie 1909, p. 6-7; Idem, *Naționalismul cum trebuie să se înțeleagă*, I, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.2, 1 noiembrie 1909, p. 19-23; Idem, *Naționalismul cum trebuie să se înțeleagă*, II, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.4, 15 noiembrie 1909, p. 53-58. Studiul apare și în broșură.

[189] Idem , *În zilele noastre de anarhie. Scrisori către tineri I*, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.9, 20 decembrie 1909, p. 131-132.

[190] Idem, *În zilele noastre de anarhie. Scrisori către tineri II*, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.10, 27 decembrie 1909, p.147-149. Idem, *În zilele noastre de anarhie. Scrisori către tineri* III, în „Noua Revistă Română" vol.VII, nr.11, 3 ianuarie 1910, p. 164-167. Idem, *În zilele noastre de anarhie. Scrisori către tineri IV-V*, în „Noua Revistă Română" vol.VII, nr.13, 17 ianuarie 1910, p. 195-198.

[191] George Banilevici, *Revista culturală a unui profesor de universitate*, în „Neamul Românesc", V, 1, 1 ianuarie 1910, p.12.

[192] C. Rădulescu-Motru, *Partidul social-democrat*, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.15, 31 ianuarie 1910, p. 229.

[193] Idem, *Începutul crizei bisericești*, în „Noua Revistă Română", vol.VIII, nr.8, 30 mai 1910, p. 107.

[194] Idem, *Ca la noi la nimenea*, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.6, 22 mai 1911, p. 82.

[195] Idem, *Criza bisericească*, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.7, 29 mai 1911, p.98.

[196] Idem, *O legendă politică*, în „Noua Revistă Română", vol.VIII, nr.10, 13 iunie 1910, p. 137.

[197] Idem, *Cine vine la putere*, în „Noua Revistă Română", vol.VIII, nr.23, 17 octombrie 1910, p. 321.

[198] G.Ibrăileanu, *Partidele noastre politice. (Opiniuni ale unui diletant)*, în, „Viața Românească", nr. 7, iulie 1909, p. 63-75.

[199] C. Rădulescu-Motru, *Cele două partide reale*, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.6, 5 decembrie 1910, p. 117-118. Idem, *Cele două partide reale*, în „Ordinea" III, 876, 8 decembrie 1910, p.1.

[200] Idem, *Retragerea guvernului liberal*, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.10, 2 ianuarie 1911, p. 213.

[201] Idem, *Partidul liberal în opoziție*, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.11, 9 ianuarie 1911.

[202] Idem, *Manifestul – program al partidului liberal*, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.14, 30 ianuarie 1911, p.282.

[203] Idem, *Rațiunea cartelului*, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.13, 23 ianuarie 1911, p. 266-267.

[204] Idem, *Guvernul „binelui cu de-a sila"*, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.19, 6 martie 1911, p. 362-363.

[205] Idem, *Teoria celor două partide: cui profită?*, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.22, 27 martie 1911, p. 412.

[206] Idem, *Politica extraconstituțională*, în „Noua Revistă Română", vol.XI, nr.14, 29 ianuarie 1912, p. 210.

[207] Verax, *Întregirea partidului conservator*, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.15, 21 august 1911, p. 209.

[208] C. Rădulescu-Motru, *„România boierilor"*, în „Noua Revistă Română", vol.XI, nr.13, 22 ianuarie 1912, p.194.

[209] Idem, *Politica de resentimente*, în „Noua Revistă Română", vol.XI, nr.16, 12 februarie 1912, 242-243.

[210] „Noua Revistă Română", vol.XI, nr.1, 30 octombrie 1911, p.11.

[211] C. Rădulescu-Motru, *Revizuirea Constituției*, în „Noua Revistă Română", vol.XI, nr.2, 6 noiembrie 1911, p. 18.

[212] Idem, *În chestia d-rului Rakovski*, în „Noua Revistă Română", vol.XI, nr.15, 5 februarie 1912, p. 238.

[213] Idem, *Pretențiile României față de Bulgaria* în „Noua Revistă Română", vol.XIII, nr.2, 11 noiembrie 1912.

[214] Idem, *Militarismul*, în „Minerva", 1 decembrie 1912. Publicat și în „Ordinea", V, 1443, 1 decembrie 1912, și „Noua Revistă Română", vol.XIII, nr.5, 2 decembrie 1912.

[215] Idem, *O mare iluziune politică: alianța balcanică*, în „Noua Revistă Română", vol.XIII, nr.18, 3 martie 1913, p. 265.

[216] Idem, *Silistra, un simbol*, în „Noua Revistă Română", vol.XIII, nr.20, 17 martie 1913, p. 298.

[217] Idem, *Asasinarea regelui George al Greciei*, în „Noua Revistă Română", vol.XIII, nr.19, 10 martie 1913, p. 282.

[218] Idem, *România și statele balcanice*, în „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.1, 21 aprilie 1913, p. 1.

[219] Idem, *Impresii din Bulgaria*, în „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.3, 5 mai 1913, p. 33-35.

[220] Idem, *Politica statelor balcanice*, în „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.4, 12 mai 1913, p. 49. Vezi și Idem, *Imperialismul bulgar*, în „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.8, 9 iunie 1913, p.114.

[221] Idem, *Românizarea Dobrogei noi*, în „Noua Revistă Română", vol.XV, nr. 21, 27 aprilie 1914, p.314.

[222] Idem , *Protocolul de la Petersburg*, în „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.5, 19 mai 1913, p. 66-67.

[223] Idem , *Un guvern național*, în „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr. 10, 23 iunie 1913, p. 145.

[224] Idem, *După pacea de la București*, în „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.11, 1 septembrie 1913, p. 161.

[225] Idem, *Regele Carol și politica externă*, în „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.17, 13 octombrie 1913, p. 263.

[226] Idem, *Naționalism și imperialism*, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 10, 28 septembrie 1914, p. 141-142.

[227] Idem, *Cum justifică beligeranții războiul*, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 16, 23 – 30 noiembrie 1914, p. 210-211.

[228] ACC (C. Rădulescu-Motru), *Factorii răspunzători*, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 16, 23 – 30 noiembrie 1914.

[229] Idem, *Cele două concepții despre civilizație*, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 17, 7 – 14 decembrie 1914, p. 226.

[230] C. Rădulescu-Motru, *Războiul și cultura modernă*, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 20, 4 ianuarie 1915, p. 265.

[231] Felix Aderca, *Sunt germanii barbari?*, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 21-22, 18 – 25 ianuarie 1915, p. 282.

[232] C. Rădulescu-Motru, *Un răspuns la articolul precedent*, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 21-22, 18 – 25 ianuarie 1915, p.284.

[233] Felix Aderca, *Progresul merge azi pe tunuri. Un răspuns barbar*, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 23, 1 – 8 februarie 1915.

[234] C. Rădulescu-Motru, *Ce este oligarhia românească*, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 24, 15 – 22 februarie 1915, p. 314.

[235] Idem, *Imperialismul bulgar și atitudinea României*, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr 15, 4-11 octombrie 1915, p.201.

[236] Idem, *Recunoștința bulgară*, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr 16, 18 – 25 octombrie 1915, p. 223.

[237] Verax, *În pragul dezastrului național*, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr 16, 18 – 25 octombrie 1915, p. 217.

[238] G. Coșbuc, Anghel Demetriescu, O. Densusianu, C. Rădulescu-Motru, *Chestionar privitor la psihologia poporului român*, în „Noua Revistă Română", vol.I, nr. 12, 15 iunie 1900, suplimentul I, p. 183.

[239] C. Rădulescu-Motru, *În cestiunea Ligii Culturale*, în „Noua Revistă Română", vol.I, nr.10, 15 mai 1900, p. 470.

[240] Idem, *Către un nou ideal și o nouă umilință*, în „Noua Revistă Română", vol.II, nr. 15, 1 august 1900 p. 81-82.

[241] Idem, *Naționalism anarhic și civilizațiune*, în „Noua Revistă Română", vol.II, nr. 16, 15 august 1900, p. 123.

[242] O. Densusianu, *Patriotismul nostru*, în „Noua Revistă Română", vol. I, nr. 3/1900, p. 107.

[243] Cf. „Noua Revistă Română", vol.XI, nr.6, 4 decembrie 1911, p. 96.

[244] C. Rădulescu-Motru, *Un nou ziar, ed.cit, un bun curent*, în „Noua Revistă Română", vol.II, nr.20, 15 octombrie 1900, p. 289.

[245] Idem, *Patriotismul. Considerațiuni inoportune*, în „Noua Revistă Română", vol.III, nr. 36, 15 iunie 1901, p. 530.

[246] Idem, *Politica româno-elenă în Macedonia*, în „Noua Revistă Română", vol.IV, nr.39, 1 septembrie 1901, p.97-99.

[247] Idem, *Profetismul în cultura noastră națională*, în „Noua Revistă Română", vol.VI, nr.16, 23 august 1909, p.245.

[248] Idem, *Pentru „Românul" din Arad*, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.7, 29 mai 1911, p.97.

[249] Idem, *Campania contra „Tribunei" din Arad*, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.8, 19 decembrie 1910, p. 161-162.

[250] A. C. C, *O ceartă care degenerează*, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.4, 8 mai 1911, p. 62.

[251] Verax, *Broșura d-lui Al. Vaida-Voievod*, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.5, 15 mai 1911, p. 65.

[252] C. Rădulescu-Motru, *Pentru „Românul" din Arad*, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.7, 29 mai 1911, p.97.

[253] O. Goga, *Ce e „Tribuna" zilelor noastre*, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.7, 29 mai 1911, p. 108-109.

[254] Verax, *Biserica și românismul după scrierile mai recente*, în „Noua Revistă Română", vol.VI, nr.16, 23 august 1909, p. 254.

[255] C. Rădulescu-Motru, *Biblioteca pentru săteni*, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr. 4, 2 noiembrie 1908, p.62.

[256] Idem, *Rolul social al universităților (Cu privire la proiectata desființare a Facultăților de Drept și Medicină din Iași)*, în „Noua Revistă Română", vol.II, nr.22, 15 noiembrie 1900, 361.

[257] Idem, *Desființarea instrucțiunii militare din școli*, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.7, 23 noiembrie 1908, p. 101-102.

[258] Idem, *Parlamentul ratifică abrogarea legii pentru instrucția militară în școli*, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr. 15, 18 ianuarie 1909, p. 240.

[259] Verax, *Derogări de la legea învățământului secundar și superior*, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.18, 8 februarie 1909, p. 287.

[260] C. Rădulescu-Motru, *Prigoniri și inconsecvențe la ministerul de instrucțiune publică*, în „Noua Revistă Română", vol.VI, nr.8, 31 mai 1909, p. 115-116.

[261] Idem, *Ultimele anulări de la Ministerul Instrucțiunii Publice*, în „Noua Revistă Română", vol.VI, nr.18, 6 septembrie 1909, p. 277.

[262] Idem, *Comunicatul Ministerului de Culte și Instrucțiune Publică*, în „Noua Revistă Română", vol.VI, nr. 20, 20 septembrie 1909, p. 312.

[263] Idem, *Din neajunsurile învățământului universitar*, în „Noua Revistă Română", vol.VIII, nr.10, 13 iunie 1910, p. 139-140. Idem, *Din neajunsurile învățământului universitar*, în „Ordinea" III, 735, 13 iunie 1910, p.1.

[264] Idem, *Profesori universitari de rang superior*, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.19, 15 februarie 1909, p. 290.

[265] Idem, *Sofismele democrației în învățământ*, în „Noua Revistă Română", vol.VIII, nr.19, 19 septembrie 1910, p. 260.

[266] Idem, *Sofismele democrației în învățământ*, în „Noua Revistă Română", vol.VIII, nr.20, 26 septembrie 1910, p. 277.

[267] Idem, *Spiru C. Haret*, în „Noua Revistă Română", vol.XIII, nr.8-9, 23-30 decembrie 1912, p. 114.

[268] *Memoriul profesorilor universitari în vederea sporirii salariilor*, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.21, 1 martie 1909.

[269] C. Rădulescu-Motru, *În cestiunea studenților universitari*, în „Noua Revistă Română", vol.VI, nr. 3, 26 aprilie 1909, p. 35-36. Revista publică articolul studentului Vasile V. Haneș, *Congresul studenților români* în care se susține că prima chestiune ce ar trebui discutată la Iași este unitatea culturală a românilor.

[270] Idem, *Hotărârile Congresului studenților de la Iași*, în „Noua Revistă Română", vol.VI, nr.17, 30 august 1909, p. 261.

[271] C. Rădulescu-Motru către O. Densusianu, 2 septembrie 1909, B.A.R., Arh. C. Rădulescu-Motru, *Coresp.*, S 51 (1)/ DXL.

[272] C. Rădulescu-Motru, *Idealurile sociale și arta*, în „Noua Revistă Română", vol.I, nr.2, 15 ianuarie 1900, p. 61.

[273] Idem,*Revizuiri și adăugiri. 1943*, p.67.

[274] Idem, *Literatura din ziare.Meditațiuni cu ocaziunea votării bugetelor pe anul 1901-1902*, în „Noua Revistă Română", vol.III, nr.32, 15 aprilie 1901, p. 367.

[275] „Noua Revistă Română", vol.III, nr. 32, 15 aprilie 1901, p. 349.

[276] C. Rădulescu-Motru, *De ce literatura română e lipsită de actualitate?*, în „Noua Revistă Română", vol.IV, n. 42, 15 octombrie 1901,p. 243.

[277] I. Petrovici, *Atunci și acum*, în „Noua Revistă Română", vol.IV, n. 42, 15 octombrie 1901, p. 275.

[278] Elena Văcărescu, *Femeia poetă*, în „Noua Revistă Română", vol.III, nr. 27, 1 februarie 1901.

[279] „Noua Revistă Română", vol.I, nr.8, 15 aprilie 1900, p. 352-363.

[280] C. Rădulescu-Motru, *Scriitorii monopolizați sau finanța literară*, în „Noua Revistă Română", VI, nr.6, 17 mai 1909, p. 84.

[281] Ilarie Chendi, *Delavrancea, Apus de soare*, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.22, 8 martie 1909; Idem, *O societate a scriitorilor*, în „Noua Revistă Română", VI, nr.17 30 august 1909, p. 263.

[282] Idem, *Cronica literară*, în „Noua Revistă Română", VI, nr.6, 17 mai 1909, p. 92.

[283] Verax, *Arta nervului gras după H. Sanielevici*, în „Noua Revistă Română", vol.VI, nr. 12, 28 iunie 1909, p. 182-184.

[284] Verax, *Revista revistelor*, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.8, 13 decembrie 1909, p.113.

[285] „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.19, 28 februarie 1910.

[286] E. Porn, *Chinul de A.G. Florescu*, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.18, 21 februarie 1910; E. Porn, *Semm Benelli, L'amore dei tre re*, în „Noua Revistă Română", vol.VIII, nr.5, 9 mai 1910.

[287] C. Rădulescu-Motru, *Poeții abstractivi și poeții senzoriali după d. Duiliu Zamfirescu*, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.8, 5 iunie 1911, p. 116.

[288] Idem, *Cultura română și Mihail Eminescu*, în „Noua Revistă Română", vol.VI, nr.10, 14 iunie 1909, p. 148.

[289] Idem, *Ce însemnează Eminescu pentru cultura românească ?*, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.24, 23 octombrie 1911, p. 354-357. N. Em. Teohari, *Fondul și forma în literatura d-lui C. Rădulescu-Motru*, în „Noua Revistă Română", vol.XII, nr.1, 15 aprilie 1912, pleacă de la considerațiile lui C. Rădulescu-Motru, din conferința *Ce înseamnă Eminescu pentru cultura românească?*

[290] Idem, *Dezvelirea monumentului lui Eminescu, conferința d-lui Rădulescu-Motru, Ce înseamnă Eminescu pentru cultura românească*, în „Ordinea" IV, 1126, 25 octombrie 1911; 1127, 26 octombrie 1911.

[291] N. Iorga, *Statuia lui Eminescu*, în „Neamul Românesc literar", 23 octombrie 1911, p. 642. vezi și Marina Vazaca, *Galați 1911*, în „România literară", 8-14 iulie 1998, p. 14.

[292] Mihail Dragomirescu, *Eminescu și admiratorii lui*, C. Rădulescu-Motru, *Cultura română și Mihail Eminescu*, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 4, 15 iunie 1914. Mircea Florian, *Gândirea lui Eminescu* în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 4, 15 iunie 1914. În „Ordinea", II, 457, 23 iunie 1909, este prezentat sumarul „Noii Reviste Române" închinat comemorării morții lui Eminescu.

[293] G. Bacovia, *De Paști* (proză), „Noua Revistă Română", vol.XVIII, nr. 4, 3 – 10 aprilie 1916.

[294] „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr 11, 21 – 28 iunie 1915.

[295] C. Rădulescu-Motru, *Istoria partidului liberal după o scriere recentă*, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.12, 3 iulie 1911, p. 178-181; Idem, *Istoria partidului liberal după o scriere recentă*, în „Ordinea", an IV, 1038, 5 iulie 1911, p. 1-2; Idem, *Istoria partidului liberal după o scriere recentă*, în „Ordinea", an IV, 1039, 6 iulie 1911, p.1-2.

[296] „Viața Românească", nr. 6-7, iunie-iulie 1911, p. 468-469.

[297] A.D. Xenopol, *Răspuns d-lui Rădulescu-Motru*, în „Viața Românească", nr. 8, august 1911, p. 263-267.

[298] C. Rădulescu-Motru, *Originea partidului liberal. Răspuns d-lui A. D. Xenopol*, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.19, 18 septembrie 1911, p. 275.

[299] Radu Ciomag, *Dl. Stere și partidul liberal*, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.15, 25 august 1911, p. 222.

[300] „Viața Românească", nr. 8, august 1911, p. 309.

[301] C. Rădulescu-Motru, *Originea Partidului Liberal. Răspuns d-lui A.D. Xenopol*, în „Noua Revistă Română", vol. X, nr. 19, 18 septembrie 1911, p. 274-275.

[302] A.D. Xenopol, *Cel de pe urmă cuvânt al d-lui Rădulescu-Motru*, în „Viața Românească" nr. 9, septembrie 1911, p. 450.

[303] „Viața Românească" 9, septembrie 1911, p. 462-463.

[304] *Polemica Xenopol – Rădulescu-Motru asupra filiațiunii partidului liberal*, în „Epoca", 30 septembrie 1911, p.2.

[305] „Neamul Românesc", an VI, 89, 8 august 1911.

[306] „Viața Românească", 5, mai 1909, p. 262.

[307] „Viața Românească", 12, decembrie 1909, p.480.

[308] G. Ibrăileanu, *Partidele noastre politice. (Opiniuni ale unui diletant)*, în „Viața Românească", nr. 7, iulie 1909, p. 69.

[309] „Viața Românească", nr1, ianuarie, 1910, p. 159.

[310] „Viața Românească", nr. 3, 1910, p. 484.

[311] „Viața Românească", nr. 5, 1910, p. 275.

[312] „Viața Românească", nr. 2, februarie 1911, p. 297.

[313] „Viața Românească", nr.5, mai 1911, p. 319.

[314] „Viața Românească", nr. 10, octombrie 1911, p. 446.

[315] „Viața Românească", nr. 4, aprilie 1912, p. 148.

[316] „Viața Românească", nr. 9, septembrie1912, p. 399.

[317] „Viața Românească", nr. 4, aprilie 1913, p. 139.

[318] „Viața Românească", nr. 5, mai 1913, p. 282.

[319] *Ibidem*, p. 283-284.

[320] „Viața Românească", nr. 7 și 8, iulie-august 1913, p. 238.

[321] „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.17, 13 octombrie 1913, rubrica *Însemnări*.

[322] „Viața Românească", nr. 10, octombrie 1913, p. 127-128.

[323] „Noua Revistă Română", vol.XV, nr.1, decembrie 1913, p. 16.

[324] „Viața Românească", nr. 1, ianuarie 1914, p. 151.

[325] „Viața Românească", nr. 3, martie 1914, p. 442.

[326] „Viața Românească", nr. 4, aprilie 1914, p. 236-237.

[327] C. Rădulescu-Motru, *După asasinatul din Sarajevo*, „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 5, 22 iunie 1914.

[328] Idem, *Misiunea Habsburgilor și România*, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 9, 14 septembrie 1914, p. 122.

[329] Idem, *Memoriul universității către M.S. Regele*, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 13, 26 octombrie – 2 noiembrie 1914, p. 186.

[330] A.C. C., *Academia Română și chestiunea națională*, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 14-15, 9 – 16 noiembrie 1914, p. 189.

[331] Ioan D. Filitti, *România în conflictul european*, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 11-12, 12-19 octombrie 1914; în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 14-15, 9 – 16 noiembrie 1914, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 16, 23 – 30 noiembrie 1914.

[332] A. D. Xenopol, *Vălmășagul european*, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 10, 28 septembrie 1914.

[333] Marin Ștefănescu, *Logica franceză și germană în fața războiului actual*, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 17, 7 – 14 decembrie 1914, p. 228.

[334] V. Podriga, *Note de drum în timp de război*, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 17, 7 – 14 decembrie 1914, p. 233-236.

[335] Virgil I. Bărbat, *Germanii un „popor ales"*, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 18-19, 21-28 decembrie 1914.

[336] „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 18-19, 21-28 decembrie 1914, p. 249.

[337] C. Antoniade, *Imperialismul culturii germane*, I, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 1-2, 1 – 8 martie 1915, „Noua Revistă Română". C. Antoniade, *Imperialismul culturii germane*,II, vol.XVII, nr. 3-4, 15-22 martie 1915. Autorul face aprecieri destul de critice față de cultura germană, cu deosebire în partea a doua a articolului său: „Nu găsim, prin urmare, nicăieri, marile valori de însemnătate universală, nu găsim nicăieri superioritatea zdrobitoare care să justifice enormele pretențiuni ale germanismului cultural" (p. 27). Valori universale omenești găsești mai mult în cultura franceză și engleză. „Adevărata cultură superioară lucrează prin propriul ei prestigiu și nici francezii nici englezii nu s-au gândit să francizeze sau să anglizeze lumea". Cei mai amenințați de imperiul german sunt latinii. „Înfrângerea Germaniei va însemna desigur însănătoșirea ei" (p. 27). În numărul 3-4 al revistei din 1915 C. M. Sipsom, *Erorile politicii filogermane*.

[338] Verax, *Sociologia războiului*, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 1-2, 1 – 8 martie 1915, p.1.

[339] D. Drăghicescu, *Rațiunile iubirii de patrie*, în „Noua Revistă Română", vol.XVIII, nr. 2, 6 – 13 martie 1916, p.22-25. Idem, *Patriotism și religiozitate*, în „Noua Revistă Română", vol.XVIII, nr. 3, 20 – 27 martie 1916, p. 39-41.

[340] Verax, *După închiderea Parlamentului*, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 1-2, 1 – 8 martie 1915, p.1.

[341] C. Rădulescu-Motru *Lămuriri cititorilor noştri ocazionali*, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 6, 12 – 19 aprilie 1915, p. 57.

[342] Idem, *Die Herren Professoren*, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 6, 12 – 19 aprilie 1915, p. 58.

[343] Idem , *Acţiune naţională*, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 8, 10 – 17 mai 1915, p. 90-91.

[344] A.C. C., *Sesiunea Academiei Române*, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 9, 24 – 31 mai 1915.

[345] A.C.C., *Filosofia la Academia Română*, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 13, 6 – 13 septembrie 1915, p. 169.

[346] ACC (C. Rădulescu-Motru) *Manifestări naţionaliste*, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 11, 21 – 28 iunie 1915, p. 137.

[347] C. Rădulescu-Motru, *Resortul sufletesc al războiului*, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 12, 5 – 12 iulie 1915, p. 154-156. Idem, *Psihologia şi războiul actual*, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 18, 15 – 22 noiembrie 1915, p.250-251.

[348] Idem, *Germania şi statele neutre*, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 13, 6 – 13 septembrie 1915, p.172-173.

[349] „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 14, 20 – 27 septembrie 1915.

[350] „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 15, 4-11 octombrie 1915.

[351] „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 16, 18 – 25 octombrie 1915.

[352] „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 18, 15 – 22 noiembrie 1915.

[353] C. R-M., *Idealul integral*, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr 17, 1 – 8 noiembrie 1915, p.233.

[354] Verax, *Candidaturile Lucaciu-Goga*, „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 20, 13 – 20 decembrie 1915.

[355] C. Beldie către F. Aderca 2 ianuarie 1915, B.A.R.,*Coresp.*, S7 (20)/ DCCCXIII.

[356] C. Beldie către F. Aderca, 4 septembrie 1915, B.A.R., *Coresp.*, S7 (33)/ DCCCXIII.

[357] C. Beldie către F. Aderca, 10 martie 1916, B.A.R., *Coresp.*, S7 (42)/ DCCCXIII.

[358] H. Sanielevici către C. Beldie , 21 august 1915, B.A.R., *Coresp.*, inv. 21405.

[359] C. Rădulescu-Motru, *De la idealul literar la lăcomia rozătoarelor*, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 21, 27 decembrie 1915 – 3 ianuarie 1916, p. 298.

[360] A.C.C., *Revoluţia ca mijlocitor al păcii viitoare*, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 21, 27 decembrie 1915 – 3 ianuarie 1916, p. 297.

[361] C. R.-M., *Bilanţul anului politic 1915*, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 22, 10-17 ianuarie 1916, p.313.

[362] Verax, *Greva studenţilor*, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr 24, 7-14 februarie 1916, p. 435.

[363] C. Sudeţeanu, *Psihologia politică a poporului francez* I, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 24, 7- 14 februarie 1916, p. 356-357.

[364] C. R.-M., *Filosofia lui F. Nietzsche în România*, în „Noua Revistă Română", vol.XVIII, nr. 1, 21 – 28 februarie 1916, p. 347-348.

[365] Mihai Ralea, *C. Rădulescu-Motru, F. W. Nietzsche şi filosofia sa*, în „Convorbiri literare", anul L, nr.4, aprilie 1916, p. 488.

[366] „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.21, 10 noiembrie 1913.

[367] C. Rădulescu-Motru, *Patima roşie*, în „Noua Revistă Română", vol.XVIII, nr. 3, 20 – 27 martie 1916, p.38-39.

[368] Idem, *Lămuriri d-lui N. Iorga şi altora*, în „Noua Revistă Română", vol.XVIII, nr. 3, 20 – 27 martie 1916, p. 37.

[369] C.R.M., *O iniţiativă dubioasă pentru educaţiunea cetăţenească*, în „Noua Revistă Română, vol.18, nr.5, 17-24 aprilie 1916, p. 69.

[370] Idem , *Noua ofensivă rusă şi neutralitatea României*, în „Noua Revistă Română", vol.XVIII, nr. 9, 12 – 19 iunie 1916, p. 133.

[371] A.C.C., *Contradicţiile socialismului român*, în „Noua Revistă Română", vol.XVIII, nr. 5, 17 – 24 aprilie 1916, p. 82.

[372] „Noua Revistă Română", vol.XVIII, nr. 5,17 – 24 aprilie 1916, p.84.

[373] „Noua Revistă Română", vol.XVIII, nr. 12, 24 – 31 iulie 1916, p. 196.

[374] C. Rădulescu-Motru, *Mărturisiri*, ed.cit., p. 76.

[375] C. Beldie, *C. Rădulescu-Motru*, manuscris.

[376] C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri şi Adăogiri*, caiet 15, 1945, p. 1894.

XII. UN FILOSOF PRINTRE POLITICIENI

1. Prima manifestare politică – membru al Partidului conservator

C. Rădulescu-Motru se afirmă ca un doctrinar al Partidului conservator încă de la primele sale manifestări publicistice. El crede a intui noile direcții pe care le poate lua Partidul conservator, și militează pentru schimbări în mijloacele sale de acțiune. Constatând la tinerii conservatori acceptarea unei poziții subalterne în Partidul conservator, C. Rădulescu-Motru ezită să se înroleze în rândurile acestuia ca simplă clientelă. Din acest motiv îl vom descoperi, pentru o bună bucată de timp, în afara vieții de partid. Cu foarte multă greutate se lasă antrenat la unele acțiuni ale Partidului conservator, și, în ciuda adversităților dintre ei, numai la acelea unde tronează profesorul său Titu Maiorescu.

După demisia guvernului conservator al lui P.P. Carp la 13 februarie 1901, în urma unui vot de blam dat de un Parlament dominat de conservatori, Partidul conservator cunoaște o profundă criză, în primul rând de doctrină. Junimiștii rămân în partid dar își dau demisia din funcțiile deținute la Clubul conservator, și decid ca „Epoca" lui Nicolae Filipescu să exprime ideologia lor[1].

În anul 1901 C. Rădulescu-Motru merge la alegeri în Mehedinți, rugat de Mihalache Burileanu. Exercițiul său politic îl făcea în unele campanii electorale ale unor candidați[2].

Controversele dintre grupările conservatoare, dintre junimiști și conservatori s-au resimțit din plin în viața politică a țării, încât fruntași din cele două tabere, carpiști și cantacuziniști au căutat o soluție de

ieșire din criză. O parte din ei, adepți ai lui P.P. Carp, se întâlnesc acasă la Maiorescu și stabilesc constituirea unui club conservator în București. P.P. Carp este proclamat de Nicolae Filipescu, șef al Partidului conservator[3].

De altfel, fruntași conservatori, de pildă N. Filipescu, acționează în atragerea intelectualilor la noul club conservator, lui Titu Maiorescu revenindu-i misiunea de a aduce profesorii de la litere[4]. Mentorul „Junimii" reușește să organizeze un dejun politic la el acasă, unde sunt prezenți toți profesorii, inclusiv C. Rădulescu-Motru, înscriși în clubul conservator[5]. C. Rădulescu-Motru este membru al Partidului conservator. Perspectiva certă a încetării apariției „Noii Reviste Române" l-a îndemnat să se apropie de conservatori și cu speranța salvării revistei sale.

Grupul constituit de Titu Maiorescu se întâlnește cu Nicolae Filipescu și cu alți consevatori pentru a discuta strategia de acțiune: „Sâmbătă 22 decembrie 1901. La 9 ¼ seara, ceai politic cu toți cei 12 profesori ai clubului nostru"[6]. Peste numai câteva zile, grupul are o întrevedere cu P.P. Carp, liderul Clubului conservator : „Joi 27 decembrie 1901/9 ianuarie 1902. De la 4-6 ore ceai la mine cu P. P.P. Carp, Decanul Ion Bogdan, profesorii Pangrati, Mehedinți, Rădulescu-Motru, Floru, Litzica, Evolceanu, Basilescu, Dragomirescu și dr. Proca (Onciul dus de sărbători la Cernăuți). Gândul lui Carp de a se începe o serioasă literatură politică..."[7], idee ce se întâlnea cu pledoaria lui C. Rădulescu-Motru, pentru clădirea unei doctrine conservatoare.

Maiorescu acționează pentru trecerea „Noii Reviste Române" – cu titlul „Revista Română", o revistă „a politicii noastre" – ca organ de presă al clubului conservator. În conducerea revistei este cooptat C. Rădulescu-Motru, care se arăta, după cum spune Maiorescu, devotat politicii conservatoare[8]. La întâlnirile politice se discută articolele ce urmau a fi incluse în publicația clubului[9].

În vara anului 1902, gruparea Carp organizează, la stăruințele lui Nicolae Filipescu, un congres în zilele de 23-24 iunie 1902. C. Rădulescu-Motru nu era trecut inițial pe lista de vorbitori a lui Maiorescu[10].

Înainte de congres, Maiorescu i-a convocat pe cei ce urmau să vorbească: „Miercuri 19 iunie/2 iulie 1902, Azi dimineață 10-12 N. Filipescu, Delavrancea, C. Rădulescu-Motru, Bogdan, Lili Florescu, P. Missir, Mehedinți, C.C. Arion la mine. Împărțirea oratorilor la congresul de duminică și de luni. Apoi până la 12 ¼, mi-a citit Bogdan rezumatul discursului său. Ieri mi-l cetise Hiott pe al său in extenso (finanțiar)"[11]. Titu Maiorescu era ajutat de soția sa, care nu ezita a interveni direct în discursurile unora dintre cei ce urmau să vorbească sau să ofere sfaturi de modul cum s-ar cuveni ținut un discurs. Ana Maiorescu stiliza și corecta articolele unor autori, de pildă, cel al lui S. Mehedinți despre oratoria lui Take Ionescu (Sache Trăncănescu).

Despre desfășurarea congresului avem o descriere de la unul din organizatorii lui, Titu Maiorescu, în stilul său inconfundabil: „Duminecă 23 iunie 1902, Azi la 11 a.m. ne întâlnim la club cu delegații partidului nostru conservator-democrat in provincie și la 3 p.m. începe congresul în sala Teatrului liric la gura Cișmegiului (...). De la 3-7 ¼ au vorbit într-una fără întrerupere 7 oratori, sub prezidența (propusă de Carp) a lui Dimitrie G. Rosetti, prezidentul Clubului nostru de la Iași (72 ani). A început Matei Cantacuzino din Iași, foarte bine, simpatic, elegant de figură, mândru și aspru în dreptele aprețieri. Apoi I. Bogdan, decanul Facultății de Litere, rău, burtă verde și în prezentare. Își scrisese și își memorizase tot discursul, dar recunoștea că e rău memorizat în pauze și în repetiții de începuturi de fraze. Apoi P.P. Negulescu elegantă (cam bolnăvicios-slabă) înfățișare, ceva prea încet glasul, prima treime a discursului foarte inteligentă, mare aplaus; ultimele 2/3 prea lungi; o explicare superfluă a fundării Ligii Culturale (de care nu mai e vorbă serioasă) deși îi spusese ieri Anicuța să se ferească de lungime dar el e pedant. Totuși impresie totală bună. Apoi 4. Mehedinți admirabil, incisiv, prinzând îndată și în curând încântând auditoriul (...). Apoi 5. Rădulescu-Motru, 10 minute, cu destul tact pentru așa intercalare și totuși relevând cu efect necesitatea înălțării presei; 6. Jean Miclescu, rău, declamatoriu, frângându-și mâinile, paradoxal (spre sfârșit cerând publicul să vorbească N. Filipescu; 7. Nicolae Filipescu primit cu entuziasm vorbind foarte bine, program hotărât pentru țărani, contra celor 300 (bătăuși) electori orășeni din fiecare partid, pentru inamovibilitatea administrativă etc. Sfârșitul

primei zile cu bine la 7 ¼ p.m. ...Seara la masă (nu în grădina cu lampioane a lui Marghiloman cum se stabilise inițial, bolnav fiind și în imposibilitate de a întrerupe cura, era în acel moment la Karlsbad, n.n.) Pangrati, Onciul, P.P. Negulescu, Mehedinți, Lupu Kostaki și Jean Miclescu"[12]. Lipsește C. Rădulescu-Motru fără a ști pentru ce motiv, deși a avut un discurs apreciat de congres.

Despre lucrările de a doua zi să-l lăsăm tot pe Maiorescu să ne spună: „Luni 24 iunie/7 iulie 1908, De la 3-7 în Teatrul liric continuarea și terminarea Congresului: 1) Hiott, 2) Al. G. Florescu, 3) P. Missir 4) C.C. Arion ca de obicei lăudându-mă grozav și pe mine, cum au făcut-o ieri și Mehedinți și ceva Motru. În genere și pe neașteptate Congresul devenise un fel de apoteozare a mea, 5) Delavrancea fenomenal ca totdeauna (...) 6) eu, 7) P. Carp"[13]. Bătrânul profesor trăia mulțumirea de a-i vedea pe elevii săi nu numai ca străluciți profesori universitari, ci și ca oameni politici în stare de a prelua frâiele Partidului conservator. În rândul lor îl include și pe C. Rădulescu-Motru, despre care vorbește destul de elogios într-o scrisoare către I. Negruzzi. După ce remarcă „cel dintâi dintre tineri a eșit S. Mehedinți" nu uită a-l aminti pe C. Rădulescu-Motru: „Cu tact a fost Rădulescu-Motru, mie dealtminteri nesimpatic. Avea însărcinarea să vorbească numai 10 minute ca tranziție spre oameni de politică mai practică. A vorbit în adevăr numai 10 minute, și deși venea imediat după Mehedinți a știut să fie ascultat cu oarecare respect și să dea o notă nouă cu accentuarea presei"[14].

Congresul a avut trei scopuri, după cum a remarcat Titu Maiorescu în discursul său: organizarea partidului, explicarea numeroaselor adeziuni la Partidul conservator printre membrii corpului didactic universitar și secundar, expunerea programului partidului. Discursul lui C. Arion se ocupă de organizare, discursurile lui C. Rădulescu-Motru, P.P. Negulescu, S. Mehedinți, I. Bogdan, M. Cantacuzino abordează apropierea Partidului conservator-democrat de învățământ. N. Filipescu, Titu Maiorescu, P.P. Carp au prezentat programul partidului. B. Delavrancea, P. Missir, C. Hiotu, Al. Florescu și I.Miclescu au abordat chestiuni speciale.[15]

C. Rădulescu-Motru a urmat la cuvânt încheind seria profesorilor. El a vorbit al cincilea, și pentru că era ora înaintată – auditoriul ascultase deja trei ore de discursuri –, a trebuit să scurteze foarte mult.

Intervenţia lui se axează pe ideea fruntaşilor conservatori de a proba un principiu iar profesorii vin la congres pentru a afirma un angajament. Principiul este că programul de idei ce stă la baza organizării Partidului conservator trebuie să fie fructul unei judecăţi obiective şi cinstite. Apoi se referă la P.P. Carp care a afirmat că un program serios de reforme trebuie să aibă aprobarea teoreticienilor: „Şi astfel am venit noi înaintea d-voastră. Specialitatea noastră nu a fost până acum politica practică, bineînţeles; dar de politica teoretică nu am fost prea departe. Unii dintre noi au avut ocasiunea s-o întâlnească şi să mediteze asupra ei, studiind istoria neamului, alţii studiind condiţiunile geografice ale ţărei, alţii aprofundând diferenţa între sofismele şi adevărurile pe care le dă filosofia socială. Fiecare din noi, aducând adesiunea sa programului conservator, nu dă o adesiune de complesenţă, ci aduce o convingere resultată din judecata obiectivă şi cinstită. De aceea, considerând natura specialităţii noastre, noi ne măgulim a fi elementele de succes pentru doctrina conservatoare"[16]. Din acest motiv locul profesorilor este în Partidul conservator condus de P.P. Carp şi nu în rândurile fracţiunii dizidente conservatoare.

Ce pot face profesorii în politica Partidului conservator? „Datoria noastră faţă de Partidul conservator este ca să-i dăm acestuia o presă demnă" pentru că programul partidului conservator „nu poate fi susţinut şi răspândit în opinia publică prin o presă de minciuni şi de scandaluri".

Referindu-se la Titu Maiorescu „unul din cei mai iluştri cugetători ai neamului", C. Rădulescu-Motru dă o replică acelora ce spun despre grupul profesorilor că a intrat în Partidul conservator fiind atras de influenţa lui Titu Maiorescu: „Ei bine, nu tăgăduim această influenţă; din contră, ne facem o onoare din aceea că am primit-o. (...) În toată cariera sa, d.Maiorescu nu ne-a vorbit de politică; ne-a lăsat pe noi să deliberăm şi să ne manifestăm convingerile". În cuvântul său, fără a-l aminti, se trimit săgeţi spre Take Ionescu, cel neagreat în acel moment de Titu Maioresscu.

Despre prestaţia sa la congresul Partidului conservator C. Rădulescu-Motru îi vorbeşte soţiei: „după părerea generală a fost un congres foarte reuşit", iar despre cuvântul lui: „Dar puţin cât am zis a fost foarte bine. Am evitat să fac personalităţi, dar într-un debut e

bine să fie cineva rezervat". Îi trimite ziarul „Epoca" unde i se rezumă discursul: „Am zis câteva cuvinte la adresa lui Maiorescu pentru a lăsa impresia în public că între noi nu mai este nici un diferend"[17]. Profesorul nu a sesizat această tactică, crezând în sinceritea laudelor aduse de tânărul său coleg.

Congresul Partidului conservator din iunie 1902 nu a fost decât un exerciţiu de oratorie şi o afirmare publică, într-un conclav politic, a tinerilor maiorescieni. După dispariţia „Revistei Române", cei 12 profesori se întâlnesc cu fruntaşi conservatori[18], în ideea dinamizării activităţii partidului. Acum organul lor de presă este „Epoca" lui Filipescu[19]. În aceste circumstanţe, C. Rădulescu-Motru nu avea un profit prea mare. Cum Partidul conservator continua să fie dezbinat, relaţiile lui cu Titu Maiorescu cunoşteau aceleaşi sinuozităţi, iar comunicarea cu P.P. Carp nu se prea lega, filosofului nu-i rămânea decât să fie prezent la diferite întâlniri politice[20] sau ale „epochiştilor" unde se purtau discuţii despre reînnoirea publicaţiei lui Filipescu, după un plan gândit de Maiorescu. „Epochiştii" se întâlneau de două ori pe săptămână, sâmbăta la A.G. Florescu şi marţi la clubul conservator[21].

În primul număr din „Epoca" reînnoită C. Rădulescu-Motru nu este prezent[22]. În schimb, citeşte la o întrunire a epochiştilor un fragment din lucrarea sa în curs de apariţie *Cultura română şi politicianismul*[23]. În „Epoca" publică părţi din această lucrare, ceea ce era un semn al concordanţei dintre ideile sale şi concepţia conservatorilor.

C. Rădulescu-Motru este ataşat grupului carpist, fără a da vreodată de înţeles că ar putea adera la grupul conservatorilor condus de Gh.Gr. Cantacuzino. La 22 decembrie 1904, în urma demisiei guvernului liberal condus de Dimitrie A. Sturdza, se formează guvernul conservator Gh.Gr. Cantacuzino, dominat de Take Ionescu. Junimiştii nu au fost chemaţi la guvernare. De acum conflictul se ascute. Gruparea lui Carp rămasă în opoziţie caută prin orice mijloc să împiedice activitatea guvernului, ajungându-se până la sugerarea neprezentării la acţiunile Regelui şi de organizare a unei manifestaţii unde urma să vorbească şi C. Rădulescu-Motru: „Marţi 8/21 noiembrie 1905, Ieri între 4 şi 6 ½ la mine la ceai, P.P Carp, Const.

Olănescu, C.C. Arion, Al. Marghiloman și Nicu Filipescu. Hotărât: a) întrunirea noastră publică să fie amânată la 20 decembrie st.v.; b) să vorbească atunci pe lângă Carp, Nicu Filipescu și Delavrancea, Pangrati, Mehedinți, Al. Florescu, Stavri Predescu, Motru. Și din provincie Matei Cantacuzino; c) să nu meargă nici unul din noi la gară la 14 noiembrie la sosirea Regelui din Sinaia, nici la balurile Curții, dar să ne înscriem în registre la 1 ianuarie și 10 mai"[24].

Lui C. Rădulescu-Motru i s-a propus, în 1907, candidatura la Colegiul al II-lea din Senat în Mehedinți. În manifestul electoral *Către alegătorii mehedințeni*, din 8 mai 1907, filosoful se axează pe răscoala țăranilor: „Vinovați sunt aceia cari au sădit sămânța răsvrătirii în inima și mintea lor (a răsculaților-*n.n.*). (...) Adevărații instigatori sunt politicianii de meserie, aceia care de două generații, începând de la 1848 trăiesc pe spinarea poporului nostru, exploatând prin promisiuni buna lui credință. Răzvrătirea țăranilor este pregătită de practica politicianismului. (...) Ca să slăbească autoritatea se servește de promisiuni". Îi acuză pe liberali că s-ar juca cu „focul socialismului". „Să ne punem toată încrederea în partidul ordinei, în partidul conservator. (...) Sunt iubiți conjudețeni prin avere și legăturile de familie din rândul vostru al proprietarilor mijlocii, care constituiți majoritatea acestui colegiu"[25]. La prima sa încercare de a intra în parlament a eșuat.

Ca proprietar mijlociu resimțea tot mai acut incompatibilitatea gândirii lui cu ideile și deciziile Partidului conservator. Ar fi dorit un partid exponent al intereselor clasei mijlocii. În anul 1908 a apărut o asemenea formațiune politică la care a aderat imediat.

2. Fruntaș al Partidului conservator-democrat

Ieșirea forțată de la guvernare a conservatorilor în martie 1907, din cauza neputinței de a opri întinderea răscoalei țăranilor, a reușit să-i adune împreună pe toți sub conducerea lui P.P. Carp, însă numai pentru scurt timp. Exponenții burgheziei orășenești în frunte cu Take Ionescu din Partidul conservator așteaptă marile schimbări, refuzate

cu obstinație de P.P. Carp. Între cei doi lideri politici nu mai există cale de colaborare. Take Ionescu nu este nici măcar invitat la elaborarea celor șase proiecte de program ale Partidului conservator[26]. Ruptura se produce în curând, după întâlnirea dintre cei doi politicieni, anunțată de întreaga presă conservatoare, și consemnată de Titu Maiorescu: „Joi 17/30 ianuarie 1908, Take Ionescu după întrevederea cu Carp a fost împins de ai săi la *ruptură* din partidul conservator și la formarea unei noi organizări paralele tot conservatoare. Să vedem acum cine trece la el (Cantacuzino Pașcanu din Roman, C. Ghica ramolitul, Ovid Densusianu, Motru etc.) și cine rămâne la noi"[27]. Bătrânul profesor și om politic face observații ce merită să le reținem. Întâi, el crede că nu Take Ionescu, ci grupul său l-a obligat să se rupă de Partidul conservator condus de P.P.Carp, grup ce se va constitui într-o formațiune conservatoare. Apoi, el avea cunoștință de trecerea lui C. Rădulescu-Motru la partidul lui Take Ionescu, ceea ce înseamnă că știa dinainte de opțiunea mai tânărului său coleg sau acesta și-a exprimat public aderența imediat după scindarea grupului condus de Take Ionescu. Oricum, cu siguranță C. Rădulescu-Motru aștepta momentul înscrierii într-un partid nou, diferit de cele două partide tradiționale.

La ședința Comitetului executiv al Partidului conservator din 18 ianuarie 1908 adepții lui Take Ionescu nu participă, fiind declarați ca dizidenți[28].

Take Ionescu motivează, în „La Roumanie" din 19 ianuarie 1908, de ce înființează un nou partid. În țara noastră de țărani și burghezi, în care o oligarhie își are pretențiile sale, dar îi scade influența, este nevoie de o altă politică, spune viitorul conducător de partid.

Pe 20 ianuarie 1908 Take Ionescu are o întrunire la el acasă cu toți fruntașii organizațiilor conservatoare din toată țara, prilej cu care C. Cantacuzino-Pașcanu îl proclamă pe Take Ionescu, șef al noului partid. În aceași zi el merge la Clubul conservator unde este primit cu foarte mult entuziasm[29] și se anunță că Partidul conservator-democrat s-a constituit[30]. S-a stabilit sediul Clubului Partidul conservator condus de Take Ionescu, în Calea Victoriei în fața Ateneului[31].

Apariția noii formațiuni politice trezește interesul unor intelectuali, chiar și al scepticului Caragiale: „În momentul când expediez aceste rânduri primesc „Ordinea" (nr. 50 din 25 ianuarie), cu notița despre aderarea ta la Partidul conservator-democrat. Te felicit. Acolo este locul nostru al tuturor, cari iubim ordinea și progresul pentru că niciodată aceste amândouă n-au fost mai dușmănite ca astăzi de către mici și mari secături"[32].

Pe 21 ianuarie 1908 Take Ionescu a primit de la Iași o telegramă semnată de A.A. Bădărău, fost ministru, și A.D. Xenopol. A.A. Bădărău susține că principala cauză a rupturii din Partidul conservator este sentimentul „boierimii" că Take Ionescu este simbolul democrației ce a cerut locul ei în direcțiunea Partidului conservator. Boierii nu contestă conservatorismul democraților: „acesta este un conservatorism de rațiune, care e mult mai oscilator decât conservatorismul din instinct pe care nu-l au decât cei de clasă"[33].

Are loc o masivă aderare a intelectualilor de prestigiu la Partidul conservator-democrat: I.L. Caragiale, O. Densusianu, C. Rădulescu-Motru, N. Xenopol, M. Dragomirescu[34]. Caragiale i-a telefonat din Berlin lui Take Ionescu cerând înscrierea sa în Partidul conservator-democrat[35]. De la început se întreține cultul personalității lui Take Ionescu de către intelectualii din jurul său și de presa obedientă.

Aderarea lui C. Rădulescu-Motru la noul partid îi aduce o nouă șansă de publicitate prin organele de presă partizane ale lui Take Ionescu. În ziarul „Ordinea" se anunță la rubrica *Litere-Arte-Științe*, apariția revistei „Pedagogia experimentală" al cărei director este un psiholog de valoare, dl. C. Rădulescu-Motru[36], semn că filosoful era deja atașat noii orientări politice. Reflectarea activității universitare și publicistice a lui C. Rădulescu-Motru se face de acum constant în presa aservită Partidului conservator-democrat.

De ce C. Rădulescu-Motru a aderat imediat la Partidul conservator-democrat? El a fost dintotdeauna un conservator, numai că se simțea stingherit în cadrele Partidului conservator din cauza stăruinței liderilor acestora în a nu produce nici o modificare în doctrina partidului, cu deosebire în ce privește selecția oamenilor, bazată numai pe avere și aproape deloc pe merit. Proprietar al unei moșii, cu mult redusă față de marile proprietăți deținute de cei mai mulți dintre

conservatori, C. Rădulescu-Motru dovedește în viața publică o conduită socială de burghez. Îi displăceau până la repulsie manifestările de „boerie", într-adevăr anacronice într-o țară ce precipita ritmul de modernizare a structurilor ei. Partidul conservator-democrat se impune rapid în societatea românească, pentru că răspundea cerințelor reale ale unor întregi categorii sociale. Dar a mai contat ceva în decizia sa, fascinația față de personalitatea lui Take Ionescu: „El a fost primul om nou care și-a câștigat un loc îndepărtând pe cei care conduceau poporul în virtutea originei și a relațiilor lor. (...). Îmi aduc aminte că, atunci când a făcut disidență conservatoare, Take Ionescu, fără să mai întrebe, m-a socotit printre partizanii săi. Și lucrul acesta mi-a părut atât de natural, încât nu m-am gândit nici un moment să protestez în contra acestei încălcări a personalității. D-rul Istrati mi-a mărturisit același lucru. Atât de mare era farmecul acestui om, încât nu puteai concepe posibilitatea de a nu-l urma. Take Ionescu n-a fost înțeles cum se cuvine la noi. A fost poate cel mai desăvârșit om politic pe care l-a avut țara românească"[37]. A fost singurul om politic despre care filosoful nu s-a exprimat critic niciodată.

La 24 ianuarie 1908 s-a ținut la casa lui Take Ionescu o consfătuire a conservatorilor democrați. Printre cei prezenți sunt C. Rădulescu-Motru, O. Densusianu, M. Dragomirescu, Nicolae Titulescu. Din cauza mulțimii din interior era să se prăbușească tavanul casei, apărând o spărtură în tavan, iar întrunirea s-a ținut în curte, în plină iarnă. La această întrunire a vorbit și C. Rădulescu-Motru. „Motivul care îi adună la Take Ionescu pe cei prezenți este urâta faptă de la 9 ianuarie 1910, cu ocazia alegerii de la vechiul club", afirmă filosoful. El aduce argumente de justificare a denumirii noului partid, ce le va relua de multe ori la numeroasele întâlniri cu simpatizanții și membrii de partid: „Nu ne așteaptă odihna sau îndeplinirea promisiunilor cu contract, ci luptă, luptă fără preget pentru o cauză mare și nobilă, luptă din care să iasă triumful ideii conservatoare prin mijlocirea unui partid organizat pe bază democratică. (...) Mai mult decât bogatul privilegiat, poate fi un adevărat conservator funcționarul cinstit, profesorul patriot și în genere toți oamenii care privesc ideea de ordine ca o datorie! Dacă numai aristocrații de naștere sunt adevărați conservatori, cum se face

că tocmai în mijlocul lor sunt așa de mulți anarhiști? Da, domnilor, Partidul conservator-democrat este bine numit; mai mult încă el este o necesitate istorică". Oricât de iubit ar fi Take Ionescu, în jurul său nu s-ar fi adunat atâția „dacă gestul său nu ar fi coincidat cu o necesitate istorică... Dânsul este un simbol al viitorului, îi urmăm lui orbește, fiindcă prin el urmăm interesul suprem al neamului". Referindu-se la ipoteza reîntoarcerii lui Take Ionescu la vechiul Partid conservator C. Rădulescu-Motru spune: „mă îndoiesc că jumătate din noi îl vom urma. Eu unul, nu l-aș mai urma. (...) Take Ionescu are astăzi o datorie grea de săvârșit. El trebuie să călăuzească un curent puternic – un curent irezistibil – curentul ideii conservatoare spre păturile adânci democratice. Cu el înainte! Izbânda noastră este sigură"[38].

A vorbit și colegul său de catedră, M. Dragomirescu: „Aclamăm în Take Ionescu spiritul reformator și darul oratoric pe care nu l-a avut înaintea lui în așa grad decât M. Kogălniceanu. Aclamăm în Take Ionescu, autoritatea și bunul simț politic ce avea Lascăr Catargiu"[39]. Au mai vorbit B. Păltineanu, I. Brătescu, Ion Th. Florescu, N. Cosăcescu.

Take Ionescu începe discursul său cu referire directă la C. Rădulescu-Motru: „D-lor, d. Rădulescu-Motru avea dreptate. O asemenea mișcare poate să ia forma de mișcare pentru un om dar nu poate să fie mișcarea pentru un om. Am avut și am acest adânc sentiment că este vorba de o necesitate națională".

Partidul se dorea o alternativă la Partidul conservator apreciat ca îmbătrânit[40], și fruntașii săi caută să atragă prin orice mijloc clasa mijlocie, de pildă prin publicarea anunțurilor gratuite în presa partidului de către funcționarii comerciali și a cererilor de lucru ale tuturor meseriașilor din țară[41], ca o dovadă că este un partid al acestei clase.

În ziarul lui Take Ionescu publică intelectuali de vază ai țării, cum este de pildă Ovid Densusianu[42] care vorbește direct despre anacronismul conservatorilor: „Între democratismul lor înapoiat ori de formă și al nostru e nepotrivirea care se vedea totdeauna între ce e resfrâns de suflete deosebite"[43].

Proba trăiniciei ideilor conservator-democratice a dat-o Congresul Partidului conservator-democrat din 3 februarie ora 2 p.m. în sala Băilor Eforiei. Președinte al Congresului a fost desemnat Cantacuzino-Pașcanu. Au vorbit N. Economu, T. Emandi, N. Xenopol, N. Gurău (Dolj), Dragomir Hurmuzescu, T. Cămărășescu, C. Rădulescu-Motru, B. Păltineanu, C.G. Dissescu[44].

Filosoful se bucură de privilegiul publicării cuvântărilor sale *in extenso* cum s-a procedat și cu aceasta de la Congresul de constituire a partidului, din care spicuim câteva fragmente: „Astăzi suntem ieșiți din starea de provizorat în care ne găseam. Am înlăturat elementele negative ce ne țineau în loc, avem un șef real și știm încotro mergem. Orice partid a trecut prin transformări – partidul socialist, partidul liberal, partidul conservator. Partidul conservator a înlăturat profeții partidului. Elemente nu rele, luate individual, dar dăunătoare pentru constituirea și succesul desăvârșit al ideii conservatoare. În înlăturarea lor a stat criza. Am trecut-o și este o mare izbândă". Se referă la învinuirea de adoptare a unei titulaturi care nu îi se potrivește – Partidul conservator-democrat, adică nu se poate lega conservator-democrat de democrat. (...) Aceasta e o eroare, care nu se poate susține decât prin ignoranță sau rea credință (...) istoria ne arată că în toate timpurile problema cea mare care se găsește la baza tuturor luptelor politice, este problema pe care o ridică nemulțumirea și uneori mizeria marii pături de jos, sărăcimea". Conservatorii democrați spun „întăriți și lărgiți instituțiunile existente pentru a veni în folosul tuturor", pe când conservatorii reacționari înțeleg întărirea instituțiilor existente numai pentru cei puțini[45]. „...noi conservatorii nu ațâțăm la revoluțiune fiindcă avem conștiința că mersul omenirii nu se schimbă prin fapte de violență. (...) Elemente reacționare ne vor face cinstea să ne numească pe viitor partidul Ioneștilor, Popeștilor și Dumitreștilor, și prin aceasta ne va ușura nouă sarcina să mai arătăm deosebirea între democrați și reacționari (...) mai avem norocul să avem în timpul acesta un om ca Take Ionescu! Este un mare noroc că trăiește în timpul nostru un om ca Take Ionescu! (...) Take Ionescu este un produs din geniul poporului nostru.(...) În victoria lui Take Ionescu de astăzi se răzbună nedreptatea ce s-a făcut până acum poporului nostru. Adevăratul element productiv și conservator în țara

noastră a fost elementul de jos, poporul. Acest element să ridică astăzi prin vlăstarul său viguros care îl simbolizează, prin Take Ionescu, la locul de onoare, la locul ce nu i se recunoscuse până acum, și de unde se va lumina drumul nostru de aci înainte pe baza ideii de ordine și conservațiune socială"[46]. Oratorul îi numește pe conservatori „profeți și temperamente negative"[47].

Pe 10 februarie 1908 C. Rădulescu-Motru a participat, împreună cu Take Ionescu, N. Xenopol, O. Densusianu, N. Titulescu la întrunirea Partidului conservator-democrat la Craiova. A luat cuvântul Take Ionescu. În cuvântările unor participanți șeful partidului este comparat cu un templu necunoscut: „el reprezintă viitorul".

În discursul lui, C. Rădulescu-Motru ironizează ziarul „Epoca" – un jurnal plin de personalități. Dacă „Epoca" ar fi trimisă în străinătate, un om cult de acolo ar zice „fericiți sunteți d-voastră românii; probabil că acolo nu aveți nici un analfabet, fiindcă și țiganii scriu la jurnale". Șeful unui partid conservator are nevoie de mai multe calități decât șeful unui partid utopist, revoluționar. Și de această dată face cultul lui Take Ionescu: „mare a fost în trecut, dar nu poți să știi cât de mare va fi în viitor". El „nu este numai un charmeur, el este un transformator de suflete, este un generator de energii în fiecare din noi". Toți cei care vin în jurul lui Take Ionescu „sunt transformați, oameni care înainte nu aveau activitate politică, devin oameni de activitate. Eu până acum eram un om retras, exclusiv de studiu și cu toate acestea, când am văzut speranța, tăria convingerilor cu care merge înainte la luptă am zis: înainte după zeul necunoscutului, acesta e omul viitorului"[48]. Aceste laude encomiastice i-au adus învinuirea de oportunism politic chiar și din partea prietenilor săi devotați.

De partea cealaltă se reacționează prin Titu Maiorescu. Fruntașul junimist publică în „Conservatorul" un articol în care se miră că C. Pilat, D. Moruzi și Caragiale au intrat în Partidul conservator-democrat[49].

Pe 17 februarie 1908 C. Rădulescu-Motru împreună cu Al. Bădărău, N. Cincu, C. Xeni, G. Tașcă și D. Stănescu participă la întrunirea Partidului conservator-democrat de la Focșani, unde a vorbit și a spus printre altele: „Vin, domnilor de vă vorbesc din partea profesorilor universitari prieteni ai noștri și cred că trebuie să merg

oriunde va fi nevoie pentru întărirea partidului d-lui Take Ionescu". De asemenea evidențiază că lupta se duce cu liberalii și cu „foștii noștri amici. Aceștia din urmă au un partid a cărui teorie stă numai în basme, fiindcă basmele se inventează totdauna când cineva nu are curajul opiniunii"[50].

C. Rădulescu-Motru este prezent împreună cu Take Ionescu, C.I. Istrati, C.G. Dissescu, N. Xenopol, T. Cămărășescu la marea întrunire a Partidului conservator-democrat de la Iași, în orașul unde numai opoziția fermă a lui Titu Maiorescu l-a împiedicat să fie profesor universitar. În discursul său se ocupă de o temă ce-i stă la inimă, politica naționalistă ca politică a unui partid separat: „Când este vorba de o mișcare națională nu am decât bine de zis: când este vorba de un partid separatist naționalist nu am decât rău. (...) Nu se cere pentru românism să ne punem în vrăjmășie cu alte neamuri, ci să ne întărim pe noi înșine. Dacă cineva e antimaghiar, antibulgar, antisemit, de acolo nu rezultă patriotismul lui. Nu. Dar românismul rezultă din încrederea în români și acesta este adevăratul sentiment, adevăratul naționalism care trebuie să-l cultivăm". Un partid naționalist „ar fi fără rațiune sau ar fi un tribunal inchizitorial. Toți suntem naționaliști, și în sensul acesta nu ne trebuiesc tribunale inchizitoriale". Nici o teorie naționalistă nu a pregătit evenimente, spune filosoful mai departe. Nu scapă prilejul de a aminti de junimiști numiți „jandarmi ai bunei literaturi românești". Aceștia au dispus de toate onorurile de pe urma literaturii române „fără ca totuși acei care au creat, să fie în rândurile lor". La fel și Partidul naționalist se vrea un jandarm al naționalismului. Partidul naționalist nu poate fi un autentic partid. Un partid trebuie să aibă membri din toate clasele, ceea ce este o necesitate în societatea românească bântuită de lupta între clase. Țăranii s-au răsculat în 1907 pentru interesul lor de clasă – a avea o bucată de pământ. La fel latifundiarii luptă pentru interesele lor. Or, spune oratorul: „cel mai mare interes al neamului nostru pentru momentul de față, nu vorbesc ce va fi mâine, este restabilirea armoniei între clasele sociale". Răspunde, cum a făcut-o și de alte dăți, la acuzația de deformarea conservatorismului prin asocierea lui cu democrația: „nu se poate conservațiune retrogradă, nu se poate decât conservațiune cu tendință finală spre democrație". Mai mult,

Partidul conservator-democrat este considerat de orator: „adevăratul partid național". Locul conservatorilor democrați „nu e acolo unde singură vanitatea sprijină titlul de naționalist, ci acolo unde se pregătesc în adevăr fapte reale cu caracter național"[51]. Acest cuvânt rostit la Iași este foarte important în biografia politică și publicistică a lui C. Rădulescu-Motru. El se exprimă aici ca ideolog al partidului, iar Iorga nu va întârzia să-l numească „filosof al partidului". Apăsarea pe ideea inutilității unui partid naționalist îl pune încet dar sigur într-un conflict puternic cu fruntașii Partidului național-democrat – N. Iorga și A.C.Cuza, care îi vor aduce acuze dintre cele mai grave.

Statutul său de ideolog este confirmat de implicarea sa în activități ideologice ale Partidului conservator-democrat. Certamente, Take Ionescu îl consulta pe filosof în probleme ideologice[52]. În ziua de vineri 28 martie 1908 a avut loc deschiderea seriilor de conferințe ale cercului de studii sociale al Partidului conservator-democrat sub conducerea lui Take Ionescu. Au luat parte A. Bădărău, C.G. Dissescu, C.I. Istrate, Gr.Tocilescu, Caragiale, B. Păltineanu, N. Basilescu, O. Densusianu, G. Tașcă, M. Dragomirescu, în total 200 de personalități. Întâi a vorbit C. Rădulescu-Motru despre necesitatea cercului de studii sociale într-un partid în care nu numai șeful conduce interesele țării, dar toți membrii partidului iau parte activă, de aceea este nevoie ca fiecare să fie pregătit a pricepe problemele sociale. Apoi a ținut o conferință dr. Manolescu despre școala rurală[53].

C. Rădulescu-Motru a fost la întrunirea Partidului conservator-democrat de la Târgoviște împreună cu Take Ionescu, Caragiale, M. Dragomirescu[54].

La 1 iunie participă la o întrunire publică la T. Severin organizată de secția locală a Partidului Conservator-democrat condusă de Teodor Costescu, prietenul lui C. Rădulescu-Motru. Venirea delegației de la București este pregătită de presa locală[55]. Delegația a plecat la 8,15 iar la 3 și 15 a sosit în gara de la T. Severin, unde o aștepta o mulțime imensă. Întrunirea a început la ora 4. Au vorbit C. Rădulescu-Motru, Caragiale, A. Bădărău[56].

Discursul lui C. Rădulescu-Motru începe prin a arăta că semnele de simpatie pe care le arată conjudețenii le ia „ca un semn de aprobare pentru prima mea faptă politică de până acum, faptă care coincide

cu îndeplinirea unei datorii, anume acea de a urmări activitatea șefului nostru d. Take Ionescu". Ține să sublinieze că este de datoria profesorilor să fie în primul rând educatori politici ai unui popor. Partidul conservator s-a cristalizat în jurul câtorva familii: „În ziua de astăzi, viața politică este așa de complexă, încât nu mai este suficientă selecțiunea prin ereditate, se cere selecțiunea prin talent, prin merit. (...) am avut prea mulți străini de sufletul țării. (...) Îngâmfării lor de bogătași noi opunem meritele personale ca singura bază pe care să se ridice pretenția de a conduce politica acestei țări. (...) Oligarhiei familiilor din partidul reacționar conservator se opune oligarhia familiilor liberale pașoptiste". Un loc aparte ocupă în discurs organizarea partidului, o dovadă în plus că fruntașii Partidului conservator-democrat acordau atenție specială managementului politic, de aceea oratorul a spus la un moment dat „iar discuțiunea asupra doctrinei partidului are o importanță secundară. (...) partidul este o realitate și una din realitățile cele mai importante din viața unui stat". Organizarea partidului trebuie să meargă paralel cu educația politică a cetățenilor. Așa se explică de ce Partidul conservator-democrat pune mare preț pe propaganda politică și pe toate mijloacele de educație politică: „Acum înțelegeți însă și rostul nostru al profesorilor în mijlocul agitațiunii vieții politice. (...) Noi oameni de teorie suntem la locul nostru între d-voastră...nu e mai mare datorie pentru un profesor într-un stat constituțional decât să deschiză mintea și sufletul cetățenilor, ca aceștia să poată voi". Profesorii vin să însuflețească sufletul, să fortifice voința membrilor de partid și îi îndeamnă: „Luați exemplu de la însuși șeful nostru". În final cere să nu se răspundă adversarilor cu împroșcare de noroi: „Ar fi chiar cea mai mare injurie pentru noi ca injuriile lor să nu se producă"[57]. Este unul dintre cele mai frumoase discursuri ținute de C. Rădulescu-Motru, punându-i în relief calități indiscutabile de orator politic.

Partidul conservator-democrat este foarte atent față de intelectualii săi, marcând orice moment important din viața și activitatea lor. S-a constituit Comitetul organizator al sărbătoririi lui A. D. Xenopol, prilejuită de primirea sa la Sorbona unde ținea un curs de *Teoria istoriei*[58]. Din acest comitet face parte și C. Rădulescu-Motru. În

această calitate îi scrie ministrului Spiru Haret, să participe marți 25 martie 1908 ora 10,00 în sala cea mare a Ateneului unde va fi omagiat istoricul ieșean[59]. Filosoful este prezent împreună cu Take Ionescu, Gr. Tocilescu, Nicolae Titulescu, I. L. Caragiale la banchetul oferit lui A.D. Xenopol la 3 aprilie 1908.

În călătoriile lui politice C. Rădulescu-Motru mergea împreună cu I. L.Caragiale. Marele scriitor a rostit mai multe cuvântări la întrunirile partidului din Iași, Ploiești și Roman[60]. Caragiale a venit special de la Berlin pentru a participa la banchetul oferit lui Take Ionescu la 22 iunie[61].

Partidul conservator-democrat s-a confruntat cu acuza de filosemitism. În coloanele presei controlate de acest partid se publică articole de explicare a ideologiei sale, mergându-se până la preluarea de articole similare din alte publicații, la loc de cinste bucurându-se acelea ale lui C. Rădulescu-Motru din „Noua Revistă Română". Se susține că Partidul conservator-democrat dorește să desființeze marea proprietate, să dezvolte o proprietate mijlocie, să susțină introducerea capitalului străin. Partidul conservator-democrat este alcătuit din mica burghezie și clasa muncitoare[62].

Ziarul lui Take Ionescu găsește oportun pentru susținerea ideilor din programul Partidului conservator-democrat să republice fragmente din *Cultura română și politicianismul*: „Reproducem din cartea d-lui C. Rădulescu-Motru, cu același titlu, capitolul ultim spre a arăta cum excelentul nostru fruntaș a prevăzut de acum 4 ani rolul pe care Brătieniștii, urmașii fideli ai Bibliei politicianiste române, vor căuta a distruge prin instituțiile de credit până și ultima scânteiere de individualitate a poporului român". Este vorba de Casa rurală înființată de liberali.

Un alt prilej de polemică politică îl oferă discursul lui C. Rădulescu-Motru de la întrunirea Partidului conservator-democrat de la Constanța, în ziua de 2 noiembrie 1908, sancționat de Nicu Filipescu, proprietarul ziarului „Epoca" și fruntaș de seamă al Partidului conservator. Ce a spus C. Rădulescu-Motru de l-a incitat pe Filipescu să reacționeze? Iată pe scurt ideile filosofului nostru.

Întâi, el observă că dobrogenii au un spirit politic: „Aici în Dobrogea e adevărata democrație și noi ca partid democratic am

crezut de datoria noastră să venim în mijlocul vostru", și susține că nu se mai poate întârzia acordarea de drepturi politice acestei provincii românești, care, după revenirea ei statului român, se organiza după un statut special. Apoi se concentrează pe clarificarea titulaturii Partidului conservator-democrat, fiind datoria lui de profesor de a întreprinde acest demers. Democrația are două accepțiuni: cea veche cunoscută de greci și romani pe care o putem boteza demagogie. Democrați erau cei care ațâțau poporul să ia din bunurile celor ce aveau mai mult. Democrația de azi nu se mai bazează pe sentimentul invidiei: „Noi tindem ca fiecare cetățean al Țării Românești să fie pus în posibilitatea să întrebuințeze cu folos dispozițiunile de muncă ce natura le-a dat, nimeni să nu fie oprimat, fiecare să se găsească în condițiuni egale de luptă, după meritul său să-și aibă fiecare profitul. Noi nu ne gândim să împărțim averile celor bogați; noi nu facem deloc demagogie, ci vrem să dăm încredere poporului în puterile sale de muncă, să întărim pe om în lupta sa cu natura, cultivându-i sentimentele nobile, iar nu josnicia și apetiturile". Concepând democrația în sens vechi, adversarii se referă la Partidul conservator-democrat ca la un partid al demagogiei. Oratorul precizează că takiștii sunt *democrați* pentru că ei doresc ca tot poporul să fie producător în condiții egale de muncă și sunt *conservatori* „pentru că nu voim să introducem schimbări revoluționare în condițiile de muncă, nu voim să încercăm experiențe cu cea ce nu s-a mai făcut până astăzi. Nu voim să copiăm măsuri sau legi cine știe de unde fără să le fi experimentat alții cu folos. De acea suntem conservator-democrați, și nu suntem radical-democrați sau social-democrați sau revoluționari-democrați. Înțelegeți d-lor, că înțelesul titulaturii noastre este foarte logic". Sunt doi adversari ai conservator-democraților: plebea de jos de tot, care fuge de muncă și clasa celor prea de sus, clasa ciocoilor și care disprețuiește munca: „Așa fiind cuvântul conservator-democrat este o contradicție pentru ei cum este o contradicție între lene și muncă". Le cere dobrogenilor să-și ceară drepturile pe cale legală. Face un cult al lui Take Ionescu și compară suferințele dobrogenilor cu cele ale lui Take Ionescu „cu a cărui viață vă asemănați până acum"[63].

Nicolae Filipescu în conferința *Democrația* din 5 noiembrie 1908 ținută la „Liga de propagandă conservatoare" referindu-se la afirmația lui C. Rădulescu-Motru – Partidul conservator-democrat este democrat fiindcă respectă egalitatea legală – a replicat: „Am onoarea să răspund acelui orator că este cu 50 de ani înapoi, căci de atunci încoace egalitatea legală e înfăptuită în așa mod încât nici o țară nu ne întrece, ci noi întrecem pe multe altele"[64].

Oficiosul Partidului conservator-democrat îi reamintește lui Nicolae Filipescu că lucrarea lui *Către un nou ideal* a pledat pentru existența unei constituții nescrise și citează din acea scriere: „Democrația modernă nu cere împărțirea averilor, ci cere egalizarea condițiunilor de producțiune. Toți cetățenii unui stat să fie puși în condițiuni egale, întrucât voiesc să muncească. Democrația modernă vede în cetățean o forță de producțiune și nu de consumațiune". După 10 ani, Nicolae Filipescu ar nega dreptul mulțimii și ar cere „o Cameră ereditară și aristocratică"[65].

C. Rădulescu-Motru a simțit nevoia să dea el o replică la cuvântul lui Nicolae Filipescu, dar nu în revista sa „Noua Revistă Română" ci în ziarul „Ordinea". Apelând la o idee a lui Platon că toți copiii să fie crescuți de stat și nu de părinți, C. Rădulescu-Motru amintește că fiecare părinte își crește copilul cu sacrificiu și iubire: „Minoritatea fruntașilor firești ai neamului, minoritate care are știința guvernării – și aceasta în mod îndoielnic –, are ea însă iubirea și puterea de sacrificiu necesară pentru a guverna spre binele tuturor? (...) fericirea poporului nu o face cel ce cunoaște mai bine poporul, ci acel ce iubește și se sacrifică pentru popor"[66]. Frumos spus, însă nu răspunde ideii lui Filipescu despre existența în societatea românească a unei egalități rar întâlnite în altă parte. O analiză mai amplă întreprinde într-un studiu publicat în „Noua Revistă Română"[67] despre care vom discuta la momentul potrivit.

Partidul conservator-democrat și liderul său se impuneau puternic în viața politică, însă conservatorii și junimiștii se leagănă cu iluzia inacceptării lor de către Rege, așa cum consemnează Titu Maiorescu după o audiență la Suveran: „Sâmbătă 6/19 decembrie 1908, De la 6 ore până la 9 fără 10 minute (nemaipomenit, 3 ore) seara m-a ținut Regele la audiență". Regele i-a spus că el nu admite decât 2 partide,

că Take Ionescu nu are nici un om de valoare ministerială cu el, afară de Istrati[68].

Rezumând prestația sa în anul 1908, nu o putem judeca decât ca implicare deosebit de puternică în activitatea politică, fiind unul dintre fruntașii Partidului conservator-democrat, și prezent alături de Take Ionescu în acțiunea aceluia de a impune formațiunea sa politică în societatea românească.[69]

La un an de la înființarea Partidului conservator-democrat Take Ionescu afirmă în discursul său că nașii formațiunii au fost N. Xenopol și B. Păltineanu, care au semnat telegrama prin care l-au anunțat de evenimentele de la 9 ianuarie 1908[70]. C. Rădulescu-Motru nu este, deci, considerat fondator al partidului.

Cu acest prilej festiv se publică telegramele primite de Take Ionescu, șeful Partidului conservator-democrat[71]. Din Vaslui se trimite o telegramă semnată de C. Rădulescu-Motru: „După un an de luptă și izbânzi glorioase ale partidului nostru întrunindu-ne azi în ședința solemnă pentru a sărbători împlinirea unui an de la închegarea lui, primul gând ni-l îndreptăm spre tine șef neprețuit și te încredințăm din nou de dragostea noastră nestrămutată și devotamentul nostru nețărmurit cu care cu deplină credință te vom urma și în viitor. Să trăiești șefule, să trăiască Partidul conservator-democrat" semnat Dumitru Donici, fost prefect, C. Rădulescu-Motru profesor univ.[72] Aceste cuvinte exprimate în limbaj de lemn ne sunt foarte familiare, nu-i așa, nouă celor de azi! Cultul personalității stăruie de mult timp, iar intelectualii, și în rândul lor se înscrie și filosoful nostru, au contribuit, prin prestigiul lor, la întreținerea lui. Ar fi deosebit de utilă o cercetare *sine ira et studio* a acestui fenomen, care pare că ține de psihologia noastră etnică. De ce o fi având nevoie Take Ionescu într-un regim democrat de asemenea manifestări nu putem spune, dar sigur a contat personalitatea lui strălucitoare cu o carismă extraordinară -, se pare că în acel timp era cel mai carismatic om politic român. Tocmai de aceea este straniu acest cult la un om ce se bucura de un prestigiu social și politic real. De cealaltă parte, de ce C. Rădulescu-Motru a susținut acest cult nu ne putem explica, știut fiind că el este un om sobru, decent și echilibrat. Să fi fost un curent general în partid și a trebuit să i se supună? Probabil.

Tocmai această obediență o speculează adversarii. Aderarea lui la Partidul conservator-democrat este aspru amendată de G. Panu, acum un liberal învederat. Atacându-l pe Take Ionescu, G. Panu scria referindu-se la zvonul că Partidul Conservator și Partidul conservator-democrat s-ar uni: „Cea mai detestabilă șleahtă politică pe care țara a avut-o". Toți cei care s-au înscris în partidul conservator-democrat, au făcut-o pentru că în acest partid „erau locuri goale și ambiții de satisfăcut. (...) Adică serios vorbind, credeți că bărbați distinși ca d-nii Densusianu, C. Rădulescu-Motru etc. și bătrâni venerabili ca generalii proaspeți ieșiți la pensie ca d-nii Manolescu, Demostene etc. au intrat în partidul tachist de florile mărului? Și credeți că dacă erau locuri convenabile pentru dânșii și mai cu seamă disponibile fie la liberali – la liberali mai cu seamă, fie la d. Carp, ar fi intrat ei oare în galera tachistă? Desigur că nu. (...) Se înțelege că marfa tachistă afar de câteva rare excepții e de calitate inferioară. Are ministeriabili, de exemplu pusderii dar ce ministeriabili? Camblot, nu stofă bună, marfă de Brașov, cel mult marfă din magazii obicinuite din strada Lipscani, dar are omul viitori miniștri. Despre deputați și senatori ar putea să umple de două ori Camera și Senatul cu ciurucurile care formează cel mai frumos ornament al partidului"[73].

C. Rădulescu-Motru îi dă o replică și reține cum Panu îl caracterizează ca pe un detestabil politician de șleahtă, o minte proastă și stupidă și fără rușine, marfă de Brașov, un om de alternativă. Ca persoană aparte C. Rădulescu-Motru este, după Panu, un bărbat distins ca și colegii O. Densusianu și dr. Manolescu: „Ziaristul român nu respectă personalitatea...în contra ei se îndreaptă mahalagismul său de comandă. (...) Să fie la noi o crimă faptul de a te înscrie într-un partid nou? S-ar părea că da, după concepția ziariștilor noștri. Poți fi cel mai onorabil om, din momentul ce te înscrii într-un partid adversar ziaristului devii cel puțin un pungaș ordinar, și poți fi, de altă parte, un maiestru de pungășie (...), dacă ești din partidul alor noștri devii, cel puțin o barbă albă venerabilă". Mahalagismul va dispărea din presă prin „o reformare a Constituției în care să se înscrie numele partidelor și numele șefilor autorizați. (...) Apoi o pedeapsă aspră pentru cei ce vor cuteza să înfrunte legea"[74].

Partidul conservator-democrat se impusese destul de bine pe scena politică a țării, ceea ce l-a determinat să se înscrie în alegeri. C. Rădulescu-Motru participă la numeroase întâlniri electorale, nu toate confortabile pentru statura lui de gânditor, dar prilej de a cunoaște realitatea politică în concret. La întrunirea din sala Dacia de sâmbătă 14 martie 1909 în vederea alegerilor pentru locul vacant la colegiul din Senat au fost prezenți, printre alții, C. Rădulescu-Motru, N. Titulescu, O. Densusianu, dr. Severeanu. C. Rădulescu-Motru, primit la tribună cu aplauze furtunoase, a subliniat greutatea partidului liberal de a găsi un candidat, ridiculizând pe candidatul acestuia cojudețeanul său – Bibicescu. Apoi, vorbind de Th. Rosetti, candidat al Partidului conservator, amintește că este cumnatul lui Al.I. Cuza. P.P. Carp este cumnat cu D. Sturdza și de aici concluzia: „Cred că în loc să se numească partid junimist s-ar numi mai bine feminist"[75]. Partidele istorice – liberal și conservator – se opun afirmării personalității omenești, așa cum cere cultura modernă. Partidul conservator-democrat este un partid sănătos.

Candidatul Partidului conservator-democrat C.I. Istrati n-a reușit din primul tur și s-a hotărât menținerea lui la alegerea de balotaj pentru colegiul I de Senat din Ilfov din 22 martie 1909. În final câștigă Th. Rosetti, cel din partidul „feminist"!

La Târgoviște pe 1 iunie 1909 a avut loc un banchet dat de Partidul conservator-democrat pentru Take Ionescu A luat cuvântul C. Rădulescu-Motru care compară mentalitatea liberală cu cea democrată pe care o găsește superioară. Caragiale aseamănă Partidul conservator-democrat cu un accelerat care pornește încet și-și ia viteză mare „în capul acestui partid avem un conducător genial care ne va da o direcțiune potrivită vremii noastre"[76]. M. Dragomirescu închină pentru tinerimea română.

C. Rădulescu-Motru participă pe 15 iunie 1909 la întrunirea de la Brăila a Partidului conservator-democrat. Ține un cuvânt acid la adresa lui N. Filipescu adoptând o atitudine ce nu-l caracterizează, mergând până la a-și exprima mirarea că brăilenii l-au putut suferi pe Nicolae Filipescu în mijlocul lor. Este un atac *ad hominem* și nu o confruntare politică. Așa se întâmplă în politică: se depășesc limitele unei lupte civilizate și de către oameni ca

C. Rădulescu-Motru. El a procedat astfel pentru a convinge auditoriul că în rândurile partidelor istorice nu ar exista nici un om capabil de a guverna. Și, nu se putea altfel, aduce elogii lui Take Ionescu – singurul care poate aduce o reacțiune pentru binele poporului român[77]. A vorbit și Caragiale, care s-a adresat lui Take Ionescu: „Șefule, cu munca și calitățile tale vei repurta în curând izbânda".

În Partidul conservator-democrat au loc modificări în organizarea și ideologia lui. Cea mai importantă schimbare este orientarea spre stânga „adică înspre ideile democratice". Consfătuirea partidului conservator-democrat din 12 octombrie 1909 a hotărât o normă pentru constituirea comitetului executiv al partidului. În Comitetul Executiv intră numai reprezentanții națiunii, deputații și senatorii activi precum și președinții cluburilor din provincie: „Acei ce nu au un mandat direct pentru o activitate politică – cu excepția foștilor miniștri – sunt excluși; excluși rămân dar toți aceia care nu-și dețin influența lor în partid de la încrederea alegătorilor. (...) Partidele noastre politice, de până acum, își aveau comitetele lor executive constituite fără nici o normă: hatârul, rudenia, intriga și uneori numai influența meritului decideau dacă o persoană are să figureze în comitet sau nu. Se știe de altfel, că scindarea Partidului conservator și-a avut între cauzele sale tocmai o alegere de comitet, – o alegere simulată, și care se opera în lipsa d-lui Take Ionescu din țară"[78].

Un colaborator al său scrie că Partidul conservator este mai legat de tradiție și ideea de ordine trebuie să primeze pe acea a progresului. Partidul liberal, mai inovator și mai îndrăzneț – vrea progresul în dauna ordinii. Prin aceasta el evoluează spre socialism și vede în individ o celulă a unui organism colectiv. Partidul conservator-democrat este un partid de centru, consideră ordinea și progresul ca două aspecte inseparabile și are mai mult respect pentru individ[79].

C. Rădulescu-Motru vorbește de anacronismul partidului lui P.P. Carp, iar despre cel al lui Take Ionescu crede că răspunde nevoilor actuale ale țării în timp[80]. În schimb, Guvernul I.I.C. Brătianu este acuzat de „viguroasa consecvență la principiile socialiste"[81].

Filosoful acordă interes pentru modul de evaluare a nivelului de dezvoltare a țării văzând o exagerare în caracterizarea României ca subdezvoltată: „țară așa pe nedrept numită de unii țară înapoiată",

pentru ca în altă parte să scrie despre înrădăcinarea modelului bizantin de conducere și să conchidă: „Nenorocită țară, cu așa tradițiuni"[82].

Partidul conservator-democrat nu s-a sfiit să afirme direct susținerea, probabil și financiară, a publicațiilor culturale. Într-un articol din „Ordinea" se spune foarte limpede că nu este revistă care să nu facă politică. „Convorbiri critice" și „Vieața nouă" se feresc să afirme apartenența lor politică: „Rareori pot să scape și dânsele. (...) Ce tendință cu totul opusă celor două reviste la un loc, care par a se menține pe un teren strict estetic și literar și între noua și variata „Noua Revistă Română" a d-lui Rădulescu-Motru? Aici literatura trăiește tot așa de bine alături cu minunatele discuțiuni politice și științifice, care întețesc un foc destul de viu și de înălțător în jurul acestei excelente reviste. Aceste trei organe trebuie să aibă un rost – și desigur că îl au – în mișcarea de idei și sufletească a unui partid nou ca acel conservator-democrat (...). Revistele au într-atâta ființă și pot să-și împlinească misiunea ce au, cât vor înțelege că sunt forța vie și capabilă de a înrâuri conștiința publică și de a avea un rol activ în viața sufletească a societății. Ele sunt mai presus de toate organe de luptă și trebuiesc conduse de oameni dibaci cu autoritate și experiență. Azi mai ales, în împrejurările de față, când e posibil atâta de făcut, revista e un excelent organ, cu el poți servi în același timp și într-o egală măsură și politică și literară"[83], scrie fostul ministru al Instrucțiunii Publice, profesorul universitar Mihail C. Vlădescu, acum trecut de la Partidul conservator la partidul lui Take Ionescu.

Așadar, revistele erau finanțate de Partidul conservator-democrat, nu direct, dar sigur sprijinite să reziste în concurența cu alte publicații. Am văzut la capitolul despre „Noua Revistă Română" cum directorul ei preciza cu orice ocazie că publicația lui nu este o revistă aservită unui partid. Nu avem cunoștință de vreo reacție a sa față de cele spuse fără echivoc de Mihail C. Vlădescu. Filosoful ține la autonomia revistei sale, dar ca fruntaș al Partidului conservator-democrat este nevoit, probabil, să cedeze unor presiuni în ce privește atitudinea față de ideologia și oamenii acestui partid.

C. Rădulescu-Motru s-a implicat în unele confruntări politice, cu deosebire în acelea care priveau învățământul. În cadrul Partidului conservator-democrat lui C. Rădulescu-Motru i se rezervă calitatea

de specialist în politica școlară, și din această poziție analizează activitatea Ministerului Intrucțiunii Publice, a miniștrilor. Așa s-a întâmplat cu prilejul demisiei lui Titu Maiorescu. Trecând peste adversitățile dintre ei, C. Rădulescu-Motru s-a solidarizat cu bătrânul său profesor, și critică vehement decizia ministrului liberal S. Haret. Ia cuvântul alături de C.I. Istrati, Jean Th. Florescu, Emil Socec, N. Fleva, B. Păltineanu, Ion Brătescu, Take Ionescu la Marea întrunire de la Dacia organizată de Partidul conservator-democrat. C. Rădulescu-Motru analizează în cuvântul său Ministerul Instrucțiunii Publice: „D. Haret când nu este la guvern este tot așa de periculos ca și când este la guvern". S. Haret își aplică singur legea instrucției publice. E o lege pe care nimeni nu o poate aplica decât Haret, afirmă oratorul, și așa se explică demisia lui Maiorescu: „Un profesor ca d. Maiorescu a fost nevoit să demisioneze din învățământ fiindcă a fost bruscat de d. Haret. D. Maiorescu era în litera strictă a legii când a demisionat din comisia de judecată a profesorilor". Activitatea lui S. Haret „e o școală primejdioasă pentru viitorime"[84].

O dezbatere vie în rândul universitarilor a declanșat proiectul legii catedrelor. Se prevedea ca pentru catedrele noi de la facultatea de drept autoritatea în numire o are numai ministerul. În comisia de concurs aprobată de minister pot intra și magistrați de la Curtea de Apel și de la Curtea de Casație, nu numai profesori. Din proiect rezultă că agregații vor avea o leafă mai mare decât profesorii titulari. Senatul universitar, rectorul împreună cu cei 5 decani și cei 5 delegați împreună cu colegiul universitar are dreptul de a recomanda pentru ocuparea catedrelor vacante pe candidații care s-au distins ca agregați sau prin lucrări. Recomandarea se face prin raport public, iar dacă ministrul nu găsește bună recomandarea poate respinge candidatul și să instituie concurs. Juriul examinator se compune din trei delegați ai universității și doi profesori numiți de minister. Noile reglementări știrbeau autonomia universității, la care corpul profesoral nu era dispus să cedeze în nici un fel. Păstrarea autonomiei universitare a fost unul din marile câștiguri ale învățământului românesc antebelic, manifestându-se o solidaritate excepțională între cadrele didactce universitare. Dacă în alte privințe s-au mai admis compromisuri în ce privește autonomia s-a recurs la orice mijloc pentru a nu fi știrbită.

Revenind la proiectul legii catedrelor să spunem că în Memoriul Senatului universitar din București se afirmă: „Proiectul de lege (...) atinge grav autonomia și prestigiul universității"[85], iar profesorii ieșeni amenință cu demisia în bloc dacă proiectul va deveni lege[86].

C. Rădulescu-Motru nu se mulțumește cu o acțiune politică, el scrie despre efectele negative ale aplicării legii Haret. Acesta a propus un proiect de lege care ar prelua din proiectul de lege Dissescu din 1907 înființarea de catedre la Facultatea de Drept pentru organizarea doctoratului, catedre necerute de universitate: „Pe acelea pe care nu le-a cerut universitatea le-a cerut interesele de partid. Și în contra acestora universitatea este în drept să protesteze". Haret ține actualele catedre într-o stare precară și înființează altele noi. Partea cea mai negativă este cea referitoare la recrutarea noilor profesori de la Drept și remunerarea profesorilor. „Noua lege a d-lui Haret lovește direct în autonomia și în prestigiul universității"[87], conchide filosoful.

Văzându-se pus în situații dificile Guvernul încearcă tratative cu protestatarii. I. I. C. Brătianu a cerut Senatului universitar să-și formuleze doleanțele. Cerințele universității au fost: 1. Să se mențină legea numai pentru crearea catedrelor necesare facultăților de drept; 2. Desființarea catedrelor de la celelalte facultăți; 3. Să se ceară avizul universității pentru crearea catedrelor de la celelalte facultăți; 4. Să se desființeze toate măsurile de excepție și să revie la dreptul comun; 5. remunerarea să se facă după legea din 1908, fără excepție[88].

Partidul conservator-democrat este deosebit de activ față de proiectul legii catedrelor universitare al lui S. Haret și a profitat pentru a obține capital politic din efectele produse de proiectul de lege. În acțiunile de organizare se implică însuși Take Ionescu, interesat în o amplă manifestație de protest la care să fie prezenți toți foștii miniștri ai Instrucțiunii Publice[89]. C. Rădulescu-Motru se ocupă de organizarea acțiunii și discută cu Titu Maiorescu despre vorbitori și moțiune[90].

Întrunirea a avut loc joi 25 martie/ 7 aprilie 1910, la „Dacia", fiind convocată de foștii miniștri de instrucție: T. Maiorescu, C.G. Dissescu, M. Vlădescu și C. Arion. A participat enorm de multă lume Au fost prezenți S. Mehedinți, dr. Toma Ionescu, B. Delavrancea, A. Bădărău, Al. Marghiloman. Au vorbit T. Maiorescu, C.I. Istrati,

C. Rădulescu-Motru, Em. Antonescu, C. Arion, C.G. Dissescu[91]. A prezidat Titu Maiorescu, care ține un cuvânt critic asupra legii lui Haret. Apoi vorbesc C.I. Istrati, Motru, Em. Antonescu, C.C. Arion și Dissescu. Titu Maiorescu vorbește de conflictul dintre universitate și ministru din cauza legii pentru înființarea a 21 de catedre (12 cerute de universitate, 9 adăugate). C. Rădulescu-Motru afirmă: „După înălțătoarele cuvinte ale d-lor Titu Maiorescu și Dr. Istrati, amândoi luceferi ai științei române, eu voi adăuga puțin", și critică activitatea lui Haret la Ministerul Instrucțiunii publice. Haret ar spune un neadevăr că el a creat autonomia universitară: „Autonomia am luat-o din străinătate, de unde am luat modelul tuturor instituțiilor de cultură. (...) E o rușine pentru țară ca tinerii, care vor să ajungă profesori universitari, să fie trimiși întâi să facă servicii politice".

În finalul mitingului Titu Maiorescu dă citire moțiunii copiată în parte după cea liberală citită tot la „Dacia" de Dim. Sturdza la 11 februarie 1907[92]:

„Având în vedere că proiectul de lege care modifică actuala organizare a învățământului superior răstoarnă reforma instrucțiunii publice, desăvârșită în ultimii ani;

Având în vedere că acest proiect caracterizează regimul bunului plac și pentru a căpătui niște partizani politici fără merit atinge grav autonomia și prestigiul universității

Declarăm

Proiectul în chestie devenind lege ar nimici garanțiile unei dezvoltări a inteligenței și a caracterului tinerimii universitare, prin urmare se impune înlăturarea lui".

Nu toți profesorii au fost de acord cu protestele de stradă ale universitarilor. Ovid Densusianu se ridică împotriva întrunirii de la Dacia pentru că nu crede că așa se poate impune autonomia universității, ci numai prin mijloace universitare „numai prin cuvântul și decisiunile noastre între zidurile universității și alături de rector. (...) Universitatea nu este asil de infirmi intelectuali și nu poate avea scări pentru picioare de robi"[93].

A doua zi după miting, vineri 26 martie/8 aprilie 1910 Maiorescu le cere lui Pangrati și Mehedinți, să întrebe, în numele Senatului Universității, la Senatul politic ce face guvernul cu legea catedrelor

universitare, căci el știa deja că o va retrage, așa cum a fost înțelegerea între Ioan Brătianu și Rector. Spiru Haret anunță Senatul de retragerea proiectului, iar Titu Maiorescu jubilează: „Va să zică izbânda deplină a atitudinii Senatului universitar și a întrunirii noastre de ieri. 2 ½ ore p.m. La Senat ministrul prezident I. Brătianu, ministrul Cultelor Haret ...Dar se scoală senatorul pus de guvern Capitanovici, să facă întrebare despre legea catedrelor. Răspunde ministrul Haret, încercând să o scalde, dar în fine spune că pentru moment se retrage legea. Zic și eu în numele Universității din București câteva cuvinte"[94].

Presa Partidului conservator-democrat consemnează orice participare publică a lui C. Rădulescu-Motru. El împreună cu S. Mândrescu, I. Scurtu, Delavrancea au protestat duminică 30 mai împotriva atrocităților autorităților maghiare față de români cu prilejul alegerilor parlamentare. Întrunirea a avut loc la Dacia. S-a afirmat că la alegeri ungurii au împărțit hărci de morți ca să sperie pe români. C. Rădulescu-Motru roagă pe marii noștri scriitori, în special pe Delavrancea, să compună o martirologie spre a arăta lumii întregi cine sunt ungurii. Îl înfierează pe Vasile Mangra, episcopul ce ar fi trădat cauza românilor. În final se adoptă o moțiune[95].

Un moment semnificativ din viața Partidului conservator-democrat este Congresul de la 7 iunie 1910 în sala Liedertafel, unde s-a discutat despre comisiile Partidului conservator-democrat. C. Rădulescu-Motru propune o completare a statutului de a se avea în vedere organizarea învățământului particular ajutat și controlat de stat. Învățământul trebuie scos din luptele politice, susține filosoful. S-au instituit: comisia reformei electorale, comisia agrară, comisia administrativă, comisia justiției și consiliului legislativ, comisia cadastrului, comisia învățământului, comisia Dobrogei, comisia industriei și a meseriilor, comisia sanitară, comisia accidentelor de muncă și asigurarea bătrâneților, legea sinodală. Comisia învățământului are în componența sa pe C.I. Istrati, C.G. Dissescu, Al. Bădărău, C. Rădulescu-Motru, Mihail Dragomirescu, O. Densusianu, N. Basilescu, D. Hurmuzescu, Th. Speranția ș.a. A.D. Xenopol făcea parte din comisia agrară. C. Rădulescu-Motru a făcut parte numai din comisia învățământului față de alții, de pildă, C.G.

Dissescu, care era și în Comisia Justiției și Comisia pentru Legea sinodală. Numărul cel mai mare de membri era în comisia agrară[96].

Partidul conservator-democrat este atacat de adversari pentru filosemitism, acuză respinsă de fruntașii săi, iar presa îi argumentează politica națională a partidului. C. Rădulescu-Motru este ținta unor articole injurioase, și le vom discuta separat. Acum reținem frământarea istoricului A.D. Xenopol, din scrisoarea trimisă din Paris la 27 decembrie 1908 lui A.A. Bădărău, față de curentul naționalist ce se prefigura în Partidul conservator-democrat: „Eu dacă-ți spun toate acestea, ți le spun în interesul tău și în acel al partidului conservator-democrat, care nu poate prinde rădăcini adânci, mai ales în tineret, cât timp va apăsa asupra lui bănuiala că e jidovit. (...) Ia seama că un curent naționalist se desemnează în tot partidul și acest curent cu sau fără drept, este îndreptat contra jidanilor. Oamenii politici trebuie, de cele mai multe ori, să se ia după curente, chiar atunci când vreau să li dea altă direcție. Eu nu sunt antisemit în sensul naționaliștilor, și înțeleg să nu combat pe jidani prin manifestarea simțimântului negativ al urii, ci prin munca și concurența economică. Nu e mai puțin adevărat că găsesc că jidanii trebuie combătuți căci sunt un element periculos vieții noastre ca popor și ca stat, și de această părere sunt și liberalii și carpiștii, fără a mai pomeni de naționaliști. Nu știu dacă e bine ca conservatorii-democrați să se dea pe față ca sprijinitori ai jidanilor. Ești mai experient în politică decât mine. Tu judecă și socotește. Mie însă personal nu-mi convine deloc direcția pe care „Opinia" o reprezintă în presa românească"[97]. Istoricul atrăgea atenția din 1908 asupra dificultăților Partidului conservator-democrat în problema națională și ea este una din cauzele ce nu face posibilă o unire a conservatorilor cu conservatorii democrați[98].

C. Rădulescu-Motru a dus multe bătălii publicistice pe tema naționalismului, despre care vom discuta în altă parte. Aici să reținem discuția despre naționalism în lupta sa politică dusă cu ministrul S. Haret. În „România viitoare", revistă condusă de un fruntaș al Partidului conservator-democrat, Al. Bădărău, C. Rădulescu-Motru publică articolul *Falsificarea conștiinței naționale* în care acuză politica lui Haret de naționalism: „În dezvoltarea sufletească a unui

popor oricât s-ar dori alungarea trecutului, acesta vine la loc și ține sub stăpânirea sa viitorul. (...) Eu îmi iau curajul să arat căptușala hainei celei mai pompoase pe care o îmbracă la zi de sărbătoare, – haina naționalismului". Ce se înțelege prin naționalism?: „îndepărtarea concurenței de la muncă și subordonarea intereselor generale la interesele câtorva. (...) Toți, câți ne-au prădat și ne-au silnicit țara, erau naționaliști fiindcă toți veneau în numele unui drept de exclusivitate". Boierii și fanarioții au subordonat interesele generale intereselor lor: „Vechea carte de boierie – în baza căreia se putea face orice în Țara Românească se chiamă acum «a fi naționalist». Ești naționalist, atunci ai dreptul să te dispensezi de orice muncă serioasă căci ai talismanul făcător de minuni!". Această falsificare a conștiinței naționale a fost încurajată de Spiru Haret. Acesta a introdus în școală politica personală, deși toate ideile lui sunt împrumutate și cu toate acestea el și-ar fi asumat naționalismul: „tot ce lucrează dânsul este național, tot ce lucrează adversarii săi este trădare de neam. (...) Am scăpat de boieri și de ciocoii fanarioți, dar n-am scăpat încă de deprinderile lor. (...) Naționalism-haretism. Ce falsificare grosolană! Ce ecuație absurdă!"[99].

În vara anului 1910 participă la congresul învățătorilor la Constanța, iar presa ostilă lui nu pierde ocazia de a percepe prezența sa ca fruntaș al Partidului conservator-democrat: „a dovedit că n-are absolut nici o idee despre împrejurările în care se mișcă astăzi școala rurală și nici o părere îndreptățită cu privire la îndrumare", dar „făcând și pe agentul tachismului, în convorbiri particulare cu învățătorii"[100]. La congresul învățătorilor de la Constanța, C. Rădulescu-Motru a asistat contemplativ aproape la toate ședințele publice. I se deformeză voit caracterizarea făcută de el învățătorilor din mediul rural: „flămânzii apostoli de la sate"[101], reamintindu-i-se de o altă afirmație a sa din *Știință și energie* că învățătorii nu ar fi decât niște apostoli ai falsei științe, pentru a se conchide: „Nu de dragul «apostolilor falselor științe» a venit d. C. Rădulescu-Motru la congres, ci de dragul, de dorul voturilor lor"[102]. I se concede prezența lui în rândul învățătorilor ca profesor universitar: „Totuși d. C. Rădulescu-Motru poate veni în mijlocul nostru oricând numai ca

reprezentant al științei, ca profesor universitar, spre a ne cunoaște mai bine, ca să n-o scrântească și altă dată, contrazicându-se".

Urmărirea evoluției relațiilor din interiorul unui partid ne dă indicii clare despre modul cum se stabilesc raporturile între conducerea acelui partid și membrii săi. Până în anul 1911 ziarul „Ordinea", oficiosul Partidul conservator-democrat, publica liste destul de lungi cu personalitățile prezente la diverse manifestări ale partidului. Începând cu anul 1911 nu mai sunt menționați participanții și ca atare nici C. Rădulescu-Motru ci numai vorbitorii[103].

C. Rădulescu-Motru, fruntaș al Partidului conservator-democrat se înscrie în cursa electorală pentru alegerile din februarie 1911 la Colegiul I Cameră în județul Mehedinți. Deși a fost rugat de Ioniță Igiroșanu, prefect de Mehedinți să primească a figura pe listele sale, asigurându-l de aproape unanimitatea voturilor filosoful a preferat să lupte cinstit pe lista partidului său făcându-și singur campania electorală. A fost votat de 182 de alegători din Colegiu I de Cameră și de 196 alegători din Colegiu III de Senat, dar a căzut cu câteva voturi la Colegiu I de Cameră și cu un singur vot la Colegiu II de Senat. Din primul tur a fost ales Teodor Costescu, prietenul lui. Și alți intelectuali au avut eșecuri în alegerile din 1911. La Colegiul III Cameră Ilfov M. Dragomirescu a luat doar 8 voturi. A. D. Xenopol pierde la alegeri pentru Colegiul universitar la Iași, unde câștigă rectorul G. Bogdan. Iată cât de greu pătrundeau intelectualii în structurile puterii. Vocația lor de profesor și gânditor nu este o certitudine în reușita politică. Sunt alte calități care primează în alegerile făcute de electorat.

În Cuvântul său către alegătorii săi din Mehedinți după alegeri le spune că a preferat să lupte cinstit pe lista partidului lui, și să piardă decât să accepte să fie ales aproape unanim prin manevre ale administrației: „Așa căzut, mă socotesc totuși mai în drept să mă numesc alesul D-voastră, decât dacă aș fi avut o unanimitate de voturi silnicite de Administrație"[104], și-i asigură: „Veți găsi de azi înainte, domnule alegător, un adversar ireductibil al tuturor acelora cari vor mai voi să practice falsificarea și violentarea voinței alegătorilor". Voturile date îl determină să-și impună datoria de a se devota binelui public: „să lupt fără preget pentru a face cu neputință revenirea

tristelor zile pe cari le-am trăit împreună în alegerile trecute"[105]. Desfășurarea alegerilor l-a condus la o concluzie amară: „Cetățeanul român nu are încă o administrație imparțială, ci administrația lui este un instrument în mâna celor de la guvernare"[106].

Partidul național-democrat al lui Iorga s-a înscris în cursa electorală cu un program, în diferență de liberali, de conservatori, „de tachiști, care-și zic fără nici un înțeles, printr-o îndoită înșelare: conservatori și democrați, prin faptul: 1. Că n-au țară de împărțit cu jidanii; 2. Că n-au țară de stors pentru tovarășii lor; 3. Că nu înțeleg ca la cârmuirea unei țări să ia parte alții decât oamenii cu totul curați; 4. Că n-au decât ideile lor, în care cred, și nu ideile tuturora, în care să nu creadă"[107]. Și critică, normal, conferința lui C. Rădulescu-Motru *Partidele de ordine și partidele revoluționare* ținută la Turnu-Severin.

O dată instalat guvernul conservator, C. Rădulescu-Motru face un diagnostic și prevede că mai mult de un an-doi guvernul nu poate dăinui[108]. Pe de altă parte, subliniază conduita electorală a populației: „Majoritatea românilor votează sub influența amenințărilor și a fricii. Cine are administrația are cu el biciul – și cu aceasta are și încrederea cetățenilor"[109]. Nu poate să nu remarce eșecul Partidului național-democrat al lui Iorga și A. C. Cuza, cu care a polemizat de aproape un an și jumătate .

Eșecul său în alegeri îi prilejuiește numeroase reflecții despre politică. Articolele sale sunt combative și cu mult nerv, iar stilul este mult mai alert. O analiză a vieții politice îi dezvăluie consecințele negative ale existenței doar a două partide în România: „Simetria este bună în multe, dar când este impusă aspirațiunilor unui popor ea este totuna cu negarea oricărui ideal"[110].

Se referă la mesajul tronului apreciat ca vag, cu rezervă directă la programul junimist a lui P. P. Carp: „Bănuiesc că acest mesaj regal atât de aplaudat de noii membri ai parlamentului, și prin urmare atât de corespunzător psihologiei junimismului este opera d-lui T. Maiorescu". Face o caracterizare a junimiștilor – oamenii formulelor. În toate cazurile când interesele lor sunt în joc ei nu procedează franc ci pun întotdeauna înainte o formulă. Prima lor grijă este să primești fără discuție o premisă, care le convine și apoi dovedirea concluziei o lasă pe seama oricui: „Cedează-i formula, în rest el se referă la

judecata omului obiectiv". Așa s-a întâmplat și cu formula acordului între Țară și Tron. În loc să se discute despre ingerințele electorale și calitatea celor aleși se pune problema: „Ce s-ar fi întâmplat dacă guvernul Carp nu reușea în alegeri...Dl. Carp avea o înaltă misiune de îndeplinit. Cu orice preț el trebuie să reușească; căci numai așa se restabilea acordul între Țară și Tron"[111].

Revine curând la chestiunea monarhiei și constată că după 50 de ani „se fac alegeri pentru parlament...cu bani și intimidări". Pornind de la această observație se întreabă: „La ce a servit dar întronarea dinastiei străine? Evident că întru ce privește schimbarea moravurilor politice la aproape nimic.Tehnica politicii noastre a rămas aceeași". Dinastia a făcut din România o țară dezvoltată economic și militar. M.S. Regele Carol I „dar este foarte indiferent pentru politica internă. Sbuciumările sufletești ale claselor noastre sociale cu tendințele și idealurile lor, au fost pentru El revoluțiuni într-un pahar cu apă. Dacă nu le-a disprețuit în tot cazul nu le-a dat vreo atențiune. A fost mulțumit când aceste sbuciumări interne n-au avut ecou în străinătate". Ce pot face intelectualii în asemenea condiții? 1. Să se resemneze „să fim buni clienți politici", citându-l pe P. Missir. Dă ca exemplu pe Titu Maiorescu: jumătate din viața sa a fost în țară, cealaltă jumătate voiajând în străinătate; 2. Calea lui Take Ionescu – trezirea conștiinței alegătorilor pentru ca ea să ne dea o opinie publică. Guvernele să fie nu numai pentru țară ci să vie și prin țară. „Pentru un intelectual sufletește mai tânăr și care n-a cunoscut încă plăcerile rafinate ale grădinii lui Epicur, bineînțeles că această cale este mai ademenitoare. Dar ea este și foarte riscată. Îndemnurile lui Take Ionescu pentru a fi traduse în fapte cer nu numai multă muncă, aceasta ar fi încă puțin, dar cer și multă pricepere"[112].

În efortul de descifrare a înțelesurilor vieții politice constată poziția subalternă și clientelară a intelectualilor, deși fără intelectuali nu s-ar fi făcut marile mișcări sociale moderne: revoluția franceză și revoluția din Rusia „și fără ei nu ar fi acea ce este socialismul german". De ce în România, deși partidele politice apelează la intelectuali, aceștia nu încep opera de regenerare politică la care-i îndeamnă Take Ionescu: „Fiindcă această operă de regenerare ei au încercat-o în mai multe rânduri și din toate aceste încercări intelectualii au ieșit micșorați.

Calea pe care ei sunt invitați să apuce nu mai oferă farmecul noutății; ei știu bine ce-i așteaptă la sfârșit. (...) În mai puțin de un secol, intelectualii români au experimentat rolul lor în toate chipurile; niciodată însă n-au ajuns la un rezultat durabil și onorabil. La 1848 s-au alăturat de boiernașii revoluționari și de boierii plini de iluzii. Ce a rezultat? Partidul liberal de astăzi. Au fost alături de reacțiunea junimistă începută la Iași. Ce a rezultat? Partidul conservator-democrat de astăzi. Au încercat să ridice proletariatul la conștiința socialismului marxist. Cu ce s-au ales? Cu o dezertare în grup de la masa celor flămânzi la masa celor sătui. (...) „La ce ne-ar duce o nouă încercare? La același rezultat, desigur. Intelectualii nu au astăzi nici un rost în politica Țării Românești: iată adevărul cu care trebuie să ne obișnuim. (...) Celor din clasa stăpânitoare nu le trebuiesc principii pentru a guverna, ci le este mai de nevoie bunăvoința M.S. Regelui. (...) Politica țării noastre este lipsită, cu un cuvânt, de autonomie. Un capriciu al Suveranului sau un eveniment politic extern trag mai mult în cumpănă și pot aduce mai ușor schimbări de guvern decât propaganda cea mai activă pentru vreun principiu al politicii naționale. Grija principală a politicianului iscusit nu este de a dezvolta până la ultimele sale consecințe o idee pusă la ordinea zilei, ci este grija de a ghici ce place Suveranului sau prietenilor Suveranilor.(...) Adevărații conducători politici n-au nevoie de cooperarea intelectualului decât pentru a întreține agitațiunile factice de opoziție sau pentru a-și da lor un lustru personal. (...) Numai schimbând condițiunile politicii – sustrăgând-o pe aceasta de sub epitropia personalității, – numai atunci cooperarea intelectualilor la viața de partid va putea deveni rodnică. Numai pe terenul principiilor se poate vorbi de continuitate și de regenerare. Este dar, pentru intelectuali, o datorie mai principală decât oricare alta, datoria de a face o *bună politică*, înainte de a face o politică de partid. El este dator să se asigure că prin munca sa se întărește un principiu și numai un om. Pentru schimbarea condițiilor care determină politica azi – lărgirea cadrelor în care această politică se face. Lozinca de luptă a intelectualului român trebuie să fie deocamdată: chemarea tuturor românilor la viața politică. Intelectualii, așadar, dacă vor să contribuie la formarea unei opiniuni publice adevărate, nu pot alege

o bază mai solidă pentru această opinie publică decât memoria mulțimii". Și pledează pentru dialog cu mulțimea „pentru că mulțimea, odată convinsă, are o memorie mai durabilă decât o au partidele restrânse"[113].

Statutul de om politic începe să-l eclipseze pe cel de filosof și director al unei prestigioase reviste. Adversarii politici aruncă în opinia publică zvonul despre trecerea lui la liberali. Dezminte imediat, conștient de dezastrul ce l-ar putea trăi. Reamintește de primul articol cu care s-a deschis revista sa la apariție unde prevenea că „Noua Revistă Română" va încerca să facă o politică imparțială[114]: „Această prevenire însă, – curios – n-au înțeles-o decât prietenii mei politici, o probă mai mare că lângă ei mi-era locul". În timpul campaniei electorale din ianuarie 1911 a publicat un articol defavorabil cartelului dintre conservator-democrați și liberali[115], dovedind că între Partidul conservator-democrat și Partidul Național Liberal nu sunt multe puncte de convergență. A doua zi ziarul liberal „Voința Națională" l-a făcut transfug, iar prefectul de Mehedinți, Igiroșanu i-a afișat articolul pe toate zidurile orașului Severin. În numărul din 11 octombrie 1911 „Voința Națională" scria: „Dl. C. R. Motru, care într-o vreme a voit să se facă liberal, dar în loc de a da cererea la club, sprijinită de doi membri mai vechi a crezut că poate trata de la putere la putere și pune condiții".

Deși an electoral în anul 1911 C. Rădulescu-Motru nu a luat cuvântul la nici o întrunire a Partidului conservator-democrat din Capitală.

În schimb ia cuvântul la diverse reuniuni culturale. Duminică 20 noiembrie 1911 a avut loc în sala restaurantului Iordache din București un banchet oferit de colaboratorii „României viitoare" în onoarea lui Alexandru Bădărău, directorul revistei. Au luat parte profesorii universitari C. Rădulescu-Motru, Mihail Dragomirescu, Toma Ionescu. „România viitoare" a fost înființată la propunerea lui Take Ionescu. C. Rădulescu-Motru a toastat pentru membrii Partidului conservator-democrat.

Continuă să polemizeze cu Spiru Haret, pornind de la un articol al acestuia despre activitatea extrașcolară din „Revista generală a învățământului, pentru a conchide: „Dl. Haret a văzut mizeria satelor

noastre cam (...) din pragul cârciumii satului". Recunoaște că S. Haret este printre puținii guvernanți care au văzut mizeria profundă a satelor, dar nu ar fi militat pentru un mod de educație: „Acela care va vorbi astfel și va îndupleca pe învățător la munca cea nouă, va face din acesta un adevărat regenerator al neamului. Această vorbă n-a spus-o însă dl. Haret, gândul său a fost să salveze doctrina liberalismului, care nu vede fericirea omenească decât în cucerirea drepturilor politice[116]. Aici C. Rădulescu-Motru nu mai este analistul obiectiv pentru că în orice afirmație a unui adversar vede un interes politic. Se observă accentul politic al articolelor sale și încercarea de a lovi adversarul. Acum vorbește tot mai mult omul politic față de omul de știință. Că este așa o confirmă o însemnare din revista sa privind sărbătorirea lui Haret la Congresul învățătorilor de la Târgoviște, succesul lui Haret fiind explicat prin bucuria liberalilor față de lipsa oricărei politici în învățământ a ministrului conservator C. Arion[117].

A participat la sărbătorirea unui an de existență a revistei „România viitoare" alături de Al. Bădărău, Take Ionescu, I. Otescu, M. Dragomirescu[118]. În toastul lui Marin Stroescu s-a spus că dintre cei puțini pe care-i preocupă ziua de mâine și înțeleg viața altfel „este fără îndoială, dl. C. Rădulescu-Motru. El și-a ales partea cea mai grea și frumoasă: cunoașterea sufletului și îndrumarea lui pe calea sănătoasă pentru întărirea patriei. (...) Între cei care ne-au dat sprijinul moral cel mai larg, merită locul de onoare d. Rădulescu-Motru". Primul articol din nr. 1 al „României Viitoare" a fost al filosofului. C. Rădulescu-Motru îi răspunde și-i mulțumește lui Stroescu pentru măgulitoarele cuvinte, subliniind că într-o democrație matură noblețea se înlocuiește cu vocația. Omul care va urma vocația sa este omul din elita democrației. A scris un articol pentru numărul de sfârșit de an 1911 al revistei[119].

Scrutând viața politică românească face o legătură între sindicalismul revoluționar și boieri: „În Țara Românească ambiția boierească a fost obârșia tuturor revoluțiilor"[120].

3. O nouă dispută politică în universitate: legea Arion

Ministrul conservator al Instrucțiunii publice, C.C. Arion a trimis la cele două universități proiectul legii învățământului superior. Acest proiect a trezit reacții puternice. C. Rădulescu-Motru s-a implicat în acțiunea de protest pentru respingerea inițiativei ministrului conservator.

Pe 24 februarie 1912 C. Rădulescu-Motru înaintează o cerere către Rectorul Universității București de a convoca Consiliul universitar în scop de a discuta proiectul de lege pentru reorganizarea universităților, precizând: „Deși s-a discutat de către fiecare facultate găsesc că este necesar a fi discutat între toți profesorii universitari"[121]. Alături de el au semnat I. Bogdan, P.P. Negulescu, Ovid Densusianu, D. Evolceanu.

Consiliul universitar a ales în 27 februarie 1912, pe baza propunerilor lui Mihail Dragomirescu, o comisie – alcătuită din E. Pangrati, Tanoviceanu, dr. Istrati, dr. Toma Ionescu, I. Bogdan, dr. C. Anghelescu, I. Bianu și C. Rădulescu-Motru, – cu sarcina de redactare a unui memoriu asupra proiectului de lege pentru reorganizarea universităților care prevedea crearea de noi catedre fără ca universitatea să le fi cerut[122]. C. Rădulescu-Motru a susținut că în chestiune este art. 117 din proiectul de lege și protestează împotriva păstrării lui[123].

Pentru că situația în universitate se inflama ministrul C.C. Arion transmite o adresă către Rector pentru a explica ce s-a urmărit cu proiectul de lege pentru reorganizarea universităților, anume: 1. Întărirea și lărgirea autonomiei fiecărei universități de a-și recomanda profesorii, cei de la Iași nu vor recomanda pe profesorii de la București și invers; 2. Îndrumarea către științele aplicate. Studenții vor fi obligați a-și alege unul sau cel mult două cursuri de știință aplicată; 3.Organizarea laboratoarelor, seminariilor, a conferințelor. Nu trebuie să existe catedră fără laborator, clinică sau seminar; 4. Cursuri comune pentru studenții de la facultăți diferite, ele fiind introduse prima dată de C. Dissescu, în proiectul de lege din 1907, dar neacceptate; 5. Admiterea audiențelor la cursuri universitare cu

posibilitatea de a se da certificate care nu dau drepturi ca diplomele de stat; 6. Posibilitatea funcționării doctoratelor[124].

Pe 2 martie 1912, Colegiul universitar a citit raportul Comisiei, din care făcea parte C. Rădulescu-Motru, și a votat moțiunea cu 2 puncte: 1. Anularea art. 117 din lege prin care se încerca a se introduce în mod excepțional pentru un timp limitat anumite persoane în facultate; 2. scoaterea din lege a tuturor catedrelor propuse pentru doctorat în drept care nu fuseseră cerute de facultățile respective[125].

În ședința din 8 martie 1912 a Consiliului universitar s-a discutat propunerea a 15 profesori adoptată în ziua de 5 martie 1912 cu privire la proiectul de lege Arion. Se trimite o adresă ministrului, scrisă de C. Rădulescu-Motru, în care după referirea la memoriul profesorilor universitari din 1907, de respingere a proiectului legii prezentate de Dissescu, se arată că o lege asupra universității este un lucru foarte complex și foarte delicat: „Câtă prudență și după câte discuții serioase între specialiști se poate stabili un proiect de lege în acest domeniu! Având în vedere că sunt în imposibilitate de a discuta, a propune modificări și a alege între modificările propuse într-un timp scurt, Consiliul universitar roagă respectuos pe d. Ministru să amâne prezentarea și discutarea în Parlament a proiectului de lege pentru reorganizarea universităților, așa cum s-a propus în consiliile universitare din 7 martie corent, rămânând ca universitățile să procedeze în detaliu și imediat la discuția acestui proiect de lege"[126].

C. Rădulescu-Motru afirma că fiecare articol din lege ar putea să poarte în loc de număr de ordine un nume de persoană, mai mult sau mai puțin cunoscută, vizând pe cei ce voiau să intre ca profesori în universitate fără a mai obține acordul acesteia[127].

Protestul nu a rămas între zidurile universității. După adoptarea legii învățământului superior la 17 martie 1912 în Cameră, s-a organizat de către partidele din opoziție un miting la sala Dacia în 18 martie 1912. Au luat cuvântul Take Ionescu, C. Rădulescu-Motru, M. Berlescu, M. Antonescu, V. Gh. Morțun și I. I. C. Brătianu. C. Rădulescu-Motru critică politica în învățământ și proiectul de lege al lui C.C. Arion care a pus în conflict ambele universități, fără a uita să menționeze că P.P. Carp imită glumele și gesturile lui Bismarck și se cramponează de putere: „omul acesta suferă de «surditate

morală» nu mai are urmă de prestigiu. De ce toate acestea? Din ură şi invidie contra unui singur om, face totul, numai să nu vie Take Ionescu. (...) Noi nu mai respectăm acest guvern care nu mai are nici brazi nici stejari". Cuvântul lui a fost foarte bine primit de presă caracterizat „substanţialul discurs al dlui Rădulescu-Motru", şi se menţionează că oratorul a fost viu aclamat[128].

Scrie, nici nu se putea altfel, un articol despre noul proiect de lege, apreciat pentru punerea la dispoziţia universităţii a altor mijloace de progres decât cele din vechea lege dar ea „înlesneşte practicarea hatârului"[129] şi cu aceasta aduce o ştirbire a prestigiului universităţii.

În pofida protestelor şi nemulţumirilor Legea învăţământului superior este adoptată la 24 martie 1912.

La 28 martie 1912 este instalat guvernul condus de Titu Maiorescu. Fiind plecat din ţară C. Rădulescu-Motru transmite din Roma la 7/20 aprilie 1912, un articol cu prilejul constituirii guvernului Maiorescu. Desenează un portret al noului prim-ministru, remarcând lipsa originii sale de nobleţe, adică el nu se trage din împăraţii Bizanţului, nu este boier de viţă din Fanar: „Un om din popor care fără să moştenească nume şi avere, s-a impus prin munca sa, care deşi chemat la situaţiuni înalte, n-a neglijat să-şi facă datoriile legate de profesiunea sa"[130].

Partizani din cele două partide conservatoare cred că o dată cu revenirea la guvern a lui Titu Maiorescu, om mult mai maleabil în raporturile politice decât P.P. Carp, s-ar putea ajunge la o fuziune. Directorul „Noii Reviste Române" respinge categoric ideea despre concentrarea partidelor conservatoare[131].

În schimb cu ironie anunţă că T. Maiorescu poate pleca în concediu. Până în septembrie este linişte: „Deocamdată, toate sunt cum nu se poate mai bine fiindcă d. Maiorescu rămâne peste vară prim-Ministru"[132]. Intuiţie sau pur şi simplu a spus-o din întâmplare? Cel puţin în Universitatea Bucureşti în vara anului 1912 nu a fost deloc linişte, din cauza unor manevre politicianiste ale lui C.C. Arion, ad-interim la Ministerul Instrucţiunii Publice.

4. Alegerea rectorului, prilej de gâlceavă politică

După plecarea lui C. Dimitrescu-Iaşi din funcţia de Rector, înnobilată de el cu mare prestigiu şi profesionalism, conducerea universităţii Bucureşti cunoaşte, pentru câţiva ani, momente de criză managerială. În 5 ianuarie 1911 este ales rector E. Pangrati, care stă doar câteva luni, fiind numit în funcţii ministeriale.

I. Bogdan a fost numit Rector pe ziua de 1 iunie în locul lui E. Pangrati[133]. Decan al facultăţii de filosofie şi litere a fost confirmat I. Bianu. Numirea lui I. Bogdan a trezit reacţii foarte puternice în rândul unor profesori.

Care era atmosfera în ziua alegerii rectorului? Una solemnă şi presărată cu multe restricţii În acea dată era permisă intrarea în universitate numai a profesorilor alegători, iar în sala de votare nu puteau asista decât candidaţii, delegaţii şi alegătorii asistenţi care posedă o carte eliberată de Primul Preşedinte al Tribunalului Ilfov. În acea zi erau suspendate cursurile, conferinţele, lucrările de seminar şi de laborator. După încheierea alegerilor se încheia un proces verbal, care apoi era transmis la Ministerul de Interne[134].

Revenind la contestarea noului rector, totul a pornit de la o scrisoare publicată de C.G. Dissescu în „Acţiunea", ziar al unuia dintre fraţii lui Take Ionescu, în care se relata modul cum a fost ales rector I. Bogdan: acesta ar fi fost înainte de alegere la I.I.C. Brătianu pentru a-l convinge ca profesorii liberali să-l voteze. Într-o scrisoare publicată în „Epoca", 29 mai 1912, I. Bogdan explică de ce a acceptat funcţia de rector. Când E. Pangrati a demisionat ca rector, i-a predat lui cancelaria universităţii, în calitate de cel mai vechi decan şi prorector şi l-a sfătuit să candideze pe 29 aprilie 1912. La fel l-au sfătuit C. Dimitrescu-Iaşi şi ceilalţi colegi de facultate în afară de unul singur. Profesorul liberal S. Mândrescu a propus la funcţia de rector pe Toma Ionescu, I. Bogdan şi C.I. Istrati, iar C.G. Dissescu pe C. Dimitrescu-Iaşi, Toma Ionescu şi I. Bogdan. Lista lui S. Mândrescu a fost votată şi înaintată la minister.

S-a aflat că Ion Bogdan a fost numit rector de Minister, încheind cu E. Pangrati, fostul rector, o convenţie ce consemna trecerea lui la conservatori, ceea ce era fals, deoarece el este membru al Partidului

conservator din anul 1901. În aceste circumstanțe C.G. Dissescu demisionează din funcția de decan al Facultății de Drept, motivând că I. Bogdan ar fi insultat profesorii de la drept[135], iar Thoma Ionescu își dă demisia din funcția de decan al Facultății de Medicină, cei doi fiind membri marcanți ai Partidului conservator-democrat. În schimb, C. Rădulescu-Motru și Mihail Dragomirescu, colegi ai proaspătului rector nu se împotrivesc, ci îl susțin până la un moment dat, motivându-și public opțiunea. De pildă, C. Rădulescu-Motru, solicitat de oficiosul Partidului conservator-democrat, să explice solidaritatea lui cu rectorul ales, afirmă: „Suntem un grup de profesori care dorim ca sub nici un cuvânt să nu se confunde interesele universitare cu interesele politice de partid". Acest grup crede că I. Bogdan nu trebuie să demisioneze și a sperat că va atrage de partea sa majoritatea Senatului universitar, dar majoritatea s-a pronunțat împotriva lui Bogdan. Recunoaște că ministrul a aplicat strict legea care cere ca rectorul să administreze Universitatea cu concursul Senatului universitar. El susține că rectorul trebuia să înainteze odată cu adresa pentru demiterea majorității Senatului universitar și demisia sa proprie lăsând pe ministru să aleagă de partea cui e dreptatea[136]. C. Rădulescu-Motru a dat un interviu în ziarul liberal, despre demiterea rectorului I. Bogdan, subliniind că ministerul a aplicat strict legea care cere ca rectorul să conducă universitatea cu concursul Senatului universitar[137].

Mihail Dragomirescu explică de ce el și alți profesori, inclusiv C. Rădulescu-Motru, au subscris o moțiune ce s-a publicat, prin care se cerea rămânerea lui I. Bogdan ca rector. Alegerea lui Bogdan a dat naștere la un fapt politic, în legătură nu cu partidele politice, ci cu viața însăși a universității. Majoritatea profesorilor au fost indignați de modul în care s-a ales și s-a confirmat I. Bogdan. Acest fapt intern din viața universității a devenit de domeniu public. 3 decani din 5 au demisionat, iar al patrulea s-a arătat solidar. Ceea ce nemulțumește acest grup este publicarea moțiunii de către I. Bogdan, fără consimțământul semnatarilor. În această moțiune ei îl îndemnau pe Bogdan să demisioneze la timp și grupul urma să-i facă o manifestare de simpatie, deci era vorba de un simplu act de curtoazie

colegială. Or, I. Bogdan a folosit acest document ca apărare publică. El a făcut un abuz de prietenie[138].

Omenește este de înțeles profesorul I. Bogdan, una din figurile de primă mărime ale universității românești, după atâția ani de conducere a unei facultăți își dorea să fie Rector, însă a fost atras într-o cursă politicianistă și nu a ținut seama de simpatiile și relațiile dintre ministrul Arion și Dissescu. Acesta din urmă a adus ca argument autonomia Senatului universitar, principiu pentru care I. Bogdan a pledat continuu, dar, crede Dissescu, a fost încălcat prin alegerea sa ca rector[139]. Presa timpului aduce și o altă versiune, ce ar avea legătură cu Titu Maiorescu – primul-ministru al guvernului. După primirea de către Maiorescu în octombrie 1909 a adresei de pensionare de la S. Haret, în Comitetul Executiv al Partidului conservator, al cărui membru era I. Bogdan, i s-a cerut acestuia declanșarea unei greve universitare sub pretextul că adresa trimisă lui Maiorescu nu este valabilă. Decanul Facultății de Filosofie și litere din București s-a opus la asumarea acestei inițiative numai pentru că un funcționar din minister a redactat greșit adresa către Titu Maiorescu[140]. Și a plătit, chiar față de prietenii săi. Cu siguranță C. Rădulescu-Motru, susținător al său, a fost profund mâhnit de manevra la care a fost atras competentul om de școală, I. Bogdan, care va fi până la sfârșitul vieții decan al Facultății de Filosofie și Litere, poate cea mai grea de condus din toată universitatea, din cauza personalităților accentuate ale profesorilor de aici.

De altfel C. Rădulescu-Motru crede în continuare că I. Bogdan a fost victima unor mașinațiuni politice și a unei legi precare: „Nu este un secret pentru nimeni că la universitate se face politică și încă politică proastă" spune filosoful. Nu este bine ca opinia politică a celui ce candidează ca rector să aibă un rol exclusiv, dar nici să nu aibă nici un rol nu se poate. Vinovat este ministrul Instrucțiunii pentru că a făcut un târg cu decretul de Rector[141]. Este convins că „Revocarea rectorului Bogdan este un precedent trist, înlesnit de o lege rea"[142].

I. Bogdan a fost revocat din funcția de Rector pe 28 iunie 1912[143], și imediat a demisionat din Partidul conservator. În august 1912 I. Bianu își dă demisia din funcția de decan. În aceași lună își dau

demisia din Senatul universitar C. Dimitrescu-Iași și I. Athanasiu, I. Bogdan revine ca decan al Facultății de Filosofie și Litere. Dr. Thoma Ionescu a fost numit rector pe 3 ani[144].

Toate aceste mișcări în lumea universitară bucureșteană aveau loc în timpul unui guvern condus de un fost ministru al instrucțiunii și fost profesor la Universitatea București – Titu Maiorescu.

C. Rădulescu-Motru continuă scrutarea vieții politice românești, vorbind despre cele două fețe ale partidului boieresc: asanator de moravuri și imoral[145] sau despre zvonul că Partidul conservator ar recomanda prin fruntașii săi pe șeful liberalilor să formeze un nou guvern[146].

Vorbind despre noul guvern de coaliție T. Maiorescu-Take Ionescu instalat la 14 octombrie 1912, ține să scoată în evidență calitățile șefului partidului său: „În viața politică reală, Partidul conservator-democrat (și în special, șeful acestuia) se afirmă cu rol determinant, dacă nu chiar preponderant"[147]. Adaugă meritul lui T. Maiorescu de a se fi ridicat deasupra intereselor de partid, acceptând coaliția cu Take Ionescu. Și constată cum este alcătuită structura noului guvern – trei reprezentanți ai marii proprietăți și un profesor din partea conservatorilor, iar din partea Partidului conservator-democrat – patru eminenți avocați.

Ca profesor dar și ca om politic C. Rădulescu-Motru este prezent împreună cu I. Kalinderu, C.I. Istrati, C.C. Arion, S. Haret în zilele de 14, 15 și 16 septembrie la Congresul institutorilor și institutoarelor de la București [148].

5. C. Rădulescu-Motru, deputat

Din 14 octombrie 1912 Partidul conservator-democrat intră la guvernare cu Take Ionescu ministru de interne. În intervalul 8-16 noiembrie 1912 s-au organizat alegeri pentru Cameră și Senat[149].

C. Rădulescu-Motru se înscrie în cursa electorală în județul Mehedinți. Ca manifest electoral a trimis alegătorilor din Colegiul I Cameră, județul Mehedinți, următoarea scrisoare: „Partidul conservator și Partidul conservator-democrat în dușmănie, până ieri, și-au dat mâna pentru a constitui un guvern tare, un guvern în care șeful Partidului conservator-democrat, dl Take Ionescu, este colaborator alături de principalii reprezentanți ai vechiului Partid conservator. Partidul liberal prin I.I.C. Brătianu declară ostilitățile de partid încetate și primește de bună voie rolul de opoziție moderată. Acest nou parlament va fi ales în condiții excepționale. La originea lui va fi un scop suprem: apărarea națiunii noastre. (...) Parlamentul cel nou va fi parlamentul apărării naționale. (...) Nu este astăzi vremea răzbunărilor și a intrigilor, ci a sacrificiilor și datoriei. Niciodată, ca acum, șefii n-au avut mai multă nevoie de devotamentul partizanilor, iar partizanii de patriotismul șefilor. (...) În politica generală a țării sunt un convins partizan al ideii conservatoare, pe care aș dori-o susținută de un Partid conservator unificat sub direcțiunea unui șef luminat și patriot. În politica noastră de județ am ca primă țintă: ridicarea forțelor producătoare ale conjudețenilor mei, prin toate mijloacele pe care statul le pune la dispoziție. Voi considera ca o datorie să fiu alături de toți aceia care muncesc în mod cinstit pentru propășirea județului nostru. C. Rădulescu-Motru, profesor la Universitatea din București, 25 octombrie 1912"[150].

În urma alegerilor este ales, în sfârșit, după atâtea tentative, deputat[151]. Alți deputați aleși ai Partidului conservator-democrat au fost C.G. Dissescu, Victor Ionescu (directorul ziarului „Acțiunea"), C. Xeni, V. Cancicov.

Ca proaspăt ales se grăbește să scrie despre noul parlament al cărui membru este: „De multă vreme n-au avut parlamentele noastre importanța pe care va avea-o noul parlament care se deschide la 26 noiembrie... Noul parlament reunește aproape pe toți bărbații politici mai de seamă. (...) În politica internă rămâne ca noul parlament să decidă dacă ideile conservatoare vor fi reprezentate pe viitor de un Partid conservator unit sau prin două (...) Toată nădejdea ne stă în puterea atavică a patriotismului românesc". El dorește noului parlament „o emancipare desăvârșită de sub tirania vorbelor. (...) Dacă ar fi să judecăm, după cele știute și văzute, multe iluzii n-ar trebui să ne facem asupra activității noului parlament. Personalismul bolnăvicos, în care ne zbatem de la începutul practicării libertății

constituționale, este intrat prea adânc în deprinderile noastre politice, pentru ca el să dispară dintr-o dată"[152].

La 29 noiembrie 1912 C. Rădulescu-Motru începe activitatea parlamentară ca raportor al aleșilor din județele Roman, Mehedinți, Gorj și Putna de verificare a titlurilor deputaților aleși în județele Buzău, Iași, Dorohoi și Vlașca. A fost ales vicepreședinte al Secțiunei VI, președinte fiind I. Miclescu.

În ședința din 12 decembrie 1912 C. Rădulescu-Motru înaintează o petiție și o interpelare pentru ministrul Instrucțiunii Publice și Cultelor. Petiția vine din partea directorilor de școli particulare[153].

Am arătat deja că filosoful are un interes deosebit față de învățământul particular, pornind și de la experiența sa din frecventarea Institutului Arnold din Craiova. În anii 1912-1913, el publică articole, în special despre învățământul particular. Filosoful crede că orice organizare a școlii trebuie să se întemeieze pe știință: „Dacă propunerea și legea sunt aprobate de știința educațiunii atunci ele ajută de la sine și autonomia școlii"[154], pe care o concepe ca o dimensiune a democrației: „Monopolul statului în materie de învățământ este o tactică de luptă și nimic mai mult; el n-are nimic comun cu idealul democrației[155].

Ajuns deputat a elaborat un proiect de lege a învățământului particular. Pentru a convinge opinia publică de oportunitatea proiectului său de lege expune într-un articol starea învățământului pornind de la constatarea discrepanței dintre cadrul legislativ și starea reală a școlii. Aceasta stă bine „pe hârtie, adică după legi și regulamente" dar „în practică însă foarte rău". Una din explicații stă în incompetența corpului profesoral confirmată și de scăderea interesului pentru pregătire în seminariile pedagogice: „Ei bine, am curajul să spun, noi profesorii și autoritatea școlară în primul rând, suntem principalii culpabili față de școală și față de țară. Noi, profesorii, ne batem joc de acea ce ar trebui să fie mândria profesiunii noastre; ne batem joc de știința educațiunii (...) noi ne arătăm că suntem funcționari rutinari ai statului român, dar nu apostoli ai culturii românești". Școlii îi lipsește motivația științifică pentru munca școlară. Seminariile pedagogice sunt prin strâmta lor organizare, o adevărată calamitate, căci ele nu susțin, ci discreditează știința pedagogiei. Ideea

este că numai interesul științific înnobilează și face plăcută munca profesorului[156].

În interpelarea lui C. Rădulescu-Motru în ședința Camerei de luni 28 ianuarie 1913 prezintă motivele ce l-au determinat să gândească un proiect de lege asupra învățământului particular: „Acest proiect nu este produsul unei inspirațiuni de moment – căci în politică eu nu am obiceiul să fac ieșiri de originalitate literară – ci proiectul de față este produsul unei îndelungate meditațiuni asupra materiei care se legiferează. Am fost educat într-o școală particulară până la 16 ani; am avut prilejul să cunosc organizarea învățământului din Elveția, Germania, Italia și Norvegia; am studiat organizațiunea acestui învățământ în țara noastră, în calitate de inspector general, acum câțiva ani – într-un cuvânt am avut și tragere de inimă pentru a cunoaște învățământul particular"[157]. Învățământul este liber dacă îndeplinește două condiții: 1. De a dovedi autorității școlare competența corpului său didactic; 2. De a se supune unui control sever în tot ce privește eliberarea de diplome, care dau dreptul la ocuparea de funcții în instituțiile statului.

În argumentarea privind nevoia de a lua în dezbatere o lege a învățământului particular, C. Rădulescu-Motru prezintă contextul mai larg al învățământului românesc confruntat în anul 1913 cu implicarea țării în războiul balcanic, subliniind că toate sacrificiile se fac pentru armată. Din sală este apostrofat: „Armata întâi", iar C. Rădulescu-Motru replică: „Armata întâi, dar armata nu se susține decât printr-o bună gospodărire pe terenul economic și printr-o bună organizare școlară". După acest preambul, solicită să i se pună la dispoziție o statistică a elevilor care frecventează școala particulară și alte domenii. C. G. Dissescu, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii apreciază observațiile și ideile din interpelare și-l roagă s-o studieze împreună în vacanță.

C. Rădulescu-Motru solicită Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice să vină cu o lege a învățământului particular, cerere justificată de incapacitatea învățământului public de a cuprinde un număr mare de elevi: 30% din elevii școlilor secundare sunt la școlile particulare. În școlile statului în loc să fie 40-50 elevi într-o clasă sunt 70-80 elevi. Încurajarea inițiativei particulare ar fi o cale de înlăturare a unor

dificultăți din învățământ. Pentru a preîntâmpina obiecții de la deputații preocupați de starea oștirii, revine de multe ori la ideea că propunerea lui nu afectează armata. Argumentează necesitatea învățământului particular prin considerații despre educație și cu o prezentare documentată a istoriei școlilor particulare în Franța, accentuând că mentalitatea noastră e mentalitatea franceză pentru că mulți români și-au făcut studiile acolo. Atrage atenția că el discută despre acest proiect ca un conservator care crede că ordinea în stat se menține dacă sunt lăsați indivizii să aleagă cariera care corespunde însușirilor lor. A elaborat un proiect de lege a învățământului particular „pentru că am avut multă tragere de inimă pentru învățământul particular și m-am ocupat de el"[158]. Inițiatorul legii previne obiecția că ar fi dat o prea mare libertate învățământului particular și propune ca școlile particulare să depună suma bugetară fixată la Casa Școalelor, iar din acest fond statul să plătească profesorii asigurându-le o independență față de directori. Principiul urmărit trebuie să fie libertatea deplină a învățământului, adică oricine simte în el vocația ca să facă educație să aibă acest drept. O altă propunere vizează controlul statului pentru a autoriza persoanele care predau. Nu oricine poate deschide o școală, spune răspicat C. Rădulescu-Motru, mai ales că se poate specula ușor tendința tinerilor de a avea o diplomă și nu o pregătire pentru viață. În loc de a da diplome care să dea drept la funcții, C. Rădulescu-Motru sugerează să se producă o varietate în pregătirea profesională a copiilor și să se acorde un loc mai mare școlilor care pregătesc pentru profesii practice. Autorul proiectului este de părere că numai Consiliul superior de educație națională poate avea controlul și rolul de a face propuneri de modificări în regulamentele și legile școlare – inclusiv în ce privește învățământul particular. O altă instituție vizată este seminarul pedagogic universitar și cere transformarea lui în institut pedagogic dotat cu un laborator de pedagogie experimentală. Pentru a crea o egalitate reală între cele două tipuri de învățământ prevede în proiectul său de lege dreptul de reducere a serviciului militar pentru elevii de la școlile particulare așa cum îl au cei de la școlile de stat.

Reacția la interpelarea lui C. Rădulescu-Motru a venit prompt din partea deputatului liberal Șt. C. Ioan, care critică propunerea lui C.

Rădulescu-Motru ca învățământul să fie liber și pledează ca statul să îndrume tot învățământul. Pe de altă parte, îi reproșează că, pe cale de interpelare, a venit cu un nou proiect de lege. Proiectul de lege se aduce prin Mesaj regal, dacă e făcut de un ministru sau din inițiativă parlamentară și apoi urmează toată filiera Regulamentului, perorează liberalul. Apoi, oratorul înfățișează starea proastă a învățământului particular. Elevii de aici sunt total nepregătiți. Nu se aplică orarul oficial și nu funcționează profesori aprobați de minister.

În schimb, deputatul C. Meissner îl felicită pe C. Rădulescu-Motru și evidențiază oportunitatea unei legi pentru învățământul particular. În același timp, vorbitorul remarcă lipsa unor măsuri pentru educația națională din proiectul de lege al lui C. Rădulescu-Motru. În privința libertății de acțiune a învățământului Meissner nu este de acord cu inițiatorul proiectului. Acest principiu al libertății „parcă nu s-ar potrivi cu dorințele noastre actuale. Să iasă lege și să avem un învățământ particular bine controlat și serios în care să nu se mai facă afaceri scârboase"[159].

Fostul ministru al Instrucțiunii Publice, C.C. Arion îi atrage atenția autorului proiectului de lege că în materie de învățământ nu e bună nici doctrina liberală nici cea conservatoare, în școală trebuie să fie mai ales o doctrină pedagogică. Observația oratorului a fost generată de ideea lui C. Rădulescu-Motru, afirmată în interpelare, despre începutul culturii naționale în revoluția de la 1848. Cultura română nu dăinuie numai de la 1848, continuă Arion. Clasa boierească de altădată a contribuit la cultura națională: „Este o nedreptate să spuneți că cultura începe numai de la 1848. Transformarea socială modernă și culturală a României este datorată marii generații de la 1848. Dar și liberalii și conservatorii au rădăcini în acel trecut"[160].

C.G. Dissescu, ministrul Cultelor și Instrucțiunii publice, exprimă recunoștința pentru interpelarea lui C. Rădulescu-Motru, amintind că sunt 7 proiecte de legi pentru învățământul particular. Ministerul se pronunță pentru respectarea libertății învățământului în interes național. „Cât timp școala particulară își îndeplinește datoriile sale eu îi respect libertatea", afirmă demnitarul. El consideră necesară o lege cu privire la reorganizarea întregului învățământ.

C. Rădulescu-Motru ia cuvântul, în încheierea dezbaterilor, și se arată mulțumit de răspunsul ministrului și, la invitația acestuia depune proiectul de lege semnat de 12 deputați conform Regulamentului. Deși Regulamentul cere să comunice sursa fondurilor necesare, nu o menționează fiindcă legea nu aduce statului deficit ci profit de cel puțin 500.000 lei. Din cauza evenimentelor legate de războiul balcanic, dar și a unui anumit dezinteres din partea propriului partid, proiectul de lege a învățământului particular inițiat de C. Rădulescu-Motru nu a fost discutat în parlament.

Să urmărim activitatea deputatului C. Rădulescu-Motru, debutant în acest nou status social. El a făcut parte din Comitetul delegaților pe secțiuni sub conducerea lui C.C. Arion, care a discutat proiectul de lege pentru modificarea art. 121 din legea învățământului secundar și superior. Modificarea privea trecerea catedrelor de chimie analitică și de analiză a alimentelor și băuturilor la facultatea de medicină de la facultatea de științe – Universitatea București.

Ca raportor, C. Rădulescu-Motru prezintă raportul și proiectul de lege de a prevede în bugetul anual al Comunei T. Severin și al județului Mehedinți, timp de 25-30 ani, sumele necesare pentru amortizarea capitalului de 600.000 lei cu care s-a constituit Societatea anonimă pe acțiuni a Teatrului orașului Severin, în vederea construirii unui local de teatru și a unei biblioteci publice. După dezbateri proiectul de lege a fost votat[161].

C. Meissner depune un proiect de lege din inițiativă parlamentară în care se propune ca definitivă catedra de istoria artelor de la facultatea de litere București, semnat și de C. Rădulescu-Motru. Filosoful nostru a fost președintele Comitetului delegaților pentru proiectul de lege votat de Senat, relativ la înființarea în București a Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale[162].

C. Rădulescu-Motru a făcut parte din Comisia bugetară, unde ia cuvântul pentru observații pe marginea raportului lui G.A. Scorțescu făcut în numele Comisiei. Filosoful constată că este nedreaptă acuzația din raport că salariile sunt împărțite nedrept la direcția CFR: inginerii și funcționarii iau totul, iar restul are salarii derizorii. În discuția din Comisie nu a existat o contradicție cu direcția CFR „este chiar imprudent că s-a făcut un asemenea raport"[163], spune el. G.A. Scorțescu îi răspunde că la Comisie el nu a vorbit, fiind prezent la ședință doar în ultima zi. Este clar că C. Rădulescu-Motru a făcut, la solicitarea partidului său, observațiile pe seama raportului Comisiei de buget.

Desemnat raportor, C. Rădulescu-Motru dă citire raportului și proiectului de buget al cheltuielilor Ministerului Instrucțiunii și Cultelor, al administrației Casei Școalelor și Casei bisericii pe exercițiul 1913-1914. Precizează că dorința Comisiei a fost să aducă mai multe îmbunătățiri la învățământul de toate gradele, dar nu s-a putut face mai mult în limita creditelor acordate. Prin acest proiect s-a suprimat o parte din daunele care trebuie plătite profesorilor de la școlile alipite de seminarul pedagogic.

În ședința din 30 aprilie 1913 a Camerei, C. Rădulescu-Motru împreună cu alți deputați depune un amendament la proiectul de lege pentru școlile de menajere prin care se instituie controlul statului asupra acestor școli în eliberarea diplomelor.

C. Rădulescu-Motru a lipsit de la dezbateri, fără motivare, în ședințele din 13, 14, 15 mai 1913.

C. Rădulescu-Motru a făcut parte din Comitetul delegaților de secțiuni pentru proiectul de lege de instituire a Consiliului superior al industriei casnice, a fost membru în Comitetul delegaților ce a discutat proiectul de lege pentru înființarea unei catedre de chimie oftalmologică la facultatea de medicină din Iași[164], semnează un amendament, împreună cu alți deputați, pentru înființarea unui institut de fiziologie și morfologie la Universitatea din București.

C. Rădulescu-Motru a fost membru în comitetul delegaților de secțiuni care a cercetat proiectul de lege de schimbare a titulaturii catedrei de studii bizantine la facultatea de litere și filosofie în catedra de filosofie greacă medie și modernă. Proiectul a fost admis cu modificări, titulatura fiind „catedra de istoria civilizațiunii bizantino-române"[165].

Ca membru în Comitetul delegaților de secțiuni a luat în cercetare pe 22 decembrie 1913, proiectul de lege pentru completarea unor părți din legea învățământului profesional din 1901[166].

C. Rădulescu-Motru a semnat pentru depunerea proiectului de lege pentru înființarea a 4 școli normale de învățători[167], și o propunere

prin care se cere o anchetă parlamentară în chestiunea exploatării pădurilor țărănești din Vrancea[168].

În rezumat, activitatea parlamentară a filosofului este destul de modestă. În afara faptului de a nu fi reușit să treacă prin parlament proiectul de lege a învățământului particular, este de adăugat lipsa sa în dezbaterile parlamentare, confirmându-se astfel timiditatea sa de a vorbi public.

6. Meditația asupra politicii practice și eșecurile electorale

Cât timp a fost în parlament n-a încetat să examineze în scris, în propria revistă sau în alte publicații, situația politică, activitatea parlamentului, raporturile între partide, acțiunile guvernului. România fiind implicată în războiul balcanic, filosoful salută orice act ce sprijină țara, cum este de pildă pactul politic: „Acordul partidelor a însemnat de astă dată „patriotismul partidelor" și este considerat ca „un fapt de mare importanță; el este începutul unei perioade noi în istoria politică a țării"[169]. Meritul acestei victorii naționale revine în primul rând lui I.I.C Brătianu: „Atitudinea sa a fost o frumoasă lecțiune de asanare a politicii", un gest de eleganță venit de la un adversar politic față de liderul liberal. La fel procedează și cu N. Iorga, oponentul său de câțiva ani, față de o intervenție a acestuia în forul legislativ. C. Rădulescu-Motru crede că, în obținerea unanimității în parlament în legătură cu politica guvernului în Balcani, mare parte din merit revine lui N. Iorga, care în ședința din 16 ianuarie 1913, a găsit o formulă fericită – Parlamentul solidarității naționale: „Acest parlament, ieșit din cele mai libere alegeri din câte au fost în Țara Românească, trăiește într-o atmosferă sufletească așa de sănătoasă, că în sânul său intrigile și micile combinațiuni de culise nu prind". La acea ședință s-a dat un vot de o foarte mare importanță politică și s-a produs colaborarea dintre cele două partide conservatoare. Parlamentul a votat pentru problemele fundamentale ale țării în contextul războiului balcanic[170]. În aceeași linie, Guvernul Maiorescu este numit guvernul de colaborare[171].

Un trend al analizelor sale politice îl reprezintă comportamentul politicianului român, impregnat de subiectivism și orgoliu: „Ultimele evenimente ne învață că în politica țării noastre s-au comis greșeli, care toate s-ar fi putut evita dacă românul n-ar suferi de boala personalismului…Noi avem prea mulți oameni mari sau care se cred mari. Această boală a personalismului este o boală specifică a popoarelor care nu sunt nici cu desăvârșire inculte, dar nici cu adevărat culte". „Suntem la vârsta de mijloc: între gregarism și conștiința deplină în criza personalismului exagerat". Această amară observație este prilejuită de discuțiile anarhice despre atitudinea guvernului Maiorescu privind conflictul balcanic. De aceea, politica noastră externă n-are continuitate: „Ea nu este produsul reflexiunii, ci al izbucnirilor violente". În guvernul Maiorescu sunt oameni maturi, dar nu știu cum să procedeze pentru că se tem de izbucnirile colegilor. Fiecare își dă părerea în legătură cu granița care se oferă Dobrogei[172]. În același context, subliniază că politica Țării Românești se bazează aproape exclusiv pe sentimentul prieteniei: „Să ajutăm pe oamenii politici ca să se libereze de sub lanțurile prieteniei, ori de câte ori este nevoie ca să servească țara în contra prietenilor"[173].

Partidul conservator cunoaște o criză de conducere iar lui Motru nu-i putea scăpa prilejul de a vorbi despre ea[174]. I-a scris lui P.P. Carp cerându-i să explice gestul de retragere de la șefia partidului conservator. P. P.Carp a răspuns „pentru public nu am alte motive decât cele arătate în demisiunea mea"[175]. În iunie 1913 P.P. Carp, acorda un interviu ziarului „Adevărul", în care își exprima scepticismul față de viața noastră politică, pe care o caracteriza ca fiind coruptă și propunea ca remediu, pentru înlăturarea acestui flagel, revoluția. Motru scrie despre ideea fruntașului conservator: „Dl P.P. Carp, amintind de revoluție ca mijloc euforic de trezire, a fost mai mult un post-romantic decât un bărbat de Stat. Revoluțiile sunt câteodată mijloace de trezire și de însănătoșire morală, dar și de cele mai multe ori ele sunt mijloace de tiranie și de degenerare. Un bărbat de Stat nu trebuie să conteze pe revoluții, dar nici să-și închidă ochii asupra probabilității lor. Căci revoluțiile nu sunt ca procesele dintre oameni, care încep numai când există reclamații; revoluțiile

izbucnesc înainte chiar ca reclamanții să termine cu adunarea pieselor din dosar".

După demisia lui P.P.Carp, Maiorescu era presat să ia șefia Partidului conservator. C. Rădulescu-Motru nu crede că fostul lui profesor o va accepta deoarece știe să se retragă la vreme: „Roluri de împrumut nu le va juca dânsul, cu toate că, în aparență, are aerul că nu știe să refuze. În tot cazul, d. Maiorescu este pus la o grea încercare"[176]. De unde se vede buna cunoaștere de către elev a psihologiei magistrului său.

După un moment al unității între oamenii politici din timpul războiului balcanic, s-au reluat certurile dintre ei: „Avem prea mulți oameni mari, de acea nu se poate ridica omul, care este în adevăr mare"[177].

Intuind mișcările politice ale lui Titu Maiorescu, C. Rădulescu-Motru se grăbește să anunțe că guvernul Maiorescu-Take Ionescu se poate retrage: „el și-a îndeplinit datoria"[178], apărând interesele cele mari ale neamului într-un moment greu al istoriei noastre.

Atent la atitudinile liberalilor nu-i scapă manifestările mai potolite ale partidului liberal privind reforma agrară[179]. Și pentru că am amintit de liberali, să ne oprim puțin asupra unui articol al său despre cei doi Brătieni: tatăl și fiul. „Despre Brătianu tatăl afirmă că este creatorul burgheziei liberale. El a trecut privilegiile politice din mâinile unei minorități boierești fără vlagă, în mâinile unei alte minorități cu mai multă vlagă dar și cu mai multe apetituri: „Aceste apetituri m-au revoltat și, ca idealist filosof ce sunt, am căutat să propag revolta și în sufletele altora". Lucrarea sa *Cultura română și politicianismul* a contribuit într-o oarecare măsură la nepopularitatea lui I. C. Brătianu. Acum C. Rădulescu-Motru este convins că burghezia creată de I. C. Brătianu este o burghezie sui-generis. Crezuse că I. C. Brătianu crease o burghezie artificială dar în fapt el edificase un partid liberal, ca mijloc de luptă împotriva deținătorilor de pământ și privilegii. Astăzi I. I. C. Brătianu prin partidul său „stă gata să dea de bună voie tot ce se cere, și mai mult chiar decât se cere. (...) Avem înaintea noastră un exemplar de sublimă izbăvire morală. Acei cu prea multe apetituri se înnobilează prin renunțare. Este un fapt unic în istorie. Ca filosof

idealist, stau la postul meu să-i observ desfășurarea". C. Rădulescu-Motru este atent la mișcările Partidului liberal și-l contrapune Partidului conservator pentru că el urmărește cum se consolidează burghezia, ca o clasă a progresului, el însuși fiind burghez[180]. Filosoful aduce în sprijinul tezei sale argumente istorice, referindu-se la lucrarea lui R. Rosetti, care demonstrează „cât de șubred e dreptul de proprietate în trecut, și atunci partidul liberal, prin introducerea exproprierii în Constituție, nu face decât să revină la tradiția istorică! Și încă să revină foarte timid. Ce zic istoricii la toate acestea?"[181], se întreabă C. Rădulescu-Motru.

Filosoful discută cele două mari reforme – exproprierea și colegiul unic, propuse de liberali, pe care le vor înscrie în constituție, însă „ca premergătoare a regenerării politice a Țării întregi, așteptam să văd o regenerare înlăuntrul partidelor politice. Dar partidele au rămas acea ce au fost și mai înainte. Aceeași negustori de promisiuni și vorbe goale stau în primele rânduri"[182].

La 31 decembrie 1913 guvernul Maiorescu-Take Ionescu se retrage. În ședința din 4 ianuarie 1914 se citește decretul lui Carol I de acceptare a demisiei guvernului T. Maiorescu și numirea în locul lui a lui Ion I.C. Brătianu, „ca prezidentul Consiliului nostru de miniștri". În aceeași ședință Ion I.C. Brătianu citește decretul de dizolvare a adunărilor legiuitoare. Se stabilesc termene pentru alegerea de deputați. Colegiul I – duminică, 2 februarie 1914, colegiul II – marți 4 februarie 1914, Colegiul III – joi 6 februarie 1914.

Convins că ar putea influența activitatea legislativă, C. Rădulescu-Motru participă la alegerile din iarna anului 1914, înscriindu-se în campania pentru Senat. Adresează un cuvânt către alegători, axat pe cele două mari reforme propuse de guvernul liberal, reforme ce ar urma după alegeri să fie adoptate: exproprierea și împărțirea colegiilor. El atrage atenția alegătorilor ca reprezentant al Partidului conservator-democrat că Guvernul liberal proiectează restrângerea dreptului de proprietate prin introducerea dreptului la expropriere și lărgirea dreptului de vot. Subliniază că în această campanie electorală trebuie să spună adevărul: „În politică, mai mult decât oriunde, când este vorba de reforme mari, și așa sunt acelea proiectate de guvernul liberal, este bine să se spună alegătorilor

adevărul – adevărul întreg fiindcă numai astfel se pot împreuna energiile mai multora spre un singur scop și numai astfel putem face posibilă continuarea operei începute. Dacă procedăm la reforme cu intenții îndoielnice și cu planuri ascunse, atunci mai bine să nu le facem deloc, căci cel puțin așa nu îngreunăm opera viitorimei"[183]. Amintește alegătorilor că vor face sacrificii pentru că li se cere să-și micșoreze proprietatea și să-și diminueze din propria putere: „Țara și prosperitatea unui popor se sprijină totdeauna pe sacrificiile făcute de fiecare cetățean în parte". Cele două reforme „pot face și bine și rău după cum sunt înțelese și aplicate în practică". Guvernul liberal nu a explicat opiniei publice cum va aplica cele două reforme, dar filosoful cere o evaluare lucidă a acestor importante acțiuni: „A respinge orbește exproprierea fără a pune în cumpănă serviciile pe care ea le poate aduce este o greșeală tot așa de mare ca și acea de a o primi orbește". Dacă cele două reforme vor fi bine gândite și aplicate, ele pot fi pe viitor cele mai bune instrumente ale consolidării noastre ca stat și ca popor. Ce mai cere el? „Bărbați destoinici și patrioți la guvern, iată garanția cea mai bună pe care o puteți avea că reformele vor fi bine aplicate și mai ales că reformele nu vor fi arme îndreptate în contra D-voastră". Transmite alegătorilor ca înainte de a primi reformele să se asigure de primenirea vieții politice: „Dacă alegerile viitoare se vor face ca și majoritatea celor de până acum: cu terorizarea alegătorilor, cu cumpărarea de conștiințe și cu cumpărarea de buletine...atunci mai bine lipsă de asemenea reforme. Fără sănătatea morală a lumei politice, orice reformă este inutilă". C. Rădulescu-Motru îndeamnă alegătorii să solicite celor care propun reformele să facă și ei sacrificii „să renunțe la relele deprinderi ale trecutului și să înceapă o nouă viață politică". La orice alegere, alegătorul să aibă în vedere nu numai culoarea politică ci și însușirile personale, trecutul și activitatea candidatului. Ideile sale se înscriu în linia programului partidului conservator-democrat de acceptare a reformelor propuse de liberali și de revizuire a constituției.

Este ușor de observat caracterul doctrinar, chiar filosofic al cuvântului lui C. Rădulescu-Motru către alegători, prezentându-se mai mult ca un studiu decât ca un mesaj propagandistic clar, cu ținte

foarte precise, cu sloganuri electorale, ca să nu mai vorbim de lungimea lui, păguboasă pentru orice material electoral. Se vede limpede că filosoful îl strivește pe politician, iar rezultatele se vor vedea. Pe deasupra se adaugă precaritatea mijloacelor de campanie electorală, calea lui principală fiind propria revistă cu anunțuri de tipul: „Directorul nostru C. Rădulescu-Motru candidează în alegerile apropiate la Mehedinți, la Colegiul al II-lea de Senat"[184]. Nu-i rămâne decât să ironizeze circularele trimise de miniștri subalternilor din județe, care de fapt nu ar avea nici o importanță reală[185]. Cu siguranță vor avea importanță, pentru că învingător în colegiul său electoral o să fie I.D. Boceanu „omul compromis al guvernului"[186], cu 234 voturi, iar el pierde cu 153 voturi.

Învins, a mai încercat o dată și a candidat la alegerile pentru Senat din mai 1914 la Vaslui, în județul unde era moșia lui Căzănești. Lupta a fost deosebit de strânsă încât îl roagă pe H. Lecca să vină la balotaj, pentru că un singur vot s-ar putea să fie decisiv[187]. A căzut la alegerile de la Vaslui din cauza unor manevre politicianiste, recunoscute chiar de un liberal: „Te-am perdut la alegerile trecute, deși ai fost cea mai superioară, cea mai selectă și cea mai simpatizată candidatură dintre toate cele 7 candidaturi ale județului nostru...te-am perdut grație numai unor neprevăzute și urâte întâmplări: conrupția cea mare a celor mărunți și meschinăria și trădarea celor mai răsăriți. Câtă dreptate ai și ce bine ai văzut anomaliile și contrastele politice din organizația politică de aici!"[188].

Activitatea lui politică după eșecul în alegeri este destul de palidă. Nu-l mai regăsim la mari întruniri politice și nici măcar ca membru activ în cadrul Partidului conservator-democrat. C. Xeni în cartea despre Take Ionescu nici nu-l amintește pe C. Rădulescu-Motru. Aceasta nu înseamnă ruperea oricărei legături cu conservatorii. La reluarea seriei conferințelor Cercului de studii de la Clubul conservator-democrat, sâmbătă 29 martie 1914, deschiderea a făcut-o C. Rădulescu-Motru prin conferința despre proprietate. Vorbitorul accentuează beneficiul reformelor partidului lui I.I.C. Brătianu pentru țară: „Reformele liberale sunt menite să îndrepte destinul neamului nostru, gonind „boieria" și punând în locul ei munca cinstită și producătoare". O singură constatare îl pune pe gânduri, între cei care

votează legile, care au să aducă munca cinstită și producătoare nu sunt mai deloc țărani, ci aceia care nu au știut decât să consume: „Cum vor găsi acești reformatori drumul cel bun pentru alții când ei nu l-au găsit până acum pentru ei ?"[189]. Conferința filosofului nostru este mărturia unei dispute în partidul conservator. Politic, el împreună cu E. Pangrati, P.P. Negulescu, D. Onciul, C. Litzica nu acceptau împotrivirea lui P.P. Carp, Titu Maiorescu și Al. Marghiloman față de cele două reforme ale liberalilor: votul universal și reforma agrară.

Dezămăgit de viața politică practică nu-i rămâne decât să scruteze cu ascuțișul gândirii sale viața politică română, adăugând noi file la sistemul său de filosofie politică. Pentru că orice s-ar spune, C. Rădulescu-Motru a fost întotdeauna un filosof rătăcit printre politicieni. A aspirat să fie om politic, sorții nu i-au surâs, a rămas însă ca unul din ctitorii gândirii politice românești, alături de Kogălniceanu, Eminescu și Aurel C. Popovici.

Până la intrarea României în război, C. Rădulescu-Motru observă atent mișcarea politică autohtonă. Făcând o paralelă între guvernul precedent și guvernul liberal exegetul constată că guvernul Maiorescu-Take Ionescu a fost unul de colaborare. Cei doi uitaseră că sunt șefi de partid și conduceau politica externă a țării ca reprezentanți ai neamului. Guvernul de colaborare era unul transcendental. I. I. C. Brătianu nu-și uită calitatea de șef liberal, la el partidul este înainte de toate[190].

Se referă apoi la discursul lui N. Iorga în Cameră de la care s-ar fi așteptat o mare căldura sufletească în expresie, fiind vorba de reforme pentru țărani. C. Rădulescu-Motru scrie: „Țăranii...nu se vor întreba deloc dacă reformele care le-au dat pământ s-au votat cu căldura sufletească, lor le va fi de ajuns căldura soarelui. Pentru ce am fi noi mai pretențioși decât dânșii ?"[191].

Urmărește atent programul de reforme al liberalilor[192] și modul cum se discută acest program în parlament[193].

Ca urmare a experiențelor trăite în câteva campanii electorale este preocupat de organizarea colegiului unic despre care mai scrisese cu ani în urmă[194]. În 1914 scrie un amplu și foarte documentat studiu despre principiul reprezentării naționale, dreptul de vot al femeilor, votul obligatoriu, votul plural, colegiul pe ocol unic, colegiul pe județ,

orașele și satele, reprezentarea proporțională, reprezentarea minorităților, scrutinul de listă, votul condițional, buletinul de vot, numărătoarea votului adițional, critica sistemului cu vot condițional. Toate sunt argumente de susținere în a recomanda membrilor Constituantei sistemul votului condițional. Studiul a apărut și în broșură[195].

C. Rădulescu-Motru continuă să analizeze politica liberală[196], pentru a demonstra că se confundă politica reală cu realitatea rămânerii unui partid la putere[197].

Urmărește atent și criza din Partidul conservator produsă de chestiunea politicii externe. Nehotărârea arătată de Marghiloman este în tradiția clasei boierești și este bine că s-a produs criza pentru că e un semn de regenerare morală[198].

Realitatea politică îl stimulează să creioneze relația dintre cei mai importanți oameni politici ai momentului critic – războiul mondial[199]. Acceptă politica reală a lui I.I.C. Brătianu, spre deosebire de „naționalismul vaporos" al lui Iorga[200]. Salută fuziunea partidelor conservatoare ca un act de mare însemnătate: „De la el va începe opera de revizuire a conștiinței noastre publice"[201]. El, conservator, publică în 1916 un articol despre liberalul C.A. Rosetti[202].

Filosoful discută despre zvonul schimbării guvernului și crede că este o situație fără ieșire: „Dar un guvern constituit din oameni absolut corecți pare că este o imposibilitate pentru politica românească". Dacă se păstrează guvernul va fi tot așa mare pericol ca și înlocuirea lui: „Încă doi ani de «vagonism» sub ocrotirea lui și vom avea în Țara Românească cea mai abjectă clasă de bogați din câte a cunoscut vreodată istoria. Clasa fanarioților, a cărei influență a fost destul de dezastruoasă, va fi fost încă mai bună decât clasa noilor speculanți. Fanarioții veneau cel puțin cu o tradiție și cu o intelectualitate superioară, pe când speculanții de acum sunt drojdiile Europei întregi sub toate punctele de vedere. Pentru a sătura cu câteva firimituri de afaceri pe devotații săi, guvernul actual tolerează destrăbălarea administrațiunii și târgul conștiințelor"[203]. De aceea sporește numărul celor care doresc războiul, nu în scopul de mărire a neamului, ci pentru curățirea neamului. Acești oameni pregătesc anarhia în țară.

Stilul său în această analiză a stărilor sociale românești din timpul războiului este de mare forță amintind de imprecațiile eminesciene.

C. Rădulescu-Motru argumentează inutilitatea Federației conservatoare după fuziunea celor două partide conservatoare. Rezolvarea chestiunii naționale se face în Partidul conservator și nu deasupra lui. Dacă Partidul conservator e nevrednic de ideea națională atunci să lase altor partide această misiune[204]. În cadrul acelei discuții face referire la M. Dragomirescu care frecventează întrunirile Federației Unioniste: „Ceea ce ne trebuie nouă astăzi sunt oameni cu sentimentul datoriei și cu conștiința răspunderii; de agitatori fără busolă n-am dus niciodată lipsă. Sentimentul datoriei și conștiința răspunderii nu sunt însă pe gustul fiecărui român. (...) Românul este un adevărat artist în a alege mijloacele de a scăpa de constrângere morală", excepțional spus despre demisia morală a românilor. M. Dragomirescu este victima unei iluzii de mărire: „Eu ca «psihosociolog» am datoria să previn pe compatrioții mei de rătăcirea ilusiunilor, și în tot cazul să nu le dau exemplu. Iată de ce nu sunt federalist, ci simplu conservator naționalist"[205].

Filosoful se manifestă ca unul din cei mai activi exegeți în dezbaterea privind războiul mondial: „Este învederat că șovăim sub paravanul neutralității" , fără a se spune motivul real al șovăirii în politica externă. Opinia publică românească are un singur ideal: unitatea națională a tuturor românilor. Războiul actual se face peste sfera idealului nostru național: el este războiul între imperialismul german și imperialismul britanic: „În acest război, idealul național stă în umbră și de acea noi nu știm cu cine să mergem" Unii și alții fac politică internațională pe când noi facem politică exclusiv națională"[206].

C. Rădulescu-Motru se implică în orice acțiune favorabilă poziției României în războiul mondial. Se alătură necondiționat profesorilor Universității București în votarea unei moțiuni prezentate opiniei publice de către rectorul Toma Ionescu: „Profesorii universitari, pătrunși de gravitatea situațiunei, având în vedere interesele românismului cer guvernului și regelui ca să intre în acțiune, și să înfăptuiască întregirea neamului"[207]. Într-o conferință ținută la serata „Analelor",

dată în folosul Crucii roșii franceze, compară somnul diferitelor păsări pe același pom cu somnul în care a căzut România[208].

În octombrie 1915 au loc mari întruniri la care participă mari personalități. C. Rădulescu-Motru a fost la întrunirea de la Turnu Severin împreună cu E. Pangrati, C.I. Istrati, unde a criticat politica guvernului.

Participă la banchetul oferit de Liga pentru unitatea națională a românilor și Sindicatul ziariștilor din București, duminică 11/24 ianuarie 1915. Pe versoul listei cu Meniul servit la acest banchet sunt semnăturile participanților cu urarea „À Mr. Scotus Viator au revoir à Sibiu". Au semnat O.Goga, N. Filipescu, Delavrancea, Take Ionescu, G. Țițeica, G. Murnu, C. Rădulescu-Motru.

Ca dovadă a recunoașterii activității sale publice, în anul 1913, cu prilejul împlinirii vârstei de 45 de ani a fost numit membru al Coroanei României[209] și i s-a acordat medalia Bene Merenti.

După excursul în activitatea politică a lui C. Rădulescu-Motru până în preajma primului război mondial ne punem firesc întrebarea: ce a rămas din toată această zbatere a filosofului, pentru care a fost nu o dată acuzat de oportunism. Într-adevăr, C. Rădulescu-Motru nu a avut succes în politica practică, și cu temperamentul său nici nu avea cum să fie altfel. Nu putem uita că C. Rădulescu-Motru căuta să impună în politică, tocmai pentru că știa bine politicianismul, genul de intelectual onest și competent ce ar gândi un alt mod de face politică – întruchipare a tipului de european într-o țară aflată în curs de modernizare. El se implică în politică și pentru a o cunoaște mai bine din interior, ca să o poată înțelege și explica filosofic.

Note

[1] Cf. Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne.Partidul conservator*, Editura politică, București, 1987, p.228.

[2] C. Rădulescu-Motru către Radu Popescu, 9 martie 1901, B.A.R., *Coresp.*, inv. 230. 697.

[3] Ion Bulei, *op.cit.*, p. 232.

[4] Maiorescu nota: „2/15 octombrie 1901, Ideea lui N. Filipescu de a arăta îndată succesul noului nostru club prin adhesiuni mai importante, eu să aduc profesori de la litere: Bogdan, Onciul, S. Mehedinți; Iorga umbla pe la Cantacuzin", T. Maiorescu, *Jurnal* nr. 22, B.N.R., Fondul de manuscrise, mss. 11 390, f. 125 verso.

[5] „Luni 17/30 decembrie 1901, Ieri duminecă 16/29 decembrie, dejun profesorii politic la mine. Eram cu toţii 12 (invitatul profesor Ovid Densusianu se scuzase că nu poate veni). Decanul Facultăţii de litere, Ion Bogdan, profesorul de la facultatea de Litere D. Onciul, agregaţii de la idem C. Rădulescu-Motru şi S. Mehedinţi, profesorii de la Facultatea de ştiinţe E. Pangrati, L. Mrazek şi D. Voinov, profesorii de istorie la Litere Floru, profesorii M. Dragomirescu şi N. Basilescu (...) din care (afară de Mrazek şi Voinov), toţi ceilalţi s-au înscris în clubul nostru politic. Şi a mai adus Dragomirescu pe C. Litzica, geologul Munteanu-Murgoci şi fostul revizor şcolar Bărsan. Apoi, s-a întors şi Evolceanu", *Ibidem*, f. 149.

[6] *Ibidem*, f. 149 verso.

[7] *Ibidem*, f. 151.

[8] „Marţi 29 ianuarie 1902, Aseară am făcut prima, apoi dimineaţă a doua corectură la articolul lui Mehedinţi contra oratoriei politice (Sache Trăncănescu) ce are să apară în nr. februarie al „Revistei Române" de sub noua redacţie devotată clubului nostru", *Ibidem*, f. 160.

[9] „Joi 24 ianuarie/6 februarie 1902, între 4 şi 6½ ceai la Carp cu profesorii fără C. Rădulescu-Motru, prezent pentru prima oară Ovid Densusianu. „Se citeşte un articol al lui P. Missir pentru „Revista Română" nr.din 1 februarie de când trece asupra clubului nostru: tot pentru atunci un bun şi cu haz articol de Mehedinţi în contra oratoriei politice fără caracter (...) şi un al treilea lung articol „Naţionalismul în politica conservatoare" de P.P. Negulescu..." , *Ibidem*, f. 157-158 verso; „Sâmbătă 26 ianuarie 1902, Aseară am revăzut cu Anicuţa articolul lui Mehedinţi în contra oratoriei politice", *Ibidem*, f. 159 verso.

[10] „Vineri 10/23 mai 1902. Se anunţase la 5 ore examen – conferinţa din logica (dar nu s-a prezentat nimeni) ...Am stat până la 10 ½ la Marghiloman. S-a hotărât ţinerea Congresului Partidului nostru pentru zilele de duminecă 23 şi luni 24 iunie (sărbătoarea Sf. Ioan). Duminecă seara Garden Party cu lampion la Marghiloman. Să vorbească în aceste două zile Carp (...), N. Filipescu, Al. Marghiloman, Delavrancea, Hiott, eu, Mehedinţi, I. Bogdan, Matei Cantacuzino, P.P. Negulescu, Jean Miclescu, poate Lili Florescu", *Ibidem*, f. 189-189 verso.

[11] *Ibidem*, f. 195 verso.

[12] *Ibidem*, f. 197 verso.

[13] *Ibidem*, f. 197 verso -198.

[14] Maiorescu către Iacob Negruzzi, 16/29 iulie 1902, în I. E. Torouţiu, Gh. Cardaş, *Studii şi documente literare*, vol. I, p. 32.

[15] *Congresul Partidului Consevator de la 23-24 iunie 1902*, în „Revista Română Politică şi Literară", vol.I, nr. 11-14, iulie -august 1902, p.322.

[16] „Revista Română Politică şi Literară", vol.I, nr. 11-14, iulie -august 1902, p.344.

[17] C. Rădulescu-Motru către Gisela, 10 iunie 1902, B.A.R., *Coresp.*, inv. 230. 717.

[18] „Joi 21 noiembrie/4 decembrie 1902, De la 9 ¼ la 10 ½ seara prima întrunire politică a lui Carp, toţi profesorii noştri...", *Ibidem*, f. 242.

[19] „Luni 16/29 decembrie 1902, Ieri duminecă de la 4-7 ½ întrunirea „Epocei" la mine P. Carp, N. Filipescu, Laurian, Delavrancea, Caragiale, Lili Florescu, Ranetti, Rădulescu-Motru", *Ibidem*, f. 243.

[20] „Luni 6/19 ianuarie 1903, Azi între 4 şi 6 ½ ore la mine la ceai, profesorii alegători I. Bogdan, Onciul (...), dr. N. Thomescu, Pangrati, Motru, Mehedinţi, Seulescu, J. Negruzzi", în T. Maiorescu, *Jurnal* nr. 23, B.N.R., Fondul de manuscrise, mss. 11 393, f. 3 verso.

[21] „22 noiembrie 1903, Azi la A. G. Florescu acasă (...) de la 5-7 ¼ ceai pentru scriitorii „Epocei" (regulat sâmbăta la el, marţia la Club). Mulţi, N. Filipescu, general Dunca, Many, Olănescu, Guţă Olănescu-Ascanio, Mitică Ranetti, Victor Miclescu, Mehedinţi, Litzica, I.A. Rădulescu, Motru, Evolceanu, Dragomirescu. Nu prea animat. Un anumit burtă verde al lui Ranetti despre noua organizare a „Epocei" se înlătură în amândouă redacţiile prezentate de Ranetti", *Ibidem*, f. 112 verso-113.

[22] *Ibidem*, f. 121 verso-122.

[23] „Sâmbătă 29 noiembrie/12 decembrie 1903, 5-7 ¼ la A. G. Florescu. Ceaiul „Epociţilor". Multă lume. Cetit Motru „Criza liberală", *Ibidem*, f. 114.

[24] T. Maiorescu, *Jurnal* nr. 25 bis, B.N.R, Fondul de manuscrise, mss. 11 375, f. 41.

[25] B.A.R., Arh. C. Rădulescu-Motru, VI, Varia, nr. 70.

[26] Ion Bulei, *op.cit.*, p. 306.

[27] T. Maiorescu, *Jurnal* nr. 27, B.A.R., Fondul de manuscrise, mss. 3661, fila 41.

[28] „Vineri 18/31 ianuarie 1908, Carp la Rege care i-ar fi spus că T. Ionescu va pierde cu ruptura lui din partidul conservator şi că greşeşte că vrea să facă politică externă pe seama sa proprie. În aceaşi zi între 5-6 p.m. la club explicarea lui Carp asupra celor vorbite de el cu Take Ionescu în preziua ruperii. N-au venit la club: Take Ionescu, T. Cămărăşescu, Bădărău, N. Cincu, C.G. Dissescu, B. Păltineanu", *Ibidem*, fila 41- 41 verso. De cealaltă parte, ziarul lui Take Ionescu notează: „În urma întrevederii dintre d-nii Take Ionescu şi P.P. Carp, neputându-se ajunge la nici o înţelegere, partidul conservator va căpăta două organizaţiuni diferite", în „Ordinea", an I, 44, 18 ianuarie 1908, p.I.

[29] „Duminecă 20 ianuarie/2 februarie 1908, Tot azi întrunirea takiştilor cu mult tămbălău se duc la noul lor club tot pe Calea Victoriei vis-à-vis de Jockey Club, în etaj I", Titu Maiorescu, *op.cit.*, fila 42 verso. Şi presa consemnează: „Întreaga democraţie consevatoare va urma cu entuziasm pe d. Take Ionescu", în „Ordinea", an I, nr.45, 19 ianuarie 1908, p.I. Vezi şi Ion Bulei, *op.cit.*, p. 310.

[30] „Ordinea", an I, nr.48, 23 ianuarie 1908.

[31] „Ordinea", an I, nr.46, 20 ianuarie 1908.

[32] Caragiale către M. Dragomirescu, B. A. R., *Coresp.*, inv. S 11(22)/V

[33] „Ordinea", an I, nr.47, 21 ianuarie 1908.

[34] Fapt remarcat cu satisfacție în „Ordinea", I, nr. 54, 31 ianuarie 1908, p.1

[35] „Ordinea", an I, nr. 59, 7 februarie 1908, p. 1.

[36] „Ordinea", an I, nr.49, 24 ianuarie 1908.

[37] C. Rădulescu-Motru, *Mărturisiri*, ed.cit., p. 28-29.

[38] „Ordinea", an I, 51, 27 ianuarie 1908, p.1.

[39] *Ibidem.*

[40] Stanislas Cihoski, *Contra gerontocrației*, în „Ordinea", an I, 52, 28 ianuarie 1908.

[41] Ordinea", an I, nr. 52, 28 ianuarie 1908, p.2.

[42] O. Densusianu, *Ce ne va deosebi de alții*, în „Ordinea", I, nr. 53, 30 ianuarie 1908, p.1.

[43] Idem, *Ce ne va deosebi de alții*, în „Ordinea", I, nr. 55, 2 februarie 1908, p.1. În același număr se publică Dragomir Hurmuzescu, *The right man in the right place*, în care se discută despre Partidul conservator-democrat. G. I. Juvara, *O profesiune de credință*, din care am reținut asertiunea: „De zece zile trăiesc o viață nouă, o viață de sclav liberat!". Și în alte numere sunt publicate articole despre noul partid și liderul său: N. Basilescu, *Partidul conservator-democrat înaintea țării*, în „Ordinea", I, nr. 54, 31 ianuarie 1908; Caragiale, *Take Ionescu* (după Opinia de la Iași), Gh. Panu, *Take Ionescu*, Anghel Demetriescu, *Take Ionescu* (republicat), în „Ordinea", I, nr. 57, 4 februarie 1908, p. 1.

[44] „Ordinea", I, nr. 58, 6 februarie 1908, p.1.

[45] *Ibidem*, p.2.

[46] „Ordinea", I, nr. 64, 12 februarie 1908, p.1-2.

[47] La clubul conservatorilor cuvântul lui C. Rădulescu-Motru nu scapă ironiilor unora dintre foștii săi colegi de partid: „Sâmbătă 16/29 februarie 1908, 5-6ț p.m. la club, animata cetire de articole cu haz al lui C. Krupenski și al lui Ranetti (contra Motru), în T. Maiorescu, *op.cit.*, fila 46.

[48] Supliment gratuit la „Ordinea", 70, 20 februarie 1908.

[49] cf. „Ordinea", an I, nr. 66, 15 februarie 1908. Titu Maiorescu reține orice atac din partea conservator-democraților: „Marți 4/17 martie 1908. Atacurile lui M. Dragomirescu la întrunirea takistă din Galați contra mea. Mie indiferent. Pe alții îi revoltă", în T. Maiorescu, *op.cit.*., fila 50.

[50] „Ordinea", an I, nr. 70, 20 februarie 1908, p.2.

[51] „Ordinea", an I, nr. 82, 5 martie 1908, p. 2. Vezi și *Marea întrunire a Partidului conservator-democrat de la Iași*, în „Acțiunea", VII, nr. 1504, 4 martie 1908, p. 2-3. Se referă la I.L. Caragiale, Take Ionescu, C. Rădulescu-Motru, N. Titulescu, Ilie Bărbulescu, N. Culianu.

[52] Semnificativă rămâne pentru poziția sa din partid ca ideolog preluarea articolelor sale din „Noua Revistă Română" de către ziarul lui Take Ionescu „Ordinea": C. Rădulescu-Motru, *Din originalitățile vieții noastre politice* , în Ordinea", II, nr.419, 6 mai 1909; C. Rădulescu-Motru, *Scriitori monopolizați și finanța literară*, în „Ordinea", II, nr.430, 21 mai 1909; C. Rădulescu-Motru, *Poporanismul politic și democrația conservatoare*, în „Ordinea", II, nr.473, 14 iulie 1909; în „Ordinea", II, nr.474, 15 iulie 1909; în „Ordinea", II, nr.475, 16 iulie 1909; în „Ordinea", II, nr.476, 17 iulie 1909. C. Rădulescu-Motru, *Tirania politicii*, în „Ordinea", II, nr.493, 10 august 1909; C. Rădulescu-Motru, *Criza bisericească*, în „Ordinea" IV, nr.1011, 1 iunie 1911; C. Rădulescu-Motru, *Poeții abstractivi și poeții senzaționali după D. Zamfirescu*, în „Ordinea" IV, nr.1016, 7 iunie 1911; C. Rădulescu-Motru, *Istoria partidelor politice după o scriere recentă*, în „Ordinea" IV, nr.1038, 5 iulie, nr.1039, 6 iulie 1911; C. Rădulescu-Motru, *Politica de resentiment*, în „Ordinea", V, nr.1211, 14 februarie 1912; C. Rădulescu-Motru *Situația politică și dorințele M.S. Regelui* (fragmente), în „Ordinea", V, nr.1274, 1 mai 1912.„Ordinea", II, nr.516, 8 septembrie 1909, prezintă „Noua Revistă Română" nr. 15 și 16. Sunt remarcate cele două articole ale lui C. Rădulescu-Motru-*Poporanismul și democrația conservatoare* și *Profetismul în cultura noastră națională*, care nu au fost relevate de presă.

[53] *Cercul de studii sociale*, în „Ordinea", I, 102, 29 martie 1908, p. 2.

[54] „Ordinea", 146, 28 mai 1908, p.1.

[55] Ziarul săptămânal *Mehedințiul* (31 mai 1908) publica această știre: „ Iubiți cetățeni. Duminică 1 iunie ora 3 p.m. cu trenul fulger sosește în orașul nostru, ilustrul bărbat de stat d-l T. Ionescu, însoțit de mai mulți fruntași al Partidului conservator-democrat. La orele 4 p.m. va avea loc în sala Apollo o mare întrunire publică la care vor lua cuvântul d-nii: Take Ionescu, C.G. Dissescu, Caragiale, N. Xenopol, A. Bădărău, Ov. Densusianu, C. Rădulescu-Motru, Cf. *Scrisori către O. Densusianu*, Editura Minerva, 1979, vol. I, p. 221.

[56] „Ordinea", I, 152, 5 iunie 1908, p.1.

[57] „Ordinea", I, 164, 19 iunie 1908, p.1

[58] „Adevărul", XX, 46 682, 4 aprilie 1908, p.2.

[59] C. Rădulescu-Motru către S. Haret, B.A.R., *Coresp.*, S 6/ DC 11.

[60] I.L. Caragiale, *Opere*, V, p. 221-242.

[61] „Ordinea", I, 169, 25 iunie 1908, p.1.

[62]Sebastian Moruzzi, *Democrația și antisemitismul*, în „Ordinea", I, 196-201, 27 iulie 1908-2 august 1908. Este de amintit și Gh. Ghibănescu, *Rolul etnic al marii proprietăți*, în „Ordinea" 9-10 august 1908, 14 august 1908, 15 august 1908. Același cotidian „Ordinea", II, 332, 16 ianuarie 1909 preia articolul „Chestiunea israelită" din „Acțiunea" în care se vorbește de calomniile adversarilor că Partidul conservator-democrat este vândut evreilor.

[63] „Ordinea", I, 280, 7 noiembrie 1908, p. 1.

[64] „Epoca" , 260, 6 noiembrie, 1908, p.1.

[65] *Democratismul d-lui Nicu Filipescu*, în „Ordinea", I, 279, 6 noiembrie 1908, p.1.

[66] C. Rădulescu-Motru, *Spre democrație*, în „Ordinea", I, 291, 23 noiembrie 1908, p.1.

[67] Idem, *Revendicările democrației române*, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.6, 16 noiembrie 1908, p. 87-90.

[68] T. Maiorescu, *Jurnal* nr. 28, B.A.R., Fondul de manuscrise, mss. 3662, fila 29 verso.

[69] A participat împreună cu toată conducerea Partidului conservator-democrat, la aniversarea ziarului „Acțiunea" condus de Victor Ionescu, fratele mai mic al lui Take Ionescu, Cf. „Ordinea", I, 298, 30 noiembrie 1908. A fost prezent la întrunirea de la sala Eforie unde a vorbit Caragiale, care s-a adresat lui Take Ionescu cu vorbele „ Ilustrul nostru șef", Cf. „Ordinea", I, 310, 16 decembrie 1908.

[70] „Ordinea", II, 350, 10 februarie 1909.

[71] Caragiale a trimis o telegramă de la Berlin: „La mulți ani tot cu izbândă, trăiască partidul, trăiască strălucitul șef Take Ionescu. Devotat Caragiale", în „Ordinea", II, 351, 11 februarie 1909, p.1.

[72] Supliment la „Ordinea", II, 355, 15 februarie 1909.

[73] „Săptămâna", IX, nr.5, 6 februarie 1909, p. 66-67.

[74] C. Rădulescu-Motru, *Din psihologia ziariștilor noștri: mahalagismul*, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.19, 15 februarie 1909, p. 292-293.

[75] „Ordinea", II, 379, 15 martie 1909, p.2.

[76] „Ordinea", II, 439, 2 iunie 1909.

[77] „Ordinea", II, 451, 16 iunie 1909.

[78] C. Rădulescu-Motru, *Direcțiunea spre stânga a partidului conservator-democrat*, în „Noua Revistă Română", vol.VI, nr.24, 18 octombrie 1909, p. 369.

[79] N. Em. Teohari, *Cei trei șefi de partide, Take Ionescu, I.I. Brătianu, P.P. Carp*, în „Noua Revistă Română", vol.VI, nr.24, 18 octombrie 1909, p. 372-377.

[80] C. Rădulescu-Motru, *Ziua de 2 mai*, în „Noua Revistă Română", vol. 8, nr.1, 2 mai 1910, p. 43.

[81] Idem, *Serbarea „Unirii" în mod rațional și socialist*, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.16, 25 ianuarie 1909, p. 244.

[82] C. Rădulescu-Motru, *Din originalitățile vieții noastre politice*, în „Noua Revistă Română", vol.VI, nr.4, 3 mai 1909, p. 52.

[83] M.C. Vlădescu, *Politica și revistele. Rolul și rostul revistelor la mersul politic*, în „Ordinea", II, 583, 1 decembrie 1909, p.1.

[84] *Marea întrunire de la Dacia a Partidului conservator-democrat*, în „Ordinea", II, 566, 10 noiembrie 1909, p. 1-2.

[85] *Agitația în universitate*, în „Ordinea" III, 670, 20 martie 1910, p. 2.

[86] *Agitație în probleme universitare la Iași*, în „Ordinea" III, 671, 21 martie 1910, p. 3.

[87] C. Rădulescu-Motru, *Universitatea contra legii d. Haret*, în „Ordinea" III, 669, 19 martie 1910, p.1.

[88] „Ordinea" III, 673, 24 martie 1910, p. 3.

[89] „Duminecă 21 martie/3 aprilie 1910, Aseară, 10 ½-11 ¼ T. Ionescu la mine acasă. Admit să convocăm împreună pe joi întrunire publică de protestare contra legii lui Haret asupra catedrelor universitare. Vor semna foștii miniștri ai Cultelor (C.C. Arion, Dissescu, Vlădescu, Istrati și eu), el însă nu, fiind șef de partid deoarece și Carp nu semnează. La întrebarea lui despre o conlucrare după căderea guvernului I.I. Brătianu, i-am răspuns ca asta e treaba lui Carp", în T. Maiorescu, *Jurnal* nr. 29, Fondul de manuscrise, mss. 3663, f. 19 verso.

[90] „Miercuri 24 martie/6 aprilie 1910. De la 5-6 ore p.m. Dissescu, dr. Istrati, C.C. Arion, Rădulescu-Motru și Em. Antonescu la mine. Hotărâm ordinea vorbitorilor și textul moțiunii pentru întrunirea publică de mâine", *Ibidem*, f. 20 verso.

[91] *Mitingul de ieri de la Dacia*, în „Ordinea" III, 675, 27 martie 1910, p.1.

[92] „ Apoi cetesc moțiunea copiată în parte după cea liberală cetită tot la „Dacia" de Dim. Sturdza la 11 februarie 1907.Eu însă răgușit tare; dar întrunirea reușită. Bine a vorbit Em. Antonescu, foarte bine C.G. Dissescu", T. Maiorescu, *op.cit.*, f. 20 verso-21. Nimic despre cuvântul lui C. Rădulescu-Motru, pentru Maiorescu sigur a fost neinteresant.

[93] Ovid Densusianu, *Ce trebuie să învingă la universitate*, în „Vieața Nouă", 1 aprilie 1910, p. 63.

[94] T. Maiorescu, *op.cit.*, f. 21 verso-22.

[95] „Ordinea" III, 725, 1 iunie 1910, p.1.

[96] „Ordinea" III, 731, 9 iunie 1910, p.2.

[97] *Scrisoarea lui A.D. Xenopol către Bădărău*, în „Evenimentul", 5 ianuarie 1910 și în „Epoca", 9 ianuarie 1910.

[98] A.D. Xenopol, *Alianța conservatorilor*, în „Noua Revistă Română", vol. 7, nr.24, 4 aprilie 1910, p. 370-371.

[99] Reluat în „Ordinea", 19 noiembrie 1910, p.1.

[100] P. Ștefănescu, *De la Congresul învățătorilor*, în „Neamul Românesc", V, 87, 20 iulie 1910, p. 1382.

[101] C. Rădulescu-Motru, *Un pericol național: apostolii flămânzi de la sate*, în „Revista Asociației învățătorilor", nr. 12, 1910, p. 381-382.

[102] A.N. Vrânceanu, *„De docta guvernantia"*, în „Neamul Românesc", V, 113, 24 septembrie 1910, p.1797.

[103] De pildă „Ordinea" IV, 899, 9 ianuarie 1911, despre întrunirea de la Dacia din 7 ianuarie 1911.

[104] „Ordinea" IV, 939, 18 februarie 1911, p.1.

[105] C. Rădulescu-Motru, *Scrisoare către alegătorii din Mehedinți*, în „Noua Revistă Română", vol. IX, nr.19, 6 martie 1911, p. 361.

[106] Verax, *Rezultatul alegerilor pentru parlament*, în „Noua Revistă Română", vol. IX, nr. 18-27 februarie 1911, p. 345.

[107] *Către alegători*, în „Neamul Românesc", an VI, 3, 14 ianuarie 1911, p. 34.

[108] Verax, *Rezultatul alegerilor pentru Parlament*, în „Noua Revistă Română", vol. IX, nr.18, 27 februarie 1911, p. 345.

[109] C. Rădulescu-Motru, *Naționalismul după alegeri*, în „Noua Revistă Română", vol. IX, nr.18, 27 februarie 1911.

[110] Idem, *Guvernele slabe sunt guverne imorale*, în „Noua Revistă Română", vol. X, nr.22, 9 octombrie 1911, p. 322.

[111] Idem, *Acordul între Țară și Tron*, în „Noua Revistă Română", vol. IX, nr.20, 13 martie 1911, p. 378.

[112] Idem , *Ce mai așteptăm noi de la politică ?* , în „Noua Revistă Română", vol. X, nr.2, 24 aprilie 1911, p. 19.

[113] Idem, *Intelectualii și politica*, în „Noua Revistă Română", vol. X, nr.3, 1 mai 1911, p. 34-35. Articolul nu a fost reluat de ziarul „Ordinea", cum obișnuit proceda cu multe articole ale filosofului, din „Noua Revistă Română". Analiza destul de incisivă a atitudinii exclusiv negative a politicienilor față de intelectuali nu a convenit nici colegilor săi de partid.

[114] Idem, *Tirania politicii*, în „Noua Revistă Română", vol. X, nr.23, 16 octombrie 1911, p. 350.

[115] Idem, *Rațiunea cartelului*, în „Noua Revistă Română", vol. IX, nr.13, 23 ianuarie 1911, p. 266-267.

[116] Idem, *Învățătorii și politica* (reprodus din „România viitoare"), în „Noua Revistă Română", vol. XI, nr.4, 20 noiembrie 1911, p. 52.

[117] „Noua Revistă Română", vol. XI, nr.8, 18 decembrie 1911.

[118] „Ordinea", V, 1179, 1 ianuarie 1912.

[119] „Ordinea", V, 1180, 3 ianuarie 1912, p.1.

[120] C. Rădulescu-Motru, *„România boierilor"*, în „Noua Revistă Română", vol. XI, nr.13, 22 ianuarie 1912, p. 194. Republicat în „Ordinea", V, 1196, 24 ianuarie 1912.

[121] Arhivele Naționale ale României, Direcția Municipiului București, Fond Universitatea București, Rectorat, Dosar 173, 1912, fila 143.

[122] *Ibidem*, fila 137.

[123] *Ibidem*, fila 150.

[124] *Ibidem*, fila 110-111.

[125] „Ordinea", V, 1227, 3 martie 1912, p.3.

[126] Adresa respectuoasă către dl. Ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice în cestiunea proiectului de lege pentru reorganizarea universităților, Arhivele Naționale ale României, Direcția Municipiului București, Fond Universitatea București, Rectorat, Dosar 173, fila 80v.

[127] „Ordinea", V, 1225, 1 martie 1912, p.3.

[128] *Marea întrunire de la Dacia*, în „Viitorul", V, 1478, 20 martie 1912, p.3.

[129] C. Rădulescu-Motru, *Reorganizarea învățământului superior*, în „Noua Revistă Română", vol.XI, nr.18, 26 februarie 1912, p.275, republicat în „Ordinea", V, 1224, 29 februarie 1912; vezi și C. Rădulescu-Motru, *Profesorii universitari și noile reforme*, în „Noua Revistă Română", vol. XI, nr.19, 4 martie 1912, p. 302.

[130] Idem, *Ministerul Maiorescu*, în „Noua Revistă Română", vol. XII, nr.1, 15 aprilie 1912, p. 2.

[131] Idem, *Situația politică și dorințele M.S.Regelui*, în „Noua Revistă Română", vol. XII, nr.3, 29 aprilie 1912, p.33.

[132] Idem, *Situația politică: liniște până în septembrie*, în „Noua Revistă Română", vol. XII, nr.5, 13 mai 1912, p.65.

[133] Prin Decretul Regal numărul 2 952/26 mai, vezi Adresa Ministerului Instrucțiunii Publice numărul 37 040, 1 iunie 1912, în „Anuarul Universității București", 1911-1912, p. 8.

[134] Arhivele Naționale ale României, Direcția Municipiului București, Fond Universitatea București, Rectorat, Dosar 173, fila 365.

[135] *Un nou scandal în Universitatea București*, în „Ordinea", V, 1295, 30 mai 1912.

[136] *Interviu cu dl. C. Rădulescu-Motru*, în „Ordinea", V, 1320, 28 iunie 1912, p.3.

[137] *De vorbă cu d. Rădulescu-Motru*, în „Viitorul", V, 1575, 28 iunie 1912, p.1.

[138] *O scrisoare a d-lui M.Dragomirescu*, în „Ordinea", V, 1331, 12 iulie 1912, p.3.

[139] Fruntașul conservator-democrat afirmă că în numele aceluiași principiu al autonomiei universitare a renunțat la legea sa din 1907: „eu m-am supus și după ce legea a fost votată de Cameră, am retras-o", *Interviu cu C. Dissescu*, în „Viitorul", V, 1574, 27 iunie 1912, p.1.

[140] Alex. Mavrodin, *Cauzele neînțelegerilor dintre d-nii Bogdan, Maiorescu și Arion*, în „Viitorul", V, 1573, 26 iunie 1912, p.1.

[141] C. Rădulescu-Motru, *Politica la universitate*, în „Noua Revistă Română", vol. XII, nr.7, 27 mai 1912, p. 97.

[142] C. Rădulescu-Motru, *Revocarea rectorului Universității București*, în „Noua Revistă Română", vol. XII, nr.12, 1 iulie 1912.

[143] Decret Regal numărul 3278/ 1912; Adresa numărul 45. 246, 28 iunie 1912 a Ministerului Instrucțiunii Publice.

[144] Prin Decret Regal numărul 4648/1912.

[145] C. Rădulescu-Motru, *Morala în politică*, în „Noua Revistă Română", vol. XII, nr.16, 2 septembrie 1912, p. 232.

[146] Idem, *Situația politică internă*, în „Noua Revistă Română", vol. XII, nr.19, 23 septembrie 1912, p. 277.

[147] Idem, *Schimbarea de guvern*, în „Noua Revistă Română", vol. XII, nr.23, 21 octombrie 1912, p. 341.

[148] cf. „Noua Revistă Română", vol. XII, nr.19, 23 septembrie 1912.

[149] Ion Bulei, *op.cit.*, p.253.

[150] C. Rădulescu-Motru, *Parlamentul apărării naționale, Scrisoare către alegătorii din Colegiul I de Cameră, jud. Mehedinți*, în „Noua Revistă Română", vol. XII, nr.24, 28 octombrie 1912, p. 357.

[151] „Directorul nostru C. Rădulescu-Motru a fost ales deputat al Colegiului I de Mehedinți", în „Noua Revistă Română", rubrica *Memento*, vol. XIII, nr.3, 18 noiembrie 1912.

[152] A.C.C., *Noul Parlament*, în „Noua Revistă Română", vol. XIII, nr.4, 25 noiembrie 1912.

[153] „Monitorul Oficial", Dezbateri Adunarea Deputaților, Ședința de joi, 29 noiembrie 1912, p. 35.

[154] C. Rădulescu-Motru, *Autonomia școalei*, în „Noua Revistă Română", vol. XIII, nr.7, 16 decembrie 1912, p. 100.

[155] Idem, *Statul și școala*, în „Noua Revistă Română", vol. XIII, nr.12, 20 ianurie 1913, p. 173.

[156] C. Rădulescu-Motru, *Ce lipsește școalei*, în „Minerva", 6 februarie 1913, reluat în „Noua Revistă Română" vol. XIII, nr. 15, 10 februarie 1913, p. 217.

[157] C. Rădulescu-Motru, *Organizarea învățământului particular*, în „Noua Revistă Română", vol. XIII, nr.13, 27 ianuarie 1913, p. 186-188. Vezi Supliment la acest număr, C. Rădulescu-Motru, *Proiect de Lege a învățământului particular*, p. I-VIII.

[158] *Cuvântul de interpelare al lui C. Rădulescu-Motru*, în „Monitorul Oficial", Dezbateri Adunarea Deputaților, Ședința de lucru, 28 ianuarie 1913, p. 137-142.

[159] „Monitorul Oficial", Dezbateri Adunarea Deputaților, ședința de marți 29 ianuarie 1913, p. 149.

[160] *Ibidem*, p. 152.

[161] „Monitorul Oficial", Dezbateri Adunarea Deputaților, ședința de vineri 15 martie 1913.

[162] „Monitorul Oficial", Dezbateri Adunarea Deputaților, ședința de joi 21 martie 1913, p. 843-844.

[163] „Monitorul Oficial", Dezbateri Adunarea Deputaților, ședința de duminică 31 martie 1913, p. 1016.

[164] „Monitorul Oficial", Dezbateri Adunarea Deputaților 1913, p. 153.

[165] *Ibidem*, p. 287.

[166] *Ibidem*, p. 310.

[167] *Ibidem*, p. 350.

[168] *Ibidem*, p. 380.

[169] C. Rădulescu-Motru, *Acordul partidelor în fața străinătății*, în „Noua Revistă Română", vol. XIII, nr.8-9, 23-30 decembrie 1912, p. 113.

[170] Idem, *Parlamentul solidarității naționale*, în „Noua Revistă Română", vol. XIII, nr.12, 20 ianuarie 1913, p. 153.

[171] Idem, *Curagiul de a fi cuminte*, în „Noua Revistă Română", vol. XIV, nr.2, 28 aprilie 1913, p. 18.

[172] Verax, *Ce ne învață ultimele evenimente*, în „Noua Revistă Română", vol. XIII, nr.11, 13 ianuarie 1913, p. 154.

[173] C. Rădulescu-Motru, *Prietenia în politică*, în „Noua Revistă Română", vol. XIV, nr.7, 2 iunie 1913, p. 100.

[174] Idem, *Criza de șefie din partidul conservator*, în „Noua Revistă Română", vol. XIII, nr.23-24, 7-14 aprilie 1913, p. 345.

[175] „Noua Revistă Română", vol. XIV, nr.8, 9 iunie 1913, p. 128.

[176] C. Rădulescu-Motru, *Șefia d-lui T. Maiorescu*, în „Noua Revistă Română", vol. XIV, nr.21, 10 noiembrie 1913, p. 321.

[177] Verax, *Deschiderea Parlamentului*, în „Noua Revistă Română", vol. XIV, nr.22, 17 noiembrie 1913, p. 337.

[178] C. Rădulescu-Motru, *Un guvern transcendental*, în „Noua Revistă Română", vol. XV, nr.2, 15 decembrie 1913, p. 18.

[179] Verax, *Reformele agrare*, în „Noua Revistă Română", vol. XV, nr.2, 15 decembrie 1913.

[180] C. Rădulescu-Motru, *Brătianu Fiul răzbună pe Brătianu Tatăl*, în „Noua Revistă Română", vol. XV, nr.6, 12 ianuarie 1914, p. 74.

[181] Idem, *Dreptul de proprietate în trecut: ce spun istoricii*, în „Noua Revistă Română", vol. XV, nr.6, 12 ianuarie 1914, p. 74.

[182] Idem, *Reforme noi, moravuri vechi*, în „Noua Revistă Română", vol. XV, nr.7, 19 ianuarie 1914, p. 90.

[183] Idem, *Spre o nouă viață politică. Scrisoare către alegătorii Colegiului al II-lea de Senat din Mehedinți*, în „Noua Revistă Română", vol. XV, nr.8, 26 ianuarie 1914, p. 106-108.

[184] „Noua Revistă Română", vol. XV, nr.8, 26 ianuarie 1914, rubrica *Memento*.

[185] C. Rădulescu-Motru, *O circulară care lipsește*, în „Noua Revistă Română", vol. XV, nr.10, 9 februarie 1914, p. 146.

[186] „Candidatura d-lui Rădulescu-Motru, Eminentul profesor universitar, dl. Rădulescu-Motru, deputat al Mehedințiului, candidează de astăzi la colegiul al II-lea de Senat din Mehedinți. Candidatul guvernului I. Boceanu, om compromis, impus de Ilariu Isvoranu. Toată lumea din Severin este scandalizată de această candidatură. E de prevăzut că mehedințenii îl vor trimite pe C. Rădulescu-Motru, un reprezentant care le va face cinste atât prin onorabilitatea lui cât și prin destoinicia lui, fiind unul din cei mai de seamă învățați ai țării". Se publică un fragment din Cuvântul său către alegători, în „Adevărul", an XXVII, nr. 8769, 10 februarie 1914, p. 1.

[187] C. Rădulescu-Motru către H. Lecca, 28 mai 1914, B.A.R., Arh. C. Rădulescu-Motru, *Coresp.*, S 6/ CDLXXVIII.

[188] V. Q. Sasu către C. Rădulescu-Motru, 3 iunie 1914, B.A.R., *Coresp.*, inv. 230 915.

[189] C. Rădulescu-Motru, *Proprietatea ca „funcție socială"*, în „Noua Revistă Română", vol. XV, nr.18-19, 6 aprilie 1914, 274.

[190] Idem, *Avântul țării...și interesele de partid*, în „Noua Revistă Română", vol. XV, nr.13, 2 martie 1914, p. 194.

[191] Idem, *Intelectualii și reformele*, în „Noua Revistă Română", vol. XV, nr.14, 9 martie 1914, p. 211.

[192] Idem, *Democrația burgheză și noile reforme*, în „Noua Revistă Română", vol. XV, nr. 22, 4 mai 1914, p.330-331.

[193] Idem, *Constituanta*, în „Noua Revistă Română", vol. XVI, nr. 3, 8 iunie 1914, p.34.

[194] *Considerații asupra votului universal în România. Colegiul unic*, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.11, 21 decembrie 1908.

[195] C. Rădulescu-Motru, *Reforma electorală*, în „Noua Revistă Română", vol. XVI, nr. 6, 29 iunie 1914, p.82-83.Idem, *Reforma electorală.Organizarea Colegiului unic*, în „Noua Revistă Română", vol. XVI, nr. 7-8 din 6-13 iulie 1914, p. 98-106.

[196] C. R.-M., *Dreapta liberală sau criza liberală ?*, în „Noua Revistă Română", vol. XVI, nr. 7-8, 6-13 iulie 1914, p.97.

[197] C. Rădulescu-Motru, *Politica reală și politica de sentimente*, în „Noua Revistă Română", vol. XVI, nr. 13, 26 octombrie - 2 noiembrie 1914, p. 177.

[198] Verax, *Criza din Partidul conservator*, în „Noua Revistă Română", vol. XVII, nr 7, 26 aprilie-3 mai 1915.

[199] C. Rădulescu-Motru, *Filipescu - Take Ionescu – Brătianu*, în „Noua Revistă Română", vol. XVII, nr. 9, 24 - 31 mai 1915, p. 106-107.

[200] A.C., *Starea actuală a naționalismului nostru*, în „Noua Revistă Română", vol. XVII, nr. 10, 7 - 14 iunie 1915.

[201] C. Rădulescu-Motru, *Evoluția partidelor politice*, în „Noua Revistă Română", vol. XVIII, nr. 8, 29 mai - 5 iunie 1916, p. 117.

[202] ACC (C. Rădulescu-Motru), *Costache Rosetti*, în „Noua Revistă Română", vol. XVIII, nr. 9, 12 - 19 iunie 1916.

[203] Verax (C. Rădulescu-Motru), *Campania de răsturnare*, în „Noua Revistă Română", vol. XVIII, nr. 10, 26 iunie - 3 iulie 1916, p. 150.

[204] Idem, *Echivocul Federației Unioniste*, în „Noua Revistă Română", vol. XVIII, nr. 11, 10 - 17 iulie 1916, p. 165.

[205] C. R.-M., *În chestia Federației Unioniste*, în „Noua Revistă Română", vol. XVIII, nr. 12, 24 - 31 iulie 1916, p. 181-182.

[206] C. Rădulescu-Motru, *Pentru ce șovăim*, în „Adevărul", an XXVII, nr. 9869, 2 septembrie 1914, p. 1.

[207] *Gestul universității*, în „Adevărul", an XXVII, nr. 9880, 13 septembrie 1914, p. 1.

[208] C. Rădulescu-Motru, *Somnul României. Din amintirile unui călător prin țări depărtate*, în „Adevărul", an XXVII, nr. 9889, 22 septembrie 1914, p. 1.

[209] Prin decretul n.4530, 14 iunie 1913 „este numit membru al Coroanei României în gradul de comandor d C. Rădulescu-Motru deputat, ca urmare a raportului ministrului Afacerilor Streine Titu Maiorescu, semnat Carol"; Brevet n. 1141 30 iulie 1913: „Dorind a da probă de a Noastră bunăvoință Dlui C. Rădulescu-Motru, profesor universitar, pentru scrieri literare Noi îi conferim medalia Bene Merenti, clasa I. Drept care-i dăm acest brevet subscris de Noi și investit cu regescul Nostru sigiliu. Semnat Carol", B.A.R., Arh. C. Rădulescu-Motru, V, Acte 8.

XIII. RELAȚIILE CU TITU MAIORESCU ȘI „JUNIMEA"

1. Sinuozitatea relațiilor dintre Titu Maiorescu și C. Rădulescu-Motru

I-a fost dat lui C. Rădulescu-Motru ca destinul său să fie strâns asociat de personalitatea cea mai influentă a culturii române din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Titu Maiorescu. Profesorul l-a descoperit, întâmplător, la un examen cu o lucrare ce l-a încântat foarte mult. Însă, spre deosebire de toți ceilalți tineri C. Rădulescu-Motru nu se distingea printr-un stil „artistic", spontan, prin vocația literaturii sau a vorbelor bine făcute. Esteticianul Maiorescu nu găsea la el plăcerea scriiturii, așa cum o gusta din lucrările sau din discuțiile cu Mihail Dragomirescu, P.P.Negulescu, I.Al. Rădulescu-Pogoneanu, S.Mehedinți, D. Evolceanu sau T. Antonescu. La prima vedere, interesul mentorului „Junimii" pentru studentul C. Rădulescu pare o ciudățenie, dacă ne gândim că el avusese o experiență similară cu A.D. Xenopol, judecat aspru după un timp, din cauza gândirii sale confuze, în fapt pentru stilul său considerat prea științific. Și totuși Titu Maiorescu nu se încumetă la alegeri de oameni mediocri. Cum arăta lucrarea de seminar a lui C. Rădulescu-Motru nu știm. Așa a fost să fie. Nici Titu Maiorescu nu a notat nimic despre ea. Cu siguranță, Titu Maiorescu a gustat acel text cu satisfacția descoperirii unei noi promisiuni intelectuale și a găsit acolo informație bine selectată, argumentare solidă, gândire teoretică bine făcută. Apoi, la întâlnirile organizate acasă la el[1], C. Rădulescu-Motru a dovedit îndrăzneală și originalitate în intervenții

și multe cunoștințe din studiul propriu, punându-și astfel în relief lecturile sale.

El se bucura de prețuirea lui Titu Maiorescu, nu fără rezerve însă, așa cum credea C. Rădulescu-Motru. Magistrul îl urmărea atent și nota imediat despre conduita lui așa cum face pe 28 ian./9 februarie 1888: „Curios este... Rădulescu (-Motru)"[2]. Când are o bună prestație la întâlnirile de la el, Titu Maiorescu îl remarcă: „Miercuri 31 mai 1889, Sara studenții la mine (cu bere și sandwich). O proastă conferință a lui Chardin asupra religiunii, aprobată numai de prostul Policrat și dezaprobată de ceilalți, și o foarte bună și originală de Rădulescu (-Motru). Mai erau de față G. Ionescu, (Ion) Dianu, Teochari Antonescu, Dragu, Anastăsescu, Robin, Leonte Moldovanu, N. N. Săveanu. Foarte animată sară până la 12 ore"[3].

Bucurându-se de prietenia magistrului, a fost luat de el în călătoria de vacanță din vara anului 1889. Apoi, rămânând la studii în străinătate Titu Maiorescu l-a somat să-i scrie despre tot ce face acolo. Și am reținut, când am examinat această perioadă, cum a corespondat tânărul studios cu Titu Maiorescu, ajungând până la a-i solicita împrumuturi financiare, iar profesorul îl zorea cu terminarea doctoratului pentru a reveni cât mai repede în țară la o catedră ce i-o rezervase deja. Mai mult, gândim noi, Titu Maiorescu îl avea în atenție printre cei ce ar fi putut face primenirea „Junimii" și a „Convorbirilor literare".

Maiorescu se gândea foarte serios la evoluția grupării al cărui mentor recunoscut era. Este limpede că autorul „Criticelor" vedea „Junimea" într-o nouă fază, diferită de cea de la Iași. «Junimea» din Iași a fost – și acum putem vorbi de ea ca de un lucru trecut – o adunare privată de iubitori ai literaturii și științei. De iubitori sinceri"[4].

Am discutat de mai multe ori despre raporturile dintre cei doi filosofi. Aici nu facem altceva decât să desenăm portretul lui Maiorescu prin tușele lăsate de elevul său. C. Rădulescu-Motru are o opinie moderată despre magistrul său, adică nu este exclusiv negativă sau exclusiv encomiastică. Relațiile dintre ei au cunoscut un singur trend. Spre deosebire de Mihail Dragomirescu, C. Rădulescu-Motru nu a rupt niciodată definitiv relațiile cu Titu Maiorescu și nu există știre despre înlăturarea sa de la întâlnirile

grupului junimist. Au fost momente de răcire a relațiilor, sau de indiferență, însă ele au continuat.

Ilustrativă în sinuozitatea relațiilor dintre ei rămâne scrisoarea lui Motru din 2 mai 1894 către Maiorescu: „Dacă mi-ar fi trecut prin vis numai, acu patru ani, că relațiunile dintre domnia-voastră și mine au să degenereze în felul acesta !" Dar îi cere să creadă că îi este devotat: „Fie că intelectualmente oi fi altul de cum ați fi așteptat, fie că n-oi corespunde la nici una din speranțele ce puneați odată în mine..., în toate cazurile, partea acea afectivă (nesusceptibilă de progres) va păstra aceeași înclinațiune. Nehotărârea ce mi-o găsiți d-voastră, sper a dovedi odată, odată, că este datorită – de este – numai păturii abstracționale a creierului". Îl întristează vizitele la Maiorescu pentru a-l întreba despre slujbă „Mă gândesc și la d-voastră, cât de plictisiți veți fi, și la mine... Nu s-ar putea ca în asemenea ocazii, de c să aflu ceva, să mă chemați prin un bilet sau să-mi trimiteți vorbă prin cineva? Suprimându-se astfel atâtea vizite inutile, aș rămâne cu iluziunea, cel puțin, că relațiunile, în sensul cel bun, nu s-au șters cu desăvârșire între noi"[5].

Cu toată reticența magistrului, Motru îi trimite articolul *Valoarea silogismului*, pentru ca înainte de a-l traduce și trimite în străinătate să fie citit de primul său profesor de logică. Totodată, îl roagă să indice ziua când îi convine la întâlnirea comitetului la Fundație[6].

Judecățile lui C. Rădulescu-Motru despre profesorul său sunt contradictorii: când de apreciere caldă și de recunoștință, când de critică, uneori deosebit de severă a conduitei și operei. La trei ani de la moartea mentorului „Junimii", C. Rădulescu-Motru vorbește elogios de el: „Maiorescu era un gânditor și un gânditor cinstit. În istoria filosofiei românești el rămâne un nume distins. Și dacă această filosofie românească se va revărsa vreodată în istoria culturii universale, numele lui Titu Maiorescu va însemna data unei epoce. Cu el începe trezirea gândirii filosofice românești sub influențele celor trei mari popoare occidentale, sub influența culturii germane, franceze și engleze"[7].

C. Rădulescu-Motru amintește de relațiile cordiale dintre el și Titu Maiorescu: „El era dar mai mult decât protectorul meu, era ca și părintele meu"[8]. L-a încurajat cu sfaturi, l-a primit în casa lui „ca

pe un copil al său". „Mi-a scris regulat, cât am stat la Paris, la München și la Leipzig, ca unui copil al său". Și el l-a ținut la curent cu tot ce lucra. Relațiile s-au răcit după ce a venit în țară. Într-adevăr, începând cu 23 octombrie 1897 corespondența lui C. Rădulescu-Motru cu Maiorescu este laconică, numai pe probleme de serviciu. Nici o apreciere, nici un gând al său pentru fostul profesor.

Semnificativ, aceste judecăți le formula public, fie în articole tipărite sau în întâlniri cu studenții.

Altfel apare Titu Maiorescu în *Revizuiri și adăugiri*, un amplu manuscris, ce cuprinde o revedere și modificare a unora dintre ideile sale și opiniile sale despre personalități ale culturii românești. C. Rădulescu-Motru îi face un portret nu tocmai măgulitor lui Titu Maiorescu. Stând în preajma sa și purtând corespondență cu el găsește că mentorul „Junimii" se prezenta, în realitate, într-o cu totul altă imagine decât cea creată de către unii dintre foștii săi elevi. Maiorescu, în viziunea lui, nu era prea muncitor și nici prea bun la suflet: „Era dotat cu o intuiție adâncă de oameni, înainte de toate. Pe Titu Maiorescu nu-l putea cineva înșela cu vorba. Simțea falsitatea de la distanță. Cum era și plin de ambiție, intuiția făcea din el un bun vânător de oameni. Își cunoștea prietinii și vrăjmașii, de la prima vedere"[9]. Profesorul său nu a urmărit cu patimă o problemă în toate amănuntele ei, „Dar câte date le știa, le știa bine", calitate căpătată în timpul studiilor la Theresianum. Citea la întâmplare, ce-i cădea în mână. Pentru că avea o artă eficientă de alegere a prietenilor nu a avut de suferit din cauza acestora, așa cum s-a întâmplat în cazul altor oameni politici. În ce privește concepția lui Titu Maiorescu despre cultura românească, C. Rădulescu-Motru crede că el avea doar perspectiva prezentului, fără să-l intereseze trecutul și viitorul. Planurile de viitor întâlnite la alții „le considera că sunt ipocrizii, sau momeli. În această privință era un adevărat conservator, sau mai bine zis un realist"[10]. Din această idee Maiorescu îi credea pe liberali naivi. La fel scrierile lui C. Rădulescu-Motru erau etichetate, de Titu Maiorescu, ca o culme a naivității.

Succesul mentorului său îl explică prin darul de a vorbi cu elocință reținută și a scrie într-o limbă clară. Titu Maiorescu a intuit că „Românul nu gândește în raporturi abstracte, ci în fraze. Ca să

înțeleagă, el trebuie să aibă frazele în bună ordine. Elocința ține la el locul de logică. Titu Maiorescu a răspuns la această trebuință a publicului român, vorbind într-o limbă înțeleaptă și limpede"[11].

Comoditatea sa a avut pentru mișcarea filosofică românească „consecințe nenorocite"[12]. Cursul său de logică „a fost oarecum stereotipic, fiindcă nu era pregătit. Era de la an la an neschimbat. Aceleași teorii, aceleași exemplificări", un defect ce poate fi întâlnit la multe cursuri universitare, de-a lungul timpului, prelungit până în zilele noastre. Titu Maiorescu nu a vorbit elevilor săi despre tratatele de logică din străinătate la curs. Logica genetică, logica matematică au rămas necunoscute. Mai mult, Titu Maiorescu, pe direcția teoriei geniului preluată de la Schopenhauer, a disprețuit pe toți cei care aveau un program de muncă. El susține că geniul nu are nevoie de muncă, pentru că esențială rămâne inspirația: „Cei mai buni elevi dintre ai lui Titu Maiorescu s-au ales de la el cu înclinația spre fantezii filosofice, pe care ei le luau drept creații geniale"[13]. Refuzul de acceptare a aplicațiilor psihologiei științifice în liceu se datorează, în bună parte, moștenirii maioresciene. Profesorii de liceu au avut credința că filosofia este un fel de poezie a gândirii: „Titu Maiorescu, în definitiv nu s-a prăpădit cu firea pentru filosofie și pentru idealurile culturale, dar puținul cât a dat de la el l-a dat cu prestanță, cu eleganță chiar și aceasta a impus contimporanilor săi, care, în cea mai mare parte crescuți în școli improvizate, se îmbătau de cuvinte goale, când voiau să-și exprime gândul"[14].

Scientismul și pozitivismul său îl fac să judece destul de aspru concepția despre filosofie a lui Titu Maaiorescu, să se delimiteze de profesorul său: „Între Titu Maiorescu și mine era un antogonism înnăscut, în aceea ce privește activitatea pe terenul filosofiei. Titu Maiorescu nu scria și aproape nu vorbea decât împins de motive subiective. Era plin de sine însuși, de aproape că nu-l încăpea pielea. Primea orice lingușiri; ba îi făcea chiar plăcere"[15]. Motru descrie incompatibilitățile dintre ei: „Eu format la școala experimentală obiectivă a lui Wilhelm Wundt, el la școala romantismului; el plin de încredere, ambițios, eu modest; el măsurându-și zilele de muncă pentru a nu acorda filosofiei decât aceea ce era, pentru reputația și datoria sa, strict necesar, eu istovindu-mă scriind filosofie, ca un

halucinat. El nepunând muncă pentru a se ține la curent cu cunoștințele noi cerute de practica profesiunii sale: ca avocat pledoaria sa se mărginea la expunerea faptelor, lăsând asupra altor colegi avocați discuția de principii; ca profesor, lecțiile lui erau fermecătoare la auz, dar de la an la an aceleași; erau ca recitalul unor poezii fixate pentru totdeauna în ritmul lor, – pe când eu, tocmai dimpotrivă"[16]. Lecțiile lui, spune el, nu erau frumoase recitaluri ca ale lui Maiorescu „ci erau încercări îndrăznețe de a cuceri o nouă explicare pentru lucrurile vechi...(...) Bineînțeles, lecțiunile mele nu au mulțumit publicul așa cum au mulțumit acelea ale lui Titu Maiorescu. Am credința însă că ele au contribuit mai mult la întemeierea învățământului filosofic român, decât acele ale lui Titu Maiorescu"[17].

Profesorul său avea o inteligență superioară, o cultură adâncă, și de aceea nu se conducea după interese meschine: „Era subiectiv, pătimaș chiar, dar cu decor. Era un egoist ceremonios. Aceasta a făcut ca el să nu fie iubit, decât de foarte puțini". În adunările publice întodeauna în jurul lui era răceală. Îl impresiona confortul, tehnica, într-un cuvânt civilizația, de aici și notațiile lui din *Însemnări zilnice* despre hoteluri, căi ferate, poduri și șosele.

C. Rădulescu-Motru crede că Titu Maiorescu l-a scos de la inimă de pe la 1905-1906, probabil atunci este momentul desprinderii sale de conservatorism și junimism, despărțire produsă de la sine , nu zgomotos cum a fost în cazul lui Mihail Dragomirescu.

Titu Maiorescu știa să sancționeze conduita elevilor săi prin metode simple, una dintre ele fiind neinvitarea la momente sărbătorești legate de marcarea unor evenimente din viața sa. C. Rădulescu-Motru nu a participat la sărbătorirea a 60 de ani de la nașterea lui Maiorescu, nu a fost solicitat nici măcar la volumul omagial.

C. Rădulescu-Motru contestă însăși ideea de școală maioresciană. Discutând cărțile lui E. Lovinescu despre Titu Maiorescu și junimism, C. Rădulescu-Motru scrie: „În jurul lui Titu Maiorescu nu s-a produs o școală. Școala presupune un mănunchi de idei originale, sau anumite metode de lucru, neîncercate până aici, și cultivate de aci înainte de elevii maestrului. Titu Maiorescu n-a avut idei originale și cu atât mai puțin metode noi de lucru. El a avut talent,

foarte mult talent de a expune ideile altora..."[18]. Junimismul din jurul său nu era o şcoală ci „o tovărăşie cinstită şi plăcută" a unor oameni de elită interesaţi în a dezbate chestiuni la ordinea zilei. Cine era în cercul „Junimii" avea simpatii sau antipatii dar nicidecum idei. În anii 1893-1896 un adevărat junimist se distingea după dispreţul şi ura faţă de Eugen Stătescu, Take Ionescu, Em. Costinescu, Dimitrie A. Sturdza, Nicolae Fleva, toţi, în fapt, adversari ai lui Titu Maiorescu. Faţă de alţii se manifesta când simpatie când antipatie, cum era cazul cu Delavrancea, Caragiale, N. Filipescu.

C. Rădulescu-Motru declară limpede că nu are multe afinităţi cu junimismul[19], singurele similitudini sunt ideile sale despre evoluţia culturii româneşti. Numai că aceste idei nu-i aparţin lui Titu Maiorescu, ci ele apăreau cu claritate din experienţele de aplicare a principiilor liberale în societatea românească „sunt reacţiunea bunului simţ românesc la iluzia progresului forţat, ca imitaţie după străinătate"[20]. De aceea respinge titlul, conferit lui, de E. Lovinescu, „apologist al lui Maiorescu", în cartea *T. Maiorescu şi posteritatea lui critică*[21]. Singurul elev al şcolii maioresciene rămâne Mihail Dragomirescu în critica literară, crede autorul *Personalismului energetic*.

Observaţiile lui C. Rădulescu-Motru sunt pertinente din unghiul în care analizează pe mentorul „Junimii". Totuşi, Titu Maiorescu a creat un curent cultural durabil: maiorescianismul, pentru care criteriul oricărei creaţii trebuie să fie valoarea şi adevărul. Este corect, el nu a avut încredere în capacitatea românilor de a crea filosofie şi de aceea acorda prioritate literaturii, însă metoda sa critică s-a impus definitiv în cultura română dintotdeauna.

Dintre maiorescienii de primă generaţie s-a distins în primul rând C. Rădulescu-Motru, un opozant al lui Maiorescu, el creând prima ruptură în acest grup. Dintre studenţii lui Motru cel mai strălucit a fost Nae Ionescu, un opozant apoi al lui C. Rădulescu-Motru. Amândoi nu au acceptat conformismul şi fiecare a luat-o pe calea sa proprie. Oare Nae Ionescu să-l fi răzbunat pe T. Maiorescu oferind o viziune asupra filosofiei mult mai apropiată de gândul său, spre deosebire de sistemul filosofic scientist al lui Motru, neagreat de

conducătorul „Junimii"? Răspunsul la această incitantă întrebare în următorul volum.

2. C. Rădulescu-Motru şi „Convorbirile literare"

Mutarea la Bucureşti a „Junimii" şi a „Convorbirilor literare" a determinat o schimbare în toate planurile a cunoscutei grupări şi îi atrage pe C. Rădulescu-Motru, T. Antonescu, Pompiliu Eliade, M. Dragomirescu, S. Mehedinţi, I.S. Floru, I.Al. Rădulescu (Pogoneanu), N. Basilescu, I. Al. Brătescu-Voineşti, C. Litzica. Maiorescu le cerea disciplină de grup şi ideologică, dar şi loialitate faţă de el şi nu admitea nici o dizidenţă faţă de junimism. Trebuie să-i recunoaştem conducătorului „Junimii" folosirea poziţiei sale sociale şi culturale în a sprijini pe aceşti tineri dotaţi să se afirme, să obţină un statut ştiinţific şi publicistic[22]. Pe toţi îi îndeamnă să publice, să-şi dea doctorate în străinătate. Îi stimulează să călătorească. Pe unii i-a integrat rapid în învăţământul superior. Paradoxal, Mihail Dragomirescu, C. Rădulescu-Motru şi Simion Mehedinţi – toţi trei având aceeaşi vârstă – au trebuit să aştepte destul timp pentru a obţine o catedră.

Cum elevii săi preferaţi se apropiau de finalizarea studiilor iar unii dintre ei începeau să publice în „Convorbiri literare" Titu Maiorescu îi considera ca echipa ce ar urma să conducă într-un viitor destul de apropiat revista: „De aici o alipire a celor mai inteligenţi absolvenţi ai facultăţii de litere de mine care acum chiar e pe cale de a se traduce în colaborarea lor regulată la „Convorbiri", poate peste 1 an încredinţarea revistei pe numele lor"[23]. În fapt, Titu Maiorescu era convins că a constituit o nouă grupare junimistă.

Şi aşa se întâmplă în anul 1893, când directorul publicaţiei anunţă trecerea redacţiei în mâna tinerilor. Iacob Negruzzi afirmă că: „partea cea mare a lucrării noastre a fost făcută de generaţia de la 1866". Astăzi în sfârşit generaţia nouă este menită să ducă lucrarea noastră mai departe, poate cu mai puţin entuziasm, dar desigur cu mai multă

știință și cu o mai serioasă aprofundare decât în trecut. În deosebitele epoce, „Convorbiri literare" au reprodus partea cea mai bună din ceea ce se lucra pe câmpul literar și științific, și a venit momentul ca să întrunească mai ales pe acei care cu talent încep astăzi și cu autoritate vor urma mâne a fi principalii reprezentanți ai vieții intelectuale la români. (...) Cu începerea anului XXVII al „Convorbirilor literare" mi-am asociat la direcțiunea și redacțiunea revistei un număr de autori din generația tânără, despre care cred că au și focul sacru și statornicia muncei și dragostea pentru adevăr și frumos. Am încredințarea că prin o lucrare comună ei se vor pregăti și deprinde să conducă cu succes în viitor ceea ce am făcut noi un timp îndelungat în trecut"[24].

I. Negruzzi rămâne director un an, pentru a veghea la activitatea noii echipe. Cei care lucrează efectiv în redacție sunt N. Basilescu, Brătescu-Voinești, I.A. Rădulescu, F. Robin și S. Mehedinți.

Tinerii junimiști își transmit între ei opiniile despre ce se întâmplă în grupul lor, inclusiv despre C. Rădulescu-Motru, descris prin ezitările sale: „Rădulescu-Motru până acum nu știu bine ce vrea; pare că el singur nu o știe: multe proiecte a făcut, pe unele definitiv le-a părăsit, asupra nici unuia nu pare a fi fixat; deocamdată are să ție prelegeri la universitate vreo două luni; vine în toate sâmbetele, și mi-a părut că în cea din urmă a ieșit nițel din rezerva ce și-o impunea; a avut o explicare mai îndelungată cu d-nul Maiorescu (într-una din zilele săptămânii trecute) și asta pare a-l mai fi lămurit; el credea că la «Convorbiri» nu poate scrie și rămânea decât dacă ar avea «ideile» lui Maiorescu, în special în privința artei și criticii; I-a spus că se înșeală, dar nu știu dacă l-a convins cu desăvârșire; viitorul foarte apropiat ne va desluși"[25]. Orientarea scientistă a lui Motru se manifesta încă de atunci, fiind convins, cu toată asigurarea dată de Titu Maiorescu că are libertatea să scrie ce vrea, că nu-și găsește locul la „Convorbiri literare" decât dacă nu se îndepărtează de ideile magistrului, și se simțea oarecum stingherit în redacția „Convorbirilor literare": „Rădulescu-Motru, las'că vine cam rar – și prin asta arată

că se simte străin și jenat între noi – dar singur nu prea știe ce să facă și ce să scrie"[26].

În întâlnirile cu ceilalți tineri maiorescieni, C. Rădulescu-Motru este destul de tăcut și intervine când crede că are ceva de spus, dar din momentul când impetuosul și turbulentul Mihail Dragomirescu îi dă replici fără sfârșit, el se retrage în sine: „Hagen a scris un întins articol asupra lui Eminescu (*Critica științifică și Eminescu* - *n.n.*), adecă mai mult asupra sistemului estetic al autorului decât al poetului, Maiorescu și mai toți sunt foarte mulțumiți. C. Rădulescu *nicht besonders, sogar im Gegentheil* (nimic special, chiar dimpotrivă). Acum, iată care e clempușul: afar de Costachy nu e altul care să priceapă atâta filosofie, decât doar Ionică Rădulescu, băiat deștept și al dracului de altmintrelea. Dar, în orice caz, lipsa lui Negulescu și a d-tale e simțită – ce vrei să zic eu la niște profunde teorii filosofice, la care nu mă pricep? Rădulescu-Motru însă e băiat bun – nu e el cel ce și-ar ruina sistemul nervos pentru o discuție filosofică –, face câteva observații și, dacă-l vede pe Hagen (Dragomirescu-*n.n*) că nu se dă bătut, îl știi cât e și ăsta de al dracului, se retrage în liniște și tace"[27]. I se recunoaște deci nivelul de înțelegere a filosofiei, superior tuturor celorlalți.

După un an cu multe dificultăți în tipărirea revistei – Titu Maiorescu fiind nevoit să achite datoriile restante din propriii bani, – se decide preluarea *de jure* a publicației de către tineri, ei constituind noul Comitet de redacție

Cu oarecare detașare ce ascunde o anumită nostalgie, firească de altfel, Titu Maiorescu notează: „Vineri 16/28 decembrie 1894, La mine acasă, presenți Iacob Negruzzi, C. Rădulescu-Motru, F. Robin, D. Evolceanu, I. Floru, Dragomirescu, I.A. Rădulescu, Dim. Dan, Nic. Basilescu hotărâi (după ce vorbisem eu cu Tipogr. Göbl și librarul Müller) că de la 1 ian. 95 I. Negruzzi își ia zioa bună de la redacția „Convorb." care trece în redacția celorlalți 7 citați mai sus, se editează de librarul Müller, fiul lui Müller, Pieptănarul, care s-a angajat pe un an de încercare și dă în pasaj și o odae la dispoziția administrației și redacției. Astfel „Convorb." după 28 ani trecute la generația

nouă"[28]. Cei opt tineri se angajează în acțiunea de înnoire a „Convorbirilor literare" începând cu nr.1 de la 1 ianuarie 1895.

Despre seara din 16 dec.1894 de la Maiorescu avem informații de la D. Evolceanu. Corespondentul amintește de atmosfera din grupul tinerilor caracterizată prin tensiuni între ei, C. Rădulescu-Motru fiind implicat: „Sper că va eși ceva cu tot zeflemismul meu, numai unire de-ar fi, ceea ce însă nu e chiar de tot sigur, căci filosofii Dragomirescu, Robin (Ionică+Costachi) x Rădulescu nu se prea împacă anume cel dintâi cu ceilalți trei, și mai ales Hagen (Dragomirescu-n.n) cu Motru"[29]. Evolceanu enumeră pe toți cei care vor scrie articole pentru „Convorbiri literare" . Lipsește numai Motru, încă un argument că nu era agreat de o parte din grup. În realitate, dincolo de diferențele temperamentale și de relațiile fiecărui membru al grupului junimist cu Titu Maiorescu, se exprima deosebiri dintre el și ceilalți tineri din jurul lui Maiorescu generate de gândirea sa filosofică scientistă, diferită mult de estetismul și culturalismul maiorescian, diferențe ce nu-l împiedică pe Maiorescu să fie de acord cu includerea lui în comitetul de redacție al revistei.

Fiind constituită echipa nouă, Iacob Negruzzi anunță retragerea sa ca director al „Convorbirilor literare": „După doi ani de împreună lucrare am dobândit încredințarea că acei tineri vor ști să ducă înainte cu succes opera începută de generația precedentă și vin astăzi să trec asupra lor sarcina purtată de mine cu atâta dragoste timp de 28 de ani. (...) Simțesc însă, că în juru-mi altă lume se arată, alte idei se răspândesc, alte aspirații încălzesc inimile. Cu satisfacția datoriei împlinite, căreia nu-i lipsește un vag sentiment de melancolie, îmi pare că a venit momentul când e bine să las altora ducerea mai departe a unei lucrări începute de generația mea" [30].

C. Rădulescu-Motru publică în „Convorbiri literare" un amplu articol asupra crizei științifice, inițial citit la întâlnirea de la I. Negruzzi din seara de 29 ianuarie la care s-a discutat și articolul lui S. Mehedinți *Concepție materialistă a istoriei după dl. C. Dobrogeanu Gherea*. C. Rădulescu-Motru („Motroașcă îi zicem noi pe aici") îl ironizează pe Mihail Dragomirescu, fiind evidentă tensiunea dintre ei: „articol în care-și bate joc de Hagen (Dragomirescu-*n.n*) în mod infam, încât

fără modificație nu se poate publica și, dacă l-ar publica aiurea, ar fi și mai urâtă treabă. Citează articolul lui Hagen așa: vezi articolul din „Convorbiri literare", anul XXVIII și următorii, dă a înțelege că Hagen n-are nici o idee deosebită de a romanticilor germani...Nu a fost timp să se discute. Al bătrân însă s-a arătat nemulțumit, zicând că Motroașcă face confuzie... Dar să vedem ce va zice Motroașcă, căci nu în introducere, ci în cursul articolului spune el multe de toate. Ar fi foarte neplăcut ca acești doi tineri filosofi să se strice împreună, căci deja Hagen cu Beckmesser (Motru-*n.n*) au ajuns la relații foarte reci între dânșii și nu e deloc Hagen de vină, ci numai Beckmesser care-l privește pe cel dintâi tot mai rece și mai cu neîncredere"[31]. A fost cum a vrut Maiorescu, articolul[32] s-a publicat în revistă fără a aduce nici o atingere lui Mihail Dragomirescu, dar relațiile dintre ei rămân conflictuale, el fiind făcut vinovat pentru starea lor. Vom vedea că filosoful va fi atacat tot mai mult de Mihail Dragomirescu, și atunci este explicabilă răcela lui.

Maiorescu se arată încântat de munca noii echipe redacționale aflată sub bagheta sa: „Era așa de animată sâmbăta din urmă, „Convorbirile" sub noua formă merg bine, relativ mulți abonați și absolut multă vigoare"[33]. Maiorescu participa la ședințele de lectură ale noului comitet redacțional instalat la 1 ianuarie 1895.

De la 1 ianuarie 1896 Comitetul de conducere al „Convorbirilor literare" era alcătuit din Teohari Antonescu, I.Al. Brătescu-Voinești, P. P. Negulescu, C. Rădulescu-Motru, F. Robin, D. Evolceanu, I. S. Floru, M. Dragomirescu, I.A. Rădulescu (Pogoneanu), Nic. Basilescu. „De la acea dată, mai cu voie mai fără voie „Convorbirile literare" au rămas în îngrijirea mea. (...) apariția revistei se făcea sub superioara supraveghere a lui Maiorescu, dar în spiritul meu de independență. Nu-i citeam și notițele critice mai sărate, mai nesărate, la adresa unuia și altuia, și cu deosebire în contra doctorului A. Ureche și lui Ion Gorun, cu care intrasem în polemică"[34]. Din această cauză Mihail Dragomirescu era să intre în duel cu Duiliu Zamfirescu dar a potolit Maiorescu lucrurile. Mihail Dragomirescu a luat asupra sa toată munca redacțională a „Convorbirilor literare". Alături de D. Evolceanu, el a asigurat revistei o atitudine mai

dinamică. În 1895 Dragomirescu a introdus rubrici speciale de comentariu critic ce-i aparțineau dar fără să le semneze: „revista a publicațiunilor", „revista critică", „reflecții bibliografice" – succinte comentarii despre publicații recente. În anul 1899 cele două rubrici: „revista critică" și „reflecții bibliografice" sunt reunite în una singură: „Bibliografii critice".

Cu toate acestea, nu aceeași mulțumire există în cadrul grupului, pentru că tensiunile se mențin, iar Titu Maiorescu află de la unii dintre ei, de pildă de la grupul de la Iași, anumite lucruri neplăcute despre unii dintre protejații săi în privința „precizării proprietății și direcțiunii revistei „Convorbiri literare". Teohari Antonescu comentează o scrisoare a lui Motru din care ar reieși neîncrederea sau nemulțumirea lui față de însărcinarea cu proprietatea și cu direcția „Convorbirilor" ce i s-ar oferi lui Dragomirescu: „Această soluție simplă și acceptabilă (...) are darul să contrarieze pe Rădulescu-Motru"[35]. I se recunoaște lui Dragomirescu că este „un element activ, foarte sănătos și cu durabilitate în acțiunea sa, dar este lipsit de un dar principal pentru un director, de a ști să atragă în jurul său celelalte elemente străine și nesigure. Rămâne o altă soluție de găsit". A discutat cu Negulescu și Mehedinți, acesta din urmă considerând că gruparea de la „Convorbiri" să fie o urmare a vechii Junimi „cată să dăm și noi lumii spectacolul unei lucrări începută de o generație și transmisă și primită cu bucurie de generația următoare"[36].

Se cerea ca revista să aibă un comitet în care să intre elemente din toată țara, în primul rând din Iași. P.P. Negulescu deși în adversitate cu C. Rădulescu-Motru pledează pentru menținerea lui în comitet: „El presupune că existența lui Motru este necesară în comitet pe motivul că prin acest mijloc s-ar strânge și mai mult raporturile ce leagă pe acesta de „Convorbiri". (...) Tocmai introducerea lui Motru în comitet ar fi o legătură a acestuia cu gruparea convorbiristă și o slăbire întrucâtva a începutului de grupare de la „Epoca"[37]. Arheologul ieșean ține să-l avertizeze pe Maiorescu asupra pericolelor continuării conflictelor în cadrul redacției „Convorbirilor literare", amintindu-i că N. Filipescu, venit la Iași cu prilejul protestului pentru catherisitul Ghenadie, ar fi spus că „nenorocitele „Convorbiri" își dau sufletul și că intenția sa este de

a rupe din această ruină – cuvintele lui – pe cele câteva elemente bune și a alcătui împrejurul „Epocei" un centru literar, reeditând, negreșit în sensul vederilor pur conservatoare, gruparea de odinioară a Junimii".

Situația descrisă de Teohari Antonescu este corectă. După nici un an de la alcătuirea noului comitet redacțional al „Convorbirilor literare", el nu funcționa. Teohari Antonescu și P. P. Negulescu erau profesori la Iași. Brătescu-Voinești era bolnav. I. Al. Rădulescu-Pogoneanu, după ce singur a dus greul în redactarea și scoaterea revistei, se pregătea să plece la studii în străinătate. Singurii din comitet care munceau efectiv erau M. Dragomirescu, D. Evolceanu și N. Basilescu. Preluarea de către M. Dragomirescu a revistei a creat teama că restul membrilor comitetului sau cei din afara lui vor avea un rol nesemnificativ.

O atitudine aparte are S. Mehedinți, exprimată cu multă claritate lui Mihail Dragomirescu, reproșându-i rezistența (sensibilitatea cum spune geograful) lui la diversitatea de opinii existentă în comitetul de redacție, dimpotrivă, profitabilă este tocmai diferența de opinii: „Idealul meu ar fi ca în „Convorbiri" Dragomirescu să susțină luna aceasta o teză, iar luna viitoare Motru, Negulescu sau orișicine altul, să susțină (dacă poate) chiar și teza contrară, ca și cum n-ar fi citit nimic din articolele trecute. Așa sunt revistele mari de aiurea și imitarea acestui „bon ton" critic și literar, filosofic...mi s-ar părea tare binevenit și în societatea noastră, din nefericire așa de personală"[38].

Grupul tinerilor junimiști funcționează ca orice alt grup unde se manifestă toate tipurile de relații de la cele prietenești până la acelea de respingere. Conștiința apartenenței la acel grup ca și nevoia de a face parte din el sunt factorii fundamentali ce susțin coeziunea lui. Peste toate acestea se adaugă personalitatea excepțională a mentorului grupului – Titu Maiorescu. Nu este însă un grup oarecare, ci un grup de personalități cu un înalt nivel intelectual, cu un acut simț al valorii, cu un spirit critic bine însușit de la magistrul lor. Conflictele, polemicile, idiosincraziile și chiar incompatibilitățile dintre ei sunt naturale, și ele nu pot anula conștiința fiecăruia de membru al unui grup elitist. Ei se întâlnesc, discută în contradictoriu, se ceartă, rup

pentru puţină vreme relaţiile dintre ei, însă nu-l părăsesc niciodată. Liantul dintre ei rămâne T. Maiorescu, care, cu tact şi înţelegere, când simte tensiunea depăşind anumite limite în grupul tinerilor, îi adună la el, şi cine îndrăznea să refuze o invitaţie a sa la un ceai literar sau politic? Simţind că anul 1896 a fost un an al discordiilor între elevii săi, organizează o seară de lectură pe 11/23 noiembrie 1896: „Junimea" la mine. S-a citit „Bacalaureatul" de P. Negulescu, partea II. Erau vreo 22. Negruzzi, Onciul, Floru, Evolceanu, Dragomirescu, Robin, R. Motru"[39], după cum se vede cei împricinaţi nu lipseau.

Tot astfel motivăm şi gestul de concordie al lui P.P.Negulescu faţă de C. Rădulescu-Motru, relatat lui Maiorescu, pornind de la scrisoarea lui Motru trimisă lui Teohari Antonescu în care ceruse să intre în comitetul de proprietate şi redacţie al „Convorbirilor", după ce întâi exprimase reţinerea în ce-l priveşte de a face parte dintr-un comitet alcătuit din Dragomirescu, Evolceanu, Floru, Basilescu. „Convorbirile", ar fi spus Motru lui Antonescu, „şi-ar pierde cu desăvârşire prestigiul pe care l-au avut până acum". Motru propune un comitet din care să facă parte T. Antonescu, P.P. Negulescu, Dragomirescu, Evolceanu[40]. P.P.Negulescu apoi se întreabă: „Nu găsiţi şi d-voastră ciudat cuprinsul scrisorii lui Rădulescu-Motru? Eu nu înţeleg destul de bine unele lucruri implicate într-însul. Nu înţeleg întâi umilinţa cu care vorbeşte Rădulescu-Motru de el însuşi. Nu înţeleg, apoi, extraordinarul lui interes pentru „Convorbiri" – interes dovedit de faptul că a început el însuşi un fel de acţiune personală, din propria iniţiativă, în folosul lor, scriind lui Antonescu, spre a-l determina să salveze situaţia prin intrarea lui şi a mea în comitet. Nu înţeleg, în sfârşit, accesul de stimă pentru mine, de care se arată apucat Rădulescu-Motru". Aşa stând lucrurile P.P.Negulescu îi comunică lui Titu Maioresscu intenţiile lui de a-l readuce pe C. Rădulescu-Motru în rândul comitetului de redacţie: „Am convenit cu Antonescu că ar fi bine să nu înstrăinăm pe Rădulescu-Motru, ci, fiindcă e un element de valoare – şi ar putea deveni, cine ştie?, şi mai de valoare – , să căutăm a ni-l ţinea ataşat. Un mijloc de a ni-l ţinea ataşat însă – şi probabil cel mai bun – ar fi să-l punem în comitetul de proprietate şi direcţie al „Convorbirilor". Îl avertizează că Motru nu ar accepta dacă ar intra în comitet Basilescu şi Floru,

ultimul i-ar fi spus lui Motru că P. P. Negulescu este mai bun profesor decât el. Antonescu crede, spune P. P. Negulescu, că în comitet să fie membri „cari au situaţia socială cea mai sigură, spre a prezinta publicului mai multe garanţii". Scrisoarea lui P.P.Negulescu este preţioasă prin dezvăluirea pentru prima dată a intenţiei lui C. Rădulescu-Motru de a intra în comitetul de proprietari şi de direcţie al „Convorbirilor literare". În anul 1896 a fost un act de constituire a Comitetului ce urma să conducă revista de la 1 ianuarie 1896. Actul era subscris de I. Negruzzi, Titu Maiorescu, P.P. Carp, Th. Rosetti, G. Buiucliu şi A. Mandrea. El prevedea un comitet de conducere şi un comitet de proprietate al revistei compus din C. Rădulescu-Motru, D. Evolceanu, I. S. Floru, M. Dragomirescu, Nic. Basilescu. Acest comitet l-a însărcinat pe M. Dragomirescu să-i reprezinte în toate relaţiile dintre editor şi ei, subscriind orice act va fi de trebuinţă în numele lor. Prin procesul verbal din 7 septembrie 1897 C. Rădulescu-Motru este înlocuit din comitetul de proprietate cu F. Robin[41].

Din relatarea lui Dragomirescu reiese intenţia lui Motru să devină proprietar al prestigioasei publicaţii şi credem că tânărul filosof cu o stare materială îndestulătoare şi-ar fi dorit să aibă în proprietate revista. Tentativa nu i-a reuşit din cauza împotrivirii lui Titu Maiorescu, care în 1907 este de acord ca un alt elev al său S. Mehedinţi să o cumpere. C. Rădulescu-Motru se gândeşte la apariţia unui periodic propriu, cu atât mai oportun cu cât situaţia „Convorbirilor literare" se deteriorează tot mai mult. C. Rădulescu-Motru începe să discute despre necesitatea apariţiei unei gazete cotidiene politico-literare care să fie o tribună liberă, evitând „gaşca politică", ţinta este străvezie – „Convorbiri literare", la care va cere colaborarea de la cei mai de seamă scriitori între care I. L. Caragiale[42].

Situaţia revistei „Convorbiri literare" devine problematică. Au apărut reviste ce aspiră să fie de acelaşi calibru ca venerabila revistă, dacă nu mai mult. Revista „Literatura şi arta română" condusă de N. Petraşcu, publică un articol polemic adresat „Convorbirilor literare": „În locul acelei atitudini pururea crunte a criticii *voastre*, atitudine falsă, purceasă din idealuri false, ...să luăm o atitudine

senină, blândă, cu durere de inimă povățuitoare în toate observările noastre; căci dragostea de adevăr și de frumos nu exclude dragostea și respectul de oameni și între critica lingușitoare și cea violentă este un loc pentru o critică onestă, îndreptătoare și bună în același timp"[43]. Răspunde la aceste obsevații P.P. Negulescu, susținând că aceste învinuiri nu sunt adevărate și o dovedesc faptele de cultură promovate și susținute de revistă[44]. Întregul studiu este o apărare și justificare a ideilor lui Maiorescu.

Profită de scăderea popularității „Convorbirilor literare", unul din cei mai înverșunați adversari ai lui Titu Maiorescu, Al. Macedonschi, care scrie un articol foarte critic despre „Junimea": „Nici o grupare de oameni pe tărâmul literelor n-a dispus de mai multe elemente pentru a se face populară, pentru a insufla respect sau pentru a se face temută. A fost un timp când profesoratele – poate acest timp este încă – când bursele, când subvențiunile, când decorațiunile, când librarii, editorii, într-un cuvânt când tot a fost pus la dispozițiunea celor dimprejurul „Convorbirilor literare", fără ca toate acestea, niciodată, nici chiar astăzi, când apogeul este atins, să fi putut să obțină pe seama mișcării patronate un alt succes decât acela care se află circumscris între cei trei sau patru sute de cetitori ai revistei menționate .(...) Școala inovată de Titu Maiorescu ,este absolut falsă și neromânească"[45].

3. Polemica dintre C. Rădulescu-Motru și Mihail Dragomirescu

Din motive de competiție pentru ocuparea unui post în universitate Mihail Dragomirescu și C. Rădulescu-Motru se angajează într-o polemică declanșată de primul pe teme mai puțin filosofice, ci mai mult pe teme culturale. Să-i urmărim pe cei doi tineri în disputa lor urmărită de la distanță de Titu Maiorescu. Mihail Dragomirescu publică un raport *Asupra învățământului nostru normal* în care la un subsol face o referire la un articol al lui C. Rădulescu-Motru, fără să-l numească, publicat în „Albina" nr. 1, 1897 în care se aprecia că învățătorul sătesc să se ocupe numai de 2-3 individualități alese

ale culturii[46]. Apoi, nu scapă alt articol al lui C. Rădulescu-Motru[47] considerat a fi o diversiune prin modul cum acesta se apără la acuzațiile sale: aduce în discuție ultimele circulare școlare date de S. Haret, dar de fapt aceste documente se refereau la licee și nu la situația învățătorilor[48]. Curios cum sagacele redactor responsabil al „Convorbirilor literare" nu a sesizat că Motru a publicat acel articol din „Adevărul de joi" pentru a răspunde astfel sprijinului dat de Haret pentru a ocupa o catedră universitară, cu atât mai mult cu cât însuși Regele îi ceruse ministrului Haret să-l sprijine pe tânărul filosof.

În același raport asupra învățământului normal M. Dragomirescu făcea referire la o altă idee a lui C. Rădulescu-Motru, anume necesitatea studiului limbii germane în școlile normale[49]. Ce spunea el în acel articol?: „Las încă la o parte marele interes pe care-l are țara întreagă de a grăbi procesul de asimilațiune a elementelor străine și ajutorul pe care l-ar putea da în această privință învățătorul dotat de putința de a vorbi o limbă străină"[50]. Intrigat de aserțiunea lui C. Rădulescu-Motru, Dragomirescu scrie: „Această frază nu mai lasă nici o îndoială. Autorul nu susține că învățătorul să învețe limba germană vorbită, ci jargonul evreiesc. Fiindcă alte elemente streine în afară doar de bulgari (...) noi nu avem decât pe evrei. Așadar, jargonul evreiesc la școala normală"[51]. La această obiecție C. Rădulescu-Motru nu răspunde în „Adevărul de joi", ceea ce-l determină pe M. Dragomirescu să afirme: „Așteptăm cum ne răspunde la cealaltă învinuire că propagă introducerea jargonului evreu în școlile normale". Argumentul naționalist era luat de Dragomirescu ca ultimă probă – supremă – de învinuire a unui om pentru o aserțiune. Să spunem că de această dată Dragomirescu a căutat să polemizeze cu orice preț și găsește de cuviință să-i replice lui Motru în note de subsol, și aceasta numai din cauza că el și-a anunțat intenția de a concura la postul de conferențiar prevăzut, prin complicitatea lui Maiorescu, pentru redactorul „Convorbirilor literare".

Alegațiile lui Mihail Dragomirescu îl mâhnesc pe C. Rădulescu-Motru și i se plânge prietenului său de la Iași T. Antonescu[52]. Și alți tineri junimiști sesizează netemeinicia criticii lui Mihail Dragomirescu, etichetată destul de dur. Iată-l pe I. A. Rădulescu-Pogoneanu ce-i

reproșează lui Mihail Dragomirescu: „eu găsesc, după capul meu, că nu e nici de gust, nici demnă, nici pentru tine, nici pentru „Convorbiri", hărțuiala și sâcâiala, cam puerilă, cu care nu mai slăbești pe Rădulescu-Motru; pentru tine are aerul unei ciude și a unei persecutări de licean, iar pentru „Convorbiri" e o lipsă de delicatețe, de bunăcuviință și de mândrie de a tot ataca pe un fost colaborator și redactor al lor, până mai acum un an. Singura atitudine demnă ar fi, cred eu, ori o judecată obiectivă, lipsită de orice patimă, ba chiar cu o vădită politețe, ori o ignorare desăvârșită a ceea ce scrie el. Nu vezi tu că Rădulescu-Motru are partea a bună în această *escarmouche* ? – o ignorează cu desăvârșire, cu un fel de dispreț suveran. Degeaba, îți închipui tu că-ți răspunde în acel articol din „Adevărul de joi" la învinuirile și atacurile tale (...) în orice caz, are asupra ta superioritatea, că nici nu-ți pomenește numele, nici nu dă cumva să se înțeleagă că s-ar preocupa de împunsăturile tale"[53]. Să recunoaștem o foarte exactă descriere a conduitei lui C. Rădulescu-Motru, ce se arată senin în fața acestor atacuri, nereacționând în nici un fel.

Peste numai câteva zile I. A. Rădulescu-Pogoneanu atrage atenția lui Mihail Dragomirescu că a făcut un caz C. Rădulescu-Motru: „l-ai mai ciupit și în alte numere" și-i reamintește de injuria adusă lui Motru: „e tare în lupta pentru existență d-l Rădulescu!", cu totul nelalocul ei, pentru că: „Motru nu-i nici sărac, nici fără slujbe, ca să scrie pentru ca să câștige parale; a ! o fi vrând omul să ajungă mai mult decât e, și să se puie bine cu toți! asta însă nu mai e „luptă pentru existență" ci „Strebertum" (arivism) (...) nici nu te încerci măcar să dai umbra unei dovezi despre injuria ce-i aduci lui Motru prin exclamația de mai sus"[54]. Nu peste mult timp, I. A. Rădulescu-Pogoneanu își schimbă atitudinea când află de iminenta apariție a revistei lui C. Rădulescu-Motru, încercând pe toate căile să o aducă la faliment.

În anul 1899 relațiile dintre C. Rădulescu-Motru și Mihail Dragomirescu se tensionează foarte mult, ecoul lor prelungindu-se în presă. Mihail Dragomirescu publică un pamflet la adresa fostului său coleg din Comitetul de conducere a revistei, prilejuit de reapariția „Epocii literare", la care ar fi urmat să lucreze cea mai mare parte

dintre colaboratori plecați de la revista „Floare albastră", și între ei se așteaptă, se înțelege este o ironie, să-l găsească pe C. Rădulescu-Motru „care după ce plecase de la „Epoca", ne obișnuisem să-l știm colaborator ba la „Albina!", ba la „Economia națională", ba la „Drapelul", ba chiar și la „Adevărul de joi". Presupunem că de aci înainte se va fixa definitiv la „Epoca". După multe vicisitudini, caracterul se călește, cum se zice se oțelește, se face mai rezistent și cu el și omul sfârșește prin a deveni rigid și statornic. Atunci poți să-l rupi dar nu se mișcă. Afară numai dacă nu se mlădie.

N-am vorbi de vicisitudinile prin care a trecut publicistica d-lui C. Rădulescu-Motru, dacă în articolul pe care-l publică, *Literatura cerșetoare*, n-am avea proba palpabilă a acestei vicisitudini, și dacă această probă n-ar fi plină de învățătura pentru tinerii care și-a pus ochii și speranțele în viitorul *director-gerant* al „Noii Reviste Române", cooperativă pe acțiuni.

Ideea unei asemenea reviste care să-și plătească colaboratorii a 50 de lei coala, e, nici mai încape vorba, mântuitoare. E semnul unei direcții! În adevăr, dacă particularii se plâng mereu că sunt sâcâiți de fel de fel de literați cu abonamente silite la reviste și publicații de tot felul, așa încât această stare e cu neputință să mai dureze; dacă carăși, pe de altă parte, este nepractică propunerea unora din acești particulari sâcâiți ca să se pună un fel de taxă din partea statului pe fiece contribuabil, pentru ca din această taxă statul să întrețină pe literații mai mult sau mai puțin lipsiți de mijloace – ce drum mai rămânea pentru întemeierea unei *noi direcțiuni* în literatura noastră? Negreșit numai drumul indicat de d. C. Rădulescu-Motru: revistă cooperativă pe acțiuni. Publicul inteligent ia acțiuni și plătește, ear scriitorii scriu la revistă și primesc onorarii. O stare ideală pentru literatura noastră și după care de mult suspină deosebitele noastre reviste.

O astfel de idee care a trecut depărtările oceanului Atlantic până să ajungă să prinză rădăcini într-o minte românească face o deosebită onoare talentului comercial român (într-aceasta viitorul *director-gerant* al proectatei reviste este consecvent cu faimoasa demisiune de la Ileana) și a trebuit să merite toată solicitudinea din partea

inventatorului. Recomandația – ca să nu zicem altfel, – *urbi et orbi*, se impunea. Și fiindcă unii prieteni de la „Adevărul", temându-se de vreo concurență sau poate chiar dintr-un exces de sinceritate, mai îndrăzneau să facă oarecare obiecțiuni și amenințau să compromită ideea, viitorul *direcor-gerant* s-a gândit să ia mai bine el însuși afacerea recomandării în mână, întrebuințând la *montarea* ei toată abilitatea de care e capabil.

Cu ce trebuia să debuteze într-o întinsă, abilă și savantă recomandație ? Negreșit cu starea precară a literaților noștri, care nu-și pot desface produsele decât cu sila – cu *literatura cerșetoare*. Trebuie să faci cunoscută boala, dacă vrei să-ți faci interesant remediul. Și, revenind la punctul de plecare, trebuie să mărturisim că în relevarea cerșetoriei literare i-au servit mult d-lui C. Rădulescu-Motru vicisitudinile prin care a trecut publicistica sa. E adevărat că d-sa se cam ferește să ne dea amănunte mai precise asupra afirmărilor ce înaintează. Vom căuta însă, acolo unde condeiul său ezită și cotește, să completăm noi spusele sale.

Astfel ca să cităm una și bună, d. C. Rădulescu-Motru pentru a arăta cât de departe a mers cerșetoria literaților, ne spune între altele, că *ar fi aflat* că sunt unele reviste care trăiesc publicând portretele și, negreșit, biografiile unor „cinstiți băcani".

A aflat numai! Reamintindu-i ce a scris el în „Convorbiri literare" (an XXXII, p. 339) continuă: „Va să zică nu e vorba de „cinstiți băcani", ci de „cinstiți tabaci", și d. C. Rădulescu-Motru nu a aflat de la alții numai, de astfel de reviste, ci le-a știut prin sine însuși, a colaborat la ele și le-a susținut...Ce lipsă de memorie și ce ingratitudine ! (...) literații care au mijlocit înfrățirea între filosofia d-lui C. Rădulescu-Motru și tăbăcăria d-lui Matei, și pe care viitorul director-gerant al „Noii Reviste Române" îi numește cerșetori, – nu se vor supăra deloc, de disprețul d-lui C. Rădulescu-Motru. Pentru ce? Pentru un lucru foarte simplu: vor colabora și ei la «noua revistă»!

De aceasta garantăm cu profunditatea cunoștințelor literare și cu gustul artistic ales, de care viitorul director-gerant a dat totdeauna probă celor care-l cunosc mai de aproape"[55]. Am reprodus aproape în întregime articolul lui Mihail Dragomirescu pentru că este o mostră de atac al unei inițiative – apariția unei noi reviste – ce se dorea a

fi înăbușită. Adversitatea lui Mihail Dragomirescu față de C. Rădulescu-Motru în acest răstimp este motivată și de succesul oponentului său la concursul de docență, în timp ce el este nevoit în fiecare an să ceară un curs liber

Mihail Dragomirescu exprimă opinia sa critică față de o lucrare a lui C. Rădulescu-Motru, fără să-l numească pe autor: „suntem datori să îndreptăm erorile unui, cu prisosință celebru, tânăr, pe care le face într-o broșurică plină de confuzii și de anacronisme simptomatice, și intitulată *Rolul social al filosofiei*". Are în vedere ideea lui Motru că filosofia a fost religia unei clase, a clasei doritoare de progres. Ar trebui să credem, spune Dragomirescu, că sistemul filosofic al lui Kant a produs mișcarea de renaștere a conștiinței naționale germane: „Analogia e izbitoare, și, cu toate acestea, examinând mai de aproape, o diferență profundă separă producțiunile române de acelea care le-au inspirat. Producțiunile „Junimii" sunt lipsite de filosofie proprie. În ele nu trăiește acel avânt filosofic care a inspirat producțiile germane". M. Dragomirescu crede că activitatea lui Kant nu are nimic cu redeșteptarea literaturii și a conștiinței naționale a germanilor. Premergătorii perioadelor de deșteptare națională, fermentul ei sunt cu deosebire reprezentanții literaturii iar principiul lor organizator este critica lui Lessing, Herder, Goethe, Schiller: „Critica cerne ideile, răscolește simțurile și îndreaptă voințele (...). În acest sens înțeles și critica e filosofie, dar nu filosofie de sistem pe care o înțelege învățatul și agerul autor al *Rolului social al filosofiei*, nu sistemele de filosofie, care sunt accesibile câtorva, ci totalitatea ideilor care răsar ca o atmosferă împrejurul producțiunilor de artă și literatură și care sunt în directă legătură cu viața și preocupările adânci ale societății"[56]. Sistemele filosofice, izolate de toate celelalte manifestări ale spiritului unui popor, nu pot avea influență decât deformându-se. De aceea e absurd să spunem că „Junimea" nu a avut un sistem filosofic. „Junimea" a avut vederile sale critice și a contribuit decisiv la dezvoltarea culturii românești". Da, să recunoaștem, aceasta este polemică de idei, și nu pamflet și ce profit ar fi avut cultura română dacă ar fi fost mai multe asemenea polemici. Mihail Dragomirescu sesizează pericolul de a exagera rolul unui sistem filosofic în declanșarea unei mișcări, dar el evită a lua

în discuție fundamentele filosofice ale unor mari ideologii și religii. Cât privește „Junimea", C. Rădulescu-Motru este în eroare negând contribuția ei reală la afirmarea culturii naționale, însă și Mihail Dragomirescu este departe de adevăr glosând pe marginea irelevanței unui sistem filosofic pentru o grupare culturală cum este „Junimea".

4. Despărțirea lui Titu Maiorescu de „Convorbiri literare"

Anunțul despre apariția „Noii Reviste Române" îngrijorează redacția „Convorbirilor literare". Nu exista nici o îndoială față de succesul inițiativei lui C. Rădulescu-Motru, datorită conținutului, formei și relațiilor cu colaboratorii ale noii publicții. Mihail Dragomirescu simte pericolul din poziția lui de redactor responsabil și-o spune lui Titu Maiorescu: „Căci ceva în acest sens trebuie să se facă: 1 ianuarie vine: la acea dată se ivește o concurentă («Noua Revistă Română») ale cărei reclame a(u) umplut pe mulți cu speranțe (mai cu seamă fiindcă e vorba de plată); «Convorbirile» trebuie să fie bine pregătite pentru a susține lupta și pentru a-și asigura propria existență"[57].

Mihail Dragomirescu a sporit redacția, printre alte motive fiind: „vrem să pregătim falimentul lui Motru"[58]. Măsură nu prea eficientă, pentru că revista nu apare nici acum la timp, ceea ce-l face pe I. A. Rădulescu-Pogoneanu să-l întrebe pe Mihail Dragomirescu: „Au apărut „Convorbirile" pe ianuarie? Nici până azi nu le-am primit. Așa vreți să „pregătiți înmormântarea" revistei lui Motru?"[59].

Mihail Dragomirescu a condus „Convorbirile literare" în perioada 1896-1900. El a recunoscut că publicul era interesat de o nouă formulă de artă „care a și venit cu Coșbuc și Vlahuță și pusă în valoare de Iorga: sămănătorismul". Mihail Dragomirescu confirmă astfel concluzia lui Maiorescu din 1898: „De când s-au dus Creangă, Eminescu și Alecsandri, literatura lâncezește la noi. Ce e drept, cercetări istorice, filologice și din științele fizice se fac acum mai cu temei, dar poezia, novela, comediile dispar"[60].

„«Convorbirile literare» nu mai puteau rămâne numai în lumea literelor, trebuia să devină o revistă oarecum universitară și să dobândească un conducător cu o altă activitate decât a mea"[61], recunoaște Dragomirescu. La „Convorbiri literare" se dădea prioritate lucrărilor istorice. El a propus istoricilor să ia conducerea revistei, cu acordul lui Maiorescu. Din 1902, „Convorbiri literare" este condusă de I. Bogdan. Revista „Convorbiri"literare" după 1900 publică, prioritar studii de istorie, și nu susține nici o polemică de răsunet.

Așadar, numai 7 ani a rezistat această nouă grupare junimistă. Breșa a creat-o „Noua Revistă Română" a lui C. Rădulescu-Motru și încet grupul tinerilor maiorescieni se destramă.

Am spus-o deja, Maiorescu în 1902, după experiența nouă a „Convorbirilor literare" nu tocmai izbutită, și-a îndreptat atenția spre „Noua revistă română", fără a reuși să o transforme în organ exclusiv conservator.

În 1903 C. Rădulescu-Motru revine în comitetul de redacție al „Convorbirilor literare"[62].

Revista atât de prestigioasă altădată nu-și mai regăsește locul de frunte în presa românească. Titu Maiorescu își dă seama și caută soluții. Convoacă întâlniri la el acasă cu prietenii și membrii Comitetului de conducere: „Marți 6/19 decembrie 1905, Astăzi (e zi de sărbătoare, Sf. Nicolae) între 4 și 7 ore la ceai la mine Teodor Rosetti, J. Negruzzi (plecați după o oră de discuție), I. Bogdan, Pangrati, Onciul, Motru, Dragomirescu, Voinov, Evolceanu, I. A. Rădulescu. Lipseau Litzica și Floru deși chiemați de Bogdan. Discuție asupra grelei continuări a «Convorbirilor» cel puțin pentru anul viitor, anul lor jubiliar al 40-lea paralel cu jubileul Regelui din același an 1906. Amânarea hotărârei pentru Dumineca viitoare"[63]. Ingrată situație pentru cea mai longevivă revistă a timpului! Și insatisfacția lui Maiorescu este pe măsură. Echipa de tineri în care a investit așa de mult nu a convins.

În cele din urmă se ia o decizie: „Dumineca 11/24 decembrie 1905, Azi între 4 și 7 ore la mine redacția «Convorbirilor literare» pentru a continua discuția începută marțea trecută. Erau de față în ordine alfabetică 1) I. Bogdan, 2) Dragomirescu, 3) Evolceanu D., 4) Floru I., 5) Litzica Constantin, 6) Onciul D., 7) Pangrati, 8) Rădulescu-Motru C., 9) Rădulescu-Pogoneanu I. A., 10) Voinov, 11) T. Maiorescu. Din întâmplare a venit spre sfârșit și Teohari Antonescu de la Iași. Hotărât: I. Pe lângă Bogdan care va rămâne director, se alătură pentru partea literară și științifică un comitet compus din Dragomirescu, Litzica, Motru și Pangrati; II. Acești 5 se adună o dată

pe săptămână la vreunul din ei şi cetesc şi discută toate chestiile de redacţie, ei 5 îngrijesc de materiale, corectură, cetesc toate articolele ce sunt a se publica şi reprezintă «Convorbirile» faţă de tipograf. III. Pe copertă la pag. I nu se va face nici o schimbare; la pag. 2 se adaogă printre membrii Comitetului de redacţie N. Iorga, care va figura astfel în aceeaşi listă cu d. Dragomirescu, Iorga având a da material istoric şi punând numai condiţia să nu se atace în «Convorbiri» direcţia «Sămănătorului» condus de el, rămânând însă libertatea criticii în «Convorbiri» asupra scriitorilor de la «Sămănătorul». Aceste după declarările dlor Bogdan şi Pangrati. Se va mai zice pe copertă (pag. 2) că «Convorbirile» apar în fiecare «lună» (nu numaidecât la zi 1) în cel puţin 5 coale (nu 6 ca pân'acum). IV. Prima întrunire a Comitetului de 5 va fi sâmbăta viitoare 17 decembrie 4 ore p.m. la d. Bogdan. V. E. Pangrati va lua înţelegere cu Rasidescu asupra tipăririi şi administrării «Convorbirilor» de la 1 ianuarie 1906 înainte, încât de va putea cu condiţia ca el să participe la eventuala pierdere de la sfârşitul anului cu 20%, iar câştig cu 50%. Despăgubirea imediată a 80% din eventuala pierdere i-o garantează *in solidum* cei 5 membri ai comitetului («imediat» însemnează: în decursul lui ianuarie al anului ce urmează) iar faţă de cei 5 membri se obligă subscrisul Maiorescu a plăti el imediat paguba de 80% înainte de a trebui să o plătească d-lor tipografului sau cel puţin 30%, dacă iau fiecare din ei câte 10% asupra sa, cum le va propune Pangrati, pentru ca să se intereseze cu toţii şi la administrarea şi răspândirea revistei"[64].

În 18/31 ianuarie 1906 T. Maiorescu îi scrie lui E. Pangrati prin care îi comunică de luarea la cunoştinţă a convenţiei încheiate de Comitetul de direcţiune al revistei „Convorbiri literare", reprezentată de E. Pangrati şi Institutul de arte grafice Carol Göbl prin scrisorile de la 29 decembrie 1905 şi 2 ianuarie 1906 prin care numita tipografie se obligă a tipări revista începând de la 3 ianuarie 1906 cu preţul de 50 lei coala primele 450 de exemplare (3 lei 80 suta în plus) 15 lei 450 de coperte (2 lei suta în plus), întreaga administraţie 25 lei pe lună. Dacă la sfârşitul anului va fi excedent, jumătate al Comitetului şi jumătate al Tipografiei. Dacă va fi deficitar 80% va fi plătit de Comitet, iar 20% suportat de Tipografie: „Ca vechi colaborator şi abonat al „Convorbirilor literare" de la înfiinţarea lor mă asociez şi

eu la obligaţia luată de Comitetul Dvoastră în caz de deficit şi iau asupra mea jumătate din acei 80% ce are să-i achite Comitetul 15 zile de la încheierea compturilor aşa încât Comitetul să nu aibă de achitat decât 40%"[65].

Titu Maiorescu stăruia mult ca producţia culturală a grupului junimist să fie publicată în „Convorbiri literare" şi nu concede la alte proiecte de reviste literare[66].

Soluţia găsită nu a mulţumit, în primul rând pe Maiorescu, pentru că revista nu se impunea ca altădată. Se gândeşte la trecerea publicaţiei sub o altă conducere: Pangrati şi Mehedinţi[67], cu convingerea că ei fiind oameni de ştiinţă ar fi mai eficienţi decât literaţii. În următoarele zile sunt mai multe consemnări despre noua echipă la „Convorbiri literare", Maiorescu fiind într-o febrilă căutare de rezolvări. Este consultat J. Negruzzi, vechiul director. Mihail Dragomirescu se aştepta să i se dea lui direcţia. Numai că impetuozitatea lui nu a fost agreată de Titu Maiorescu, dar fără să i-o spună direct, a aranjat astfel încât Dragomirescu să nu primească direcţia revistei, iar acesta văzând manevra a reacţionat apostrofându-l pe S. Mehedinţi cu vorbele „Taler cu două feţe", iar profesorul a propus trecerea revistei lui S. Mehedinţi[68]. Urmează o explicaţie a lui Dragomirescu faţă de Maiorescu, inutilă pentru că magistrul hotărâse definitiv excluderea lui din rândul convorbiriştilor. Toate aceste tensiuni şi jocuri de culise îl mâhnesc pe bătrânul junimist. Nu numai în Dragomirescu nu are încredere, dar nici în I. Bogdan şi C. Rădulescu-Motru, într-un fel nimic nou în atitudinea lui faţă de cei trei. Deşi l-a acceptat pe S. Mehedinţi, nici în el nu are încredere deplină. Maiorescu trăia o dramă sufletească profundă, văzându-se infirmat în aşteptările lui de la elevii săi: „Marţi 28 noiembrie/9 decembrie 1906, După Voinov, Carp, Jean Miclescu vine către 11 ½ şi 12 ¾ dimineaţa şi Mihail Dragomirescu la mine, bădăran, închipuit (suma ideilor lui originale), ura contra lui Mehedinţi, care ia «Convorbiri literare», că şi el vrea să scoată „Convorbiri literare", că e «sentimental», datoreşte recunoştinţă şi mie şi lui Haret şi lui M. Vlădescu etc, că între noi e acum «divorţ», că va să zică motive politice determină alegerea lui Mehedinţi; am contestat absolut, dar el tot de capul lui bădăran. Eu ceva apăsat de toate aceste «arătări de aramă» la Mihail Dragomirescu, Bogdan, Motru. Nu sunt

liniștit nici de conducerea «Convorbirilor» prin Mehedinți, prea impresionabil, cam versatil, și cerebral nesigur, toată nădejdea e în Comitetul de care a fost vorba, mai ales în Pangrati, Onciul, și Kirileanu; au să mai fie și Litzica și dr. Proca"[69]. Din 1907 revista este condusă de S. Mehedinți până în1923, iar din 1924 până la 20 februarie 1939 de Al. Tzigara-Samurcaș, și apoi, devine proprietatea lui I. E. Torouțiu.

Mihail Dragomirescu s-a despărțit definitiv de Maiorescu la 28 noiembrie 1906 „care mi-a fost mulți ani, ca un adevărat tată sufletesc", din cauză că a scris un studiu despre drama Manasse de Ronetti-Roman, care a trezit o întreagă dispută și atunci i s-a propus să nu mai facă parte din Comitetul „Convorbirilor literare"[70]. Mihail Dragomirescu scoate de unul singur în ianuarie 1907 „Convorbiri", periodic devenit din 1908 „Convorbiri critice", prilej de iritare pentru Maiorescu[71]. Între timp au apărut „Vieața nouă" a lui Ovid Densusianu în februarie 1905, în ianuarie 1906 „Viața literară", în martie 1906 „Viața românească", iar în octombrie 1908 își reia apariția „Noua Revistă Română" a lui C. Rădulescu-Motru.

Maiorescu reușește să adune pe vechii convorbiriști cu noii convorbiriști la un banchet în încercarea de a da credibilitatea necesară noii înfățișări a revistei: „Sâmbătă 19 ianuarie/ 1 februarie 1908. Seara banchetul «Convorbirilor literare» la Hotel Boulevard. Erau 47 persoane, tacâmul a 12 fr. (...). Prezidat de mine la dreapta mea P.P. Carp, și la stânga Th. Rosetti, visavi de mine I. Negruzzi la dreapta lui, Ion Bogdan, la stânga S. Mehedinți ca cei trei directori ai „Convorbirilor literare". Apoi Nicu Gane, P.P. Negulescu, Teohari Antonescu, Nicu Filipescu, A. Marghiloman, Pangrati, Antipa, P. Missir, Evolceanu (Duiliu la Roma în congediu a trimis o poezie, Bianu și Litzica n-au venit, nici Motru)[72]. C. Rădulescu-Motru a înțeles că nu are nici o șansă de a prelua direcția «Convorbirilor literare», cu atât mai puțin să fie proprietarul lor. El aderase deja la Partidul conservator-democrat și se rupsese cu totul de grupul lui Maiorescu.

Ca orice bătrân ce-și vede munca de o viață dată pe mâna altora, Maiorescu nu are încredere în apropiații săi mai tineri: „Sunt la antipodul lui Richard III, pe acesta îl chinuise stafiile din trecut ale

celor omorâți de el, pe mine stafiile din prezent ale celor în viață de mine (Duiliu, Pomp. Eliade, M. Dragomirescu, P.P. Negulescu; mi e teamă și de Mehedinți și de Pangrati)[73].

Relațiile dintre tinerii junimiști nu mai au structura închegată din perioada 1893-1900. Practic nici nu se mai poate vorbi de grupul junimist din momentul în care unii, politicește au adoptat alte ideologii. C. Rădulescu-Motru, Mihail Dragomirescu, O. Densusianu se înciru în Partidul conservator-democrat. Loiali junimismului au rămas S. Mehedinți, I. Al. Rădulescu-Pogoneanu și P.P.Negulescu. Alții dispar: N. Basilescu, Teohari Antonescu și P. Eliade

Doar momente de sărbătoare sau de întâlniri academice îi reunesc pe unii dintre ei, cum este de pildă rostirea discursului de primire în Academie de către Duiliu Zamfirescu[74].

Sunt și cazuri de relații mai speciale. C. Rădulescu-Motru îi cerea lui M. Dragomirescu sprijin pentru trecerea la examen a unor cunoștințe[75], neputându-se sustrage unor cutume românești.

Note

[1] Maiorescu le-a fost tuturor elevilor săi și un model de conduită în viața privată, repudiind boema și pierderea nopților, iar invitații săi trebuiau să respecte programul: „Sâmbătă 4/16 ianuarie 1903, La 10 ore am plecat cu toții, știindu-se obiceiul că la noi nu se face din zi noapte și din noapte zi". T. Maiorescu, *Jurnal* nr. 23, B.N.R., Fondul de manuscrise, mss.11 393, f. 3.

[2] *Idem, Însemnări zilnice*, III, p.76.

[3] *Ibidem*, p. 154.

[4] *Idem, Opere*, II, Editura Minerva, 1984, p. 17.

[5] C. Rădulescu-Motru către Titu Maiorescu, 1 mai 1894, în *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni*, ed.cit., p. 400-401.

[6] C. Rădulescu-Motru către Titu Maiorescu, 22 aprilie 1897, în *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni*, ed.cit., p. 402.

[7] C. Rădulescu-Motru, [*Conferință despre Titu Maiorescu*], în „Convorbiri literare", 52, nr.5-6, mai-iunie 1920, p. 297.

[8] Idem, *Mărturisiri*, ed.cit., p. 72.

[9] Idem, *Revizuiri și adăugiri.1943*, p. 35.

[10] *Ibidem*, p. 36.

[11] *Ibidem*.

[12] Pentru imaginea de astăzi asupra filosofiei lui Titu Maiorescu vezi Gh. Al. Cazan, *Scufundarea în adâncuri. Filosofia lui Titu Maiorescu*, Editura Agerpress Typo, 2002.

[13] C. Rădulescu-Motru, *op.cit.*, p. 37.

[14] *Ibidem.*

[15] *Ibidem*, p. 67.

[16] *Ibidem*, p. 68.

[17] *Ibidem*, p. 69.

[18] *Ibidem*, p. 54.

[19] D. C. Nădejde, un adversar de al său, îl caracterizează junimist „decolorat", D. C. Nădejde către I. Bianu, în *Scrisori către I. Bianu*, vol. III, Editura Minerva, p. 14.

[20] C.Rădulescu-Motru, *op.cit.*

[21] *Ibidem*, p. 65.

[22] Z. Ornea, *Studiu introductiv* la *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni*, ed.cit., p.XV.

[23] E. Bucuța, *Duiliu Zamfirescu și T. Maiorescu în scrisori*, Ed. Fundațiilor Regale, 1937, p. 328.

[24] Iacob Negruzzi, „Către cetitori", în „Convorbiri literare", an XXVII, 27, nr. 12, 1 aprilie 1893, p. 994. Titu Maiorescu se grăbește să-i scrie lui Duiliu Zamfirescu despre eveniment: „Cercul literar cu studenții (acum licențiați în litere) merge din ce în ce mai bine, cald și bine . De la 1 mai (anul 27) băieții intră în redacția „Convorbirilor", în E. Bucuța, *op.cit.*, p. 334.

[25] I. A. Rădulescu-Pogoneanu către M. Dragomirescu, 1 noiembrie 1893, în *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni*, ed.cit., p. 692.

[26] I. A. Rădulescu-Pogoneanu către M. Dragomirescu, 9-10 februarie 1894, în *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni*, ed.cit., p. 694.

[27] Evolceanu către Mehedinți, oct. 1894, în *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni*, ed.cit., p. 594.

[28] T. Maiorescu, *Jurnal*, nr. 16, B.A.R., Fondul de manuscrise, mss.3657, f. 28.

[29] Evolceanu către Mehedinți, 17 dec.1894, în *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni*, ed.cit., p. 596.

[30] Iacob Negruzzi, *Către cititori*, în „Convorbiri literare", 29, nr. 1, 1 ianuarie 1895, p.1.

[31] *Evolceanu către Mehedinți*, 1/13 februarie 1895, p. 599.

[32] C. Rădulescu-Motru, *Criza științifică contimporană*, în „Convorbiri literare", 29 nr. 4, 1 aprilie 1895, p. 313-328; C. Rădulescu-Motru, *Criza științifică contimporană*, în „Convorbiri literare", nr. 5, 1 mai 1895, II, *Materialismul secolului al 18-lea și reacțiunea contra lui*, p. 470-485; C. Rădulescu-Motru, *Criza științifică contemporană*, în „Convorbiri literare", nr. 11, 1 noiembrie 1895, III; *Științele sociale și morale în secolul al XVIII-lea*, p. 1054-1068.

[33] Titu Maiorescu către I. Al. Brătescu-Voinești, 16/28 ianuarie 1895, în *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni*, ed.cit., p. 430.

[34] M. Dragomirescu, *Legăturile mele cu Convorbirile literare* , în „Convorbiri literare", 70, nr.1-5, 1937, p. 90.

[35] Teohari Antonescu către Titu Maiorescu, noiembrie 1896, în *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni*, ed.cit., p.13.

[36] *Ibidem*

[37] *Ibidem*, p. 13-14.

[38] S.Mehedinți către Mihail Dragomirescu, aprilie-mai 1895, în *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni*, ed.cit., p. 614; Dacă Mehedinți se arăta îngrijorat de dezbinările din comitetul de redacție, T. Antonescu se interesează la modul glumeț de C. Rădulescu-Motru: „Costache-Motru mai face pe berbantul și pe craidonul?", T. Antonescu către M. Dragomirescu, 18 sept. 1895, în *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni*, ed.cit., p. 482.

[39] Titu Maiorescu, *Jurnal* nr.17, B.A.R., Fondul de manuscrise, mss. 3658, f. 66 verso.

[40] P. P. Negulescu către Titu Maiorescu, Iași, 23 noiembrie 1896, în *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni*, ed.cit., p. 314.

[41] M. Dragomirescu, *op.cit.*, p.95.

[42] Aristide Cantilli, *Convorbire cu d. C. Rădulescu-Motru*, în „Actualitatea", I, 2, 11 octombrie 1898, p. 9-10.

[43] „Literatura și arta română", nr. 5, 1897.

[44] P.P. Negulescu, *Lucruri vechi*, în „Convorbiri literare", 31, 12, 1 decembrie 1897, p. 1073-1099; 32, 1, 15 ianuarie 1898, p. 19-55.

[45] Al. Macedonschi, *Direcțiunea germană*, în „Actualitatea", nr. 5, 7 decembrie 1898, p. 33.

[46] M. Dragomirescu, D. Bungețianu, *Asupra învățământului nostru normal* , în „Convorbiri literare", anul 32, 9, 1898, p.836-857.

[47] C. Rădulescu-Motru, *Ultimele circulare școlare*, în „Adevărul de Joi", an I, nr.3, 29 octombrie 1898.

[48] M. Dragomirescu, *Adevărul de joi*, „Convorbiri literare", 32, nr.11, 15 nov. 1898, p. 1046-1052.

[49] C. Rădulescu-Motru, *Limba germană în școlile normale de învățători*, în „Albina", nr. 41, 12 iulie 1898, p. 1281-1283.

[50] Apud „Convorbiri literare", anul 32, 1898, p. 853.

[51] *Ibidem*, p. 855.

[52] „Costache-Motru mi-a scris o scrisoare în privința notelor tale răutăcioase din „Convorbirile" tale din urmă", T. Antonescu către M. Dragomirescu, 21 oct. 1898, în *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni*, ed.cit., p. 501.

[53] I. A. Rădulescu-Pogoneanu către Mihail Dragomirescu, 1/13 decembrie 1898, în *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni*, ed.cit., p. 722.

[54] I. A. Rădulescu-Pogoneanu către Mihail Dragomirescu, 10/22 dec. 1898, în *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni*, ed.cit., p. 724.

[55] Mihail Dragomirescu, *Epoca literară*, în „Convorbiri literare", 33, nr. 4, 15 aprilie 1899, p. 373-377.

[56] Idem, *Floarea albastră*, în loc. cit., p.369-371.

[57] Mihail Dragomirescu către Titu Maiorescu, 20 iulie 1899, în *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni*, ed.cit, p. 130.

[58] Mihail Dragomirescu către I.Al. Rădulescu-Pogoneanu, 13 ian. 1900, în *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni*, ed.cit, p. 569.

[59] I. A. Rădulescu-Pogoneanu către M. Dragomirescu, 2/14 februarie 1900, în *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni*, ed.cit, p. 749.

[60] Titu Maiorescu, *Opere*, II, Editura Minerva, 1984, p. 137.

[61] M. Dragomirescu, *Legăturile mele cu Convorbirile literare*, în „Convorbiri literare", 70, nr.1-5, 1937, p. 94.

[62] Cf, I. E. Torouțiu *Studii și documente literare*, VI, p. XLVI.

[63] T. Maiorescu, *Jurnal* nr. 25bis, B.N.R., Fondul de manuscrise, mss.11 375, f. 53.

[64] T. Maiorescu, *Jurnal* nr. 25bis, B.N.R., Fondul de manuscrise, mss.11 375, f. 53 verso-55. „În legătură cu comitetul restrâns al „Convorbirilor literare" nu mai există nici un dubiu: ‚Lucrurile pe copertă rămân statu-quo. De fapt, un comitet mai mic, de cinci, iau redacția în mână: Bogdan, Motru, Litzica, Dragomirescu și eu", Ermil Pangrati către S. Mehedinți, 21 dec.1905/3 ian. 1906, în *Titu Mioresceu și prima genernție de maiorescieni*, ed.cit., p. 664.

[65] T. Maiorescu, *Jurnal* nr. 25bis, B.N.R., Fondul de manuscrise, mss.11 375, f. 66-66 verso.

[66] E. Lovinescu voia să scoată „Epoca literară" și credea că pe 12 martie 1906 va apare: „Ce zici d-ta, n-ar fi bine să insist și pe lângă Rădulescu-Motru și Evolceanu pentru prestigiul ce ar putea să ne dea? D[omnul] Maiorescu ne-a întărit cu trei sferturi de gură, mărturisind că ar dori înainte de toate să înflorească „Convorbirile". Cu „Convorbirile" știi cum stă", îi scrie lui M. Dragomirescu în 2 martie 1906. Vezi E.Lovinescu, *Scrisori și documente*, ediție îngrijită de N. Scurtu, Editura Minerva, 1981, p. 55. Maiorescu afirmă într-o ciornă de scrisoare 7/20 martie 1906: „E o neînțelegere la mijloc: nu în primul rând contra unui număr literar al „Epocii", am fost totdeauna contra împrăștierii activității literare [și] pentru concentrarea ei la „Convorbiri literare" pre cât se poate". Apud Alexandru George, *Note* la E. Lovinescu, *Opere*, I, ediție îngrijită de Maria Simionescu și Alexandru George, studiu introductiv și note de Alexandru George, Editura Minerva, 1982, p. 410.

[67] „Sâmbătă 28 octombrie/10 noiembrie 1906, Seara la masă la noi Onciul, Pangrati, P.P. Negulescu de la Iași și Stavri Predescu. Vorba ca să treacă «Convorbiri» de la 1 ianuarie 1907 sub direcția lui Pangrati și a lui Mehedinți, fără alte nume pe copertă, cu ajutorul de muncă a lui G. Teodorescu Kirileanu și consultarea săptămânală a unui comitet Onciul, Litzica, Floru, Evolceanu, poate și I.A. Rădulescu dacă nu e prea ocupat cu dicționarul", în T. Maiorescu, *Jurnal* nr. 26, B.N.R., Fondul de manuscrise, mss.11 376, f. 41-41 verso.

[68] „Vineri 24 noiembrie/5 decembrie 1906, Povestirea scenei de bădărănie făcută de M. Dragomirescu lui Mehedinți, luni seara la întrunirea lor de la Bogdan, scrisoare de scuze trimisă a doua zi lui Mehedinți din partea lui Dragomirescu, iar ca rezultat final excluderea oricării colaborări cu Dragomirescu la «Convorbiri literare», în T. Maiorescu, *Jurnal* nr. 26, B.N.R., Fondul de manuscrise, mss.11 376, f. 49 verso-50.

[69] T. Maiorescu, *Jurnal* nr. 26, B.N.R., Fondul de manuscrise, mss.11 376, f. 50-50 verso.

[70] M. Dragomirescu, *op.cit.*, p. 94.

[71] „Joi 11/24 ianuarie 1907, Într-una Mehedinți diminețile la mine pentru nr. I al anului 41 al „Convorbirilor literare" care va apărea la 20 ianuarie sub direcția însemnată pe copertă pe când bădăranul șarlatan Dragomirescu a și publicat, sub direcția sa un nr. 1, an I al unei noi reviste intitulate numai «Convorbiri» și tipărește la celălalt Göbl „Gutenberg", în T. Maiorescu, *Jurnal* nr. 26, B.N.R., Fondul de manuscrise, mss.11 376, *f.* 60.

[72] T. Maiorescu, *Jurnal* nr. 27, B.A.R., Fondul de manuscrise, mss.3661, fila 41 verso-42.

[73] T. Maiorescu, B.A.R., *Jurnal* nr. 28, Fondul de manuscrise, mss. 3662, fila 16 verso.

[74] „Sâmbătă 16/29 mai 1909 ...era îmbulzeală cum n-a mai fost la Academie, și zăduf". A fost și Motru cu soția. Este pentru prima oară când Maiorescu menționează soția lui Motru. După pauză a vorbit Maiorescu aplaudat pentru apărarea poeziei populare, în Titu Maiorescu, *Jurnal* nr. 28, B.A.R., Fondul de manuscrise, mss..3662, f. 61 verso-62.

[75] În 15 octombrie 1913 îi comunica „Ți-am trimis pe frații Bălteanu în Institut. Te rog pune toată stăruința să-i treacă acum, unul în clasa III și cel mare în clasa VII. C. Rădulescu-Motru către M. Dragomirescu, 15 octombrie 1913 , B.A.R., Arh. C. Rădulescu-Motru, *Corespondență*, S 63(2)/ IX1). Într-o altă scrisoare „Pe lângă Ionel Cernătescu îndrăznesc să-ți mai atrag atenția asupra lui Numianu (de la liceul Sf. Gheorghe) a cărui rude sunt buni prieteni de ai noștri în ale politicei", C. Rădulescu-Motru către M. Dragomirescu, nedatat, B.A.R., Arh. C. Rădulescu-Motru, *Corespondență*, S 63(3)/ IX.

XIV. RELAȚIILE DINTRE I. L. CARAGIALE ȘI C. RĂDULESCU-MOTRU

Biograful cel mai autorizat al lui Caragiale – Șerban Cioculescu[1] nu-l menționează pe C. Rădulescu-Motru printre prietenii marelui scriitor și nici măcar nu amintește de relațiile dintre cele două personalități. Vom observa că între Caragiale și C. Rădulescu-Motru a existat o frumoasă, dezinteresată și trainică prietenie de-a lungul a 25 de ani.

Dintre toți tinerii îndrumați de Titu Maiorescu, Motru a fost singurul care a comunicat îndelung cu marele dramaturg. După cum declară filosoful, ei petreceau multe ore împreună „într-o intimitate aproape frățească". Caragiale se comporta cu o deosebită naturalețe față de prietenul său mai tânăr, așa cum relatează el despre un asemenea moment: „Deodată se ridică și punând palma mânei drepte pe ceafă, cum făcea el adesea, privește îndelung spre soare, își încordează pieptul, și cu mâna stângă pe coapsă începe a juca. Mai întâi, încet cu pas mărunt, de bătută, apoi din ce în ce mai repede, cu chiote scurte și sacadate. Se învârti în jurul meu ca un halucinat timp de câteva minute. Niciodată ca în acea scenă, n-am citit așa de adânc în sufletul lui Caragiale. Dramaturgul nostru era un îndrăgostit al vieții expresive. Eternul vieții nu-l interesa, îl interesa momentul ei dinamic, îl interesau diferențierile, nu asemănările"[2].

Îi împingeau spre această frățietate și raporturile încordate cu Titu Maiorescu[3]. Într-adevăr, amândoi au avut relații speciale cu mentorul „Junimii". Titu Maiorescu a susținut teatrul lui Caragiale „cu toată incompatibilitatea de caracter ce exista între dânșii", după

cum spunea E. Lovinescu[4], dar nu i-a acceptat conduita socială. Maiorescu a încercat să-l ajute pe Caragiale să-și rostuiască viața, numai că se lovea de conduita destul de imprevizibilă a scriitorului. De aceea, el avea reputația de prost administrator, și, deși era apreciat de conservatori, era evitat de aceștia. Motru face referire la o mărturisire a lui Titu Maiorescu. Acesta se adresase lui P.P. Carp pentru a-l sprijini în a-i oferi un post lui Caragiale, și primea tot timpul un răspuns negativ. Cum vrei să numești, ca director general la Teatrul Național, pe un risipitor de bani, cunoscut de toată lumea? îi replica P.P. Carp lui Maiorescu. Caragiale nu s-a lăsat înregimentat în ideologia junimistă, deși a fost tot timpul conservator. În ce-l privește pe C. Rădulescu-Motru, el a căzut în dizgrația lui T. Maiorescu, reamintim, pentru spiritul său independent în filosofie, și, mai ales, din cauza inițiativelor sale culturale (înființarea de reviste, colaborarea la alte reviste decât cele junimiste etc.).

Trebuie că scriitorul găsea în tânărul său prieten pe reprezentantul celor afirmați prin muncă și merit, exact valorile scumpe lui. Rădulescu-Motru venea dintr-o familie de proprietari mijlocii, iar afirmarea sa intelectuală și socială avea la bază numai propriul efort și aptitudinile sale și nicidecum apartenența la o clasă socială. Caragiale găsea în el prototipul intelectualului dedicat total profesiunii lui. Cu atât mai mult fiind și filosof. Curiozitatea lui Caragiale era satisfăcută de vastul orizont de cunoștințe filosofice și de modul original de interpretare a filosofiei, de opiniile interesante despre societatea românească, politică și politicieni români exprimate de către Motru. Caragiale și Motru s-au întâlnit spiritual în interesul lor pentru psihologia etnică. Cu siguranță, discutau despre conduita românilor. Bănuim că și relațiile cu Caragiale l-au determinat pe Motru să abordeze sistematic psihologia etnică românească.

Motru l-a ascultat pe Caragiale vorbind de filosofie în cercul „Convorbirilor literare", în cancelaria lui Anghel Demetriescu, cunoscutul critic și istoric literar, director la Liceul Lazăr din București unde Caragiale era profesor de istorie, în redacția „Noii Reviste Române". Motru aseamănă gândirea lui Caragiale cu cea a lui Montaigne, precizând că dramaturgul „nu și-a ales tipurile sociale

cu scopul de a face o satiră politică în contra liberalismului sau a europenizării"[5].

Cu certitudine, discuțiile dintre ei l-a determinat pe Caragiale să-l invite pe C. Rădulescu-Motru să colaboreze la „Epoca literară", cerându-i să publice studii de filosofie. Dramaturgul l-a îndemnat să scrie articole care să aibă în vedere nivelul de cultură și preferințele publicului român: „Dar vezi tu, măi băiete, îi spunea Caragiale lui Motru, nu filosofie de aceea transcendentală, cum învățați voi prin Germania, și de care publicul românesc nu o să se intereseze nici peste o sută de ani, îți cer eu, ci ceva pipărat, care să facă pe adormiții noștri să strănute; o gâdilitură strașnică pentru creierul prea suculent în apetituri și prea sărac în idei, al parvenitului de la noi; știi tu băiete, ceva care să ne amuze, dar să ne și dea «le rire jaune»"[6]. După această convorbire, a doua zi, Motru i-a adus primul articol despre Nietzsche, citit apoi împreună de două-trei ori, și așa a procedat cu toate celelalte articole: „Caragiale îl sorbea cu ochii și se bucura ca un copil de câte ori ideile lui Nietzsche îi erau pe plac... Măi, neamțu tău spune lucruri pe care le-am mai citit și eu, dar cum le spune de frumos și de adânc!" își amintea autorul studiului despre filosoful german. După lectură Caragiale lua articolul, îi punea punctele și virgulele necesare „cu o minuțiozitate pe care n-am mai văzut-o la nici un scriitor, și pleca să-l citească și lui Anghel Demetriescu, de două ori cel puțin", spune Motru. Caragiale urmărea atent cum se făcea imprimarea, fără să-i scape o virgulă. Studiul *Friedrich Nietzsche* a apărut în „Epoca literară", în nouă numere, la rubrica „Cugetători contemporani".

După publicarea în revistă, Caragiale, preocupat în a face cunoscută opera gânditorului german în România, dar și ca o apreciere pentru calitatea lucrării lui Rădulescu-Motru, a adunat articolele acestuia într-o broșură[7] în formatul și cu litera aleasă de el. Volumul a fost tipărit în număr restrâns de exemplare, multe dintre ele fiind distribuite la prieteni și numai câteva exemplare au intrat în librării. Mai târziu, Caragiale nu a mai manifestat interes pentru Nietzsche pentru că nu-l putea citi în limba germană, iar în limba franceză nu existau traduceri.

Filosofia lui Nietzsche n-a avut ecou în România. După câteva aluzii ale regelui Carol cu ocazia vizitei la Fundație, unde el era bibliotecar, Motru s-a decis să nu mai pronunțe numele lui Nietzsche.

Războiul din 1914 l-a impus pe Nietzsche în atenția întregii lumi culte. De aceea, în anul 1916, reeditează cartea, apărută sub îngrijirea lui Caragiale fără a face nici o modificare[8], din respect pentru memoria celui care l-a îndemnat să scrie despre un filosof necunoscut în România: „Fiecare rând al ei mi-aduce aminte de vorbele și gesturile lui Caragiale. Această broșură a fost scrisă de altmintreli de dragul lui; să rămână dar așa cum a cunoscut-o"[9].

În anul 1897 Caragiale și Motru au fost acuzați în presa junimistă de prezența lor în publicații adverse. De altfel, fără a da importanță orientării politice a jurnalelor ce-l solicitau, Caragiale a colaborat la „Timpul" (1878-1881), ziar conservator, la „Voința națională" (1885), ziar liberal, la „Constituționalul" (1889), ziar junimist, la „Epoca" (1896-1897), ziar conservator, la „Drapelul" (1897), ziar liberal. Grupul junimist nu a scăpat ocazia de a-l suspecta pe Caragiale de conduită politică duplicitară. C. Rădulescu-Motru, fiind în acel moment în conflict deschis cu această grupare, mai ales cu M. Dragomirescu și Titu Maiorescu, a publicat articolul *Politică și literatură*, în ziarul liberal „Drapelul", în care constată că transformarea „Junimii" în grupare politică „a adus cu sine o confuziune regretabilă din toate punctele de vedere, între politică și literatură", anume că „literatura de odinioară nu era făcută decât în vederea politicei din prezent", iar: „Astăzi publicul se întreabă nu *ce* scrii, ci *unde* scrii; nu ce valoare literară are scrierea, ci care scop politic îl are scrierea". În aceeași situație se afla Caragiale față de care se exprima o atitudine ostilă și era etichetat ca trădător. C. Rădulescu-Motru pledează pentru dreptul scriitorului de a publica unde el găsește de cuviință, cu atât mai mult fiind vorba de Caragiale: „De câte ori n-a fost Caragiale «trădător». Acum de curând mi-aduc aminte cu câtă satisfacție își freca mâinile un stagiar aflând de noua, și ca totdeauna brusca lui trădare. Nenorocit stagiar! Tu nu vei fi niciodată un «trădător» și fii sigur șefii au să-ți laude totdeauna

credința și au să te recompenseze, dar, în schimb, tu nu vei fi niciodată un Caragiale! (...) Să dăm literaților libertatea de care au absolută nevoie pentru a-și dezvolta talentul; să nu mai strigăm «trădare» de câte ori vedem că depășesc cadrul pe care-l destinase planurile noastre politice. (...) Starea de azi în care activitatea oamenilor de litere este decisă și supravegheată de interese politice, va fi considerată mai târziu ca o pată în istoria literaturii noastre"[10].

Această apărare a lui Caragiale de către tânărul său prieten nu putea trece neobservată. În ziarul junimist „Constituționalul", un anume N. B. (să fie junimistul Nicolae Basilescu ?) dă o replică în care se arată: „Faptele dovedesc din contra că individualitatea talentului nu esclude grupările nici în literatură, după cum nu esclude în nici o altă direcție de activitate (...) «Convorbirile literare» aceasta au și făcut-o în trecut și au izbutit pe deplin în munca lor. Eminescu, Caragiale, Creangă, Slavici...în coloanele lor și-au arătat talentul"[11]. Autorul anonim nu uită să amintească eticheta – stagiari politici – dată de C. Rădulescu-Motru celor care scriu în «Convorbiri literare» și afirmă că nici unul nu este înscris în partide politice. În schimb, Motru ar confirma proverbul „mielul blând suge la două oi", „că adică se poate face, și încă dezinteresat, literatură la două jurnale opuse, în plus la o revistă și încă dezinteresat. Cele multe înainte".

Pentru că în discuție erau numele său și prietenul său, Caragiale intervine și afirmă neechivoc: „Am cântat la „Epoca", și acum cânt la „Drapelul", pe câtă vreme amicul meu Rădulescu-Motru... vice-versa. Ba încă el, mai tânăr, a făcut odată *un tour de force*: a cântat într-o zi și colo și colo"[12].

Un alt prilej pentru Caragiale de a discuta despre Motru a fost un articol critic al filosofului cu referire la prea numeroasele banalități din conferința lui Ionescu-Gion *Marea frescă a Ateneului român*[13]. Autorul bombasticei conferințe reacționase intempestiv la articolul lui Motru. Caragiale publică o parodie – o notiță cu titlul *Literatura patologică* – pentru a-l apăra pe tânărul său prieten exprimându-și falsa desolidarizare de critica pe care C. Rădulescu-Motru o făcuse lui Gion: „par'că văz posomorându-se un doct pedant profesor de filosofie de pe malurile răposatului Motru și făcând o mutră grozavă conferențiarului erudit, deși *mondain* de pe malurile mai puțin

stâncoase ale Dâmboviței!...Gion este atacat, lovit, criticat, sfâșiat de R. Motru într-un studiu al acestuia publicat în „Convorbiri literare" sub titlul *Un caz de literatură patologică. Marea frescă a Ateneului Român* (conferința ținută de Gion la Ateneu în seara de 1 februarie). Bizar! și cu atât mai straniu! Absurd! Dacă nu chiar inacceptabil!"[14], ca apoi să transcrie încheierea articolului lui Rădulescu-Motru care dovedea stilul confuz al lui Ionescu-Gion. Caragiale subliniază că după 30 de ani singurele cuvinte ce ar putea caracteriza multe din scrierile timpului său sunt cele din articolul maiorescian *În contra direcției de azi din cultura română*: «Vițiul radical în toată direcția de astăzi a culturii noastre este *neadevărul...*», dar „expresiunea *neadevărul*, întrebuințată odinioară pentru noi rămas-a puțin cam vagă-scrierile noi cer termini noi. De aici literatura patologică". Așadar, Caragiale adopta sintagma filosofului cu privire la conferința lui Gion – *literatură patologică* – pentru a diagnostica o întreagă producție literară a vremii.

C. Rădulescu-Motru plănuia de mult timp scoaterea unei publicații proprii la care să colaboreze marii scriitori ai vremii, intenție anunțată într-un interviu în care discută despre necesitatea apariției unei gazete cotidiene politico-literare care să fie o tribună liberă, evitând „gașca politică". Va apela la cei mai de seamă scriitori între care I. L. Caragiale.

În plănuita lui publicație „Noua Revistă Română" s-a gândit din primul moment la I. L. Caragiale[15], și într-adevăr scriitorul a fost prezent de câteva ori în periodicul lui C. Rădulescu-Motru, dar nu în prima serie 1900-1901, ci în seria din 1908, când amândoi erau membri ai Partidului conservator-democrat[16]. C. Rădulescu-Motru îi propune lui Caragiale să publice în „Noua Revistă Română" „bucata teatrală" dată lui Al. Davila pentru prima reprezentație de la 12 septembrie 1909[17].

Cu prilejul împlinirii a 25 de ani de activitate literară a autorului *Scrisorii pierdute*, C. Rădulescu-Motru publică articolul *Jubileul lui I. L. Caragiale* care subliniază lipsa de receptivitate a literaturii caragialești la politicieni și autorități: „În mijlocul unei societăți semiorientale, el a nesocotit un lucru esențial: aparența moralității,

prestigiul!"[18] Jubileul său ar trebui să fie altceva decât toasturi, culegeri literare sau omagiale, albumuri cu dedicații: „Aceea ce s-ar potrivi cu el ar fi o manifestare pornită din toate straturile societății, o erupțiune sinceră de entuziasm care să arunce la o parte orice morală convențională; un delir generos de câteva momente..."

Peste 10 ani filosoful scrie una din cele mai frumoase pagini despre marele scriitor: „Caragiale este un bun observator și un neîntrecut artist al cuvântului. Este dintre scriitorii noștri, acela care observă mai minuțios și mai adânc pe om în toate deprinderile și mișcările lui, și din această cauză poate, el este acela care a înțeles mai bine ironia vieții omenești. Cele mai multe din schițele sale cuprind un nepreţuit fond de observațiune sufletească. Cu deosebire curiozitatea sa se îndreaptă asupra sufletului specific românesc, produsul a cel puțin două culturi diferite!...De neîntrecut este Caragiale în stăpânirea stilului (...). În această desăvârșire a stilului stă și misterul veșnicei actualități a lui Caragiale. (...) Ei, da, cum ar zice Caragiale, căci ce a apucat el, Caragiale odată să zică, zis rămâne pentru graiul românesc de-a pururi"[19].

Scriitorul urmărea atent publicația lui Motru și reacționa la acele articole considerate nepotrivite când abordau probleme naționale, așa cum s-a întâmplat în anul 1911. La rubrica *Însemnări* din „Noua Revistă Română", 8 mai 1911, Motru critica „Tribuna" și „Românul", ambele ziare din Arad, pentru că din cauza unor diferende pe probleme personale se ajunsese la acuze reciproce de trădare[20], dar autorul remarca poziția radicală a redactorilor de la „Românul" care cereau imperativ scriitorilor români să nu colaboreze la „Tribuna". Notița lui era bazată pe informații provenite din documente oferite de redactorii de la „Tribuna". Acest articol l-a nemulțumit pe Caragiale, colaborator permanent la ziarul „Românul" și-i solicita lui Motru ca publicația lui să nu ia apărarea celor de la „Tribuna": „Dragă Motru, Îți atrag atenția asupra unei apucături care n-ar trebui să găsească loc în «Revista» ta. Îți alătur aci o bucată din numărul de duminică 8 mai. Ia seama să nu te târască băieții, necontrolați d'aproape, la răspunderi pe cari ca om cuminte, nu trebuie să le iei decât când de-a dreptul personal afirmi ceva într-o chestie atât de gravă. Știi cum se petrece lucrul în Transilvania? Desigur că nu mai

bine ca mine. În tot cazul până să ne vedem, cum sper în curând, întreabă rogu-te pe Aureliu C. Popovici, amicul nostru care-ți va da ca mine povața să nu mai permiți domnilor de la «Tribuna» să-și mai vâre coada și 'n Revista ta; fără știrea și fără învoirea ta, desigur. Mă rog ție, ia seama. Nu-ți poți închipui ce rău poți face din nebăgare de seamă. Pentru Dumnezeu, dacă nu-i putem ajuta pe bieții frați, încai să nu-i mai lovim și noi.

Sper că nu vei lua în nume de rău ce-ți spun, și că nu ți-am spus degeaba"[21].

Caragiale a fost iritat, evident, de poziția revistei lui Motru apreciată de el ca partizană pentru „Tribuna" în conflictul cu ziarul „Românul" al lui Vasile Goldiș. Îl îndeamnă pe prietenul său să se informeze mai mult asupra redacției „Tribuna": „Aureliu Popovici trebuie să fi căpătat broșura lui dr. Vaida. Cere-i-o, și mă rog ție, uite-te prin ea, ca să înțelegi ce este „Tribuna", care, cu ajutorul băieților tăi, vrea să-și facă advocat din Revista ta".

Marele dramaturg era atât de preocupat de intervenția „Noii Reviste Române" în disputa dintre «Tribuna» și „Românul" încât se simte obligat să-i spună lui A.C. Popovici: „Suntem datori să apărăm pe un prieten prețios și onest ca Motru de cursele ce i le întind așa de grosolan latronii condeiului.

P.S. Stăruie de Motru: 1. Să'ndrepte stricăciunile băietului aceluia, A.C.C. Cine o fi pricopsitul acela? și 2. Să ia seama mai departe, să nu se mai strecoare ticăloșii în Revistă"[22]. Pricopsitul este Motru care semna și A.C.C. Peste ani, amintindu-și de acest episod, Rădulescu-Motru scrie: „Caragiale n-avea însă dreptate. El pârtinea «Românul» fiindcă scria acolo articole"[23].

C. Rădulescu-Motru a ținut foarte mult să marcheze aniversarea a 60 de ani de viață ai lui Caragiale. În „Noua Revistă Română" din 4 martie 1912 anunță constituirea unui fond Caragiale, alcătuit prin subscripție: „el fiind scriitorul nostru clasic prin excelență s-ar cuveni ca și modul în care se va aduna «fondul» să amintească pe cât se poate genul operilor clasice, adică impersonalitatea. Inițiativa să fie pe cât se poate mai colectivă". Se propunea ca subscripția de 10 lei de persoană să fie adresată unuia dintre ziarele: „Universul", „Dimineața" și „Minerva". Fondul adunat să se verse la Ministerul

de Culte și Instrucție Publică care va fi înmânat lui Caragiale în forma care crede ministrul[24]. Numai că scriitorul prin o telegramă din Berlin la 13 martie 1912 refuză inițiativa „Noii Reviste Române": „Resping categoric subscripțiunea publică. Salutări. Caragiale"[25]. La această reacție intempestivă din partea lui Caragiale redacția „Noii Reviste Române" precizează: „în urma acestei telegrame prietenii maestrului se vor aduna în curând pentru a lua o deciziune cu privire la constituirea unui Fond Caragiale. Rugăm pe cititorii noștri să înceteze deocamdată subscrierile lor până la noi dispoziții". Nu se știe dacă o asemenea reuniune a avut loc.

Cu prilejul morții lui Caragiale, „Noua Revistă Română" publică articolul lui M. Dragomirescu, *În memoria lui Caragiale*[26]. La înmormântarea lui Caragiale Motru scrie: „Cea mai mare forță literară a neamului nostru a fost îngropată în București, joi 22 curent"[27]. Sunt redate fragmente din discursurile lui Take Ionescu, Barbu Delavrancea, Mihail Sadoveanu, Mihail Dragomirescu, ținute la adunarea de doliu.

Pe Caragiale și Rădulescu-Motru i-au legat și opțiunile lor politice. Amândoi, după experiența trăită cu junimiștii și conservatorii lui P.P. Carp, decid să se înscrie încă din momentul constituirii, în Partidul conservator-democrat al energicului și carismaticului om politic Take Ionescu, partid în care ei credeau că ar putea exprima aspirațiile și interesele acelor categorii sociale ce se afirmă numai prin muncă și merit. Caragiale a cerut, lui Take Ionescu, înscrierea sa în Partidul conservator-democrat, prin telefon din Berlin[28].

Când Caragiale venea din Germania, aveau discuții sau participau la diferite întruniri politice (Brăila, Târgoviște, Iași, Craiova, Focșani), ale Partidului conservator-democrat. Ziarele vremii au relatat despre prezența celor doi la activitățile Partidului conservator-democrat. Se remarcă cu satisfacție masiva aderare a intelectualilor de prestigiu la Partidul conservator-democrat: I.L. Caragiale, O. Densusianu, C. Rădulescu-Motru, N. Xenopol, M. Dragomirescu[29]. La întrunirea de la Iași, Caragiale și C. Rădulescu-Motru au vorbit pentru a explica și susține politica partidului[30]. La 1 iunie 1908, ei participă la o întrunire publică la T. Severin organizată de secția locală a Partidului conservator-democrat.

Ziarul „Epoca", la care cu un deceniu în urmă Motru colabora, publică o știre ironică despre „banchetul takist" în care se relatează că la masa profesorilor C. Rădulescu-Motru, O. Densusianu, M. Dragomirescu, Caragiale povestește o anecdotă nereușită[31].

Peste mulți ani, scrutând regimul comunist, lui Motru nu avea cum să-i scape încercarea acestuia de a-și atașa ideologiei sale pe marii scriitori români, fiind intrigat că M. Eminescu și I.L. Caragiale, altă dată considerați ca lăudători ai trecutului nostru istoric, acum erau considerați ca premergătorii socialismului comunist[32]. Imaginea lui Caragiale construită de comuniști era cu totul diferită de cea reală pe care el însuși o cunoștea foarte bine: „Și tot așa I.L. Caragiale, n-a fost Caragiale pe care l-am cunoscut eu și cu care am trăit în cea mai strânsă prietinie, timp de mai bine de 25 de ani, că ne cunoșteam toate măselele din gură, vorba românească, și mai ales ne cunoșteam unul altul fundul pungii mai bine decât cunoșteam datele zilelor din săptămână, ci era Caragiale republicanul de la Ploiești, inspiratorul lui Candiano Popescu și animatorul Boborului!"[33].

C. Rădulescu-Motru face o amplă analiză asupra lui Caragiale, după ce sfârșește lectura *Corespondenței* lui I.L. Caragiale, în ediția îngrijită de Șerban Cioculescu, subliniind talentul său excepțional: „Caragiale avea dispoziții înnăscute de adevărat artist, cum foarte rar a produs poporul românesc. A fost un artist din naștere ca și Mihai Eminescu (Curios, pe Eminescu nu mi l-a lăudat niciodată. Să se fi interpus față de el invidia dintre talente?). Dar un artist mai regional decât Eminescu, Caragiale nu s-a ridicat peste mediul realității românești din secolul al XIX-lea". Cu toate conflictele avute cu fruntașii junimiști, Caragiale a întrupat junimismul politic și datorită lui acest curent ideologic a avut răsunet în publicul larg: „La drept vorbind Caragiale a contribuit la prestigiul politicii conservatoare într-un grad egal cu acela cu care a contribuit și T. Maiorescu. De fapt el era și un credincios conservator. La temelia convingerilor lui era ideea conservatoare în care se află reunite: nașterea, averea, meritele, talentul...". Caragiale avea dispreț pentru acei care maimuțăreau formele civilizației apusene. De aceea era neînduplecat cu politicienii așa-ziși progresiști. Filosoful constată că în corespondența purtată cu unele personalități ale timpului, Caragiale face

o critică aspră partidelor politice, dar spune foarte puţin despre posibilitatea de auto-guvernare a poporului român, el nefiind convins că acesta ar fi ajuns la maturitatea de a se guverna prin el însuşi. El nu credea în eficacitatea programelor politice: „El credea că omul este totul" şi nu programele contează, ci omul care guvernează.

Ce întrebuinţare i-ar da regimul comunist lui I.L. Caragiale dacă ar trăi? se întreabă bătrânul filosof. Discută ipostazele în care ar fi putut fi scriitorul. Dacă ar fi pus director la direcţia teatrelor comuniştii l-ar martiriza pentru că i s-ar cere zilnic autocritică şi cenzură. În Marea Adunare Naţională ar putea să ţină un discurs inoportun. Ca profesor ar face glume pe seama manualelor. În Academie a fost ales ca mort nu ca viu: „Ca viu n-ar fi fost ales. Căci viu, ar fi fost într-un conflict veşnic cu colegii care lucrează la Dicţionarul L<imbii> Române pe baza lingvisticii lui I.V. Stalin şi ar fi ridiculizat toate demonstraţiile omagiale aduse literaţilor geniali care cântă munca cu tractorul"[34]. Caragiale nu putea fi folosit de comunişti decât în scop de propagandă contra burghezo-moşierilor, ceea ce spune Motru, dovedeşte reaua credinţă a celor care conduc propaganda comunistă, deoarece aceştia reconstituie trecutul după propria lor voinţă şi falsifică tendinţele celor mai populari scriitori români: M. Eminescu, I.L. Caragiale şi Nicolae Bălcescu, transformaţi în avangarda regimului comunist din România. Acţiune sortită eşecului, pentru că aşa cum îndreptăţit spunea C. Rădulescu-Motru: „Caragiale s-a dovedit inimitabil"[35]. Acesta este supremul omagiu adus de filosof marelui său prieten I.L. Caragiale.

Note

[1] Şerban Cioculescu, *Viaţa lui I.L. Caragiale*, Editura pentru literatură, 1969.

[2] C. Rădulescu-Motru, *Filosofia lui Caragiale*, în „Provincia", an III, 33, 15 iunie 1946, p. 1.

[3] Idem, *Revizuiri şi adăugiri*, caiet 67, 1952, p. 3.

[4] E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, Editura Minerva, 1972, p. 410.

[5] C. Rădulescu-Motru, *Filosofia lui Caragiale*, în „Provincia", an III, 33, 15 iunie 1946, p. 1.

[6] Idem, *Filosofia lui Friedrich Nietzsche în România*, în „Noua Revistă Română", vol. XVIII, 1, 21-28 februarie 1916, p. 12.

[7] Idem, *Fr. W. Nietzsche. Viaţa şi filosofia sa*, Libräria Soce & C-ie, Bucureşti, 1897.

[8] Idem, *Fr. W. Nietzsche. Viaţa şi filosofia sa*, Libr. Şi Tip. H. Steinberg, 1916, col. „Biblioteca de literatură şi ştiinţă", Bucureşti, 1916.

[9] Idem, *Filosofia lui Friedrich Nietzsche în România*, în „Noua Revistă Română", vol. XVIII, 1, 21-28 februarie 1916, p. 12.

[10] Idem, *Politică şi literatură*, în „Drapelul", an I, 12 octombrie 1897 p. 1.

[11] N.B., *Mielul blând suge la două oi*, în „Constituţionalul" an IX, nr. 2414, 18(30) octombrie 1897, p.1.

[12] Caragiale, *Coloana V-a*, în „Drapelul", an I, 23 noiembrie 1897, p. 1.

[13] C. R.-Motru, *G. I. Ionescu-Gion*, *„Un caz de literatură patologică. Marea frescă a Ateneului Român"*, în „Convorbiri literare", an XXX,, nr. 5, 1 mai 1896, p. 1086-1112.

[14] Caragiale, *Literatura patologică* în „Epoca literară", I, nr. 6, 20 mai 1896, p. 2.

[15] Aristide Cantilli, *Convorbire cu d. C. Rădulescu-Motru*, „Actualitatea", I, 2, 11 octombrie 1898, p. 9-10.

[16] I.L. Caragiale, *Un nou teatru*, în „Noua Revistă Română", vol. VI, nr. 12, 28 iunie 1909; I.L. Caragiale *Scrisoarea asupra Teatrului Naţional*, în „Noua Revistă Română", vol. VI, nr. 20, 13 septembrie 1909; I.L. Caragiale, *Notiţe critice – Teatrul Naţional din 1899*, în „Noua Revistă Română", vol. VI, nr. 20, 13 septembrie 1909.

[17] C. Rădulescu-Motru către I. L. Caragiale, 2/15 septembrie 1909, B.A.R., Arh. C. Rădulescu-Motru, *Coresp.* S 3/ LVI.

[18] C. Rădulescu-Motru, *Jubileul lui I. L. Caragiale*, în „Noua Revistă Română", an II, vol. III, 28, 15 februarie 1901, p. 189-190.

[19] A.C.C. (C. Rădulescu-Motru), *Schiţe nouă de Caragiale* în „Noua Revistă Română", vol. VIII, nr.22, 10 octombrie 1910, p. 305.

[20] A.C.C (C. Rădulescu-Motru), *O ceartă care degenerează*, în „Noua Revistă Română", vol. X, nr. 4, 8 mai 1911, p. 62.

[21] Caragiale către C. Rădulescu-Motru, 27 mai 1911, în I.L. Caragiale, *Opere*, *Corespondenţă*, tomul VII, ediţie Şerban Cioculescu, Fundaţiile Regale pentru Literatură şi Artă, p. 328.

[22] Caragiale către Aurel C. Popovici, 11/24 V 1911, în I.L. Caragiale, *Opere*, *ed. cit. Corespondenţă*, tomul VII, ediţie Şerban Cioculescu, 1942, p. 226.

[23] C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri şi adăugiri. 1944*, II, p. 356.

[24] Idem, *Fondul Caragiale*, în „Noua Revistă Română", vol. XI, 19, 4 martie 1912, p. 289.

[25] Caragiale, *Telegramă către C. Rădulescu-Motru*, în „Noua Revistă Română", vol. XI, nr. 21, 18 martie 1912, p. 321.

[26] „Noua Revistă Română", vol. XII, nr. 10, 17 iunie 1912.

[27] A.C.C (C. Rădulescu-Motru), *Înmormântarea lui Caragiale*, în „Noua Revistă Română", vol. XIII, nr. 4, 25 noiembrie 1912.

[28] Cf. „Ordinea" I, nr. 59, 7 februarie 1908, p. 1.

[29] „Ordinea", I, nr. 54, 31 ianuarie 1908, p 1.

[30] *Marea întrunire a Partidului Conservator Democrat de la Iași*, în „Acțiunea", VII, nr. 1504, 4 martie 1908, p. 2-3.

[31] *Banchetul takist*, în „Epoca", XIV, n. 144, 24 iunie 1908, p.2.

[32] C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri 1950 și 1952*, p. 48.

[33] *Ibidem*, p. 81.

[34] *Ibidem*, p. 257.

[35] Idem, *Filosofia lui Caragiale*, în „Provincia", an III, 33, 15 iunie 1946, p. 1.

XV. POLEMICILE LUI C. RĂDULESCU-MOTRU CU N. IORGA ȘI A. C. CUZA

C. Rădulescu-Motru a purtat de-a lungul activității sale numeroase polemici, remarcându-se ca un remarcabil interlocutor, urban, civilizat, tolerant dar ferm. S-a ocupat, printre altele, de un subiect ce atinge resorturi nebănuite ale ființei umane: naționalismul. Atitudinea sa față de naționalism se înscrie în acel curent pentru care problema minorităților este tot la fel de importantă ca și principiul naționalităților. Însă dincolo de dimensiunile teoretice, filosofului român i se profilau cu claritate aspecte practice pentru viața politică și națională românească.

1. Controverse politice pe seama naționalismului

Intrarea în Partidul conservator-democrat și reapariția „Noii Reviste Române" în octombrie 1908 l-au propulsat pe C. Rădulescu-Motru în centrul disputelor publice. Este adevărat, el pune accent în publicistica sa politică pe atitudini și comportamente naționaliste ce vor trezi controverse. Filosoful sesizează modificarea contextului de manifestare a chestiunii etnice la începutul secolului al XX-lea, anume cerința europeană față de orice stat național de a o rezolva luând în calcul particularitățile oricărui grup etnic. Din acest punct, se exprimă despre naționalism cu orice prilej, inclusiv la întrunirile Partidului conservator-democrat, examinate când am discutat despre politicianul C. Rădulescu-Motru, dar reținem aici

contestarea de către filosof a oportunității unui partid naționalist, pentru că, de fapt, orice partid politic are idei și acțiuni privind chestiunea națională: „Când este vorba de o mișcare națională nu am decât bine de zis: când este vorba de un partid separatist naționalist nu am decât rău"[1].

Filosoful analizează concepția naționalistă a lui N. Iorga în mai multe articole. Seria lor debutează cu un întins studiu *Naționalismul. Cum se înțelege. Cum trebuie să se înțeleagă*, 1909, consacrat naționalismului cărturăresc al marelui istoric căruia îi surprinde contradicția dintre înțelesul de doctrină politică și o concepție de stat și sensul de credință exclusivă date naționalismului. El se întreabă cum poate o doctrină să fie credință exclusivă. Acestui tip de naționalism al cărui exponent este Iorga îi contrapune gândirea eminesciană: „Adevăratul înțeles al naționalismului – naționalismul cum trebuie să se înțeleagă – are ca premisă majoră adevărul enunțat de Eminescu: la civilizație nu se ajunge decât prin muncă"[2]. Dacă spunem că filosoful pentru studiul său despre naționalism îi solicită lui A.C. Cuza, cel incriminat în analizele sale, lucrările acestuia, o facem numai pentru a arăta cât de firești erau relațiile dintre intelectualii timpului dincolo de orice dispută publică: „În studiul meu asupra naționalismului voiesc să epurez concepția naționalismului (la care ai contribuit și d-ta după Eminescu) de nebulozitățile iorgaliste adaose în timpul din urmă"[3].

În loc de o replică argumentată orgoliosul istoric îi răspunde prin o notă plină de ironie: „D. profesor C. Rădulescu-Motru, tachist, scrie în ultimul număr al revistei sale un articol intitulat *Naționalismul cum se înțelege*, – recte: cum îl înțelege un takist, și încă unul din cei mai fericiți (d. profesor își aplică însuși la sfârșit cunoscutul vers din Vergiliu). (...) Întrebăm, deci doar atâta: există în țara aceasta un al doilea «filosof», oricât de Porn-it (aluzie la E. Porn, asistentul lui C. Rădulescu-Motru-n.n.) din fire contra naționaliștilor și oricât de Mihalache-n ale tachismului jidovit ar fi el?"[4]. Iritarea lui Iorga a fost determintă de referirea lui Motru la *Declarația program* a lui Iorga și Cuza, publicată în „Neamul Românesc" cu doi ani în urmă. Această declarație este „un întreg sistem de remedii contra relelor de care suferim, un complex de reforme în spirit, naționalist democrat, un

șir întreg de soluții pozitive ale problemelor vieții noastre, ca stat și națiune", susține istoricul. Iorga se apără de învinuirea că s-ar fi contrazis în definirea naționalismului pe care a relevat-o Motru în articolul său *Naționalismul*.

Drept pentru care în publicația lui îl numește naționalistul tachist în vorbe și considerat printre cei mai convinși apărători ai evreilor[5].

Polemica are și momente hilare când cei doi profesori universitari discută public chestiuni minore: Iată ce spune Iorga „În «Adivorul» – firește – d. Rădulescu-Motru, profesor universitar, scrie că «dau rar de tot pe la Universitate și nu-mi mai fac cursurile decât pe apucate, între două trenuri»" Iorga afirmă că nu a lipsit niciodată de la curs, dar vine rar la consiliul facultății pentru că nu poate sta alături de colegi ca C. Rădulescu-Motru, care-l fac „șarlatan, pisicher, hienă înfometată"[6].

Filosoful găsește sprijin în opiniile sale despre naționalismul lui Iorga în O. Goga, felicitându-l pentru articolul *Demnitatea anonimă*: „Învățăturile Dlui Iorga sunt în adevăr nefaste prin aceea că deșteaptă în tinerimea noastră toate apucăturile rele și atavice. Naționaliștii din jurul lui Iorga țin astăzi la noi locul vechilor ciocoi, care își puneau capriciul lor personal mai presus de orice. Presimțirea mea este că rolul dlui Iorga va înceta curând, fiindcă merge cu pași repezi spre ridicul"[7].

Directorul „Noii Reviste Române" duce cu adevărat o campanie împotriva lui N. Iorga și A. C. Cuza, ocupându-se și de statutul lor de profesori, și afirmă despre cei doi că în loc să facă lecții în mod obiectiv asupra științei, ei se preocupă de a asocia pe alții la interesele lor personale: „Plâng și se vaită în fața studenților, clevetesc asupra colegilor și se laudă pe ei înșăși cu o adorabilă seninătate; falsifică până și adevărurile recunoscute de toată lumea cultă întrucât acestea nu concordă cu scopurile lor personale". La acest tip de profesor există și tipul de student serviabil: „Unde sunt studenții care conduși de un luminat patriotism să manifeste contra ideilor d-lui Iorga din 1909?"[8] un îndemn neechivoc la răzvrătirea studenților față de naționalismul marelui istoric. Totodată îi reamintește lui Iorga că în 1902 a scris despre chestia evreiască, de care se dezice acum.

În aceste momente de controversă se găsesc exegeți care caută asemănări între cei doi oponenți. De pildă, C.S. Făgețel susține că

Rădulescu-Motru s-ar fi declarat naționalist în felul lui Iorga prin cartea lui *Cultura română și politicianismul*[9]. C. Rădulescu-Motru respinge ideea colaboratorului de la „Ramuri" și spune despre C.S. Făgețel că „se arată ca un demn școlar al d-lui Iorga, adică frazeolog fără miez. Pentru dl. Făgețel, ca și pentru toți jorgiștii și cuziștii de altfel, critica ideilor cuiva se reduce la insulte triviale. D-sa zice că dl. Motru s-ar fi mărturisit naționalist în felul d-lui Iorga prin scrierea sa *Cultura română și politicianismul!* D-l Făgețel n-a înțeles nici *Cultura română și politicianismul* precum n-a înțeles nici ultimele articole ale d-lui Motru asupra naționalismului. În urmă cu cinci ani ca și acum, d. Motru este teoreticianul întăririi românismului prin muncă și prin recunoașterea defectelor moștenite, iar nu prin fraze și prin laude de sine cum face d. Iorga. Naționalismul d-lor Iorga și Cuza este o fază – ultima să sperăm, a goanei după «câștigul fără muncă» despre care ne-a vorbit așa de mult nemuritorul Eminescu"[10]. Încă din 1908 filosoful a exprimat limpede viziunea asupra naționalismului, numai că nu este luată în seamă pentru motivul foarte simplu – orice idee a sa trebuie atacată din rațiuni de ideologie politică.

Să menționăm și poziția unui alt mare savant, S. Mehedinți, care a respins exagerările naționaliste: „Cea mai mare nevoie a timpului nostru e un naționalism real, întemeiat pe adânci convingeri științifice și etice. Din contra, cea mai mare primejdie este naționalismul pornit din ură (și alte scăderi omenești), căruia i s-ar putea zice mai degrabă *nationalismus latrans*"[11].

O dispută deosebit de aprinsă între filosof și istoric s-a consumat pe marginea congresului studențesc deschis la Iași pe 7 septembrie 1909.

Înainte de deschiderea forumului de la Iași C. Rădulescu-Motru își exprimă opinia despre acest eveniment: „Studențimea nu trebuie să se rătăcească într-o agitație stearpă, alături sau în contra muncii pe care o depun în serviciul patriei oamenii din clasele dirigente de astăzi..., ci ea să vie laolaltă cu acești oameni; și cu deosebire să se pregătească a continua munca acestor oameni. Congresele care nu sfârșesc cu hotărârea de a voi să se continue munca cinstită și ordonată acelor ce au muncit înainte nu merită numele de congrese, ci de comploturi. Avem prea îndeajuns în contra neamului nostru

complotul oamenilor politici din Ungaria, pentru a mai dori și complotul agitatorilor din năuntru. Studenții au datoria să se ferească de agitațiunile periculoase țării, mai ales în momentele de față"[12].

Congresul de la Iași a ținut să afirme că nu împărtășește ideile exprimate de C. Rădulescu-Motru în articolele *Profetismul în cultura noastră națională* și *Hotărârile Congresului studenților de la Iași*. Congresul a afirmat că studenții îi vor urma pe Iorga și A. C. Cuza, după cum se spune într-o dare de seamă publicată de „Neamul Românesc". Comentând atitudinile studenților C. Rădulescu-Motru reamintește că el scrie pentru studenții „cari vor să rămână studenți pe timp mărginit", care vor să coopereze cu oameni în vârstă[13].

Față de ideile filosofului, „Neamul Românesc" pornește o campanie dură. Întâi, studenții sunt sfătuiți să nu adere la concepția lui Motru: „Stați singuri, tinerilor, voi între voi. Uitați câți ați fost în atingere cu conrupătorii de conștiințe care, odată caută a vă ispiti, cu mijloace mai civilizate ori mai grosolane, și alteori ca supțirile filosof Motru, obiectivul tachist, își închipuie că vă pot speria"[14] Apoi, i se contestă statutul de profesor universitar. Filosoful ar vorbi de „teoria forțată și falsă care intervertește sensul adevăratei noastre culturi naționale, prin insinuări vinovate elaborate de acela care se intitulează profesor universitar", „își dă aere de savant", „înșiră tot felul de inepții și himere"[15]. Într-o notă de subsol la acest articol Iorga scrie: „D. Pajură face prea mare onoare profesorului Rădulescu-Motru, care ajutat de un evreu, scoate un pamflet obscur, prin care socoate să-și capete rostul politic după care aleargă de o viață întreagă, insultându-și colegii cu un curaj, care nu e niciodată asociat cu inteligența".

„Neamul Românesc" publică intervențiile participanților de la congresul de la Iași[16], unele dintre ele fac referiri la opinia lui C. Rădulescu-Motru despre congres. Studentul Alex. Cuzin, viitor secretar de redacție al ziarului lui Iorga, după ce amintește că foarte puțini profesori universitari sunt cunoscuți de studenți ca prieteni dezinteresați și buni îndrumători: „În fruntea lor va recunoaște-o oricine sunt d-nii profesori A. C. Cuza și N. Iorga", se delimitează de filosoful de la București: „nu putem primi nici sfatul unui domn profesor din București C. Rădulescu-Motru, care vorbind de

congresul nostru, ni recomandă că studențimea nu trebuie să se rătăcească într-o agitație stearpă alături sau în contra muncii pe care o depun în serviciul patriei oameni din clasele dirigente de astăzi, – indiferent de legătura pe care aceștia o au cu politica de partid, – ci ei să vie laolaltă alăturea de acești oameni". La congres au luat cuvântul studenții V. Madgearu, Gh. Ionescu-Sisești, Vasile Buțureanu.

La aproape două luni, articolul lui C. Rădulescu-Motru, *Hotărârile Congresului studențesc de la Iași* în care el dădea studenților o lecție de prudență și o linie de purtare în viitor pentru a nu fi folosiți ca masă de manevră pentru interese de partid, așa cum afirmase și Take Ionescu („prea mult a pătruns politica pe băncile universității") a fost obiect de critică în publicația lui Iorga[17].

La sfârșitul anului 1909 istoricul îl atacă de vreo câteva ori, creionându-i un portret caricatural: „Pe lângă d. Rădulescu-Felix, cea mai vestită odraslă a Motrului, mai e un om fericit în Rădulescu. Dl. Felix-Motru e fericit pentru că socoate că a înțeles – ceea ce se vede că i se întâmplă cam rar, deși e filosof, și după propria mărturisire, un fel de «barbat de știință» cu o reputație mondială – și pentru că i se pare că poate face și dumnealui spirit, ba că e capabil de mici răutăți elegante – bietul meu coleg!"[18].

Despre mitingul prilejuit de demisia lui Titu Maiorescu, la care a vorbit Motru, Iorga reține atacul filosofului la adresa lui S. Haret: „d. Rădulescu-Motru a recunoscut în d. Haret «tipul anarhistului român» (D-le Motru, D-le Motru!)"[19]. La același cuvânt se referă un colaborator al publicației lui Iorga: „Își drege glasul marele Motru, care având, se zice, specialitatea psihologie, face psihologia ministrului Haret, pe care îl atacă cu patimi și cu aerul unui atotștiutor a celor ce se petrec la Minister, și arată «noua îndrumare» ce voiește să i-o dea d-sa. Se vede cât de colo că l-a prostit și pe ăsta Take promițându-i Ministerul de Culte. Norodul nu-l ascultă și se roagă Arhanghelilor să scape mai repede de pisania lui Motru"[20]. Filosoful este numit nici mai mult nici mai puțin „Rădulescu-Prostu", și asta se întâmplă într-o publicație a unui academician și profesor universitar!

Despre activitatea lui C. Rădulescu-Motru ca fruntaș al Partidului conservator-democrat se vorbește cvasipermanent în publicația „Neamul Românesc". Astfel, la începutul anului 1910, când partidul lui Take Ionescu cunoaște o ascensiune în electorat, N. Iorga scrie: „Dacă ar fi bătut în țara noastră un vânt de umanitarism ca acela de la «Noua Revistă Română», d. Take Ionescu ar fi pus împământenirea în masă a evreilor. Astăzi însă bate tocmai vântul cellalt. De aceea se zbate partidul takist să arate că e naționalist de cea mai intransigentă speță". Sesizând accentuarea dimensiunii naționaliste a Partidului conservator-democrat, înrădăcinată într-o concepție europeană, Iorga crede că găsește aici influența exercitată de C.Rădulescu-Motru, și de aceea nu ezită a-l numi „filosoful partidului"[21]. Istoricul avea, desigur, în vedere articolul lui Motru *În zilele noastre de anarhie. Scrisori către tineri*, publicat în mai multe numere din „Noua Revistă Română", în care se afirma: „takismul este lichidarea stării de anarhie în care trăim"[22]. La același articol se referă un colaborator al „Neamului Românesc", remarcând că C. Rădulescu-Motru combate „asprul curent naționalist" și „xenofobismul", iar pe de altă parte, el laudă ziarul „Adevărul" și contestă primejdia unei chestiuni evreiești în România. Recenzentul vorbește de „baza falsă pe care se razimă teoriile din scrisorile lui C. Rădulescu-Motru. (...) această ieșire a d-sale ne face absolut impresia unei vânători de adepți pentru partidul tachist, vânătoare, care îl asigurăm, nu va reuși, cu intenții pe care noi, socotindu-le nepotrivite cu situația și raporturile ce trebuie să existe între studenți și profesori, le respingem cu indignare"[23].

Publicația lui Iorga urmărește orice mișcare a adversarului, inclusiv o banală participare la o întâlnire cu studenții bucureșteni și îl suspectează de campanie pentru propriul partid: „Profesorul Rădulescu-Motru, acel care insultă, într-un ales limbaj tachist, pe colegii săi, pune pe studenți, să-i insulte, iar dumnealui trage concluziile la urmă"[24]. Ziarul „Neamul Românesc" este nevoit să publice, în replică, scrisoarea studentului V.V. Haneș în care se spune că C. Rădulescu-Motru, invitat ca toți ceilalți profesori la acțiuni ale studenților, în conferința *Aspecte din viața studentului de azi* nu s-a ocupat de concepția social-politică a lui Iorga și Cuza, ci a prezentat

numai tipul studentului naționalist[25]. Într-un comentariu al redacției „Neamului Românesc" se exprimă dezacordul față de precizările studentului Haneș, și consideră „campania" lui Motru ca fiind îndreptată contra colegilor săi universitari: „societatea (a studenților – *n.n*) nu e chemată să-i apere greșelile de tact și amestecul conrupător în studențime". Într-un mod nu tocmai academic, se cere imperios intervenția decanului facultății de litere și filosofie, nimeni altul decât Ioan Bogdan, în a lua atitudine față de acțiunea filosofului, care, firește, nu s-a făcut.

Ce a determinat acest tir neîntrerupt de etichetări, injurii și insinuări din partea publicației lui N. Iorga, care s-a folosit de oricine era dispus să lovească în filosoful și directorul „Noii Reviste Române"? Este limpede, un rol fundamental l-a avut statutul său de membru marcant al Partidului conservator-democrat, dar și suita de articole precum și intervențiile sale pe tema naționalismului la marile adunări populare ale Partidului conservator-democrat. Nu trebuie uitată acțiunea lui Iorga de a impune pe scena politică Partidul Național Democrat, înființat în 23 aprilie 1910, al cărui program se axa, în principal, pe ideea națională. Or, C. Rădulescu-Motru concepe naționalismul ca o atitudine pozitivă față de țară numai în măsura în care aceasta cuprinde, în mod firesc și alte grupuri etnice decât cel majoritar. Era, evident, un punct de vedere al unui intelectual cu o viziune europeană asupra relațiilor interetnice. N. Iorga apăsa pe latura emoțională și, evident, pe valorile trecutului românesc, pe care căuta să le inculce maselor țărănești considerate adevărata forță socială a dezvoltării naționale. Am putea spune că toată această încrâncenare exprima o bătălie politică pentru câștigarea unui număr cât mai mare de cetățeni la ideile unui partid sau altul. N. Iorga, datorită imensului și realului prestigiu intelectual de care se bucura în toate straturile societății, era convins că numai el, prin partidul său, poate să ducă o politică naționalistă. După experiențele eșuate cu partidele consacrate – liberal și conservator – marele istoric a găsit de cuviință că ar putea convinge ca om politic doar așezându-se în fruntea unei mișcări politice naționaliste. C. Rădulescu-Motru crede că Iorga este mai mult un tribun decât un om politic, datorită capacității de a mobiliza mase

prin afirmarea, cu forța-i recunoscută, a ideilor naționale, fără a avea însă soluții concrete la chestiuni sociale și politice de actualitate.

2. Cazul Eugen Porn

În anul 1910 C. Rădulescu-Motru este nevoit să facă față unei adevărate avalanșe de atacuri venite din toate părțile. Dacă Motru căuta să ducă un dialog pe un subiect oricum deosebit de controversat, fiind preocupat de o soluție europeană a chestiunii relațiilor interetnice, oponenții săi recurgeau de multe ori la argumente *ad hominem*. Edificator rămâne modul cum a fost discutat așa zisul caz Eugen Porn, asistent al său la catedra de la universitate și colaborator al „Noii Reviste Române".

După apariția articolului *Naționalismul*, Iorga, secondat de A. C. Cuza[26], pentru a dovedi că Motru l-a scris din motive ideologice și că revista lui este sprijinită, inclusiv financiar de evrei, îl atacă pe filosof pentru angajarea la universitate a lui E.Porn.

Între timp apare în „Noua Revistă Română" articolul lui E. Porn, *Un poet: P. Cerna*. După ce remarcă primirea cu rezerve a poeziei lui Cerna de către mișcarea literară românească, criticul emite câteva judecăți asupra stării literaturii autohtone: „Era firesc să fie așa. Era firesc ca într-o vreme când simțul pentru adevărata poezie e tocit și pervertit de o poezie măruntă, de toate zilele, fabricată la porunceala directorilor de ziare și alte întreprinderi literare, – era firesc ca într-o astfel de vreme, un poet atât de adânc ca simțire, atât de înalt ca cugetare, atât de adevărat poet ca Cerna, să fie primit cu răceală și să apară neînțeles celor mulți. S-au înșelat amarnic cei ce au văzut o renaștere literară și o deșteptare a gustului pentru frumos, în alcătuirea și încurajarea unor mai mici sau mai mari cooperative între literați făcute unele în scop de camaraderie, iar altele cu preocupări economice de sprijinire și «lansare» mutuală sau de luptă mai eficace împotriva tipografilor și editorilor. Toate aceste preocupări de ordin material, care au absorbit mai toată activitatea literaților, pasionând și interesul publicului cititor pentru lupta lor de a cuceri cât mai comod

nemurirea, ajungând să tipărească cât mai mult și mai rentabil, dovedesc mai curând o scădere a cultului dezinteresat al frumosului. /Singurul rezultat real ce s-a obținut e că s-a ajuns azi să se tipărească enorm de mult; că în nesfârșita serie de reviste ce apar se face o literatură de o mediocritate revoltătoare, că s-au format grupuri și grupulețe având fiecare foaia și criticul ei, și că se recunosc ca adevărate valori doar acei ce sunt înrolați sub steagul grupării respective. Considerații străine de artă, prietenii personale, ori interesele micii «bisericuțe», – interese care rareori reprezintă vreo idee artistică, și acele rareori e, din nefericire, vreo formulă îngustă de artă – precumpănesc în aprecierile criticilor"[27].

Acest articol a apărut, greșeală tactică fatală, după ce N. Iorga în ședința Camerei din 12 decembrie 1909 a adresat o interpelare ministrului Instrucțiunii Publice: „are d-sa cunoștință că un evreu neîmpământenit, E. Porn, a fost numit asistent la Seminarul de psihologie experimentală al d-lui profesor Rădulescu-Motru? Știe domnul ministru că d. Porn e evreu neîmpământenit și ce măsură crede că trebuie să ia față de această numire nelegală"[28].

Mai mult, Iorga a depus o cerere la decanat pentru a solicita lămuriri despre situația asistentului E. Porn: „Domnule Decan, Observând în lista custozilor de seminarii – numele dlui Eug. Porn pe care sunt în drept a-l crede evreu neîmpământenit vă rog să binevoiți a-mi comunica în chip colegial, în baza cărui act emanat de la Minister e custode d. Eug. Porn, pe care sunt în drept a-l crede neîmpământenit". 28 noiembrie 1909"[29]. Decanul se grăbește să-i dea răspunsul: „La întrebarea Dv. scrisă din 28 noiembrie a.c. avem onoarea să răspundem că dl Eugen Porn a fost numit pe ziua de 1 octombrie 1908 asistent la Seminarul de psihologie experimentală prin Ordinul Seria B, N. 53 212 din 19 septembrie 1908 al Ministerului Instrucțiunii, în urma recomandațiunii făcute de domnul director al Seminarului respectiv. Decan I. Bogdan"[30].

A.C. Cuza îl mustrează pe Motru invocând o decizie luată de Titu Maiorescu, când era rector al universității din Iași, anume la o petiție a unui candidat de a fi admis la concursul pentru ocuparea catedrei de arheologie biblică și exegeză a pus rezoluția „Răspins de la concurs, fiind evreu". Aluzia este mai mult decât străvezie, Motru

fiind unul dintre elevii lui Maiorescu, și, în consecință, se cuvenea să-l urmeze și în selectarea asistenților săi. După ce îl întreabă pe Motru de ce dintre toți studenții săi l-a ales pe E. Porn ca asistent, A.C. Cuza îl acuză de favoarea acordată lui Porn, de al cărui nume ajunge să inventeze termeni ce nu au nici o legătură cu fondul dezbaterii: „Aceasta nu e alta însă, colega, în materie de logică și de procedură decât curată «pornografie»... Și tot atât de «pornografie» – adică din spirit jidovesc al lui Porn – e și scrisul d-tale cu privire la naționalism și la naționaliști. (...) Căci nu poate avea cineva nici o autoritate să aprecieze manifestațiile naționalismului românesc, cu nepărtinire, în paguba elevilor săi români, când stă alăturea cu jidanii în presă și când face «politică» cu reprezentanții lui Mochi Fișer, cum e cazul «filosofului» nostru... să ne trăiască! C.R. Porn, care mai este și «Directăr di pi Nouî Revistî Rumunî», – fie cu el acolo"[31].

Asertiunile lui E. Porn vor trezi o avalanșă de atitudini, antrenând o parte dintre condeiele de notorietate ale vremii, care vizau nu atât pe autorul opiniilor despre viața literară cât pe filosoful, politicianul și conducătorul uneia dintre cele mai influente hebdomadare ale vremii. În fruntea campaniei împotriva lui a fost „Neamul Românesc" al lui N. Iorga. Marele istoric intervine rar în această polemică, lăsându-i prietenului și colaboratorului său, profesorul ieșean A.C. Cuza, întreaga libertate de a-l ataca pe C. Rădulescu-Motru.

Cum A.C. Cuza era exponentul unei ideologii, nu putea să nu vizeze pe politicianul Motru, susținând, fără a aduce probe, că publicația acestuia ar fi revista lui Porn: „și „Noua Revistă Română", condusă de ilustrul filosof al partidului C. Rădulescu-Motru, de fapt însă a jidanului E. Porn, pe care l-a făcut și asistent al său la Universitate"[32].

În singurul articol publicat pe această temă, N. Iorga ținea să-și precizeze atitudinea, cu un puternic accent de adversitate politică și nicidecum de controversă intelectuală, așa cum s-ar fi cuvenit a se fi purtat dialogul între un istoric și un filosof, ambii de prestigiu recunoscut: „Încă de la sfârșitul anului trecut am trebuit să iscălesc în statele universității lângă fostul mieu elev E. Porn, pe care-l știam

evreu neîmpământenit și pe care-l descopeream coleg, fără ca el să fie împământenit, și fără ca el să fi avut dreptul, cătuși de puțin, la această situație. Ce se întâmplase? D. C.R. Motru (fiindcă-i place să se iscălească așa), a devenit, dintr-o zi în alta, în loc de modest profesor, ajuns și dumnealui ca mulți alții, până la universitate, mulțămită cărților pe care le citește cu sârguință, un mare barbat de stat al tachiștilor, un vântură-idei de clasa întâia și un reformator al intelectualilor românești, geniu și mai puțin nu! Dar un geniu în filosofie, în politică și în reformarea tineretului bolnav de naționalism trebuie să aibă măcar un secretar particular și personal care devine îndată redacțional și profesoral și (*sit venia hahami*) seminarial. Astfel, d. E. Porn «pumuntean» din Ploiești, a devenit profesor la universitate și numai astfel putea să devie"[33].

Dar dacă la Iorga, exprimarea opiniilor sale despre Porn în presă a fost accidentală, nu același lucru se poate spune despre acțiunea lui, care după cum am spus, l-a interpelat pe ministrul Instrucțiunii Publice. S. Haret îi răspunde că nu-i incumbă ministrului sarcina de a cere act de botez sau naționalitate oricărui angajat, iar în cazul discutat amintește că: „d. Porn a fost recomandat de către profesorul respectiv și de către decanul facultății pentru postul de asistent al seminarului de psihologie, un post care nu este tocmai din acelea care îmbogățește pe oameni, căci e plătit cu 95 de lei pe lună. (...) Dacă este vorba să cer bilet de botez și bilet de naturalizare la toți funcționarii care mi se recomandă aș putea ajunge departe. Dar cu toate acestea, în ceea ce privește pe domnul acesta Porn, pot să spun că cererea lui de naturalizare se află depusă la Cameră"[34]. În replică, Iorga îi aduce lui Haret trei exemple de evrei, profesori neîmpământeniți. După ce a fost respins Șăineanu „care era un om de valoare" pentru că era evreu: „nu putem admite ca pe baza propunerii abuzive a unui profesor și a recomandării unui consiliu de facultate care a luat o hotărâre nepotrivită să se facă din universitatea noastră un cuib de străini neîmpământeniți"[35]. Atitudinea lui S. Haret este văzută în bună relație cu protecția ce ar fi acordat-o Motru fostului său student: „Asupra capului său, al d-lui profesor universitar Porn de la universitatea din București, și-au întins

astfel mâna, într-o duioasă unire, d. Motru, tachistul, și d. Haret, reprezentantul celor mai înaintate speranțe liberal-naționale".

La Senat, S. Haret a supus spre dezbatere proiectul de lege pentru împământenirea lui Porn, care însă nu este luat în discuție. Lui Iorga i se alătură tinerii scriitori din Societatea Scriitorilor Români, care au trimis un apel către Corpurile legiuitoare pentru a cere respingerea solicitării de împământenire a lui E. Porn: „Aflăm din ziare că a trecut prin secții și s-a distribuit Camerei proiectul de lege pentru recunoașterea de cetățean a d-lui E. Porn, evreu de origină, licențiat în filosofie și secretarul personal al d-lui Rădulescu-Motru, profesor universitar". Sunt prezentate motivele pentru care Camera „să binevoiască a refuza categoric cererea numitului candidat de cetățenie". În esență, Porn nu ar fi avut merite care să fie invocate în sprijinul său: „Dl. E. Porn, care până de curând a fost directorul Școalei israelite, prin educație și sentimente nu a dat nici o probă că va ști să se adapteze intereselor patriei care-l primește. Dl. E. Porn, chiar prin întâile sale începuturi publicistice dă semne de tendințe antiromânești, insultând toată mișcarea literaturii naționale de astăzi, cum a făcut-o într-un recent articol din «Noua Revistă Română» a d-lui Motru". Se susține că și alți evrei, mai de seamă decât Porn, – Gaster și Șăineanu – au fost refuzați în Cameră: „rugăm onorata Cameră să nu încuviințeze nici cererea d-lui Porn. Este la mijloc o cestiune de principiu și de consecvență pe de o parte, iar de alta de cea mai pură demnitate națională. Cultura română trebuie făcută de români și d-nii deputați desigur nu-și vor da consimțământul să facă această spărtură, introducând elemente dizolvante în activitatea noastră culturală"[36].

În Cameră Iuniu Lecca a depus miercuri 22 ianuarie 1910 o moțiune prin care se cere lui Haret ca în școală să fie numiți numai profesori români. În asemenea condiții, S. Haret revine și, contrar celor susținute în Parlament cu câteva zile mai înainte, satisface pe N. Iorga anunțând că E. Porn nu mai lucrează la Universitate.

Este clar, spunem noi, că dacă C. Rădulescu-Motru nu scria despre naționalismul lui Iorga, acesta nu era interesat de E. Porn. În anii 1909-1911, „Neamul Românesc" duce o campanie continuă împotriva Partidului conservator-democrat și a lui Take Ionescu,

acuzați de colaborare cu evreii, de împământenire a evreilor. Marele istoric s-a implicat în cazul E. Porn în scopul de a-l discredita pe directorul „Noii Reviste Române", prin solidarizarea lui cu toți cei care s-au simțit vizați în articolul lui Porn.

Opiniile lui Porn au trezit reacții din partea scriitorilor tineri și de aici s-a născut o dispută cu puternice accente politice, în care s-a văzut antrenat, fără să o voiască, directorul „Noii Reviste Române". Un grup de scriitori publică o scrisoare prin care Rădulescu-Motru este rugat să explice cine poartă răspunderea pentru aprecierile necuviincioase făcute la adresa literaților români în articolul lui Porn: „Oare această insanitate literară este răzbunarea sus numitei reviste contra acelora dintre noi, care au refuzat să colaboreze alături de un intrus fraudulos în literatură? Și oare d. Rădulescu-Motru crede cu adevărat că-și poate face o glorie din patronarea unor asemenea promiscuități? Cerem profesorului universitar și directorului unei reviste românești un răspuns loial, cu atât mai mult cu cât ne adresăm unui coleg al nostru din Societatea Scriitorilor Români"[37]. Era vizat direct filosoful și profesorul Motru, de mult timp acuzat în unele publicații de atitudinea sa tolerantă în chestiunea evreiască.

De altfel în „Cumpăna" s-a subliniat că revista lui Motru publică articole nu tocmai pozitive la adresa unor scriitori: „Dl. Motru face un rău serviciu literaturii lăsând să se strecoare în coloanele sale astfel de notițe"[38] (se referă la o notiță în care se afirmă că Goga „nu are ce căuta în poezia largă și în alta se aduc elogii unor anecdote de Speranția").

Văzând amploarea luată de articolul lui Porn, în scopul lămuririi lucrurilor, Motru apelează și de această dată la una dintre modalitățile lui publicistice preferate: ancheta în rândul scriitorilor pentru a-și spune opinia față de articolul lui Porn și de apelul trimis de Societatea Scriitorilor Români Corpurilor legiuitoare. Au răspuns la solicitarea sa C. Stere, G. Diamandi, N. Teohari, I. A. Bassarabescu, D.N. Burileanu. Toți au fost de acord că nu trebuia mutată disputa din plan literar în plan politic. Există totuși anumite nuanțe la fiecare participant. C. Stere respinge insinuările lui Porn referitoare la calitatea lucrărilor literare. I. A. Bassarabescu, după ce precizează că nu-l suspectează pe Porn de sentimente antiromânești, ține să

sublinieze că unii evrei „ne umilesc și ne discreditează zilnic în ochii străinătății și ai opiniei publice, în general, cu o dibăcie și o finețã caracteristică, ceea ce e firesc să deștepte apoi ochii bănuitori chiar asupra lucrărilor cu aparență de nevinovăție"[39]. A intervenit și Caragiale care a pus totul pe seama vârstei tinere. Tinerii, credea marele dramaturg, „și au și n-au dreptate. Dar lasă-i că le trece lor iuțeala cu vremea"[40]. Interesantă este opinia lui Ion Petrovici. După profesorul ieșean, E. Porn nu ar fi dat dovadă de sentimente antiromânești prin aserțiunile sale, dar este de acord cu inițiativa tinerilor scriitori de a se adresa parlamentului, deoarece orice român are dreptul să informeze Camerele despre un candidat la cetățenia română[41].

Despre articolul lui E. Porn, s-a exprimat și redacția revistei „Cumpăna", vizată indirect de autorul amintit, ea fiind alcătuită din membri ai Societății Scriitorilor Români constituită pe 3 septembrie 1909, când a fost ales președinte M. Sadoveanu[42]. La rubrica *Note și reflecții – Pentru d.Motru* – se spune: „În noua d-tale revista română s-au tipărit în numărul din urmă câteva insolențe la adresa scriitorilor noștri, sub iscălitura unui domn E. Porn. Opiniile acestui pârlit nu au, desigur, nici o însemnătate – denn was der Jude denkt ist uns ein erlei, in der Rasse, liegt die Schweinerei (căci orice o cugetă jidovul puțin ne pasă, că doar în temeiul rasei lui stă porcia). Puse însă sub ocrotirea neamului d-tale insinuările acelea ajung oarecum să fie vinovate. Căci nu se poate îngădui ca prin revista d-tale să se răspândească minciuna că trăim astăzi «într-o vreme când simțul pentru adevărata poezie e tocit și pervertit de o poezie măruntă fabricată la porunceălă». Nu se poate ca, tocmai cu învoirea d-tale, care n-ai reușit să obții colaboratori literari, să se afirme ciudățenia că «în nesfârșita serie de reviste ce apar se face o literatură de o mediocritate revoltătoare». Astăzi când mișcarea literară este mai în toi ca niciodată, când grupările diverse, revistele și operele cele multe sunt probe, palpabile pentru oricine, de viață și talent, nu este demn ca prin o revistă, în fruntea căreia nu stă un cap hodorogit ca al lui Mihalache, ci un om de bun simț ca d-ta, să se strecoare insulte idioate la adresa străduințelor acestor scriitori. Directorul unei reviste are un control general asupra paginilor sale și oricât de «tribună liberă» ar fi o revistă, nu trebuie să se admită în ea elucubrațiile oricărui jigărit

arivist, care străin de viața noastră sufletească și începător ignorant în cele literare, nu are pentru începuturile sale altă îndreptățire decât impertinența rasei sale"[43]. Nu este greu de observat cum întreaga culpă despre judecățile lui E. Porn cade în seama filosofului, învinuit de lipsa cenzurii față de articolele publicate în propria revistă, ceea ce contravine spiritului directorului „Noii Reviste Române" de a conduce o publicație, cu toate că împricinatul a publicat opinii tot atât de severe în altă revistă, în același număr în care au semnat și E. Gârleanu, I. Minulescu, I. Chendi, adică acei care au făcut apelul către Corpurile legiuitoare, cerând respingerea lui Porn de la cetățenie pe motiv că asemenea idei sunt „o insultă adusă literaturii naționale", că prin ele Porn ar fi dat dovadă de „sentimente antipatriotice". „Noua Revistă Română" republică articolul lui E. Porn din „Viața literară și artistică"[44].

Ilarie Chendi, sub un titlu cu puternic iz pamfletar, scrie despre un articol al lui C. Rădulescu-Motru: „Ce suflet bun și milostiv mai este și d-l Motru! Articolul din «Noua Revistă Română» în care ia apărarea famulului său, este ieremiada înduioșătoare a unui filosof umanitar în accepțiunea cea mai creștinească a cuvântului. Ceva din înțelepciunea biblică a moșului Solomon, ceva din bunătatea plângătoare a apostolilor transpiră printre rândurile-i potolite. Pare că ar ridica mâinile spre noi și ar zice: lăsați prigonirile și nu osândiți, ca să nu fiți osândiți; lăsați ovreiul și nu-l loviți pe dânsul, căci om este bietul ca și voi". Criticul din Ardeal nu scapă prilejul de a vorbi de filosof care „nu are nici patrie mărginită, nici neam îngrădit: al lui e universul și omul «în sine»". De aceea scriitorii nu-l pot urma: „Nici calcul, nici teorii cu argumente vizionare nu admit scriitorii unui neam, mai cu seamă într-o epocă de acțiune plină de vigoare și temperament". Autorul vorbește de „pornofilia d-sale", exprimată în „Noua Revistă Română" și de predilecția lui C. Rădulescu-Motru pentru secretari de redacție de origine semită, cu referire directă la H. Sanielevici „cunoscutul insultător al lui Sadoveanu", ca și toleranța lui Motru pentru greșelile lor: „Căci orice ar zice iubitul nostru filosof, tendința curată a secretarilor săi a fost totdeauna evidentă, ura lor în contra întregului spirit al literaturii noastre naționale se ascunde după fiecare rând, iar tupeul lor cu care sfidau, putea să bată la ochi oricui,

căci era enervant și repulsiv pentru oricine. (...) Și mai erau acei străini, mai mult diletanți cari, neputându-se identifica cu partea intimă a literaturii noastre, o aseamănă vecinic cu produsele popoarelor din Apus și o găsesc mereu «de o mediocritate revoltătoare». Ei bine, nu. Oamenii aceștia sunt intolerabili. Aroganța și ura lor sunt jignitoare. Și aci nu încape duhul blândeții, nici fantasmagoriile în jurul păcii între oameni nu aduc o soluție. Limpede și convingător e numai principiul de care pornomaniile de orice culoare ar trebui să se sfarme întotdeauna: străinul nu are ce căuta în mișcarea noastră culturală, căci nu aduce cu sine nici dragostea trebuitoare nici îndemnul inimii. (...) Dl. Motru dă însă din umeri la această constatare și ne insultă răspunzând: «E boala jorgismului». Ah nu e nici un jargon, iubite gânditor! Scriitorii intervin pentru scopul adânc respectat de înaintași, de a păstra intact caracterul de rasă al literaturii românești"[45].

Este clar că tinerii scriitori s-au simțit afectați de câteva dintre expresiile folosite de Porn în articolul incriminat, cu deosebire aceea despre cooperative între literați. Societatea Scriitorilor Români se constituise de curând, cu scopul sprijinirii mișcării literare, iar alegațiile lui E. Porn veneau într-un moment ce ar fi putut influența opinia publică despre oportunitatea existenței acestei organizații. Indiscutabil, scriitorii au avut în vedere prestigiul revistei lui Motru, cu toate etichetele defăimătoare, inevitabile într-o polemică de acest fel.

C. Rădulescu-Motru ia apărarea lui E. Porn: „Ce zice d. Porn, peste acelea constatate de «Falanga», și, notați, în aceeași zi, la 10 ianuarie 1910? Mi se pare că nimic mai mult. Unde este dar necuviința? A, dar d. Porn este un oarecare! Un oarecare, nu. Este un tânăr care și-a făcut studiile la noi, cu deplin succes, care are toată cultura necesară pentru a scrie în cestiunile de artă și literatură cu același drept cu care scriu toți acei ce scriu astăzi. Înțeleg însă: d. Porn este evreu. Dacă este evreu este «un oarecare»; fie el cât de cult n-are drept să aibă o părere. În cestiunile de artă și literatură criticii autohtoni sau pretinși autohtoni, și-au rezervat monopolul. Când un străin își permite să spună sau chiar adeseori numai să repete aceea ce au afirmat mulți alți înaintea lui, atunci indignarea unor literați

de la noi nu are margini. Auzi să ne critice un evreu? Dar atunci ce mai însemnăm noi, românii, în această țară? Ne-am compromis..."[46].

Într-adevăr, revista „Falanga" sub conducerea lui Cincinat Pavelescu, E. Lovinescu, I. Minulescu, C. Moldovanu, Z. Bârsan și Em. Gârleanu, afirma programul ei, *Prima verba* (un fel de cuvânt înainte către cititori) în primul număr din 10 ianuarie 1910: „Niciodată adevărul n-a avut de suferit mai mult din partea pasiunilor și intereselor ca acum. Niciodată nu s-a dat frâu mai liber ca acum exagerărilor. Românismul luminat azi e șovinism orb; dragostea de poporul românesc – țărănism exclusiv; iubirea de distincțiune e miervrerie decadentă și invidie simbolistă; năruirea spre sănătatea artei e manierism gongoric și prețuirea exclusivă a formei; iar sfântul amor al frumosului – operație de bursă! Românism fără șovinism; dragoste de întregul neam fără deosebire de clasă; iubire de tot ce e ales și sănătos, – mai întâi în fond și apoi în formă; amor curat de artă, fără tendință de comercializare, – iată crezul «Falangei» noastre". Motru are dreptate să afirme similitudini între ideile grupului de la „Falanga" și concepția sa. Numai că unele din asertiunile lui E. Porn vizau, fără voia lui, și acest grup, exponent al Societății Scriitorilor Români.

În mod ironic Motru răspunde la întrebarea pusă de „Falanga" cu privire la politica sa redacțională: „Foarte loial, răspund nu. Pe literații mediocri nu i-am invitat niciodată să scrie la revistă și pe aceștia i-a avut în vedere articolul incriminat. Literații cei buni au scris când au voit fără să fie plictisiți de solicitările noastre. Și așa va fi și pe viitor. «Noua Revistă Română» va rămâne, fără solicitări, deschisă literaturii, dar scopul principal al ei este punerea în discuție a problemelor politice și sociale de la ordinea zilei. Colaborarea literaților ne încântă și ne onorează bineînțeles, dar noi nu o cerșim și cu atât mai mult nu o aducem cu de-a sila". Din cauza contrastului dintre limbajul violent al articolelor politice și bucățile literare (cu un stil clasic și impersonal), el nu se adresează prea des literaților pentru a colabora la revistă. După el, scriitorii „planează într-o lume prea eterică pentru noi, acei care facem politică". Din aceeași modestie a ezitat să răspundă la invitația de a participa la ședințele S.S.R.: „Mi-a fost teamă să nu fiu un „intrus" în sânul ei".

Motru dintru început a afirmat că toată disputa este declanșată de faptul că Porn este evreu, iar în discuție nu era starea literaturii române, ci o problemă națională. Filosoful reafirma cu toată franchețea viziunea sa despre raporturile românilor cu evreii pornind de la un principiu general, anume semnificația reprezentată de o persoană ca om: „Pentru mine, străinul de orișice naționalitate ar fi el, este înainte de toate un om pe care trebuie să-l respect, fiindcă respectul persoanei este prima datorie pe care mi-o impune cultura timpului meu. Calitatea de român, oricât de scumpă mi-ar fi ea, nu-mi întunecă deloc conștiința acestei datorii. Prin naționalism eu înțeleg un mijloc de întărire a iubirii dintre oameni și nicidecum un mijloc de vrajbă și de ură"[47]. Este credința unui profund gânditor umanist despre necesitatea unui stil nou de a judeca relațiile dintre oameni, apreciați înainte de toate ca ființe umane. Între oameni nu poate fi decât iubire, iar el caută să acționeze pentru întronarea acestui spirit în opinia publică. Cât privește orientarea periodicului său, C. Rădulescu-Motru a ținut să precizeze limpede: „La «Noua Revistă Română» nu sunt slugi și stăpâni, iresponsabili și responsabili, ci sunt colaboratori și director. Dar cu țipătul de Ho, jidane!, Taci jidane! nu înlocuiește nimeni adevărul. Dacă adevărul s-ar înlocui numai cu atât atunci ce lucru ușor ar fi cultura unui popor. Și ce ușor lucru ar fi mai ales literatura. Din nenorocire, cu asemenea țipete nu ajunge cineva să producă decât maculatura de felul aceleia tipărite la... Vălenii de Munte".

În această dispută intervine M. Dragomirescu, care publică ample pasaje din articolul lui E. Porn, reacția celor de la „Cumpăna" și notița din „Falanga"[48], apoi remarcă: „La aceste somațiuni d. Rădulescu-Motru răspunde în numărul de la 24 ianuarie 1910 al «Noii Reviste Române» printr-un articol care ignoră notița «Cumpenei» și a găsit că nu trebuie să se răspundă. Dar ignorând «Cumpăna» și adresându-se numai «Falangei», face în răspunsul său o greșeală de a se adresa în realitate «Cumpenei», iar nu «Falangei». Mai departe, M. Dragomirescu scrie în legătură cu E. Porn: „dacă nefiind recunoscut ca literat român și spunând neadevăruri, nu au dreptate scriitorii români să fie revoltați în contra faptei lui și să aibă dreptul

să pună la îndoială caracterul «românesc» al revistei d-lui Motru? (...) Chestiunea pentru «Falanga» nu e dacă d. Porn e evreu sau nu, ci mai întâi, dacă d-sa poate fi privit ca *literat român*, cum a fost bunioară Ranetti-Roman, cum e d. Gherea sau chiar Rodion sau A. Toma"[49]. Criticul de la „Falanga" afirmă mai departe: „n-am întreaga autoritate necesară să arat și cât talent de literat român are d.Porn și cât de adevărate sunt sau nu afirmările d-sale în privința scriitorilor noștri", dar își exprimă opinia că E. Porn nu este un scriitor român.

Cine este Eugen Porn? Profesorul său îi face un succint portret din nevoia de a arăta cititorilor săi cum acest tânăr a ajuns să răscolească patimi la unii dintre intelectualii români[50]. Născut în țară din părinți născuți în țară, și-a făcut serviciul militar, a dobândit titlul de licențiat în filosofie (sesiunea din iunie 1904; examenul de licență a fost luat excelent – cu 9 bile albe și una roșie) după ce a trecut prin întreaga filieră a școlii românești. A funcționat ca asistent la seminarul de psihologie experimentală din septembrie 1908 până în februarie 1910. E.Porn s-a înscris la doctorat la C. Rădulescu-Motru, dar în urma excluderii de la universitate, își dă doctoratul în litere la Roma[51].

Profesorul avea obligația morală să-și aleagă asistentul dintre cei înscriși la doctorat, iar E. Porn era singurul, dintre cei cinci doctoranzi, fără o ocupație. Ministrul Instrucțiunii confirmă alegerea făcută de titularul catedrei. E. Porn s-a oferit să scrie, fără nici o plată, articole despre literatură și, mai ales, despre teatru în care se simțea competent.

În apărarea asistentului său, prins într-un scandal de amploare, C. Rădulescu-Motru aduce proba unor critici asemănătoare dintr-un articol semnat de Ioan Slavici, în ziarul „Lupta" de la Budapesta, în care este incriminată literatura română tânără: „Dar scriitorii vizați și nevizați citesc cu plăcere osânda literaturii tinere venită din partea d-lui Slavici și-și pierd cu desăvâșire «Cumpăna» rațiunii când este vorba de părerea exprimată de un evreu! Scriitorii români au dreptul pare-se să fie judecați exclusiv de români; când străinii îi judecă atunci aceștia trebuie numaidecât să-i laude". C. Rădulescu-Motru spune în continuare: „un evreu care trăiește în Țara Românească, deși licențiat în facultatea de la Universitatea din București, trebuie să

scrie în evreiește, – zice criticul de la «Cumpăna»; iar criticul de la «Falanga» adaogă cu aer de nepărtinitor: evreul să scrie și în românește, dar mai întâi să fie recunoscut că știe să...scrie! Adică nu e destulă naturalizarea politică, trebuie să mai impunem evreului ieșit din școala noastră și naturalizarea literară! Adică așa de neînsemnată este influența școlii noastre, încât un evreu titrat cu o diplomă superioară, tot nu e capabil să înțeleagă geniul literaturii române! Bune școli au dar românii! Cu asemenea școli opera de asimilare merge cu pași repezi...Nu cumva o fi criticul de la «Falanga» și dânsul profesor de literatură? Și n-o fi cumva d. Porn fostul său elev? Dacă elevul este așa de rău, ce să mai zicem de profesor?".

M. Dragomirescu a receptat acuzația lui Motru și publică un nou articol despre cazul Porn. Afacerea Porn are două fețe, scrie Dragomirescu: „una e revolta, prin publicistică, a scriitorilor grupați la «Cumpăna» și «Falanga» în contra nu a d-lui Porn, ci a d-lui Motru; nu în contra articolului d-lui Porn, ci a „Noii Reviste Române". A doua este revolta prin acțiunea Societății Scriitorilor Români, care s-a împotrivit naturalizării lui Porn". M. Dragomirescu a dezavuat *Apelul către Camerele legiuitoare* al grupului de scriitori subliniind că „atacurilor literare prin publicistică numai prin publicistică li se poate răspunde: acesta e adevărul". El ține să precizeze că s-a ocupat de revolta prin publicistică a scriitorilor români, iar nu de acțiunea Societății Scriitorilor Români. M. Dragomirescu crede că C. Rădulescu-Motru trebuie să tragă două învățăminte: „1. Nu trebuie să permiți într-o revistă, pe care o conduci, atacuri din partea unui colaborator care n-are nici autoritate decât sub două condiții: 1. Să aducă dovezi în sprijinul afirmațiilor sale. Dacă nu aduce dovezi, cel puțin să aibă talent. 2. Poți primi de colaborator pe orice străin care vrea să scrie românește, cu două condiții: a. să gândească sănătos și solid (adică să aducă dovezi când afirmă ceva, mai cu seamă când afirmările sale izbesc în interesele noastre naționale) și b. să nu-și bată joc de limba românească"[52]. Așadar, M. Dragomirescu îi reproșează lui Motru că nu a făcut diferența dintre scriitorul de talent și profesor și subliniază că un profesor dă cunoștințe dar nu și talent

scriitorului. C. Rădulescu-Motru comentează afirmațiile colegului său de facultate: „Am luat act și vom căuta să punem în practică aceste aforisme. Pe viitor când vom avea să spunem vreun neadevăr la adresa d-lui Dragomirescu (și bine ar fi să nu avem ocazia vreodată) îl vom spune cu talentul d-lui Ilarie Chendi !"[53].

În dispută intervine M. Sadoveanu și discută despre E. Porn. Scriitorul, în plină ascensiune, nu putea uita critica distrugătoare a secretarului de redacție al publicației lui Motru, H. Sanielevici, de care amintea și Ilarie Chendi. Președintele Societății Scriitorilor Români, după ce remarcă refuzul Parlamentului de a accepta cetățenia pentru E. Porn, și părăsirea de către acesta a universității, ține să-l ironizeze pe profesorul acestuia: „Acuma d. Rădulescu-Motru a devenit o văduvă interesantă. A vărsat câteva lacrimi în taină; apoi, o indignare l-a cuprins". Apoi, se referă la ancheta lui C. Rădulescu-Motru, *Evreii și literatura română*, din „Noua Revistă Română", pe care o consideră inutilă, amintind despre o altă anchetă, cea din 1900, când îl avea ca secretar pe H. Sanielevici: „În urma acelei anchete revista și-a dat sufletul. Nu-i dorim același lucru. De data asta drama ar împrumuta un aer de comedie. (...) Șterge-ți ochii, domnule Rădulescu. Fii filosof. Anul de doliu va trece curând". Trebuie să spunem că marele prozator a pus filosofului dar și opiniei publice întrebarea dacă un articol al unui autor merită să trezească atâtea pasiuni: „Acesta, micul accident al d-lui Porn este cea mai mare și mai serioasă chestie în frământările prin care trecem?" se întreabă Sadoveanu. Autorul *Neamului Șoimăreștilor* crede că periodicul condus de Motru ar trebui să reflecte și starea grea a poporului: „Un popor gemea pe brazdă. În sufletul lui se grămădeau picătură cu picătură amărăciunile veacurilor, umilințele și batjocurile. Îl uscau nevoile și foamea. Îl înăbușea întunecimea sălbăticiei. Tu desigur că te-ai înalțat cu lacrimi și l-ai arătat cu un gest de tragedie. Desigur că ai cerut lumina învățăturii pentru el, desigur că ai înfierat abuzurile, ai luptat pentru stârpirea nevoilor și a foametei; nu te-ai învălit în mantia ta ca un filosof nepăsător, nici n-ai râvnit masa cea îmbelșugată și pânea cea albă pe care a stropit-o cu lacrimi săracul... Trebuie să te fi indignat și să fi strigat"[54]. În același număr din „Cumpăna", la

rubrica *Note și reflexii*, sub titlul *Închiderea unui incident* se spune: „Am pedepsit cum trebuia o necuviință. Vinovatul a fost înlăturat din învățământ și hârtiile lui de împământenire au fost trecute deocamdată la dosar. Că vor urma acum scrâșniri și alte nerușinări, nu ne privește. Rezultatul fiind cel dorit de noi, d-lui Motru nu-i rămâne decât să facă înainte filosofia cazului"[55].

Să spunem că acțiunea tinerilor scriitori nu a fost acceptată de întreaga presă, mai ales de către cea din Iași. În „Săptămâna", 29 ianuarie 1910, G. Panu dezavuează practicile de excludere din literatură a unor persoane pe criterii etnice: „Ce proceduri sunt aceste? Ce mentalitate? Pentru ceartă literară este posibil ca niște literați să ajungă a denunța pe un coleg al lor, fie chiar străin, Senatului? (...). Credeam că numai d-nii Iorga, Cuza și naționaliștii acestora sunt cuprinși de asemenea idei. Iată văd că și o parte din societatea scriitorilor. (...) Tinerii literați voiesc să introducă terorizarea printre evreii scriitori și o cenzură forțată? Cum? D. Steurman de la Iași n-are voie să fie scriitor român? I se făcuse lui Ronetti-Roman o acuzare că și-a permis să scrie în românește o piesă *Manasse*. Și acum d. Porn este pus la index și urmărit cu denunțări la Senat, fiindcă și-a permis a fi displăcut câtorva scriitori români. E ceva de neauzit"[56]. Totuși, revista „Săptămâna" se ridică împotriva lui E. Porn care reproșa scriitorului D. D. Pătrășcanu utilizarea moldovenismelor.

Interesante observații vin de la G. Ibrăileanu, care amintește că Ilarie Chendi a publicat în „Noua Revistă Română" unde E. Porn era secretar de redacție, iar în „Viața literară" a lui Ilarie Chendi a fost publicat E. Porn. Când Ilarie Chendi l-a publicat în „Viața literară", el „e acela care l-a primit în literatură și l-a consacrat scriitor în limba română", afirmă criticul de la „Viața Românească". G. Ibrăileanu susține că talentul este singurul criteriu de judecare a unui scriitor: „Cineva nu poate fi expulzat dintr-o literatură, dacă nu se expulzează însuși prin propria-i lipsă de talent". G. Ibrăileanu remarcă atitudinea insultătoare și neinteligentă, din toate punctele de vedere, a articolului scris de Ilarie Chendi față cu întreaga mișcare literară. În ce-l privește pe E. Porn, acesta nu a făcut decât să colecționeze

injuriile unor pontifi ai literaturii române, afirmă G. Ibrăileanu[57]. Ilarie Chendi răspunde acuzației aduse de „Viața Românească": „în articolele mele am stăruit mai adeseori și mai consecvent ca mulți alții pentru păstrarea caracterului de rasă în literatură fără însă a cădea în tendenționismul absurd"[58]. Replica lui Ilarie Chendi i-a displăcut lui M. Sadoveanu, care îi recunoaște dreptul de a se apăra, dar nu și modul cum tratează pe G. Ibrăileanu: „Nu ași voi însă să apar solidar cu unele lucruri și glume care se spun și asupra revistei «Viața Românească» și asupra bunului meu prieten G. Ibrăileanu. În ochii multora atitudinea mea, eu fiind în strânse legături cu «Viața Românească», ar apărea ciudată și cred că trebuie să lămuresc aceasta"[59].

În fine, să consemnăm și un alt punct de vedere realist afirmat în perioada polemicii pe seama lui E.Porn: „Și totuși, nici evreii, nici alți străini nu sunt cauza relelor de care suferim. Adevărata cauză suntem noi; evreii nu sunt decât efectul păcatelor noastre și de nu erau ei, s-ar fi găsit alții să se folosească de dânsele"[60].

Deși atacat pentru cazul Porn, ideile filosofului despre naționalism se bucură de un interes real în rândul opiniei publice, motiv pentru care adversarii săi le înfierează în continuare. Deloc resemnat, cu o energie inepuizabilă, C. Rădulescu-Motru a vorbit în fața unei mari afluențe de public despre „Energia de care ne trebuie" la o conferință în folosul fondului de excursii al elevilor de la liceul din Craiova. În prima parte, vorbind despre natura progresului, a arătat că acesta în cultură nu este linear, și de aceea este greu pentru popoarele tinere să selecteze din obiceiurile și instituțiile țărilor înaintate: „Adeseori, sub eticheta unui principiu ultramodern continuăm a trăi după vechiul sistem". În a doua parte se ocupă de Titu Maiorescu, ce are meritul de a pune cel dintâi problema nepotrivirii dintre fond și formă în cultura română, evident o exagerare, se știe că alții înaintea sa au discutat despre formele fără fond. După orator, naționalismul propagat de unii este un simplu apel la spiritul gregar și se întreabă ce trebuie făcut? Soluția o vede în cultivarea personalității și a caracterelor, deoarece energia care ne trebuie este energia caracterelor individuale.

Mijloacele de a ajunge la dobândirea acestei energii sunt școala și biserica. Analfabetismul ar putea fi înlăturat prin introducerea obiceiului de a se citi cartea de rugăciuni în timpul slujbei. Conferința de la Craiova este o bună ocazie de a respinge acuza că ar fi împotriva naționalismului și afirmă limpede atitudinea sa pronunțată ferm împotriva acelui naționalism rău înțeles „dar nu în contra celui ce face onoare culturii moderne"[61].

Apariția cărții *Cultura română și politicianismul* în colecția „Biblioteca pentru toți" este un prilej pentru reafirmarea naționalismului său în diferență de cel al lui Iorga: „Și d. Rădulescu-Motru e naționalist și d-sa iubește neamul și lupta pentru ridicarea lui, dar ce deosebire între îndrumarea pe care o dă d-sa tinerimei și îndrumarea dată de d. Iorga. D. Iorga propagă ura celor de alt neam, d. Rădulescu-Motru propagă dragostea de neamul nostru"[62].

3. Naționalism și antisemitism

Disputa lui C. Rădulescu-Motru cu naționaliștii a continuat și după închiderea dosarului E. Porn. În principal, schimbul de replici are loc între „Noua Revistă Română" și „Neamul Românesc", această din urmă publicație găzduind și opiniile unor autori ce împărtășeau ideile lui A.C. Cuza, proveniți, fapt interesant, din alte zone ale țării, decât cea în care profesa mentorul lor.

Reacția atât de violentă a lui A.C. Cuza față de „Noua Revistă Română" și directorul ei este posibil să fi fost generată și de reproducerea de către „Noua Revistă Română" a unor opinii defavorabile afirmate de adversarii săi, cum este, de pildă, un articol al colegului său de la Universitatea din Iași, Ion Simionescu, care respinge îndemnul, din discursul lui A.C. Cuza la inaugurarea unui cerc studențesc, adresat studenților și profesorilor de a nu învăța sau preda ci să coboare cu toții în viața poporului[63].

Propunerea lui C. Rădulescu-Motru privind organizarea învățământului particular, făcută la Ședința Comitetului general al Partidului conservator-democrat din 8 iunie 1910, îi prilejuiește lui A.C. Cuza să emită noi aserțiuni despre filosof. Îl acuză pe C. Rădulescu-Motru că, prin propunerea sa privind organizarea învățământului particular ajutat și controlat de stat, ar privilegia pe evrei: „Prin tovarășul său E. Porn, adevăratul proprietar se pare al organului „Noua Revistă Română", al cărui director pretinde că este d. C. Rădulescu-Motru, e în curent cu dorințele „Cahalului" pe care-l sprijine, să zicem inconștient"[64]. C. Rădulescu-Motru credea dimpotrivă că dezvoltarea învățământului particular ar duce la mărirea salariului învățătorilor la sate și astfel învățământul ar fi scos de sub incidența luptelor politice.

Referindu-se la evreii din presă, lui A.C. Cuza nu-i scapă să amintească de fostul asistent al lui Motru: „el se numește Eugen Porn, la revista filosofului evreo-takist C. Rădulescu-Motru, în derâdere numită «Noua Revistă Română»"[65]. Publicația lui Motru este pusă alături de „Opinia", „Ordinea", „România muncitoare", „Viața Românească", „Viitorul", „Voința", „Adevărul", „Dimineața", „Facla", toate fiind organe de presă democratice.

Să observăm și un alt aspect al disputelor publice. Prin modul cum era tratat Motru, se exprima și o anumită mentalitate despre filosofie și filosofi. Inclusiv Iorga, cunoscut de altfel pentru atitudinea lui față de filosofie, afirmă judecăți nedrepte despre un domeniu ce se impunea cu foarte multe dificultăți în cultura română de la începutul secolul al XX-lea, pe care cel incriminat de „Neamul Românesc" căuta prin diferite modalități, inclusiv înființarea Societății Române de Filosofie, să le înlăture. Filosoful este văzut ca un om cu o cultură superficială sau ca autor al unor cărți inaccesibile: „Domnul Cere Motru trimite sătenilor alegători de prin Mehedinți numere din „Noua Revistă Română", broșura *În zilele de anarhie, Scrisoare către tineri* și portretul d-sale, unde scrie: născut la Butoești, Mehedinți. Nu cumva cere ceva? Se apropie alegerile. Dar un locuitor mă întreabă: ce o vrea ăsta, cu cărți de nu înțelegi nimica! Țăranii nu știu filosofie"[66].

O temă pusă pe tapet de A.C. Cuza a fost cea a presupusei aderențe a lui C. Rădulescu-Motru la doctrina așa-zisului Cahal. Excedat de această nebănuită apropiere, filosoful publică un articol ironic *O polemică umoristică: Cahalul* în care întreabă: „Ce o fi însemnând istoricește Cahalul este aproape peste putință să mai știm astăzi (...). Dar într-un înțeles umoristic aflăm ce este Cahalul de la A.C. Cuza, profesor universitar". După Cuza, Cahalul este o organizație secretă înființată cu 10 secole în urmă în scopul de a ucide alte popoare: „O așa laudă a puterii pe care ar fi având-o în sine evreimea, nici cel mai habotnic evreu n-ar avea îndrăzneala să o exprime, fără ca să se teamă de vizita unei comisiuni medicale! O exprimă însă cu o perfectă seninătate de conștiință d. Cuza. În ce scop? Să bage frica în români, probabil. D-le Cuza! Românii nu sunt un neam de țigani ca să se sperie cu așa gogorițe! Numai pe țigani îi bagi cu minciuna în groaza morții!...Neamul românesc, după spusa istoricilor, se trage din voinici ostași! Nu? Dacă d-ta, d-le Cuza, ești în adevăr naționalist, precum îți zici, sugerează mai degrabă curaj românului, iar nu umbla cu sperieturi! Vor fi desigur și printre români câțiva fricoși care la citirea basmului cu Cahalul au să tremure de frică, dar majoritatea râde... Dar dacă ați pune Cahalul în versuri? V-ați războit în versuri, d-le Cuza chiar cu Dumnezeu; de ce nu v-ați războí cu Cahalul? Așa ceva ar fi mai potrivit pentru puterile D-voastră!"[67].

A.C. Cuza nu renunță la teza despre Cahal și pentru a dovedi legătura oponentului său cu Cahalul, pune pe două coloane ce a spus C. Rădulescu-Motru în *Naționalismul* și ce a afirmat un anonim, în „Facla" din 18 septembrie 1910, după care conchide: „vedeți! filosoful și jidanul se aseamănă aidoma, ca concepție, numai că filosoful e prost, iar jidanul perfid. (...) să înceteze dar Motri, tovarăși de idei ai jidanilor, cu «ideile» lor; ele nu sunt decât «mofturi» periculoase, dacă nu luminează realitatea în care trăim"[68]. Peste 10 zile A.C. Cuza revine cu un articol în care, printr-un joc de cuvinte Motru este numit „Mortu", sintagmă ce-l va urmări pe filosof în diatribele unora dintre adversari, Blaga fiind cel mai notoriu. După ce amintește de convingerea lui Motru că este bine să ne unim cu evreii la edificarea culturii românești și îi aduce argumente din Spinoza care ar fi recunoscut superioritatea adevărului creștin și

divinitatea lui Hristos, A.C. Cuza se lansează în injurii, ce nu se justifică în nici un fel într-o dezbatere publică: „Ce-i pasă? Îi vorbești de Cahal, el râde că alta n-a învățat de la Porn. Argumente? Răspunde «pornografii», jidovește, insulte și prostii, nedemne de un profesor universitar, împotriva colegilor săi. Și ce-l preocupă problema umană? Vede pe jidanii urmăriți ca dușmani ai tuturor popoarelor pretutindeni, de mii de ani – și considerați ca atare de cei mai mari cugetători, îi vede sub ochii lui disprețuiți și de noi, și nu se întreabă de ce. Ba nu, își închipuie, ca toți proștii, că toate acestea se datoresc, fără vina jidanilor, unei spețe anumite de oameni cărora li se zice «antisemiți». Dar pentru care motiv oare tocmai «antisemiți»? Cum că aici e tocmai problema; firește că nu se întreabă acest ilustru om de «idei». (...) Pentru că C. Rădulescu-Motru e profesor universitar pedeapsa cea mai crudă pe care o îndură, în mod fatal, e că devine *ridicol*, în situația lui, ceea ce echivalează cu condamnarea la moarte. Căci ridicolul e știut că ucide. De aceea, să fim și noi iertători cu *răposatul*, care era *C. Rădulescu-Motru* și care de acum nu mai e decât «Mortu», și să-i zicem: Dumnezeu să-l ierte“[69].

Această etichetare vine după ce C. Rădulescu-Motru a pledat pentru o polemică decentă, atrăgând atenția redacției unei alte reviste, „Facla“, într-o notiță din „Noua Revistă Română“ (5 septembrie 1910) despre campania, dusă pe un ton huligan, de această publicație contra lui Iorga și Cuza. Descoperirea făcută de „Facla“ cum că Iorga după tată este bulgar, iar după mamă grec, și concluzia publicației: «În majoritatea cazurilor acei care exagerează sentimentul național până la șovinism nu sunt autohtonii unei țări, ci acei de origine străină» sunt reținute de directorul „Noii Reviste Române“, fără a împărtăși bucuria adversarilor lui Iorga: „fiindcă ea ni se pare fără rost. Origina după neam nici nu adaogă și nici nu scade din valoarea ideilor pe care cineva le exprimă“[70], aceasta este concepția lui naționalistă.

Motru observa că de la discuțiile de idei s-a ajuns la invective. Iorga este, în viziunea celor de la «Facla», grec-bulgar, fricos, șmecher, a fugit de serviciul militar, iar A.C. Cuza este făcut țigan: „Noi credem că coborârea pe care și-a impus-o „Facla“ nu este numai un sacrificiu (așa cum se spunea într-un articol – *n.n.*), ci este chiar declararea înfrângerii ei definitive“ afirmă filosoful. El încearcă să-și explice cum s-a putut ajunge la asemenea trivialități, și ajunge la ideea că totul se datorează modului cum Iorga și Cuza au conceput naționalismul: „Prima și ultima condiție de îndeplinit, pentru a fi un bun naționalist în înțelesul Iorga – Cuza, este să renunți la orice judecată și să nu-ți mai obosești creierul. Cei dintâi, d-nii Iorga și Cuza îndeplinesc perfect această condiție. Prodigioasa activitate naționalistă pe care o depune în special d. Iorga, l-ar fi istovit de mult pe acesta, dacă ea ar fi cerut concursul creierului! Dar nu. D. Iorga își vede de multe alte ocupațiuni ale sale: este bun gospodar, este bun patron tipograf, este bun profesor de istorie, nu lipsește nici de la Academie, și în același timp este și naționalist. Câtă muncă îl ține pe dânsul naționalismul? Mai nimic. Aceasta este puterea de propagare a naționalismului d-lor Iorga și Cuza: el dispensează pe oricine de judecată. Ca naționalist poți face politică și poți rezolva chiar cele mai grele probleme sociale la orice vârstă! (...) De ce să-ți bați tu capul cu un naționalism rațional care să fie spre folosul tuturor? Mai bine rămâi la naționalismul negativ care este spre folosul tău imediat. Trăiască Cahalul!“. De aceea, îi sfătuiește pe cei de la „Facla“ să abordeze rațional chestiunea naționalismului: „Dacă ai încredere în dreptatea cauzei tale, nu renunța la arma ta de luptă, nu renunța la judecată. Lasă împerecherea de epitete și afirmările nedovedite pentru adversari! Nu te speria de succesele aparente ale acestora. Acel care nu e condus de judecată este schimbător; astăzi te hulește și mâine te ridica în slăvi! Singurul adversar neclintit este acela care îți înțelege argumentarea și totuși nu ți-o aprobă./ Cu împroșcări de noroi nu s-a câștigat nici o bătălie“[71].

Totuși trebuie spus că în „Neamul Românesc“ se afirmă idei despre relațiile interetnice similare cu acelea susținute de filosoful nostru după cum constată el însuși: „Astfel în „Neamul Românesc“ din 28 iunie 1911, la p. 1139 stă scris: «lipsurile energiei noastre naționale au pricinuit existența elementelor străine pe teritoriul românesc». Și atunci întrebarea: „Dacă este așa, atunci, ce mai rămâne pentru Cahal? Autorul articolului din „Neamul Românesc“ revine la cele susținute de atâtea ori de d. C. Rădulescu-Motru, în coloanele „Noii Reviste Române“[72]. C. Rădulescu-Motru a explicat invazia elementului evreiesc și reacția

contra acestuia, ca un fapt natural produs de condițiile sufletești și importanța împrejurărilor istorice ale poporului român.

C. Rădulescu-Motru, văzând la ce nivel precar s-a ajuns în disputa pe tema naționalismului, a crezut de cuviință să-și precizeze cu claritate viziunea sa asupra acestui subiect prin delimitare de ideile adversarilor săi: „Naționalismul propagat prin «Neamul Românesc» este izvorât din același ideal ca și cel propagat de noi prin «Noua Revistă Română»; deosebirea este numai că al nostru este sănătos, iar naționalismul din „Neamul Românesc" este un frate stârpitură, și care, ca orice stârpitură, nu poate trăi decât prin gălăgie și răutate. Rudenia nu ne-o ascundem: suntem frați, căci așa a voit Dumnezeu". România își datorează în bună parte independența sa ca stat, idealului naționalist, afirmă mai departe Motru. Exegetul discută naționalismul ca un ideal, unul dintre cele mai frumoase. Acest ideal „s-a produs istoricește și în mod natural, din mișcarea spre libertate în care erau târâte toate spiritele mari ale Europei Apusene". Dar, constată autorul, înainte de a se înfiripa idealul naționalist a fost idealul perfecțiunii persoanei omenești, adică dreptul individului de a se dezvolta liber conform însușirilor sale fizice și morale date de natură. Numai după ce idealul perfecțiunii a fost recunoscut și sancționat de practica vieții politice numai atunci a putut fi vorba de un ideal naționalist: „căci acest din urmă ideal nu este decât o determinare mai restrânsă, și deci mai pozitivă a așa numitelor însușiri fizice și morale". Epitetul naționalist „nu face decât să determine mijlocul prin care această perfecțiune se poate dobândi. Negreșit, nu este de desconsiderat această determinare, dar în definitiv ea este o simplă determinare de mijloace..." Există un naționalism sănătos bazat pe marele ideal al perfecțiunii omenești: „Asemenea naționalism propagăm și noi acei de la «Noua Revistă Română»". Naționalismul sănătos înseamnă muncă, perfecțiune și nu vorbărie: „Ai fost leneș, ignorant și imoral, și în dorința de a le perfecționa mai repede ai recurs la însușirile naționale, ca fiind cele mai potrivite, atunci meritul tău este mare. (...) Naționalism pentru naționalism este curată vorbă de clacă". Cât privește concepția promovată de „Neamul Românesc", filosoful crede că pentru această revistă: „idealul este redus la atestarea însușirilor naționale; să fim naționali pur și simplu; nu naționali pentru a ajunge

la ceva. Dacă suntem naționali nu ne mai trebuie nimic. Virtuțile pe care le recomandă acest naționalism sunt toate de natură negativă: nu te amesteca cu străinii, nu aduce laude străinilor, ferește-te de străini, nu face pe plac străinilor, nu cumpăra de la străini... Închide-te în ce ești, și ce-ai fost; nu încerca să ieși afară, că ești în primejdie! Te înghit străinii!". C. Rădulescu-Motru crede că naționalismul așa cum îl înțeleg grecii și maghiarii „a putut să ne influențeze și este natural să ne fi influențat și pe noi fiindcă în țara noastră au fost mulți de origină fanariotă, și totdeauna am fost vecini cu maghiarii, – dar aceea ce a fost natural până acum, nu este natural să se continue pe vecie. Să scuturăm această rămășiță a influenței fanariote, naționalismul gălăgios. Cultura europeană ne pune înainte un ideal național sănătos și plin de îndemnuri la muncă. Să-l urmăm pe acesta"[73].

Față de această analiză a naționalismului A.C. Cuza nu exprimă un punct de vedere, iar „Neamul Românesc" abia peste trei luni, prin semnătura unui colaborator mai puțin cunoscut, afirmă că C. Rădulescu-Motru refuză o privire clară asupra problemei evreiești: „Nu-i mai mare orb decât acel ce nu vrea să vadă: d. Rădulescu-Motru nu vrea să vadă nimic din realitatea chestiei jidovești la noi. D-sa mai încai (?) se laudă că e naționalist și că face naționalism curat prin revista-i *nouă*", dar el ar propaga: „«naționalismul sănătos», plecând de la principii eterne consacrate de revoluții mondiale și găsește o bază naționalismului său în determinarea principiului universal – principiul naționalităților (...). Aceste principii n-au nici o valoare când este vorba de viața unui neam întreg"[74]. Pare surprinzătoare o asemenea negare a valorii principiului naționalităților într-o publicație condusă de istoricul N. Iorga, știut fiind efortul românilor aflați în acel timp sub ocupație străină de a argumenta întregirea statului național român în temeiul acestui principiu european.

În fine, să menționăm, ideea lui C. Rădulescu-Motru despre reducerea de către Iorga a naționalismului la antisemitism: „D. Iorga crede că dânsul este de mare ajutor pentru întregirea culturii naționale, ridiculizând pe străini și propagând ura în contra acestora. Noi, dimpotrivă, credem că întregirea culturii naționale va veni din

ridicarea sufletului românesc și din curățirea lui de tot ce este păcat strămoșesc, iar nu din propagarea urii contra străinilor...". N. Iorga „își pierde vremea cu antisemitismul în loc de a se pune cum trebuie în fruntea mișcării celei sănătoase naționaliste, și să dea pe față cum facem noi, cei de la „Noua Revistă Română", toate putreziciunile sufletești ale compatrioților noștri"[75].

Sesizând dificultatea de a defini cu rigoare ce este antisemitismul, adversarii lui Motru au încercat să confere un conținut diferit naționalismului. Pentru că Motru a surprins că naționalismul lor se reducea la antisemitism, D. Tomescu, un adept al concepției lui N. Iorga, îl acuză pe Motru de șiretenie. Noua concepție despre naționalism: „este aceia a șireteniei, reprezentată în primul rând prin Rădulescu-Motru și adoptată ca sistem de luptă de o întreagă organizație de adversari. Această șiretenie constă în a lua din doctrina naționalistă un singur element, înlăturând pe celelalte, și în a-l înfățișa pe acesta ca esență a doctrinei.(...) Or, reducerea naționalismului la un antisemitism feroce înseamnă ura împotriva evreilor"[76].

C. Rădulescu-Motru ar fi redus naționalismul la antisemitism și ar face abstracție de toate celelalte elemente ale doctrinei naționaliste, și Tomescu citează diferențele făcute de filosof între naționalismul său și cel al lui Iorga. Pentru a-l ridiculiza, criticul apelează exact la argumentul lui C. Rădulescu-Motru – naționalismul său este o formă de politicianism: „pe lângă așa zisul om de știință se găsește politicianul care nu știe ce este acela adevăr, ce este aceia mustrare de cuget, și, mai ales, știe că naționalismul înseamnă înainte de toate stârpirea politicianismului sub toate formele. Și d.Rădulescu-Motru prin felul d-sale de a se manifesta reprezintă cea mai nouă și, în aparență numai, cea mai nevinovată formă a politicianismului românesc"[77].

Același autor readuce din nou în discuție presupusa viclenie a filosofului: „șiretenia unui adversar cinic cum e d. Rădulescu-Motru", deoarece el nu ar răspunde la acuzațiile lui A.C. Cuza bazate pe fapte: „Naționalismul, – d-le Motru, are ca ideal dezrobirea energiei românești în toate formele ei și crearea de împrejurări prielnice în care această energie să poată atinge cea mai înaltă dezvoltare". Autorul enumeră condițiile de întărire a naționalismului: lipsa de

cultură a claselor de jos, lipsa de conștiință națională la clasele de sus, politicianismul, socialismul dizolvant, populația numeroasă a evreilor, toate acestea sugrumă energia națională: „naționalismul de astăzi nu e numai antisemitism, cum vă place d-voastră să-l botezați, ci e o mare acțiune de dezrobire a energiei noastre naționale de supt stăpânirea împrejurărilor nepriincioase"[78].

Reducerea naționalismului la un antisemitism feroce înseamnă ura împotriva evreilor, recunoaște D. Tomescu. Numai că nu poate fi învinuit C. Rădulescu-Motru de reducerea naționalismului la antisemitism, deoarece filosoful nu a făcut decât să constate cum, prin unele publicații, naționalismul era discutat ca atitudine potrivnică străinilor. Dimpotrivă, el nu face abstracție de toate celelalte elemente ale doctrinei naționaliste, așa cum îl acuză D. Tomescu, și nu avea cum să nu aprobe afirmația preopinentului său: „naționalismul de astăzi nu e numai antisemitism, cum vă place d-voastră să-l botezați, ci e o mare acțiune de dezrobire a energiei noastre naționale de supt stăpânirea împrejurărilor nepriincioase"[79].

Lui C. Rădulescu-Motru nu i s-au respins doar ideile despre naționalism, dar i s-a imputat permanent de către N. Iorga o presupusă susținere a revistei sale de către evrei. C. Rădulescu-Motru îi cere lui Iorga să dovedească primirea măcar a 5 parale sprijin din partea evreilor și-i promite că a doua zi va înceta apariția „Noii Reviste Române"[80]. Pentru modul său de a concepe naționalismul, C. Rădulescu-Motru constată cu amărăciune că foile naționaliste îl fac: prost, jidovit, laș, ticălos, ingrat, cerșetor, candidat la un minister. Iată cum se poate construi imaginea publică a unei personalități într-o dispută ce ar fi trebuit să aducă un spor de cunoaștere într-un domeniu atât de controversat.

În aceste circumstanțe nu-i rămâne decât să argumenteze cu o fină ironie precaritatea gândirii lui Iorga despre naționalismul său: „Iată prin urmare, trei fapte consecutive: afirmarea acțiunii naționaliste, crearea unei atmosfere de ostilitate în jurul acestei acțiuni și înglobarea d-lui C. Rădulescu-Motru, în partidul tachist. Faptul din urmă ne va determina atitudinea d-lui C. Rădulescu-Motru, față de faptul întâi, iar faptul cel de al doilea ne va indica mijloacele prin care dl. C. Rădulescu-Motru își va sprijini atitudinea luată". Îi amintește

istoricului că „Noua Revistă Română" a apărut în 1900 înainte de iorghism, când N.Iorga era colaborator al său. C. Rădulescu-Motru şi-a publicat părerile sale în chestiunea evreiască încă de la 1900, în articolul *Cât costă pe ţară politica antisemită* („Noua Revistă Română", 15 septembrie 1900), şi astăzi are aceleaşi păreri, articol pentru care ziarul „Apărarea naţională" în 1900-1901 îi aduce injurii lui Motru – un jidovit, un prost, un viclean[81]. C. Rădulescu-Motru, completează aserţiunile precedente. Rememorând relaţiile sale cu N. Iorga, filosoful precizează: „Nu sunt filosemit, cum nu sunt nici antisemit. Privesc neamul evreesc fără nici o prejudecată. Am convingerea însă că amânarea la infinit a rezolvării cestiunii evreieşti este numai spre paguba statului român. Acest stat suferă în ordinea lui morală mai ales de faptul că o numeroasă populaţie muncitoare se găseşte într-o situaţie legală nehotărâtă. (...) Gândesc la îndreptarea răului prin mijloace civilizate. Populaţiunea evreiască rămâne în ţara noastră orişice şicane am inventa noi în contra ei. (...) Nu avem puterea romanilor de a rade Cartagina. În tot cazul, rezolvarea cestiunii evreieşti eu o aştept de la conducătorii reali ai acestei ţări (...), iar nu de la cărturari care au obiceiul să-şi ia visele lor drept realitate (...) Mai bine să fiu insultat decât să fiu tratat drept un grandoman incurabil"[82], trimiterea fiind clară la N. Iorga. Nu este lipsit de interes faptul că în prima serie din „Noua Revistă Română" (1900-1902) N.Iorga a publicat articole, unele destul de întinse şi deosebit de critice, şi atunci pe istoric nu-l irita poziţia lui C. Rădulescu-Motru faţă de chestiunea evreiască, dar nici nu s-a solidarizat cu el când ziarul „Apărarea naţională" în 1900-1901 îi aducea injurii.

În aceeaşi perioadă de dispută acerbă, o îndelungată dezbatere s-a purtat pe seama plagiatului lui A.C. Cuza din lucrarea sa *Poporaţia*. Em. Socor publică o broşură despre acest plagiat, ceea ce trezeşte o vie controversă în jurul subiectului. A.C. Cuza îl dă în judecată pe acuzator, proces ce ţine pentru câteva luni atenţia unor organe de presă, cu deosebire a ziarelor „Opinia"şi „Ordinea".

C. Rădulescu-Motru se raliază la acuzaţia lui Em. Socor, descoperitorul plagiatului. În „Noua Revistă Română" din 13 martie 1911 Motru se referă la întârzierea răspunsului lui A.C. Cuza la

acuzaţia adusă de Socor „în cunoscuta şi senzaţionala lui broşură" şi la procesul intentat lui A.C. Cuza: „Dar acţiunea aceasta a d-lui Cuza nu poate fi luată în seamă căci, în asemenea chestiuni, nici un tribunal nu e mai competent ca acel al opiniunii publice"[83]. Împricinatul îi răspunde fără a aduce argumente convingătoare[84].

Conduita lui C. Rădulescu-Motru în disputa privind plagiatul este apreciată încât ziarul „Opinia" din Iaşi republică articolul său *Procesul A.C. Cuza-Socor (pe marginea plagiatului lui A. C. Cuza)* din „Noua Revistă Română" din 15 mai 1911, însoţit de o notă a redacţiei: „Sub semnătura d-lui C. Rădulescu-Motru, profesor universitar, a apărut ultimul număr din „Noua Revistă Română", un minunat articol asupra procesului Cuza-Socor"[85]. În „Noua Revistă Română" C. Rădulescu-Motru face o paralelă între cazul profesorului Lay, autor al unei cărţi *Experimentale Didaktik*, acuzată de plagiat şi întâmplarea cu plagiatul lui A. C. Cuza[86] .

Em. Socor explicând refuzul lui A.C. Cuza de a răspunde la acuzaţia de plagiat, discută atitudinea necivilizată a profesorului ieşean faţă de colegul său bucureştean: „Acolo însă, unde această rea credinţă este şi mai evidentă, e când se ocupă de atitudinea d-lui C. Rădulescu-Motru, profesor la Universitatea Bucureşti şi director al „Noii Reviste Române" pe care d. Cuza îl înjură ca la uşa cortului pentru că, ocupându-se de chestiunea plagiatului a spus că eu am dovedit că *Poporaţia* este plagiată". A.C. Cuza îi contestă lui C. Rădulescu-Motru ca filosof competenţa în a judeca lucrarea sa *Poporaţia*, lucrare de economie politică. „...intervenţia în discuţie a d-lui Motru trebuie să-l determine la o apărare cinstită, civilizată, ştiinţifică" spune Em. Socor şi se întreabă dacă cei doi juraţi ai tribunalului sunt mai competenţi decât „C. Rădulescu-Motru care, deşi nu este economist, a dovedit însă o inteligenţă şi o cultură superioară şi se poate pronunţa cu aceeaşi competenţă, cu care se poate pronunţa cel mai cult şi mai distins judecător-jurat"[87]. În pledoaria avocatului Lascăr Antoniu, în numele apărării, citează din „Neamul Românesc" cum A.C. Cuza îi face pe C. Stere, Thiron, Bujor, C. Rădulescu-Motru, O. Densusianu, dr. Leon, agenţi ai Cahalului „şi-i insultă trivial"[88]. Ziarul „Opinia" publică orice informaţie despre reacţiile la plagiatul lui A.C. Cuza.

Anunțând achitarea avocatului Socor dat în judecată de Cuza pentru publicarea broșurii *O rușine universitară. Plagiatul d-lui A. C. Cuza*, filosoful afirmă că acest deznodământ pune într-o tristă situație întreaga universitate ieșeană și sugerează instituirea unui juriu de onoare alcătuit din profesori de la Iași care să judece din nou plagiatul[89].

Afectați de umbra lăsată pe imaginea celei mai vechi universități românești, de procesul A.C. Cuza – Em. Socor, profesorii de aici, prin M.B. Cantacuzino, cer să nu se mai pună în discuție cazul Cuza așa cum fac „Adevărul" și „Noua Revistă Română". Directorul „Noii Reviste Române" vine cu precizări clare: „Nu urmărim pe d. A. C. Cuza cu nici un fel de ură, – cum pare că insinuează d. Cantacuzino, dar nici nu putem împinge tembelismul oriental până acolo încât să ne batem joc de cinstea de profesor! Dacă profesorii universitari de la Iași găsesc o plăcere în situația pe care le-o creează d. A. C. Cuza, nimeni nu are ceva de zis. O lege pentru mândria profesională nu există"[90].

Există și opinii care nu văd rostul disputelor pe teme naționaliste: „în loc să ni strângem rândurile pentru slăbirea dușmanului comun, ni pierdem vremea cu critica activității naționaliste sau cu filosofarea abstractă tip «Rădulescu-Motru», pentru a conchide la urmă că jidanii trebuie a fi lăsați să se dezvolte liberi în paguba necivilizaților români"[91].

La rândul său C. Rădulescu-Motru nu scapă nici o acțiune legată de A.C. Cuza, cum este și protestul studenților din Iași față de interdicția pentru actrița Frieda Rosenberg de la Teatrul Național Iași unde director era M. Sadoveanu, de a mai juca în spectacole de teatru, și dezavuează gestul – pus pe seama lui A.C. Cuza: „Aceasta se chiamă la Iași să lupți pentru a respecta *«Naționalitatea în artă»* spune Motru. Spiru Haret și C. I. Istrati au blamat și ei acțiunea antisemită de la Iași[92]. A.C. Cuza le răspunde celor trei învățați cu statistici despre structura etnică a populației Iașului[93].

Față de profesorul naționalist de la Iași se exprimă opinii defavorabile nu doar de către Motru. De pildă profesorul Paul Bujor, în conflict deschis cu colegul său de universitate, semnalează pericolul ideilor acestuia: „Propaganda anarhică a d-lui Cuza constituie o

primejdie națională"[94]. Oricum antisemitismul practicat de A.C. Cuza nu a fost acceptat în perioada interbelică nici de adepți ai naționalismului, o opinie semnificativă o întâlnim la Emil Cioran: „Exemplul lui A.C. Cuza, ne arată cum nu trebuie să fie naționalismul. Antisemitismul este un singur aspect al naționalismului și nu cel mai principal"[95].

Publicația lui Iorga publică în vara anului 1911 întinse articole despre Rădulescu-Motru de-a lungul câtorva numere, unul dintre ele fiind cel semnat de D. Tomescu, care, spre deosebire de celelalte articole împotriva lui Motru, este mai aproape de o discuție de conținut, nelipsită însă de accente pamfletare. Chestiunea abordată de autor este, într-adevăr, foarte interesantă: dacă naționalismul poate fi redus la atitudinea de ură față de un grup etnic. Tomescu crede că filosoful ar eluda răspunsul la această întrebare fără să-și spună cuvântul lămurit în problema evreiască: „Toată atitudinea d-lui Rădulescu-Motru e împletită din trei fire: șiretenie, lașitate și cinism"[96]. Tomescu respinge acuzația lui C. Rădulescu-Motru că naționalismul înseamnă ură.

C. Rădulescu-Motru ar fi adoptat în analiza naționalismului o atitudine zeflemistă, care „rezumă o întreagă stare de spirit caracteristică oamenilor noștri politici pe care am putea-o numi oroarea de realitate" [97].

Curentul de idei al lui C. Rădulescu-Motru nu ar avea nimic original, dimpotrivă exprimă „o atitudine primită din partidul în care s-a înglobat și o serie de mijloace culese dintr-o atmosferă de ostilitate"[98]. Așadar, politician fiind C. Rădulescu-Motru s-ar strădui să convingă opinia publică de neexistența Cahalului.

Exegetul este interesat mai mult de accentuarea veridicității doctrinei naționaliste a partidului lui N. Iorga în comparație cu ideologia Partidului conservator-democrat[99]. În rezumat, acest lung articol semnat de D. Tomescu, deși avea bune premise prin subiectul anunțat – dacă naționalismul este obligatoriu asociat cu sentimentul de ură – nu clarifică nimic, ci se înscrie în spiritul polemicii deosebit de agresivă purtată de publicația ce l-a găzduit.

Același autor vine la scurt timp cu o altă perspectivă despre directorul „Noii Reviste Române", dualitatea personalității sale, ca

director al primei serii a „Noii Reviste Române" şi conducător al celei de a doua serii. Lui Tomescu i-a plăcut de vechea „Noua Revistă Română", proiectând un portret al lui C. Rădulescu-Motru fixat pe ideea tipului de om care vrea cu orice preţ să fie creator de curent: „Un om cu o inteligenţă obişnuită, cu însuşiri care nu uimesc niciodată, dar un om de muncă, un om care-şi urmăreşte mersul ştiinţei sale şi care ştie să aleagă dintr-însa tot ce ar putea să folosească pentru buna îndrumare a societăţii din care face parte. Desigur aşa a fost d. C. Rădulescu-Motru. Din colţul restrâns al specialităţii sale înţelegea să ne trimită câteva adevăruri formulate cu multă grijă, cu migăleală scrupuloasă, şi puse în legătură cu diferitele realităţi morale din ţara noastră". Odată înscris în Partidul conservator-democrat C. Rădulescu-Motru a devenit „un ambiţios nemărginit, un om lipsit de scrupule, care năzuieşte să-şi taie drum în viaţă prin şireata întrebuinţare a unor mijloace cu totul inferioare din punct de vedere al moralităţii lor. Nimic din ceea ce a scris o dată nu-şi mai găseşte aplicare în conduita de astăzi a d-lui C. Rădulescu-Motru". Tomescu îl condamnă nu pentru că a intrat în Partidul conservator-democrat ci pentru că nu a început o acţiune de îndreptare chiar în sânul Partidului conservator-democrat, fără să spună în ce ar consta această îndreptare. În loc să înalţe Partidul conservator-democrat s-a coborât pe sine în acel partid: „S-a coborât aşa de mult încât s-a ucis. Cea mai tragică ucidere: uciderea morală". Mai mult, îi reproşează lui Motru amestecul său în toate. Activitatea politică a filosofului l-ar desfigura într-atât încât el ar fi un alt om decât cel de dinainte de a fi politician, iar Tomescu are şansa schiţării unui portret grotesc: „Cursurile de la Universitate? Bâlbâială silnică a unui om care nu îşi mai poate rândui cunoştinţele adunate din diferiţi autori. Discursurile politice? – Imitarea inferioară a politicianilor după care se ţine. Articolele de revistă? Linia sinuoasă a unui caracter lipsit de consistenţă. Autorul de carte? Omul care ştie ce a zis Wundt, dar n-ar putea să ştie cam ce ar spune el. Candidatul de la Mehedinţi ? Un om lipsit de mândrie, care s-a lăsat ridicat de subsuoară de către puternicii locali"[100]. Ne întrebăm, chiar să fi suferit o transformare atât de radicală filosoful ce a riscat să fie şi într-un partid politic? Dar de ce numai el cunoaşte metamorfoza noului statut, iar alţi profesori

universitari deveniţi şi ei politicieni sunt scutiţi de această schimbare la faţă? Întrebări de prisos. Scopul era limpede: discreditarea cu orice preţ a unui adversar politic conducător al unei reviste cu ecou în grupurile sociale burgheze tot mai active în toate sectoarele vieţii sociale.

Plecând de la teza lui C. Rădulescu-Motru din articolul *Criza bisericească*: «O regenerare religioasă este una din condiţiile esenţiale pentru progresul neamului nostru», „Neamul românesc" ajunge să eticheteze „Noua Revistă Română" ca antinaţională pentru că a avut simpatie faţă de învăţăturile moniste propagate de profesori de la Iaşi, iar A. C. Cuza, apologetul creştinismului, ar fi fost insultat de „Noua Revistă Română". Se mai spune că „Noua Revistă Română" discută „cu multă bunăvoinţă problema socialistă" şi l-a combătut pe N. Paulescu: „Putem (...) să calificăm activitatea acestei reviste de antireligioasă şi antinaţională". „Noua Revistă Română" este, de asemenea, dăunătoare progresului cultural al neamului nostru, căci în ea nu vedem o atitudine binevoitoare faţă de condiţia esenţială de progres care, după însuşi directorul ei, constă în «o regenerare religioasă sau adâncirea culturii creştine»[101]. I se cere „Noii Reviste Române" să fie o revistă care să facă o educaţie morală şi culturală sănătoasă.

Deşi publicat la sfârşitul anului 1909 şi începutul anului1910 articolul *În zilele noastre de anarhie* continuă să fie analizat critic în câteva numere din „Neamul Românesc" vara anului 1911, de fapt o înşăilare de reproşuri şi de injurii. Iată o mostră: „D-ta în publicistica noastră nu umpli un gol, cum poate crezi, ci numai îl determini, îl mărgineşti, îi tragi graniţele înlăuntrul cărora eşti stăpân. Eşti ca un stăpân de moşie care ai îngrădit moşia şi ai sta de pază afară să nu ţi-o ia altcineva şi să ţi-o cultive. Iar, de cultură, d-ta nu eşti în stare. Nu te teme: nu-ţi ia nimeni locul. Dta nu ocupi nici unul"[102]. Peroraţia continuă în acelaşi stil: „d. Rădulescu-Motru n-are elevi. Aş vrea să văd şi eu pe unul care a învăţat ceva, care a prins din lecţiile d-lui Rădulescu-Motru, ceia ce nu e elementar să cunoască orice om cu o cultură mediocră (...). Ce a făcut d. Rădulescu-Motru pentru sufletul acestui neam?"[103]. I se impută trimiterea broşurii *În zilele noastre de anarhie* tuturor învăţătorilor şi alegătorilor din Mehedinţi. Se reia, a nu ştiu câta oară în publicaţia lui Iorga, aserţiunea lui Motru:

„Tachismul este lichidarea stării de anarhie în care trăim". Îi reaminteşte că în „Noua Revistă Română" (fals, în „Revista română" – *n.n.*) a publicat S. Mehedinţi portretul lui Sache Trăncănescu: „Ţi-ai greşit cariera, d-le profesor de filosofie. Dacă rămâneai în faţa cărţilor pe care le ceteşti din cauza profesiei pe care o ai – rămâne de stabilit din ce cauză ai această profesie – şi dacă te mărgineai cel mult să scrii cărţi de «filosofie», n-ar fi fost nici un pericol: nu le ceteşte nimeni şi chiar dacă le ceteşte câte unul, nu le pricepe, căci n-are ce prinde din ele, – şi prin asta ai fi lăsat lumea în pace şi lumea, fireşte, te-ar fi lăsat şi ea în pace"[104]. Se ajunge până a i se contesta ideile: „Ai clădit o teorie din aburi ce se risipesc la întâia suflare. Nu te-ai gândit că aceste *Scrisori* trebuie să reprezinte şi realitatea, pe lângă visurile d-tale?"[105].

Criticul, care pe parcursul a zece numere a discutat mai mult în stil pamfletar decât ştiinţific articolul filosofului *În zilele noastre de anarhie*, îi răspunde acuzei oponentului său despre cultivarea înjurăturii în „Neamul Românesc" într-un mod stupefiant: „Tot aşa dacă „«Noua Revistă Română» nu mai insultă, nu mai spune minciuni cu privire la politica noastră – în asta e meşter mare dl. Rădulescu-Ciomag – atunci ce să mai cetim în „Noua Revistă Română"?[106], şi îl somează să răspundă la obiecţiile sale publicate în „Neamul Românesc" despre *În zilele noastre de anarhie*.

Publicaţia lui Iorga, prin acelaşi Mihai Lăzărescu Olteanu, dă replică unui articol din revista lui Motru[107], referitor la prestigiul de om politic recunoscut de ardeleni numai lui N. Iorga dintre toţi oamenii politici din Regat.

Disputa a luat o asemenea turnură încât „Neamul Românesc" discută despre un dosar Motru: „D-sa caracterizează o epocă şi sintetizează un curent", cel al parvenitismului. Filosoful ar avea lucrări mediocre ca ştiinţă şi originalitate, pretenţii necorespunzătoare, foarte mare invidie şi ambiţii, visând să fie ministru: „Dosarul d-lui Rădulescu-Motru este dosarul tachismului amăgitor, conrupt, credinţa politică falsă, fugind de luptă şi ocolind argumente, cu făgăduieli pe buze şi fără scrupule în alegerea mijloacelor de propagandă. Iată de ce nu voi lăsa deloc în pace pe d. Rădulescu-Motru"[108].

Nu este nimic surprinzător că revista lui Motru este etichetată a fi falsă: „Câte minciuni se pot cuprinde într-o singură coloană din «revista» d-lui C.R. Motru, profesor de universitate", reacţie la un articol din „Noua Revistă Română" despre mutarea lui N. Iorga la Vălenii de Munte[109].

În „Opinia" se discută despre „Neamul Românesc" al lui N. Iorga, care publică scrisori nesemnate ale studenţilor, cum este în numărul din 8 iulie 1911, un M.L. spune despre C. Rădulescu-Motru că este inutil şi ignorant, şi reproduce un fragment jignitor la adresa filosofului, în care se neagă orice incapacitate a sa de a produce cultură[110].

O conversaţie particulară purtată de C. Rădulescu-Motru într-un cerc de învăţători la Congresul de la Constanţa este analizată critic în publicaţia lui Iorga[111]. Articolul său *Învăţătorii şi politica* este contestat tot prin prisma efectelor politice ce le-ar avea aserţiunile sale[112].

Orgolios, cu credinţa că este singurul naţionalist autentic, N. Iorga nu poate suporta ca un ziar din Transilvania să scrie astfel despre adversarul său: „d. Motru este un eminent filosof şi un stilist de frunte, o podoabă a culturii noastre moderne", şi sancţionează prompt: „D. Motru e insultătorul perfid al naţionalismului şi un om care şi-a făcut din trista profesie de a-l insulta însăşi raţiunea de a fi a vieţii sale ahtiate după orice fel de notorietate. Ceea ce publică «Românul» e numai părerea unui colaborator literar care scrie la revista d-lui Motru sau a d-lui Goldiş şi a celorlalţi conducători ai foii?"[113]. Numărul din „Românul" cu acest articol despre Motru, trimis istoricului: „e o regretabilă greşeală de tipar. Or, altfel, d-le Goldiş, mătură, te rog, redacţia"[114]. Ziarul „Românul" (Arad) îi satisface vanitatea şi îl acuză că C. Rădulescu-Motru ar fi procurat unui ziar maghiar, „Budapesti Hirlap!", argumente contra românilor?!! Publicaţia lui N. Iorga preia cu deosebită satisfacţie orice atitudine potrivnică lui C. Rădulescu-Motru[115]. „Neamul Românesc" reproduce articolul *Ciomagul d-lui Motru în mâinile lui Budapest Hirlap* din ziarul „Românul", ce dezvăluie preluarea aserţiunii din revista lui Motru – românii din Ardeal sunt şovinişti şi iredentişti – , de publicaţia „Budapest Hirlap" şi mai mult, că ziarul maghiar califică „Noua

Revistă Română" drept „una din cele mai cu autoritate revistă românești". Concluzia celor de la „Românul" nu putea fi alta: „D. Motru este și d-sa unul din rarii români care fac pe filosemiții"[116], din cauza ideii lui că evreii români ar avea aceeași situație ca românii din Imperiul austro-ungar.

Un fapt ce se cuvine a fi numaidecât remarcat este acela că „Neamul Românesc" pe tot parcursul anului 1913 nu publică nimic despre C. Rădulescu-Motru, deși el este deputat, motiv generos de analiză critică. Nici filosoful nu scrie nimic despre istoric.

În anul 1914 se anunță încetarea apariției „Neamului Românesc", moment justificat de unele organe de presă prin colaborarea lui A.C.Cuza: „A lăsat mai ales pe d. A.C. Cuza să ducă lipsa de lealitate față de adversari până la infamie"[117]. A fost doar un zvon lansat de o publicație adversă. „Neamul Românesc" apare din 13 ianuarie 1914 în București.

Referirea filosofului la Iorga este destul de rară, vorbind de „naționalismul vaporos" al istoricului[118].

Ajunși la capătul incursiunii în polemica purtată de Motru cu Iorga și A.C. Cuza, să recunoaștem în demersul lui Motru examinarea naționalismului în mod raționalist, exersată preponderent în controverse. S-ar fi cuvenit ca profesorul atât de respectat să elaboreze o lucrare științifică de studiu sistematic și cu mijloacele cunoașterii sociologice și antropologice a unui fenomen social prezent în toate segmentele societății românești. Lipsa unei asemenea lucrări a creat, foarte ușor, teren pentru interpretări pur ideologice și partinice formulate în stil pamfletar. O politică națională era absolut necesară dar făcută nu cu pamflete ci pe bază de studii și realități. Față de N. Iorga, mult avantajat de profunzimea gândirii sale istorice în a emite judecăți, unele memorabile, despre națiune, popor, naționalism, în scrieri cu ecou în opinia publică românească, C. Rădulescu-Motru a fost nevoit să facă față tuturor vicisitudinilor derivate din statutul social precar al filosofului într-o societate pătrunsă adânc de verbalism și emoționalitate, și mai puțin dispusă să recepteze naționalismul ca fapt rațional.

Note

[1] Discursul lui C. Rădulescu-Motru la Marea întrunire a Partidului conservator-democrat de la Iași, 2 martie 1908, în „Ordinea", 82, 5 martie 1908, p.1-2.

[2] C. Rădulescu-Motru, *Naționalismul. Cum trebuie să se înțeleagă, III*, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr. 3, 8 noiembrie 1909, p.39.

[3] C. Rădulescu-Motru către A. C.Cuza, 20 octombrie 1909 , B.A.R., *Coresp.*, inv. S 30/ DLXII.

[4] Ultor, *Logica takistă*, în „Neamul Românesc", 1 noiembrie1909, an IV, n. 123, p. 2090.

[5] M.L. Olteanu, *Naționalism de vorbe și naționalism de fapte*, în „Neamul Românesc", 9 decembrie1909, an IV, n. 140, p. 2382-2387.

[6] N. Iorga, *Un neadevăr al d-lui Rădulescu-Motru*, în „Neamul Românesc", 18 decembrie1909, an IV, n. 144, p. 2444.

[7] C. Rădulescu-Motru către O. Goga, 15 decembrie 1909, B.A.R., *Coresp.*, inv. S 5/ CDXC.

[8] C. R.-M., *Reînvierea unor tipuri uitate de profesori și școlari*, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.9, 20 decembrie 1909, p.129, reluat în „Ordinea", II, 601, 22 decembrie 1909, p.1.

[9] C.S. Făgețel, *Dl. Rădulescu-Motru și naționalismul*, în „Ramuri", an IV, nr. 21-22, 1-15 noiembrie 1909, p. 825-828.

[10] Verax, *Revista revistelor*, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.8, 13 decembrie 1909, p. 114.

[11] S. Mehedinți, *Politica de vorbe și omul de stat*, Ediția a treia cu adăugiri, cu o postfață de dr. Gheorghiță Geană, Editura Terra, Focșani, 1999, p. 73. Despre aceeași chestiune geograful spunea în altă parte: „A venit vremea ca, de la patriotismul sporadic și mai mult verbal al perioadei din umbră prin care am trecut, să pășim la patriotismul faptelor. Profesori de gălăgie națională am avut destui, ne trebuie acum profesori de adevărată energie națională. Căci naționalismul nu e o atitudine de ocazie, ci o credință, și, prin urmare, o virtute", S . Mehedinți, *Ofensiva națională*, Tipografia Cooperației, București, 1913, p. 17.

[12] C. Rădulescu-Motru, *Hotărârile Congresului studenților de la Iași*, în „Noua Revistă Română", vol.VI, nr.17, 30 august 1909, p. 261-262.

[13] *Idem*, *Cu privire la Congresul studențesc de la Iași*, în „Noua Revistă Română", vol.VI, nr.21, 27 septembrie 1909, p.350.

[14] *La deschiderea congresului studențesc*, în „Neamul Românesc", 9 septembrie 1909, an IV, n. 101, p. 1610.

[15] I. Pajură, *O înfierare*, în „Neamul Românesc", an IV, n. 104, 16 septembrie 1909, p. 1663-1664.

[16] *Congresul studențesc din Iași, dare de seamă completă*, în „Neamul Românesc", an IV, n. 106-107, 23 septembrie 1909, p. 1699-1776.

[17] Radu Portocală, *În țara celor trei corăbii – cu prilejul unui articol al d-lui profesor C. Rădulescu-Motru*, în „Neamul Românesc", 1909, an IV, n. 118, 21 octombrie p. 2020-2024.

[18] N. Iorga, *Partidul lui domn Milea*, în „Neamul Românesc", an IV, n. 123, 1 noiembrie1909. p. 2081.

[19] N. Iorga, *Întrunirea takistă de la „Dacia"*, în „Neamul Românesc", an IV, n. 129, 15 noiembrie 1909.

[20] Boldur Soroca, *Tachiștii în fierbere*, în „Neamul Românesc", an IV, n. 130, 18 noiembrie 1909, p. 2217.

[21] N. Iorga, *Programul takist*, în „Neamul Românesc", V, nr. 12, 26 ianuarie 1910, p. 351.

[22] C. Rădulescu-Motru, *În zilele noastre de anarhie. Scrisori către tineri*, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.11, 3 ianuarie 1910, p.167.

[23] Alex. C. Cuzin, *Un îndrumător ciudat al tinerimii românești*, în „Neamul Românesc", V, nr. 32, 12 martie 1910, p. 508.

[24] *O conferință politică la Societatea studenților în litere – Politicianismul progresează la Universitatea București*, în „Neamul Românesc", V, nr. 44, 6 aprilie 1910, p. 704.

[25] „Neamul Românesc", V, nr. 48, 16 aprilie 1910, p. 760.

[26] Profesorul de la Iași vorbește de „colegul Rădulescu-Motru care redactează revista jidanului Porn", în „Neamul Românesc", an IV, n. 125, 10 noiembrie 1909, p. 2140.

[27] E. Porn, *Un poet: P. Cerna*, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.12, 10 ianuarie 1910, p. 187.

[28] N. Iorga, *Tachism și jidovism*, în „Neamul Românesc", IV, nr. 144, 18 decembrie 1909, p.2450.

[29] Arhivele Naționale ale României, Direcția Municipiului București, Fond Universitatea București, Facultatea de Litere și Filosofie, Dosar 119, fila 31.

[30] *Ibidem*, fila 31v.

[31] A.C. Cuza, *Cronica ieșeană*, în „Neamul Românesc", V, nr.1, 1 ianuarie 1910, p. 4.

[32] Idem, *Partidul jidovesc conservator-democrat*, în „Neamul Românesc", V, nr.5, 11 ianuarie 1910, p. 70.

[33] „Neamul Românesc", V, nr.10, 22 ianuarie 1910, p. 145.

[34] Ibidem, p. 148.

[35] Ibidem, p. 146-147.

[36] *Apel către domnii deputați*, în „ Falanga", an I, nr. 3 din 24 ianuarie 1910. Și ziarul conservator „Epoca", XVI, 418, 24 ianuarie 1910, sub titlul *Împământenirea unui literat*, informa că Societatea Scriitorilor Români: M. Sadoveanu, D. Anghel, Șt. O. Iosif, Em. Gârleanu, Il. Chendi, C. Pavelescu, Z. Bârsan, Corneliu Moldovan, N. Beldiceanu, Caton Theodorini, Al. Cazaban, I. Dragoslav, I. Adam, N. Dunăreanu, a adresat un apel către senatori – care cere ca E. Porn să nu fie naturalizat.

[37] *Pentru dl. Rădulescu-Motru*, în „Falanga", an I, nr. 2, 17 ianuarie 1910, p. 8.

[38] „Cumpăna", an I, n.7, 8 ianuarie 1910, p. 112.

[39] Cf. „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.16, 7 februarie 1910, p.230.

[40] Cf. „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.17, 14 februarie 1910, p.257.

[41] Ion Petrovici, *În afacerea Porn*, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.18, 21 februarie 1910, p.274.

[42] „Ordinea", II, 513, 4 septembrie 1909.

[43] În „Cumpăna", an I, n.8, 15 ianuarie 1910, p. 127.

[44] E. Porn, *Mediocritatea în artă. Păreri libere*, în „Viața literară și artistică", 2, 13 ianuarie 1908.

[45] Ilarie Chendi, *Pornomania* , în „Cumpăna", an I, nr.10, 29 ianuarie 1910, p. 146-147.

[46] C. Rădulescu-Motru, *Lămuriri pentru Falanga*, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.14, 24 ianuarie 1910, p. 221.

[47] C. Rădulescu-Motru, *Răspuns la scrisoarea publicată în „Falanga"*, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.14, 24 ianuarie 1910, p.221.

[48] „Falanga", nr.5, 31 ianuarie 1910, p. 1-2.

[49] Cf.„Noua Revistă Română", vol.VII, nr.16, 7 februarie 1910, p.230.

[50] C. Rădulescu-Motru, *Evreii și literatura.*, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.16, 7 februarie 1910, p. 244-245.

[51] Cererea lui E. Porn din 1 martie 1910, Arhivele Naționale ale României, Direcția Municipiului București, Fond Universitatea București, facultatea de litere și filosofie, Dosar 119, 1910, fila 29.

[52] M. Dragomirescu, *Iarăși afacerea „Motru-Porn"*, în „Falanga", 7, 21 februarie 1910, p. 1-2.

[53] „Noua Revistă Română", vol.VII, nr. 19, 28 februarie 1910, p. 291.

[54] M. Sadoveanu, *Un caz ciudat*, în „Cumpăna", an I, nr.12, 12 februarie 1910, p. 179.

[55] *Închiderea unui incident*, în „Cumpăna", an I, nr. 12, 12 februarie 1910, p. 191.

[56] Apud „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.16, 7 februarie 1910, p. 245.

[57] P. Nicanor et Co., *Miscellanea*, în „Viața Românească", nr.1, ianuarie 1910, p. 137-139.

[58] Ilarie Chendi, *Pentru Viața Românească. Pro domo*, în „Cumpăna", an I, nr.13, 19 februarie 1910, p. 209.

[59] *Scrisoarea lui M. Sadoveanu*, în „Cumpăna", an I, nr.14, 26 februarie 1910, p. 223.

[60] N. Răutu, *Naționalismul nostru*, în „Revista democrației române", 21 martie 1910, cf. „Noua Revistă Română", vol.VIII, nr.1, 11 aprilie 1910, p.2.

[61] *Conferința d-lui Rădulescu-Motru la Craiova*, în „Ordinea", III, 666, 16 martie 1910.

[62] „Ordinea" III, 749, 2 iulie 1910, p.2.

[63] I. Simionescu, *„Departe de carte". Cum vorbește un profesor studenților*, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.17, 14 februarie 1910, p. 260-262.

[64] A.C. Cuza, *În jurul Vavilonului tachist. „dezideratele partidului"*, în „Neamul Românesc", V, nr. 75, 28 iunie 1910, p.1194.

[65] A.C. Cuza, *Blumenberg ziarist*, în „Neamul Românesc", V, nr. 80, 9 iulie 1910, p. 1287.

[66] Cf. „Neamul Românesc", V, nr. 119, 8 octombrie 1910, p. 1903.

[67] Verax [C. Rădulescu-Motru], *O polemică umoristică: Cahalul !*, în „Noua Revistă Română", vol.VIII, nr.23, 17 octombrie 1910, p. 322.

[68] A.C. Cuza, *Statul în stat al „Cahalului" în România*, în „Neamul Românesc", V, nr. 122, 15 octombrie 1910, p. 1944.

[69] A.C. Cuza, *C. Rădulescu-Motru, Spinoza, Kant și Fichte*, în „Neamul Românesc", V, nr. 126, 25 octombrie 1910, p. 2022-2023.

[70] A.C.C., *Discuție asupra originei d-lui Iorga*, în „Noua Revistă Română" vol.VIII, nr.12, 27 iunie 1910, p.169-170; reluat și în „Ordinea" III, 748, 1 iulie 1910, p.1.

[71] C.R.M [C. Rădulescu-Motru], *Lămuriri pentru Facla*, în „Noua Revistă Română", vol.VIII, nr.20, 26 septembrie 1910, p. 287.

[72] A., *Evoluția naționalismului din „Neamul Românesc"*, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.12, 3 iulie 1911, p.178.

[73] C. Rădulescu-Motru, *Idealul naționalist*, în „Noua Revistă Română", vol.VIII, nr.24, 24 octombrie 1910, p. 340.

[74] M.L. Olteanu, *«Principiile d-lui Rădulescu-Motru»* în „Neamul Românesc", an VI, nr. 4, 17 ianuarie 1911, p. 54.

[75] C. Rădulescu-Motru, *Dl. Iorga și noul Parlament*, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.19, 6 martie 1911, p.361.

[76] Într-o revistă naționalistă din Ploiești, în articolul *Șiretenia de la „Noua Revistă Română"* Motru este acuzat, la fel ca în „Neamul Românesc", de șiretenie: „La „Noua Revistă Română", prin pana unor colaboratori, se ia o atitudine care nu e decât șiretenie nepermisă: se ticluiesc așa situații ca să se dea – prin abilitate – d-lui C.R. Motru, un rol de îndrumător al neamului nostru". Redacția „Noii Reviste Române" apreciază ca fiind naivități toate aceste insinuări, deoarece Motru recomandă munca și nu vorbăria naționalistă, și nu poate să se considere îndrumător pentru că îndrumătorii urmează să fie toți cei care muncesc: „În special, dl. C. Rădulescu-Motru este un bărbat prea cinstit, ca să se gândească a monopoliza pentru sine, aceea ce se cuvine atâtor buni români", Verax, *Îndrumătorii naționalismului*, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.21, 2 octombrie 1911, p. 318.

[77] D. Tomescu, *Cea mai nouă atitudine față de naționalism*, în „Neamul Românesc", an VI, 43, 17 aprilie 1911, p. 684.

[78] D. Tomescu, *Ce este naționalismul?*, în „Neamul Românesc" an VI, 44, 19 aprilie 1911, p.704.

[79] *Ibidem*.

[80] Cf. A.C. C., *Polemice*, în „Noua Revistă Română", vol.XI, nr. 2, 6 noiembrie 1911, p. 30.

[81] Radu Ciomag, *Din minciunile pamfletului d-lui Iorga*, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.15, 25 august 1911, p.219.

[82] C. Rădulescu-Motru, *Câteva observații la articolul de mai sus* [referire la articolul Radu Ciomag, *Din minciunile pamfletului d-lui Iorga*], în „Noua Revistă Română", vol.X, nr. 16, 28 august 1911, p. 221.

[83] Opinia sa este împărtășită de ziarul liberal „Viitorul", care pledează ca învinuirile de plagiat să fie discutate de un areopag restrâns de savanți și nu de tribunal. Se amintește că I. Bogdan a făcut un referat foarte elogios la *Poporația* lui A.C. Cuza, Petronius, *Un proces literar la jurați*, în „Viitorul", V, 1421, 23 ianuarie 1912, p.1

[84] A.C. Cuza, *Un răspuns care întârziază dija*, în „Neamul Românesc", an VI, 35, 25 martie 1911.

[85] *Lucruri extraordinare*, în „Opinia", an VIII, nr. 1 304, 17 mai 1911, p.1. C. Rădulescu-Motru, *Procesul A. C. Cuza -Socor*, în „Ordinea", IV, 1002, 14 mai 1911, p. 2-3.

[86] *Partidul conservator, d. C. Rădulescu-Motru și Lay*, în „Neamul Românesc" an VI, 78, 12 iulie 1911.

[87] Em. Socor, *Plagiatul d-lui A.C. Cuza*, p. 1-2, în „Opinia", an VIII, nr. 1265, 27 martie 1911, p.1-2.

[88] Cf. „Opinia", an VIII, nr. 1294, 4 mai 1911, p. 2.

[89] C. Rădulescu-Motru, *Cazul profesorului A. C. Cuza*, în „Noua Revistă Română", vol.XI, nr.14, 29 ianuarie 1912, p. 209.

[90] Idem, *O soluție simplistă în afacerea Cuza*, în „Noua Revistă Română", vol.XI, nr.15, 5 februarie 1912, p. 226.

[91] Ștefan Bosie, *Procesul Cuza-Facla*, în „Neamul Românesc" an VI, 7, 24 ianuarie 1911, p. 108.

[92] „Noua Revistă Română", vol.IX, nr. 12, 16 ianuarie 1911, p. 247.

[93] A.C. Cuza, *Încă trei «naționaliști»: C. Rădulescu-Motru , Spiru Haret, de C.I. Istrati*, în „Neamul Românesc" an VI, 7, 24 ianuarie 1911.

[94] Paul Bujor, *Naționalismul anarhic al d-lui A. C. Cuza*, în „Ordinea", II, 556, 29 octombrie 1909, p.3.

[95] Emil Cioran, *Conștiința politică a studențimii*, în „Vremea", 15 noiembrie 1936, p.3.

[96] D. Tomescu, *Este naționalismul o ură? I. Antisemitismul*, în „Neamul Românesc", an VI, 72, 28 iunie 1911, p. 1140.

[97] Idem, *Este naționalismul o ură? II. Cahalul*, în „Neamul Românesc", an VI, 80, 18 iulie 1911, p. 1268.

[98] Idem, *Este naționalismul o ură? III.Iarăși Cahalul*, în „Neamul Românesc", an VI, 83, 25 iulie 1911, p. 1315.

[99] Idem, *Este naționalismul o ură? IV. Partidele*, în „Neamul Românesc" an VI, 93, 19 august 1911.

[100] D. Tomescu, *Iarăși dl. C. Rădulescu-Motru*, în „Neamul Românesc" an VI, 96, 26 august 1911, p. 1530-1532.

[101] X, *„Noua Revistă Română" și „regenerarea religioasă" sau Programul „Neamului"*, în „Neamul Românesc", an VI, 67, 17 iunie 1911, p. 1060.

[102] M.L[Mihai Lăzărescu Olteanu]., *„În zilele noastre de anarhie. Răspunsurile unui tânăr către d. C. Rădulescu-Motru*, în „Neamul Românesc" an VI, 76, 8 iulie 191, p. 1211, cu continuare în „Neamul Românesc" an VI, 81, 19 iulie 1911; „Neamul Românesc" an VI, 82, 22 iulie 1911; „Neamul Românesc" an VI, 82, 22 iulie 1911; „Neamul Românesc" an VI, 83, 27 iulie 1911; „Neamul Românesc" an VI, 84, 2 august 1911; „Neamul Românesc" an VI, 91, 12 august 1911; „Neamul Românesc", an VI, 94-95, 23 august 1911; „Neamul Românesc" an VI, 106, 20 septembrie 1911; „Neamul Românesc" an VI, 107, 23 septembrie 1911; „Neamul Românesc" an VI, 111-112, 4 octombrie 1911.

[103] „Neamul Românesc", an VI, 82, 22 iulie 1911, p. 1308.

[104] „Neamul Românesc" an VI, 91, 12 august 1911, p. 1445.

[105] „Neamul Românesc", an VI, 107, 23 septembrie 1911, p. 1701.

[106] M.L.Olteanu, *Un capăt de polemică*, în „Neamul Românesc" an VI, 134-135, 27 noiembrie 1911, p. 2047.

[107] Idem, *Ce nu înțelege d. Rădulescu-Motru*, în „Neamul Românesc", an VI, 108, 26 septembrie 1911.

[108] Idem, *Dosarul d-lui C. Rădulescu-Motru*, în „Neamul Românesc", an VI, 116, 14 octombrie 1911, p. 1851.

[109] „Neamul Românesc", an VI, 123, 31 octombrie 1911, p. 1973-1974.

[110] *Din ale naționalismului detractorilor*, în „Opinia", VIII, nr. 1349, 13 iulie 1911.

[111] P. Ștefănescu, *Răspuns lui Verax de la „Noua Revistă Română"*, în „Neamul Românesc" an VI, 132-133, 21 noiembrie 1911, p. 2014-2017. Autorul se referă la comentariile din „Noua Revistă Română" semnate Verax cu privire la articolul său *Curentele de reformă în învățământul poporal din România*, publicat în „Școala", articol axat pe critica ideilor de reformă ale Partidului conservator-democrat privind școala și acreditarea concepției lui N. Iorga despre învățământul poporal.

[112] T. Dan, *Învățătorii și politica – Ce spune d. C. Rădulescu-Motru*, în „Neamul Românesc" an VI, 146, 23 decembrie 1911, p. 2242-2244.

[113] N. Iorga, *O neplăcută datorie față de „Românul"*, „Neamul Românesc" an VI, 81, 19 iulie 1911, p. 1281.

[114] *Ibidem*, p. 1282.

[115] Cf. A.C. C., *Polemice*, în „Noua Revistă Română", vol. XI, nr. 2, 6 noiembrie 1911, p. 30.

[116] Cf. „Neamul Românesc" an. VI, 123, 31 octombrie 1911, p. 1976.

[117] „Adevărul", an XXVII, 6 ianuarie 1914, p. 1.

[118] A.C., *Starea actuală a naționalismului nostru*, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 10 din 7-14 iunie 1915.

XVI. ÎNTEMEIETOR DE INSTITUȚII DE FILOSOFIE

1. „Studii filosofice"

Am remarcat de mai multe ori statutul marginal al filosofiei în cultura română de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Despre filosofie se discuta la întâmplare, printre alte teme, în grupuri restrânse, iar comunicări și dezbateri între filosofi nici vorbă. La catedrele de filosofie ale universităților se dezbăteau doar aspecte ce țin de procesul de învățământ. Nu era în spiritul timpului organizarea de conferințe sau congrese de filosofie. În societățile culturale filosofia era amintită numai în măsura în care avea atingere cu literatura, cu arta în general. La „Junimea", deși condusă de un filosof, subiectele pe teme filosofice erau rare, și ne închipuim ce se întâmpla când cineva tindea spre o analiză filosofică mai profundă: pernele lui Vasile Pogor zburau spre împricinat. Este adevărat, printre participanți se aflau, uneori, Vasile Conta și M.Eminescu. La „Junimea" bucureșteană, o dată cu prezența studenților lui Maiorescu, dezbaterile filosofice se impuneau mai mult, dar nu cu program, ci spontan.

Ca participant la întâlnirile „Junimii", Motru a realizat necesitatea unui alt mod de dezbatere și răspândire a gândului filosofic și crearea unui cadru instituțional al profesioniștilor se impunea de la sine. Și a ctitorit Societatea de Studii Filosofice.

O primă inițiativă o are Motru în 1897 când editează „Studii filosofice", titlul identic cu „Philosophische Studien", publicație

editată de fostul său profesor W.Wundt în perioada 1883-1903, unde i se publică teza de doctorat.

În „Cuvânt înainte" din primul volum, din 1897, se spune că publicația se adresează universitarilor, avocaților, magistraților, profesorilor și „oamenilor care se ocupă de chestiuni sociale"[1].

Primele numere cuprind numai lucrări semnate de Motru, care sunt, de fapt, completări ale lecțiilor de psihologie „unele din ele fiind chiar reproducerea fidelă a lecțiilor orale". În volumul II, publicația rezumă întreaga activitate a seminarului de psihologie experimentală, iar lucrările ce vor fi publicate filosoful le gândește ca aplicații la „știința dreptului, la pedagogie și la sociologie". Iată titlurile primelor șase fascicole: I, *Valoarea silogismului*. Studiu de logică generală – 1897; II, *Problemele psihologiei* – 1898; III, *Despre suflet* (Apendice la paragraful III din *Problemele psihologiei*) și *Rolul social al filosofiei*; IV, *De ce literatura română este lipsită de actualitate*, *Doctrina conservatoare* – f.d.; V, *Psihologia martorului*, 1906; VI, *Valoarea științei*, *Organizarea rațională a universităților*, *Psihologia industriașului* – 1907.

Toate cele 6 fascicole sunt reunite în „Studii Filosofice", vol.I, 1907, alături de *Știință și energie*.[2]

În continuare, prezentăm sumarele publicației. Următorul volum, „Studii filosofice", II, poartă subtitlul „în special Revistă pentru cercetările de psihologie teoretice și aplicate la știința dreptului, pedagogie și sociologie sub direcțiunea lui C. Rădulescu-Motru". Aici el publică două studii *Din psihologia martorului*, *Studiul logicii în învățământul secundar*. Este primul număr din revistă cu articole semnate și de alți autori: I. Petrovici, Eugen Porn, Ilie Ghibănescu, I.F. Buricescu, Gr. Tăbăcaru, C. Antoniade, D. Drăghicescu, G.G. Antonescu.

„Studii filosofice", III, (pe coperta a II-a din interior) *Puterea sufletească. Afirmarea personalității omenești în principalele momente ale culturii. Legea conservațiunii sufletești. Persoana și mediu* de C. Rădulescu-Motru profesor la Universitatea din București, Redacția revistei „Studii filosofice", 1908.

„Studii filosofice", IV.1. (pe coperta a II-a din interior) *Puterea sufletească. Mecanismul actului voluntar. Caracterul* de C.

Rădulescu-Motru, profesor la Universitatea din București, Redacția revistei „Studii filosofice", 1908.

„Studii filosofice", vol.5, 1910, organ al Societății de Studii Filosofice sub direcțiunea lui C. Rădulescu-Motru. Studii de I. Petrovici, C. Antoniade, Marin Ștefănescu, Ștefan Antim, Marcel T. Djuvara, G.G, Antonescu.

„Studii filosofice", vol.6, 1911, studii de V. Ghidionescu, C. Antoniade, Marin Ștefănescu, I.Nisipeanu, D. Drăghicescu, C. Rădulescu-Motru – *Însemnătatea filosofiei pentru formarea spiritului științific*, conferință ținută la 5 octombrie la Galați cu ocazia Congresului Asociațiunii pentru înaintarea și răspândirea științei.

„Studii filosofice", vol.7, 1912, C. Rădulescu-Motru, *Elemente de metafizică. Principalele probleme ale filosofiei contimporane pe înțelesul tuturor.*

„Studii filosofice", vol.8, fascicula I, 15 noiembrie 1915, Revista Societăței Române de Filosofie, publicație trimestrială, director C. Rădulescu-Motru, secretar de redacție Marin Ștefănescu, București, Tipografia profesională Dimitrie C. Ionescu. Pe contracopertă, „Studii filosofice", Revista Societăței Române de Filosofie, director C. Rădulescu-Motru, secretar de redacție Marin Ștefănescu, apare trimestrial, în 4 fascicole pe an, și formând la sfârșitul anului un volum de aproximativ 300 pagini. Abonamentul este de lei 6 anual, Redacția și administrația Bulevardul Ferdinand, 53. Publică articole de Marin Ștefănescu – *Istoria filosofiei românești în raport cu dualismul logic*, Mircea Djuvara, Eugeniu Speranția. În acest număr un Supliment în care sunt descrise ședințele Societății Române de Filosofie ținute în perioada 4 martie-16 iunie 1915.

„Studii filosofice", vol.8, fascicula II, 15 februarie 1916, cu articole de dr. G. Marinescu, C. Rădulescu-Motru, *Viața sufletească obiect al psihologiei*, Marin Ștefănescu, *Istoria filosofiei românești.*

„Studii filosofice", vol.8, fascicula III, 15 mai 1916, Marin Ștefănescu, *Istoria filosofiei românești*, articole de C. Sudețeanu, Mihail D. Ralea.

„Studii filosofice", vol.8, fascicula IV, Editura „Studii filosofice", Pasagiul român, 1919, cuprinde doar studiul lui Marin Ștefănescu,

Problema cunoștinței și Suplimentul: *Ședințele Societății Române de Filosofie*, și rezumatele comunicărilor ținute în Sesiunea 1918/1919.

Ținând la o anumită rigoare în publicarea periodicului „Studii filosofice" C. Rădulescu-Motru nu poate accepta traseismul unor colaboratori cum este, de pildă, Ion Petrovici, pe care el l-a debutat în „Noua Revistă Română": „M-a supărat faptul de a fi dat ziarului *Mișcarea* articolul ce urmează să apară în *Studii* "[3].

Revista „Studii filosofice" trezește ecou în presa timpului. N. Apostolescu găsește un cuvânt bun pentru publicația lui Motru: „Întâiul din aceste studii are o deosebită însemnătate prin faptul că tocmai un profesor de filosofie (...) atrage băgarea de seamă oamenilor de știință că să nu se mai lase în voia filosofiei materialiste, care nu poate să le facă decât rău", și remarcă analiza lui C. Rădulescu-Motru despre menirea universității și cum ar trebui aleși profesorii, nu doar pe criteriul numărului de scrieri: „Din nenorocire s-a dovedit că recunoașterea pe temeiul lucrărilor aduce – uneori – la anumite facultăți, profesori a căror producție tiparnică e lipsită de reală înfățișare științifică ori literară"[4].

2. Societatea de „Studii Filosofice"

La sfârșitul primului deceniu din secolul XX societatea românească se află într-o activitate febrilă de organizare a structurilor profesionale ale producătorilor de cultură.

Primii constituiți într-o organizație profesională au fost scriitorii. Pe 3 septembrie 1909 s-a înființat Societatea Scriitorilor Români, președinte fiind ales M. Sadoveanu[5].

Ideea unei asociații de filosofie l-a urmărit mult timp pe C. Rădulescu-Motru, dar abia în 2 februarie 1910, în ziua aniversării zilei sale de naștere, în plin scandal Porn, atacat din toate părțile, el a întemeiat, în București, Societatea de „Studii Filosofice". Modul de organizare și funcționare sunt stabilite în Statutele Societății de „Studii Filosofice":

Se înființează în București o Societate de „Studii Filosofice", care are de scop cultivarea și răspândirea acestor studii.

Mijloacele de realizare ale scopului sunt:

comunicările de lucrări ce-și fac membrii activi la adunările lor lunare;

conferințele și discuțiile contradictorii;

publicarea revistei „Studii Filosofice" în cel puțin 30 coale pe an în care se tipăresc lucrările membrilor, comunicările, rezumatul discuțiilor din ședințele ordinare și dări de seamă asupra lucrărilor filosofice însemnate din țară și străinătate;

aducerea personalităților filosofice însemnate din străinătate pentru a face conferințe la București precum și răspândirea cunoștințelor filosofice în țară prin organizarea de conferințe în diferite orașe.

Pot face parte din această societate ca membri activi toate persoanele care se interesează de studiile filosofice. Studenții universitari sunt primiți ca membri aderenți. Adunările generale pot proclama membri onorifici personalitățile marcante în filosofie sau persoanele care au arătat un deosebit interes pentru societate.

Cotizația anuală este de 20 lei, în schimbul căreia membrii primesc, fără altă plată, publicațiunea „Studii Filosofice". Studenții membri aderenți, plătesc abonamentul revistei și au dreptul să asiste la ședințele Societății.

Societatea se adună cel puțin o dată pe lună pentru conferințe, comunicări și discuții. Ordinea de zi se fixează de Comitet și se anunță înaintea domnilor membri.

Societatea va fi condusă de un comitet de șapte membri activi care va îngriji, în același timp, de publicarea „Studiilor Filosofice". Comitetul se alege pe 3 ani. Primul comitet este ales la 2 februarie 1910, ziua de constituire a Societății. Comitetul alege din sânul său pe Secretar și pe Casier. Ședințele Comitetului sunt prezidate de membrul cel mai în vârstă.

Ședințele Societății de Studii Filosofice pot fi prezidate și de persoane luate în afară de Comitet, dar atunci având delegațiunea exprimată a acestuia. În cazul când această delegațiune nu se dă, prezidează unul dintre membrii Comitetului, și de preferință cel mai în vârstă.

Membrii activi sunt aleși de către adunările membrilor activi cu majoritate de voturi. Membrii onorari sunt proclamați în ședințele solemne ale Societății. Membrii aderenți sunt admiși de către comitet.

În fiecare an la 2 februarie, Comitetul va face o dare de seamă despre gestiunea financiară și activitatea științifică a Societății care se va publica în revista Societății, după aprobarea dată de adunarea membrilor activi.

Comitetul se reînnoiește la fiecare trei ani cu majoritatea voturilor membrilor activi. Membrii vechiului comitet pot fi realeși.

Adunările Societății se țin cu orice număr de membri când la ordinea de zi sunt comunicări și discuții științifice și cu jumătate plus unul când la ordinea zilei sunt chestiuni de administrație sau sunt de votat membri activi, membri onorari sau membru în comitet[6].

„Comitetul Societății pe periodul anilor 1910-1913 se compune din dnii: G. Antonescu, docent universitar, C. Antoniade, doctor în filosofie, F. Buricescu, profesor secundar, D. Drăghicescu, conferențiar, Dr. I. Duşcian, publicist, E. Porn, publicist, C. Rădulescu-Motru, profesor universitar".

Membrii activi ai Societății de „Studii Filosofice": Zamfir Arbure; G. Antonescu, docent universitar; C. Antoniade, doctor în filosofie; M. Antoniade; G. Aslan, profesor la liceul din Focșani; P. Bernfeld, dr. în medicină, Berlin; F. Buricescu, profesor secundar; Şt. Cihoschi, avocat, profesor universitar; D. Drăghicescu, conferențiar; M.T. Djuvara, inginer; Mircea Djuvara, Paris; Toma Dicescu; D. Dobrescu, avocat; Dr. I. Duşcian, publicist; Emil Evoescu, licențiat în filosofie; Ilie Ghibănescu, profesor Dorohoi; D. Gusti; D. Horvat, profesor T. Severin; D. Ioanițescu, profesor; Eftimie Mărculescu, licențiat în filosofie, Berlin; Ioan G. Nămoloiu, profesor Focșani; Emil Pocola, Ungaria; E. Porn, publicist; Preot N. Papadima, Cataloi, Tulcea; C. Prodan; Cesar Partheniu, magistrat București; I. Petrovici, conferențiar Iași; C. Rădulescu-Motru, profesor universitar; I. Răducanu, dr. în științe economice; Marin Ştefănescu; A. Ştefănescu-Galați; C. Sudețeanu, Buzău; M. Strajan, Craiova; Grigore Tăbacariu; George Vâlsan.

Printre membrii aderenți întâlnim pe C. Gerota, Nicolae C. Ionescu (viitorul Nae Ionescu), G.D. Scraba, Gh. T. Trancu[7].

Societatea de „Studii Filosofice" a ținut prima ședință, duminică 28 martie 1910, în sala bibliotecii Ateneului. În întâia sa cuvântare ca președinte al SSF, C. Rădulescu-Motru a vorbit despre părerea greșită a acelora care cred că filosofii ar trebui să aibă o viață retrasă. Toți filosofii, începând cu Platon și Aristotel, au făcut școli în jurul lor. O societate de filosofie este necesară în orice țară deoarece sunt probleme mari ce nu au fost încă rezolvate, cum este cea a conștiinței. El invită pe acei ce vor face comunicări la ședințele SSF „să fie absolut stăpâni pe subiectul pe care-l aduc în discuție"[8]. În cadrul acestei prime întâlniri a SSF a vorbit C. Antoniade despre o nouă teorie a conștiinței.

Presa a amintit despre Societatea de filosofie și salută această inițiativă: „Foarte bine. Dar ne vine în minte o mică observare. Vedem că în fruntea acestui cerc de savanți, sau presupuși savanți ai țării noastre pășește blajinul nostru filosof Rădulescu-Motru. Cum se poate, vă rog, ca tocmai d-sa, care a îngăduit în revista sa atâtea urâciuni la adresa Societății scriitorilor, care acuză această a noastră societate de interese cooperative și ne făcea o vină din faptul că ne-am strâns cu gândurile cele mai curate, – cum se poate ca să imite pilda noastră și să facă și d-sa o cooperativă filosofică? Noi însă nu vom cădea în greșeala d-sale, nu vom acuza pe nimeni că voiește să mercantilizeze „Studiile filosofice", ci urăm izbândă tinerei societăți. Neamul nostru, neapărat, avea nevoie de filosofie și așteptăm să-i vedem la lucru. Deci: ce este omul? Ce este viața?..."[9]. Într-o altă publicație se remarcă interesul SSF pentru traducerea filosofilor clasici: „Dacă Societatea de Studii Filosofice nu va face nimic altceva decât să traducă, acești filosofi au făcut un lucru dintre cele mai mari. Căci o cultură filosofică la noi nu se poate dezvolta decât având în limba noastră temelia asta sigură: literatura filosofică clasică"[10]

Activitatea SSF a fost destul de palidă și lipsită de un program coerent, în timpul când președintele ei făcea politică militantă. În anul 1915 activitatea Societății cunoaște un reviriment, și se impune rapid ca una din cele mai dinamice organizații profesionale din România, un rol avându-l Marin Ștefănescu, care din 3 nov. 1914 a fost numit asistent la catedra de psihologie și teoria cunoștinței condusă de Motru.

Din 4 martie 1915 Societatea capătă o altă denumire „Societatea Română de Filosofie". De la 5 martie 1915 întâlnirile Societății se țin regulat săptămânal la Fundația Universitară „Carol I". Pentru cunoașterea noilor direcții ale Societății transcriem întregul articol din „Studii Filosofice", Supliment, vol. VIII, din care se degajă nevoia unei raționalizări a activității Societății, mergându-se până la modul de desfășurare a ședințelor, probă că ele aveau loc până acum fără un anumit plan, manifestându-se anarhia și spontaneitatea specifică întâlnirilor intelectualilor români.

„ȘEDINȚELE SOCIETĂȚII ROMÂNE DE FILOSOFIE
(4 Martie – 16 Iunie 1915)

Ședința de la 4 Martie 1915

Ședința are loc în sala Fundațiunei Universitare Carol I, orele 5.30 p.m. La ordinea zilei:

Expunerea D-lui Profesor C. Rădulescu-Motru, asupra activității din trecut a Societății.

Alegerea Comitetului.

Regulamentarea discuțiilor pentru viitor.

Regulamentarea aparației Revistei „Studii Filosofice".

Fixarea programului pentru ședințele viitoare.

D-l C. Rădulescu-Motru. Înființată în 1910, luna Februarie, Societatea de filosofie nu și-a putut ține ședințele sale în mod regulat din cauza lipsei unui local convenabil. În primul an s-au ținut ședințele într-o sală a Atheneului Român, la care însă a trebuit să renunțe, sala fiind defectuos încălzită în timpul iernii. În urmă societatea m-a delegat pe mine ca să cer o audiență la M. S. Regele Carol I, pentru a interesa pe M. S. la mișcarea filosofică din țară și a interveni în același timp ca să se pună la dispoziția Societății o sală din noua clădire care urma să se adauge la Fundația Universitară. Am cerut și obținut, în acest scop, două audiențe la M. S. Regele Carol I, în anul 1912 și 1913. În amândouă aceste audiențe M. S. a ascultat cu cea mai mare bună voință pe delegatul Societății și a promis Înalta sa ocrotire pentru mișcarea filosofică. A sfătuit totuși ca Societatea Română de filosofie să intre în legătură cu Asociația Științifică, de sub direcția D-lui C. Istrati, pentru ca astfel organizarea științifică să fie mai puternică și ca M. S. știind pe toți oamenii de știință reuniți

la un loc, să poată asista la ședințele lor care se vor ține în noul mare și frumos amfiteatru al Fundațiunei Universitare. Dacă însă Societatea de filosofie nu va găsi un profit în alipirea sa la Asociațiunea Științelor, M. S. a adăugat că Înalta-i ocrotire rămâne acordată și sub formă de societate separată. Sfatul defunctului Marelui Rege a fost urmat întocmai. După ce delegatul Societății a intrat în tratări cu D-l Dr. Istrate, întreaga societate a fost reprezentată la congresul Asociațiunei Științelor, din Septembrie 1912, prin mai mulți membri care au făcut comunicări și conferințe. Acest contact cu Asociațiunea Științelor se păstrează încă, dar cum el se prezintă numai în cazuri de congrese, este bine , negreșit, ca Societatea de filosofie să-și continue și activitatea sa separată.

Aceia cari se ocupă de filosofie în Țara Românească, nu au din afară o încurajare; prin urmare, trebuie să-și solidariseze forțele lor proprii. În oficialitatea noastră chiar sunt multe persoane care nu înțeleg rolul pe care îl are filosofia în cultura generală a unui popor, iar dintre acelea care îl înțeleg sunt iarăși multe persoane care cred că noi Românii nu trebuie să ne ocupăm de filosofie, din modestie. Contra unora și altora protestează munca noastră, a acelora care suntem și membrii Societății de filosofie, și mai presus de toate convingerile noastre. Deși nu ni se face o încurajare, totuși scrieri bune de filosofie nu ne lipsesc, sau, în tot cazul, avem și în filosofie tot așa de bune scrieri ca și în celelalte ramuri privilegiate ale științei. Așa dar fiindcă oficialitatea nu ne dă nici un sprijin, rămâne să ne sporim noi înșine sforțările și să reluăm vechile noastre întruniri, în care să discutăm toate chestiunile filosofice, de la ordinea zilei. Vom avea destule chestiuni de discutat, fiindcă în momentele de față la ordinea zilei predomină chestiunile filosofice.

Aduc la cunoștința Societății că D-nu Director al Fundațiunei Universitare D-l Tzigara Samurcaș, după ce a luat Înalta aprobare a M. S. Regelui Ferdinand, s-a grăbit să ne pună la dispoziție, pentru ședințele obișnuite ale Societății, sala Bibliotecei celei vechi, iar pentru ședințele extraordinare, în care se vor ține conferințe publice, amfiteatrul cel mare din fața Palatului Regal. Cu chipul acesta, se realizează prima parte din promisiunea pe care ne-a făcut-o defunctul Marele nostru Regele Carol I și să sperăm că într-un viitor

cât mai apropiat să se realizeze și cealaltă parte a promisiunei, adică să vedem pe Suveran asistând la ședințele noastre publice din marele Amfiteatru al Fundațiunei Universitare. Propun ca Societatea să aducă prin o adresă specială mulțumiri D-lui Director al Fundațiunei Universitare Carol I.

Se supune adunărei propunerea D-lui C. Rădulescu-Motru, și se aprobă.

Asupra celorlalte puncte dela ordinea zilei, Societatea, după o discuțiune la care iau parte toți membrii prezenți, ajunge la următoarele hotărîri:

I. Comitetul prevăzut de Statute se va reduce pe viitor la două persoane și anume: un Președinte și un Secretar. Președintele va putea să delege atribuțiunea sa de a prezida ședințele Societății și unei alte persoane dintre cele prezente la ședințele Societății. Se alege ca Președinte D-nu C. Rădulescu-Motru și ca Secretar D-nu Marin Ștefănescu. D-nu Secretar va avea și administrațiunea fondurilor Societății.

II. În ședințele Societății, membrul care va face comunicarea, asupra căreia se discută, va avea la dispoziție 30-45 minute, iar membrii cari iau parte la discuție maximum câte 15 minute. Pentru ca membrii să ia cunoștințe la timp, conferențiarul va prezenta secretarului comunicarea sa spre tipărire cu cel puțin 5 zile înainte de ședință.

III. D-nul Președinte și D-nul Secretar vor îngriji la publicarea Revistei „Studii Filosofice". Se stabilește că se pot publica și articole în limba streină.

IV. Atât pentru bunul lor mers cât și pentru posibilitatea publicărei lor în Revista „Studii Filosofice", discuțiunile vor urma în chipul următor: 1) Președintele va da cuvântul acelora cari s'au înscris pentru obiecțiuni formulându-le în scris înainte de deschiderea ședinței; 2) după terminarea acestora, președintele va întreba dacă este cineva căruia comunicarea sau discuțiunile ce au avut loc i-au sugerat vr'o obiecțiune, și îl va înscrie pentru cuvânt în ordinea în care el se va numi; dânsul va trebui să-și formuleze obiecțiunile în scris pentru sfârșitul ședinței; 3) conferențiarul va trebui, imediat după ridicarea

ședinței, să redacteze împreună cu secretarul răspunsurile la obiecțiunile ce i s-au făcut.

V. Pentru înscrierile ca membri, înscrierile comunicărilor, plata cotizațiilor etc., se va adresa D-lui Secretar.

Adresa Secretarului : Marin Ștefănescu, Strada Buzești No. 19, București.

Cotizația anuală este de 20 lei".

În același supliment se prezintă Ședințele Societății Române de Filosofie, p. I-VII, iar pe p. VIII Programul activității viitoare a Societății (nesemnat).

Față de ideile și inițiativele din articolul bilanț despre SSF, filosoful aduce, în propria revistă câteva precizări. Societatea organizează săptămânal conferințe publice, și astfel se lărgește cadrul discuțiilor filosofice limitate până acum doar la lecțiile profesorilor de filosofie de la universitate și la câteva scrieri cu aceste prelegeri. La Universitatea București sălile unde se țin cursurile de filosofie sunt „cele mai populate". În schimb, la Academie nu există o secție pentru filosofie. Mai mult: „Unii învățați români manifestă o animozitate și chiar dispreț față de filosofie... cauzele (acestei situații) sunt curat românești: personalismul, în primul rând: la noi știința se cultivă pentru ambiția și interesul personal. Orice înlesnire adusă unei noi științe este considerată un atac direct adus persoanelor care reprezintă științele vechi. Cererea unei încurajări din partea oficialităților pentru mișcarea filosofică ar însemna un atac direct la învățații științelor vechi care și-au câștigat drepturi imprescriptibile la protecția oficială!... (...) De aceea, bine au făcut inițiatorii Societății de Studii Filosofice că și-au croit un plan de activitate fără a cere concursul oficialităților. (...) Este timpul, în sfârșit, ca să înțelegem și noi cultura așa cum o înțelege toată lumea și să dăm filosofiei locul de cinste care i se dă pretutindeni"[11]. Se desprinde cu claritate din spusele președintelui SRF poziția mai mult decât ingrată a filosofiei la toate nivelurile de decizie ale societății românești, dar și interesul pentru filosofie mai ales la tineri, infirmând astfel diagnosticul lui Maiorescu despre neputința românilor de a rezista speculației filosofice. El și SRF își asumă misiunea, în pofida atâtor adversități, să formeze gustul pentru filosofie prin mijloace

puține: publicarea unei reviste de filosofie, conferințe, întâlniri ale filosofilor, editarea de scrieri filosofice, sprijinirea tinerilor filosofi, inclusiv în acordarea de burse la studii în străinătate.

În 11 martie 1915 C. Rădulescu-Motru a schițat un program de desfășurare a conferințelor: „1. Cel puțin o ședință pe lună, pentru ca membrii SRF să facă comunicări; 2. O ședință pe lună pentru a discuta terminologia filosofică; organizarea de conferințe publice despre marile probleme filosofice de la ordinea zilei. Conferințele publice au scopul de a propaga gândirea filosofică în public, și sunt doar o introducere la activitatea de formare a unui public pentru filosofie". După cuvântul introductiv al lui C. Rădulescu-Motru, H. Sanielevici a comunicat despre *Rasele omenești din punct de vedere biologic, psihologic și sociologic*. Apoi, pe 1 aprilie 1915 C. Antoniade, *Imperialismul culturii germane*, 8 aprilie 1915, Marin Ștefănescu, *Dualismul logic*, 21 aprilie 1915, M. Florian, *Noțiunea de timp la H. Bergson*, 5 mai 1915, T. Lalescu, *Personalitatea artistică a lui H. Poincaré*, 19 mai 1915, Alice Steriad, *Despre locul psihologiei în sistemul filosofiei*, 2 iunie 1915, M. Dragomirescu, *O încercare de clasificare a științelor*.

În ședința din 16 iunie 1915, sub președinția lui C. Rădulescu-Motru, s-au stabilit acțiuni concrete ale SRF: „În ultima ședință, înainte de vacanțiunea de vară, a fost pusă la ordinea zilei cestiunea: Dacă în împrejurările actuale nu este de dorit o lărgire a programului de activități a Societății, în scopul de a se pune membrii Societății într-un contact mai direct cu publicul prin ținerea de conferințe și publicarea de studii cu subiecte de actualitate". La discuții iau parte toți membrii prezenți. Se cade de acord ca Societatea să continue și pe viitor a avea câte o ședință pe lună cel puțin „în care membrii să facă în toată libertatea comunicări asupra oricărui subiect filosofic. Aceste comunicări, dimpreună cu discuțiile la care ele dau naștere, se vor publica în revista Societății. Membrii cari vor face comunicări sunt rugați însă, ca pe viitor să prezinte secretarului, înainte de ședință cu cinci zile, un rezumat mai detaliat pentru ca ceilalți membri care iau parte la discuțiune să poată fi bine lămuriți asupra subiectului.

În afară de ședințele destinate comunicărilor, societatea decide să-și lărgească programul activității sale în alte două direcțiuni: 1. Ea va ține câte o ședință pe lună, în care se va discuta exclusiv terminologia filosofică; 2. Va organiza conferințe publice, în care membrii Societății, sau persoane competinte în ale filosofiei, vor vorbi publicului românesc despre marile probleme filosofice de la ordinea zilei.

Fixarea terminologiei filosofice formează pretutindeni în țările culte obiectul unor preocupări constante, fiindcă ea interesează deopotrivă școala și pe publiciști. O terminologie instabilă împedică progresul filosofiei, dacă nu aduce chiar discreditul filosofiei. Termenii filosofici vor fi aduși în discuțiunea Societății în ordinea alfabetică, luându-se de model lucrările celorlalte societăți de filosofie, și în special societatea franceză de filosofie din Paris.

Conferințele publice au de scop să propage gândirea filosofică în publicul nostru, punându-l pe acesta la curent cu marile probleme filosofice care se dezbat astăzi în Europa și pregătindu-i spiritul pentru urmărirea lor. Ca un rezultat al acestor conferințe publice, societatea speră să obțină și o mai bună direcție în cultura națională românească. Superficialitatea pe care o constată orișice observator nepărtinitor în manifestările sufletești ale poporului românesc cu ocazia împrejurărilor extraordinare de astăzi, nu sunt datorite atât firii poporului românesc, cât sunt datorite educațiunii greșite pe care a primit-o poporul românesc de la conducătorii săi. Românii, mai mult decât orice alt popor din Europa, sunt astăzi cu desăvârșire surprinși de evenimentele tragice ale zilei. Obișnuiți cu frazeologia goală a bulevardelor din occident, pe care au luat-o drept ultim cuvânt al civilizației, românii puși în fața groaznicului război european nu mai recunosc lumea din jurul lor. De fapt, ei nu au cunoscut-o niciodată bine această lume, fiindcă atențiunea lor a fost îndreptată totdeauna spre lucrurile neserioase și trecătoare. Românii au învățat de la popoarele apusene numai aceea ce se poate prinde cu ochiul, în fugă, iar nu aceea ce se pătrunde de rațiune, pe îndelete. Acum toate li se par lor „de necrezut", fiindcă niciodată n-au „crezut" ei serios în ceva. Societatea speră să contribuie la o îmbunătățire a educațiunii naționale, dirijând atențiunea publicului românesc spre eternele

probleme filosofice din conflictul cărora ies frământări sociale și politice grave, decât obișnuitele frământări românești de până acum, și de la care gândirea poporului românesc nu se va mai putea sustrage precum a făcut-o până acum.

Conferințele publice se vor ține în amfiteatrul cel mare al Fundațiunei universitare Carol I, așa precum era și dorința primului și neuitatului nostru Rege Carol I.

Activitatea Societății va fi reluată cu începere de la octombrie 1915"[12].

Marin Ștefănescu, în calitate de secretar al SRF publică un bilanț al activității Societății. Titlul articolului său reflectă starea de spirit a filosofilor români în plin război, iar pentru el era un prilej nimerit de a face legătura între societatea de filosofie și naționalism. „SRF își propune să fie și propovăduitoare de naționalism. Românii au avut tot timpul o filosofie idealistă, dar nu au avut formată convingerea sistematică pentru această filosofie. (...) Ar trebui ca SRF să devie un altar în care să se scrie cu sfințenia cuvenită Evanghelia neamului românesc"[13].

Conferințele publice erau urmărite de presă. O polemică destul de animată a pornit de la conferința lui H. Sanielevici, amintită mai sus, declanșată de un articol al lui Arghezi. Poetul, referindu-se la comunicarea lui H. Sanielevici, face o judecată de ansamblu asupra filosofilor: „Conferențiarul aducea sub plafonul boltit pe mediocritatea locului, probleme noi și o personalitate neprevăzută. A vorbit un ceas în fața unui auditor care lua note. Am examinat auditoriul.

O șoaptă ne spune că toți chibzuitorii conferinței erau doctori cel puțin ai universității Mirandole. Cam toți de vârsta lui Christ, ei posedau, evident, mai multe adevăruri decât fiul lui Dumnezeu. Ți se strângea inima gândindu-te la volumul de erudiție și de supremă înțelepciune distribuit de cei vreo 15 doctori și o domnișoară urâtă (probabil, Cora Irineu – *n.n.*). Gestul lor frecvent, două degete pe frunte, deschise ca un cârlig de rufe, făcut celebru de fotograful domnului Lovinescu, în prima lui pubertate, le dă o expresie ridiculă și solemnă. Președintele acestui cenaclu era ochelarul d-lui Rădulescu-Motru, apis literar. Un moment și-a făcut apariția, cu o traistă roșie subsuoară, răzimată pe fesă, alt învățat, Mihalache

Dragomirescu, prevăzut subt gură cu o pensulă ton fecal și gen barbișon. Simțind că e vorba de *altceva*, puternicul critic se strecură în vârful ghetelor cu elastic, afară. Discuția ce avea să urmeze, putea să-i tenteze beregata.

Discuția în sfârșit... ideile d-lui Sanielevici fură criticate, combătute, trecute prin rafineria cerebrală a domnilor din față. Cineva cu fălcile late cuvântă mult. O singură obiecție, „colegii" d-lui Sanielevici se războiau cu el în privința unor idei pe care nici nu le emisese, de o banalitate pură. Conferențiarul trecu pe lângă intelectul atâtor doctori, ca o pasăre cu aripile mari prin fața unui rând de stâlpi telegrafici. Nenorociții n-au înțeles o iotă! Niciodată nu ni s-a părut mai stupidă filosofia, ca atunci, când atâți eminenți lingeau bolovanii ei. (...) La universitate nu se umblă cu mofturi. Acolo: una din două, ori te hotărăști să fii un bun idiot de Rădulescu, Dragomirescu, Lovinescu, ori n-ai de ce intra"[14].

Față de acest atac, considerat ignobil, V. Bărbat se adresează într-o scrisoare lui Motru pentru a-și exprima indignarea și a-i cere să intervină cu prestigiul și autoritatea lui în a-l pune la punct pe autorul articolului din „Cronica": „Nu puteți face oare nimic pentru noi, nu se poate deslipi odată și definitiv munca pozitivă de critica de vorbe, de scandal și de rușine în care se îmbată până și unele din revistele noastre? E prea mult pamfletarism degradator la noi și i se dă prea multă cinste, ca să nu constituie un adevărat pericol, pentru viața noastră sufletească! Dv., cei mai bătrâni, ne datorați nouă celor tineri, cel puțin atâta protecție, protecția numelui bun al meseriei și al muncii noastre, și a Dv., cum și pe aceea a protecției Dv., conducătorii noștri spirituali"[15]. Virgiliu Bărbat exprimă starea de deznădejde a noii generații de filosofi, discreditați, cu deosebire de către scriitori. El crede că H. Sanielevici nu este străin de acest pamflet. C. Rădulescu-Motru se simte îndreptățit a aduce unele precizări. Filosoful formulează mai întâi ipoteza că Sanielevici a fost iritat de lipsa unei unanime aprobări la ideile din comunicarea despre raseologie, dar, spune Motru, ideile nefiind noi nu au fost primite cu interes la SRF. Mai probabilă e ipoteza că pamfletarul de la „Cronica" a formulat o opinie proprie: „Noi, românii, n-am ajuns

încă să avem pamfletari de idei; avem numai surugii întârziați de mersul vremii"[16].

T.Arghezi revine cu un text genial, pârjolind pur și simplu mișcarea filosofică înfiripată în jurul lui C. Rădulescu-Motru. Redăm în întregime pamfletul poetului: „Nu ne-am fi așteptat ca un elogiu adus unuia dintr-ai lor, să turbure atât de mult pe filosofi și un articol de „pamflet" să-i facă să zacă. Aceste lumini ale cugetării universale s-ar speria de un fluture de noapte și s-ar stinge. Hârtia și tiparul pe care le-au rumegat până-n la esență, le inspiră o comică teroare. Ei sânt sărmanii, culturali cum se află, sătui de carte, ca niște copii de untură de pește. Îmbrățișând profesia de filosofi și ducând-o până-n doctorat și universitate, ei se socot în drept să dea dracului în sfârșit și critică și idee și să se odihnească în papucii d-lui Jourdain, uitați de control, idilic sacri și intangibili. Văzurăți ce neașteptată uimire și-au descoperit ei în fața unui condei care le-a schițat conturul urechii?

La un articol din *Cronica*, evaziv, ei răspund și ca niște analiști ideologi, răspund cu un belșug pretențios și zadarnic, mai demonstrativ decât orice satiră. Iluștrii cugetători abia încep acum să gândească și din această operație a creerului lor, îmbrăcat în prestigiul câte unui profesorat, se naște o apărare bufă, o larmă de școlari, atinși cu biciușca mai jos de spinare.

Cei care și-au luat sarcina să fie solii biruitori ai Societății de filosofie din București, sânt d-nii Virgil Bărbat și Rădulescu-Motru, trimiși la luptă, desigur, ca bravii cei mai făloși la cerebru și mai drăcești în pană, din copia Sorbonei lor.

Infantil, d. Bărbat aleargă la țâța dascălului său, d-l Rădulescu-Motru, care se refugiază cu el la vaca filosofiei universitare, cu o gură lacomă de vițel. Să ne ferim de echivocuri: d-l Virgil Bărbat poate să-și convoace în paginile *N. Reviste Române* și doica naturală – iar maestrul său ne va pedepsi să-i citim o și mai imensă apostrofă, căci mai stupid bombastică e cu neputință – într-un număr al hârtiei sale tipărite ulterior.

Dar nouă tot mai mult ne place filosoful Rădulescu, care mai conștient de misiunea lui morală decât Plato, Schopenhauer și Nietzsche, scrie, nu: noi catârii – ci «noi filosofii». Filosoful

Rădulescu este filosof. Nu doar de-a surda și-a tocit el nădragul pe scaunul cogitațiunii, frecând cursurile domnilor săi profesori, cu diligență. Ca să ne puie cu botul pe labele sale, el se avântă cu bolovanii unui scris de furier atârnați de picioare, prin psicologie. Îmbrățișează existența cât și inexistența, parcurgând neantul, devenirul, futurul – și, să ne ierte Seneca – :pîrț!

În solemna d-sale nerozie doctorală, filosoful Rădulescu crede cu sinceritate că titlul de «filosof» ce și-l agață cu seninătate de nume, se și poartă cu adevărat. El nu a învățat încă situația spirituală a cuvintelor, căzute din ceruri în priváți – și că mânuirea lor e rezervată posterității. Se va duce la Paris, la Bergson, anunțându-se C.R. Limbric, filosof, ca un maestru tinichigiu.

Iată ce soi de vertebrate ascultau conferința d-lui Sanielevici, la Fundația Universitară. Inși care n-au ghicit încă, măcar, sensul metafizic al unei îndeletniciri și atitudinea interioară a limbajului. A scri, la dânșii e a purta condeiul, a scri frumos, cu decența gândirii, e a scri caligrafic. Cum n-are să însemne sânt prost; sânt filosof?

Acțiunea «pamfletarilor» cum zice d. Rădulescu-Motru cu un cuvânt ce n-a fot nici o dată o insultă în afară de intelectul d-sale, definit mai sus, e la noi mai ales extrem de utilă, pentru readucerea lucrurilor la matcă și refacerea paletei cu vopsele, în societate ca și în universități.

Publicul se va deprinde să decoloreze fâpturile excremențiale, spoite cu trandafiriu și azur; păduchele nu se va mai înfumura cu transparența aripilor libelule; va redeveni boul bou și ciuperca ciupercă – iar beatitudinea auto-contemplativilor doctorali ce-și fac drepturi la genuflexia semenilor inatenți, din suprafața și volumul unei fese purtată sub cilindru și ochelari, se va furișa în modestie.

Cât privește emfatica grupare a filosofilor strânși în societate pentru inteligența ideilor brutalizate, am avut semne că scopul «pamfletului» a fost cu prisos atins"[17]. Frumos și incitant ca scriere literară, născută din revolta poetului de a fi considerat de filosoful Rădulescu-Motru doar pamfletar, fără simț pentru înaltul gând filosofic. Noi credem că Motru s-a lăsat prea ușor influențat de V. Bărbat când a răspuns la primul articol al lui Arghezi. Pur și simplu trebuia trecut cu vederea. Ce a rămas din această polemică? Doar

un pamflet excepțional, iar filosofia nu s-a ales cu nimic altceva decât cu o nouă imagine derizorie. Ca o întărire a convingerii despre starea precară a filosofiei, revista lui Arghezi și Galaction publică în numărul 51 din 31 ianuarie 1916 desenul lui F. Șirato cu titlul *Filosoful Calcă'N-Străchini*!

Să ne întoarcem la conferințele SRF unde au vorbit: marți 13 octombrie 1915, Eugeniu Speranția *Despre magie;* 27 octombrie 1915, N. Basilescu, *Patrie și patriotism*[18]; 10 noiembrie 1915, Mircea Djuvara, *Dreptul națiunilor*[19]; 8 decembrie 1915, G. Marinescu, *Metodele psihologice obiective*[20]; 22 decembrie 1915, C. Rădulescu-Motru, *Asupra psihologiei*[21]; pe 13 ianuarie 1916, G. Tașcă: *Echilibrul între cele trei concepte: politic, juridic și economic;* pe 27 ianuarie 1916, I. Brucăr, *Metafizica lui Lotze* și C. Rădulescu-Motru, *Filosofia lui F. Nietzsche;* în 10 februarie 1916, V Gh. Ispir, *Baza psihologică a religiei;* în 17 februarie 1916, C. Sudețeanu, *Noțiunea hazardului în faptele istorice*[22].

Miercuri 1 iunie 1916, D. Gusti, *Necesitatea înființării și organizării unei facultăți de științe sociale, după clasificarea și sistemul științelor sociale*[23].

Înscrierile de membri le făcea Marin Ștefănescu[24].

Conferințele se țineau marți sau miercuri și toate sunt amplu prezentate în „Noua Revistă Română"

SRF a pornit, la inițiativa lui Marin Ștefănescu, alcătuirea *Dicționarului filosofiei românești*, o premieră în țara noastră. Asistentul lui Motru vine cu argumente pentru elaborarea acestei dificile dar benefice lucrări: „1. Filosofia sistematică propriu-zisă fiind abia la începutul său în România, ne găsim în perioada de formare a termenilor tehnici filosofici. De aici preocuparea pentru modul de formare a acestor termeni; 2. termenii filosofici, nefiind încă pe deplin fixați, SRF trebuie să grăbească fixarea termenilor filosofici. Dicționarul nu va fi mai original și mai erudit sau mai complet decât dicționarele similare străine. Scopul său e de a spicui termenii filosofici cei mai întrebuințați și de a vedea 1. Cum au fost ei primitiv tălmăciți; 2. Dacă așa cum sunt, au fost consacrați de uzul de până acum; 3. Dacă sunt neologisme cum ar putea fi înlocuiți prin expresii mai românești". Ca model se are în vedere *Vocabularul* Societății

Franceze de Filosofie pentru că acest op cuprinde termeni de care cei românești se apropie cel mai mult prin originea lor latină. Miercuri 2 martie 1916 Marin Ștefănescu a ținut la SRF o comunicare despre *Dicționar*. S-a discutat asupra înțelesului românesc al termenilor – abulie, absolut, abstracție, accident[25].

În timpul primului război mondial activitatea SRF a încetat, și va fi continuată după terminarea acestuia, începând cu 29 noiembrie 1918.

Note

[1] Vezi și Grigore Traian Pop, *Lecturi filosofice*, cap. Studii filosofice, Editura Scrisul românesc, Craiova, 1991, p.64-67.

[2] „Studiile cu caracter filosofic dintre anii 1897-1906 au fost adunate în 1907 de subsemnatul într-un volum: volumul I din „Studii Filosofice", spunea în 1935 filosoful. Vezi C.Rădulescu-Motru, *După treizeci de ani*, în „Revista de filosofie", vol.X, nr.4, oct.-dec.1935, p. 305.

[3] C. Rădulescu-Motru către I. Petrovici, f.d., 1910, B.A.R., *Coresp.*, S 56(4)/XXVII).

[4] N.I. Apostolescu, *C.Rădulescu-Motru, „Studii filosofice", VI; I. Valoarea științei. II. Organizarea rațională a universităților. III. Psihologia industriașului*, în „Literatura și arta română", an XI, nr. 4, 25 aprilie 1907, p. 256-259.

[5] Cf. „Ordinea", II, 513, 4 septembrie 1909.

[6] *Societatea de Studii filosofice*, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr. 20, 7 martie 1910, p. 305-306, și „Ordinea", III, 659, 7 martie 1910, p.2.

[7] Cf. „Studii Filosofice", vol. V, 1910, coperta a treia.

[8] *Societatea de „Studii filosofice"*, în „Ordinea" , III, 678, 31 martie 1910, p.2.

[9] „Cumpăna", 16, 12 martie 1910, p. 252-253.

[10] *Societatea filosofică*, în „Luceafărul", an IX, nr.9, 1 mai 1910, p.230.

[11] Verax, *Societatea de Studii Filosofice*, „Noua Revistă Română", vol. XVII, nr. 5 din 29 martie – 5 aprilie 1915, p.42.

[12] „Studii filosofice", vol. VIII, Supliment, p. VIII.

[13] Marin Ștefănescu, *Societatea Română de Filosofie și naționalismul*, în „Noua Revistă Română", vol. XVII, nr. 14 din 20 – 27 septembrie 1915, p.192-193. De reținut că un asemenea titlu nu s-a publicat în Supliment la „Studii filosofice", vol. VIII, așa cum se susține în „Noua Revistă Română".

[14] A [Arghezi], *H.Sanielevici*, în „Cronica", anul I, nr. 45, 20 decembrie 1915, p.894-895.

[15] Scrisoarea lui Virgil I. Bărbat, în „Noua Revistă Română", vol. XVII, nr. 22, 10-17 ianuarie 1916, p. 314.

[16] C. Rădulescu-Motru, *Pamfletarii noștri și Societatea de filosofie*, în „Noua Revistă Română", vol. XVII, nr. 22, 10-17 ianuarie 1916, p. 314.

[17] A [Arghezi], *Lingoarea filosofilor*, în „Cronica", anul I, nr. 45, 20 decembrie 1915, p.894-895.

[18] „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 17, 1 – 8 noiembrie 1915.

[19] „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 18, 15 – 22 noiembrie 1915.

[20] „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 20, 13 – 20 decembrie 1915.

[21] „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 21, 27 decembrie 1915 – 3 ianuarie 1916.

[22] „Noua Revistă Română", vol. XVIII, nr. 2, 6 – 13 martie 1916, p. 28-30.

[23] „Noua Revistă Română", vol. XVIII, nr. 9 din 12 – 19 iunie 1916.

[24] „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 16 din 18 – 25 octombrie 1915.

[25] *Ibidem*, p. 34.

XVII. CATEDRĂ UNIVERSITARĂ APRIG DISPUTATĂ

De-a lungul carierei sale didactice, C. Rădulescu-Motru a făcut parte din numeroase comisii de concurs, o activitate, în fond, rutinieră ce ține de sarcinile postului de profesor. Cum spațiul universitar este unul al contestării, i-a fost dat filosofului să aibă parte de negarea competențelor sale în poziția de membru al unei comisii de concurs la o catedră vacantă pe care au concurat timp de șapte ani, la București și la Iași, cam aceiași candidați. Stăruim asupra acestui concurs și din alt motiv. Desfășurarea lui pune în lumină atmosfera din învățământul universitar românesc de la începutul secolului al XX-lea, relațiile interumane, raporturile dintre școală și putere, limitele legii și eludarea ei, dar înainte de orice viziunea diferită a profesorilor de filosofie despre concordanța dintre lucrările candidaților și titulatura catedrei de filosofie.

Pentru a înțelege mai bine evenimentele legate de concursul ce-l examinăm, întâi să ne facem o idee despre sistemul de promovare didactică în Universitate, în acea vreme. Tânărul aspirant la o catedră putea să ocupe un post de conferențiar cu avizul Consiliului facultății confirmat de Ministerul Instrucțiunii Publice. S-au introdus, după sistemul occidental de selecție, titlurile de docent și agregați, fără a se fi delimitat cu rigoare diferența dintre agregații provizorii și agregații definitivi. Un profesor care a trecut prin probele unui examen și a fost numit docent sau agregat provizoriu trebuie să treacă din treaptă în treaptă, iar altul care nu a dat aceste probe poate să ajungă direct profesor definitiv.

Legea din 1898 a introdus concursurile în recrutarea profesorilor universitari pe baza recomandării senatelor universitare și a

consiliilor profesorale. Acest principiu urmărea stoparea abuzurilor și nedreptăților generate de vechiul concurs. La recomandarea consiliilor universitare profesorii sunt numiți în funcție de numărul lucrărilor proprii și de votul profesorilor, dar nu s-a stabilit criteriul indiscutabil al originalității unei lucrări. Legea a stimulat producția de lucrări „dar n-a adus acel stimul la munca personală, n-a adus asiduitatea în laboratoare și biblioteci, care fac ca în Occident în adevăr un profesor să fie indicat prin lucrările sale. Prin acest vot numirea a devenit o afacere electorală care n-are nevoie să fie sprijinită pe laboratoare sau biblioteci (...) toată munca originală a candidaților constă în găsirea mijloacelor prin care ar putea, în afară de știință, să capete votul profesorilor"[1]. Ministerul numește, selectează pe cine vrea dintre candidați. Avizul pentru ocuparea unei catedre vacante se dă de către facultățile și senatele celor două Universități din Iași și București. Un candidat de la Iași primește aviz de la Consiliul facultății de filosofie și litere și Senatul Universității din București, și în același mod se procedează cu un candidat din București. După lege, profesorii universitari se numesc numai pe baza lucrărilor și publicațiilor de mare valoare, și de aici toată disputa din concurs.

Rapoartele comisiilor de concurs erau publicate în „Monitorul Oficial", o responsabilitate foarte mare pentru membrii examinatori.

Acesta este contextul legal de desfășurare a concursului în care a fost atât de mult implicat C. Rădulescu-Motru. Concursul are o istorie de câțiva ani și a antrenat ambele Universități, ministerul și parlamentul țării, proferându-se în presă și în forul legislativ acuze, unele deosebit de grave, față de profesori, dar și în legătură cu învățământul superior românesc.

1. Concursul pentru catedra de istoria filosofiei antice de la Iași

Facultatea de Litere și Filosofie de la Universitatea din Iași scoate, în anul 1907, la concurs, catedra vacantă de istoria filosofiei antice, la care s-au înscris D.C. Nădejde și D.Gusti. D.C. Nădejde depune

lucrarea *Teoria biologică a plăcerii și a neplăcerii*, iar Dimitrie Gusti un memoriu și scrisori din partea lui Paulsen, W. Wundt și Liszt, teza de doctorat și alte 5 lucrări în limba germană.

A.D. Xenopol, I. Găvănescul și P.P. Negulescu sunt însărcinați de Senatul Universității din Iași cu cercetarea lucrărilor candidaților. În ședința din 10 martie 1908 Senatul unit cu Consiliul Facultății de Litere Iași acceptă, cu unanimitate de voturi, concluziile raportului alcătuit de P.P. Negulescu care recomandă pe D. Gusti ca agregat la catedra de istoria filosofiei antice și morală.

La Universitatea București, C. Dimitrescu-Iași l-a recomandat, în referatul său, pe D.C. Nădejde pentru a fi numit agregat definitiv de istoria filosofiei și etică la Universitatea Iași. Rectorul Universității bucureștene găsește calități lucrării lui Nădejde, spre deosebire de comisia de la Iași: „Întrucât d. Nădejde dovedește, prin lucrările sale de necontestată valoare, că are însușirile și de cunoștințe și de metodă în orientare și de judecată filosofică, că prin urmare e suficient pregătit pentru o catedră de filosofie, propun recomandarea d-lui Nădejde pentru a fi numit, în conformitate cu art. 69 din lege, agregat definitiv la catedra de istoria filosofiei antice și etică de la Universitatea din Iași"[2]. Pe temeiul acestui referat și al discuțiilor din ședința comună, din 13 martie 1908, a Senatului universitar și a Consiliului Facultății de Filosofie și Litere din București a fost recomandat cu 11 voturi din 18 D.C. Nădejde pentru ocuparea postului de agregat definitiv la catedra vacantă de istoria filosofiei antice și etică de la Universitatea Iași. Cum Universitatea Iași l-a recomandat pe D. Gusti, Ministerul publică din nou vacanța catedrei pentru 15 octombrie 1909, lăsând astfel celor doi candidați să se prezinte cu noi lucrări[3].

Deși nu a fost declarat câștigător la concursul precedent, D.C. Nădejde cere decanatului facultății din București să nu admită cereri de suplinire a catedrelor[4]. Să spunem câteva cuvinte despre acest nefericit candidat. D.C. Nădejde, licențiat în filosofie și litere la Universitatea din București, a fost în intervalul 1899-1904 secretar al Seminarului pedagogic universitar din București. La școala de aplicație a Seminarului pedagogic universitar a ținut lecții de limba română, istorie, religie. La 24 iulie 1905 a primit titlul de doctor

magna cum laude în filosofie la Universitatea din München cu lucrarea *Încercare critică asupra teoriei biologice a plăcerii și a durerii*. A fost profesor de filosofie la Seminarul Central și liceul „Matei Basarab" din București. A colaborat la „Convorbiri literare", „Revista de filosofie și pedagogie", „Vieața nouă". Este autor al lucrărilor: *Raportul dintre sentiment și forța vitală, Die biologische Theorie der Lust und Unlust, Munca psihică și încercările determinării ei cantitative, Despre știință și morală, Curba muncii și analiza ei.*

Într-un „Memoriu" D.C. Nădejde prezintă principalele idei ale studiilor sale, pentru a convinge legătura lor cu profilul catedrei pentru care candidează. Include în „Memoriu", de altfel ca și ceilalți candidați, aprecierile elogioase la lucrările lui făcute de filosofi străini, în special de către Th. Lipps. D.C. Nădejde depune trei memorii la Ministerul Instrucțiunii Publice : decembrie 1907, decembrie 1909 și mai 1911 pentru a demonstra că este adevăratul câștigător. El a participat la toate concursurile pentru catedra de filosofie de la Iași, și pentru cea de la București în perioada 1907-1913.

La noul concurs s-au înscris D. Gusti, D.C. Nădejde, Ilie Ghibănescu, G. Aslan. D.C. Nădejde solicită un termen de amânare pentru depunerea lucrării cerute[5]. Amintim că D. Gusti trimite cererea de înscriere din Berlin[6], fapt de reținut, deoarece va fi socotit de unii profesori ca argument împotriva numirii sale la o catedră românească.

Senatul universitar și Colegiul profesoral al Facultății de Filosofie și Litere București, în ședința din 22 decembrie 1909, numește comisia pentru ocuparea catedrei de istoria filosofiei antice și etică de la Facultatea de filosofie și litere Iași, alcătuită din C. Dimitrescu-Iași[7], I. Bogdan și C. Rădulescu-Motru[8]. Referatul general l-a întocmit C. Rădulescu-Motru, semnat apoi și de Ioan Bogdan.

Întâi, concursul este validat la Iași în ședința Senatului unit cu Consiliul profesoral al facultății de litere și filosofie din 14 ianuarie 1910. Raportul comisiei de aici recomandă pe D. Gusti să ocupe postul de agregat. În raportul alcătuit de P.P. Negulescu se fac aprecieri asupra lucrărilor candidaților la catedra de istoria filosofiei și etică de la Facultatea de Litere Iași. Iată ce se spune despre candidații cei mai importanți. D.C. Nădejde a depus o lucrare fără cercetările aferente, promise că vor fi aduse mai târziu: „În asemenea

condiții, o apreciere sigură a acestei lucrări nu e posbilă. Materia este, evident, interesantă; dar tratarea ei lasă de dorit. Stilul e prea abstract, iar dezvoltările concrete, ce ar fi uneori indispensabile pentru precisarea ideilor lipsesc aproape cu totul. Causa acestei insuficiențe pare a fi marea grabă cu care și-a scris lucrarea". Despre D. Gusti, raportorul spune că lucrarea lui de doctorat a fost publicată într-o revistă germană la recomandarea lui Wundt. Raportorul face o amplă analiză a lui Gusti: „Din toți candidații ale căror lucrări le-am analizat, cel care se apropie mai mult de condițiile cerute de lege este dl. D. Gusti. Lucrările sale nu sunt întinse, dar așa cum sunt, în scurtimea lor concentrată, dovedesc o pregătire îndelungată și sistematică pentru materiile catedrei vacante. Dl. D. Gusti a petrecut în Germania aproape zece ani în care timp a lucrat la seminariile prof. Wundt, Paulsen, Barth, Bücher, Schmoller, Liszt"[9].

Apoi vorbește Ilie Bărbulescu pentru care scrierile lui Gusti prezentate pentru concurs sunt „sau compilații inteligent făcute sau vulgarizări ale discuțiunilor făcute și soluțiilor date de filosofii și gânditorii Apusului"[10]. Ideea susținută de Gusti, anume existența unui raport necesar între sociologie, etică și politică, nu este nouă, ea fiind discutată de Bacon, Rousseau sau Comte. Gusti cere o catedră într-o Universitate românească, spune Bărbulescu, dar el nu prezintă lucrări originale în limba română, ci doar o compilare a ideilor altora într-o limbă străină, germana, necunoscută de studenții universităților românești. Gusti nu a dat nici un examen într-o universitate românească. La această intervenție A.D. Xenopol îi replică profesorului ieșean: „D. Bărbulescu are o concepție greșită despre originalitatea în științele morale"[11]. Cunoscutul istoric subliniază noutatea lucrărilor lui Gusti și prezența sa în multe societăți, fiind colaborator la reviste germane. P.P. Negulescu este de părere că „e de preferat unul care s-a manifestat bine în străinătate altora care s-au manifestat rău în țară – bunăoară domnul Aslan, al cărui curs liber la Universitatea București a fost așa rău primit de studenți"[12]. D. Gusti este recomandat cu majoritate de voturi ca profesor agregat.

La Universitatea din București C. Dimitrescu-Iași prezintă referatul lui despre candidații pentru catedra de la Iași, în ședința comună a Senatului universitar și Colegiului profesoral al Facultății de

Filosofie și Litere București din 3 februarie 1910. În urma unei discuții amănunțite asupra fiecărei lucrări, el afirmă că s-a căzut de acord să nu recomande nici pe Ilie Ghibănescu nici pe G. Aslan. Aslan a mai participat la asemenea concursuri dar nici de această dată nu are lucrări de valoare. În ce privește pe ceilalți doi candidați rămași, comisia nu a putut cădea de acord. C. Dimitrescu-Iași este de părere că din analiza lucrărilor lui Gusti „se vede clar că d. Gusti s-a ocupat în direcțiunea științelor juridico-sociale"[13]. Raportul lucrărilor sale cu etica este atins numai în treacăt: „Dar e regretabil că acest candidat nu are nici o lucrare de filosofie propriu-zisă. (...) Nu avem de la dl. Gusti nici o dovadă scrisă că d-sa poate îmbrățișa o problemă filosofică și urmări cu metodă și competență. Desigur nu ne îndoim despre valoarea acestui tânăr și despre ce va putea lucra în viitor. Dar până acum n-avem elemente pe temeiul cărora să intrăm în discuție dacă satisfac sau nu lucrările art. 69 din lege"[14].

Oprindu-se la D.C. Nădejde, C. Dimitrescu-Iași subliniază meritele noii lucrări a candidatului, *Legile generale ale muncii psihice*, bazată pe cercetări experimentale la ospiciul Mărcuța și la Școala de aplicație a Seminarului pedagogic universitar: „A pune întrebarea, după cum fac colegii din comisie, dacă Nădejde a fost sau nu influențat de Verworn sau de alt fiziolog ar însemna a schimba înțelesul unei lucrări de filosofie. (...) Și tot așa e nefiresc să trimiți pe un om care dă dovadă că se orientează în filosofie să întrebe pe Verworn diferența între fenomen și proces vital deoarece aceasta fiind o problemă de teoria cunoștinței, Verworn și oricare fiziolog e nevoit să o împrumute de la filosofi. (...) Prin aceste lucrări dl Nădejde dă dovadă că e un spirit format filosofic, că e în curent cu mișcarea filosofică contemporană, că poate urmări cu toată consecvența metodică o problemă filosofică în toate amănuntele ei, că e înzestrat cu spirit critic, care îi asigură reala îndrumare în cercetarea filosofică"[15].

Referatul lui C. Rădulescu-Motru și al lui I. Bogdan este mult mai analitic. Despre lucrarea lui D.C. Nădejde, *Munca psihică și încercările determinării ei*, se remarcă temeritatea autorului de a condensa în 90 de pagini legile generale ale muncii psihice. Apoi, referatul ține să sublinieze lipsa părții experimentale promisă de

candidat în a doua parte a scrierii, care va cuprinde experimentele proprii în măsurarea capacității de muncă ale alienaților din azilul Mărcuța și a studenților din Seminarul pedagogic universitar. C. Rădulescu-Motru crede că scrierea lui D.C. Nădejde este mai curând sistematizarea critică a principiilor de filosofie biologică din scrierile filosofilor și oamenilor de știință, mai ales din Max Verworn. Această sistematizare s-a făcut mai mult pentru a înlesni înțelegerea unei soluții la problema plăcerii și a durerii decât cu intenția de a contribui la determinarea cantitativă a muncii psihice. Principiile și teoriile biologice sânt adaptate punctului de vedere psihologic. „În această adaptare, negreșit, residă tot meritul lucrării dlui Nădejde", conchide referentul. Principalul neajuns al lucrării stă în neclaritatea unor definiții, de pildă „substrat sufletesc" care ar înlocui noțiunea de organism al celulei: „Dar neajunsurile, precum am zis, nu întunecă valoarea lucrării (...). Raționamentul autorului este în genere bine susținut. Aproape din fiecare pagină rămâi cu impresia că autorul este deprins cu munca încordată pe acest teren"[16].

Despre D. Gusti, C. Rădulescu-Motru arată că lucrarea *Sozialwisenschafter Soziologie Politik und Ethik in ihrem einheitlichen Zusammenhang. Prolegomena zu Einem System* are legătură cu filosofia, pentru că se ocupă de raportul dintre științele sociale speciale, sociologia, politica și etica și dovedește în ce constă unitatea lor: „Opera personală a dlui Gusti stă în această parte, în aceea de a fi dat o explicare a raportului dintre științele sociale speciale, sociologia, politica și etica ținând seama de cele mai serioase rezultate ale psihologiei științifice contemporane (...). În total însă lucrările dlui Gusti constituie o contribuție merituoasă pentru clarificarea raportului dintre etică și științele sociale. Partea din urmă a lucrării, în care se stabilește unitatea filosofică a științelor sociale, a sociologiei, a politicii și a eticii, cuprinde un întreg program de activitate filosofică și pentru care nu avem decât laude de adus". În final, C. Rădulescu-Motru susține: „Din compararea lucrărilor acestor doi candidați, întrucât nu s-ar ținea socoteală de titulatura catedrei, ne-ar fi greu să avem o preferință pentru un candidat sau altul. Ambii se prezintă în direcțiunea cercetărilor destul de bine pregătiți (...). Având în vedere că titulatura catedrei este de istoria filosofiei și etică,

că Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Iași recunoaște prin regulamentul său specializările în materie filosofică, că d. D. Gusti se prezintă după scrierile sale cu mai multe cunoștințe și aptitudini pentru predarea istoriei filosofiei și că una din materiile cuprinse în titulatura catedrei, și anume etica, formează materia de predilecțiune în care s-a specializat candidatul, d. D. Gusti, dânsul având și lucrarea sa de doctorat din domeniul eticii (...) pentru aceste motive îl recomand ca agregat definitiv la catedra vacantă de istoria filosofiei la facultatea de litere Iași"[17]. Așadar, se vede clar diferența între C. Dimitrescu-Iași și C. Rădulescu-Motru. C. Dimitrescu-Iași a susținut că întreaga filosofie este o specialitate, etica, istoria filosofiei fiind ramuri ale aceleiași specialități. Pentru C. Rădulescu-Motru criteriul îl constituie corespondența lucrărilor candidaților cu titulatura catedrei. De aici multele conflicte cu D.C. Nădejde, care insistă să fie admis pentru că poate preda orice disciplină filosofică.

În 3 februarie 1910, Senatul unit cu Consiliul Facultății de Litere de la Universitatea București recomandă, cu 13 voturi pentru din 20, Ministerului Cultelor și Instrucțiunii spre a fi numit D. Gusti ca agregat definitiv la catedra vacantă de istoria filosofiei antice și morală de la Universitatea Iași. C. Dimitrescu-Iași, Toma Ionescu, D. Burileanu, O. Densusianu, Mihail Dragomirescu au votat pentru D.C. Nădejde[18]. G. Țițeica susține, în Referatul Consiliului Permanent al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii, decizia Senatului Universității București de a fi recomandat D. Gusti la catedra vacantă de istoria filosofiei cu titlul de agregat definitiv[19]. D. Gusti este numit de la 1 aprilie 1910 agregat definitiv la facultatea de litere Iași[20].

D.C. Nădejde, nemulțumit, depune un memoriu la Ministerul Instrucțiunii Publice, revendicând postul de agregat pe care el este convins că l-a câștigat. El știe că Gusti și el erau considerați egali în raportul lui C. Rădulescu-Motru, dar filosoful l-a preferat pe Gusti deoarece la Universitatea din Iași nu s-a schimbat titulatura catedrei de filosofie, în mod asemănător cu aceea din București, iar lucrările lui Gusti ar fi mai apropiate de titulatura catedrei. Un al doilea raport, cel al lui C. Dimitrescu-Iași îl recomandă numai pe D.C. Nădejde. Prin urmare, petentul cere ministrului să-l numească pe el agregat la Iași. Altfel, amenință cu demisia din învățământul secundar și cu

expatrierea[21]. Bănuim că D.C. Nădejde a fost sfătuit să se adreseze ministrului, având promisiuni într-o intervenție a acestuia. Manevra nu i-a reușit. Va fi aplicată peste trei ani de către un contracandidat al său, la un alt concurs, I.A. Rădulescu-Pogoneanu.

2. Concursul pentru catedra de filosofie de la București

După ce Consiliul Facultății de Filosofie și Litere a stabilit cele patru catedre de filosofie aprobate de Ministerul Instrucțiunii Publice, s-a publicat concurs la catedra de estetică, etică și sociologie[22]. S-au înscris I.A. Rădulescu-Pogoneanu, D.C.Nădejde, D. Drăghicescu și G. Aslan[23].

Iată au apărut două nume noi. D. Drăghicescu, licențiat în anul 1901 al Universității București în filosofie și litere, studiază trei ani la Sorbona, un semestru la Universitatea din Berlin și obține titlul de doctor al Facultății de Litere a Universității din Paris, É. Durkheim fiind membru în comisia lui de doctorat. Ca o recunoaștere a originalității ideilor sale sociologice este ales membru al Societății de sociologie din Paris. În 1904-1905 a suplinit pe C. Dimitrescu-Iași la cursul de morală științifică, iar în 1906-1907 pe C.Rădulescu-Motru, pe perioada cât filosoful a fost director în Ministerul Instrucțiunii Publice.

În „Memoriul" său, D. Drăghicescu prezintă ample comentarii foarte favorabile despre lucrările sale în limba franceză, mai ales despre lucrarea de doctorat. Au scris despre el C. Bouglé, N. Vaschide, H. Berr, F. Mentré – 34 de pagini în „Revue de Philosophie", F. Paulhan, G. Tarde. Întâlnim în acest memoriu propria opinie despre *Din psihologia poporului român*: „Lucrarea aceasta este întreprinsă cu sprijinul și tipărită în 1906 pe spesele Ministerului Instrucțiunii și al Cultelor. Acest studiu poate lăsa de dorit în unele privințe, din cauza condițiilor în care a fost redactat, a grabei cu care a fost realizat și tipărit, dar coprinde rezultatele unei lungi încordări intelectuale fixate asupra vastei probleme a psihologiei noastre etnice"[24]. Bănuim că subvenția pentru carte i-a fost oferită și cu sprijinul lui C.

Rădulescu-Motru, director la Ministerul Intrucțiunii Publice în 1906. Reținem încercarea lui D. Drăghicescu de a fi obiectiv cu sine; alături de aprecierile pozitive el redă, în Memoriul său, și pe cele negative despre scrierile sale.

Al doilea candidat nou, I.A. Rădulescu-Pogoneanu, absolvent al Universității din București, obține diploma de doctor în filosofie la Universitatea din Leipzig, în 1902[25]. Lucrările sale, menționate în dosarul de concurs: 1. *Morala stoică*; 2. *Ueber das Leben und die Philosophie Contas*, teză de doctorat; 3. Trei articole despre Eminescu; 4. Articolul *Odobescu ca pedagog*; 5. *Instrucțiunile la noua programă de limba română pentru școalele secundare*; 6. Traducerea în românește a scrierii *Leonard și Ghertruda* (partea I și II) de Pestalozzi însoțită de un studiu despre viața și activitatea lui Pestalozzi[26].

I.A. Rădulescu-Pogoneanu se înscrie la concursul pentru catedra de psihologie, pedagogie și estetică, rămasă vacantă după moartea lui I. Crăciunescu. Cum concursul a fost anulat din cauza modificărilor în structura catedrei de filosofie, de care am vorbit, I.A. Rădulescu-Pogoneanu se va înscrie la concursul din 1910. Semnificativ, I.A. Rădulescu-Pogoneanu nu solicită suplinire, cum procedează C.Antoniade „până la numirea unui titular"[27] sau G. Aslan, un alt personaj cu care ne vom întâlni des în continuare[28].

În ședința din 12 mai 1910 Senatul universitar și Consiliul de la Facultatea de Filosofie și Litere a hotărât numirea Comisiei alcătuită din I. Bogdan, C. Rădulescu-Motru și M. Dragomirescu pentru catedra vacantă de estetică, etică și sociologie[29]. C. Dimitrescu-Iași refuză să mai facă parte din comisie.

Până la finalizarea concursului la care s-a înscris, D. Drăghicescu solicită organizarea unui examen de abilitare de docență[30].

3. Ședința Comisiei de concurs din 19 octombrie 1910

Pe data de 19 octombrie 1910 s-au citit două rapoarte elaborate de C. Rădulescu-Motru și Mihail Dragomirescu. Raportul lui C.

Rădulescu-Motru are 15 pagini. Dintru început el afirmă că sunt puține de spus despre G. Aslan și I.A. Rădulescu-Pogoneanu. Primul este la a treia prezentare la un concurs, iar I.A. Rădulescu-Pogoneanu ar fi mai bun la o catedră de estetică literară. Pentru că D.C. Nădejde s-a mai prezentat de două ori la concursul pentru catedra de la Iași, C. Rădulescu-Motru rămâne la convingerile exprimate în raportul prezentat în ziua de 3 februarie 1910 și concluzionează: „Dl. D.C. Nădejde este un muncitor serios și de la care nu putem aștepta decât rezultate bune. Dar scrierile sale aparțin psihologiei". Psihologia este fundamentală pentru cele trei discipline ale catedrei – estetică, etică și sociologie, dar ea nu le poate înlocui cu totul, raportorul invocând prevederea din art. 69 al legii: „recomandarea se poate face dintre persoanele ce se vor fi distins prin lucrări de mare însemnătate în specialitatea căreia îi aparține catedra vacantă". Or, spune C. Rădulescu-Motru: „Lucrări de mare valoare în specialitatea catedrei nu are d. D.C. Nădejde"[31]

Despre D. Drăghicescu C. Rădulescu-Motru vorbește pe 10 pagini. Raportorul menționează cursul lui de sociologie și psihologie comparată ținut pe parcursul a 5 ani, frecventat de un mare număr de studenți. Raportorul îi subliniază „curajul cu care autorul nostru atacă cele mai grele probleme nu numai ale psihologiei și ale sociologiei, ci și ale filosofiei în genere. (...) Ar fi fost de preferat negreșit lucrări de mai multă specializare și cu rezultate mai pozitive. Dar din această preferință nu facem o învinuire". D. Drăghicescu are două condiții în favoarea sa. Prima, este licențiat al Facultății de Litere din București înainte de a fi doctor la Paris. Pe marginea acestei caracteristici C. Rădulescu-Motru glosează în legătură cu caracterul prea general al învățământului filosofic la noi: „De la Facultatea de Filosofie din București, D. Drăghicescu s-a ales cu gustul pentru probleme prea generale și cu curajul soluțiunilor prea repezi la toate întrebările adânci ale cugetării omenești – și aceasta din pricină că facultatea noastră până acum de curând nu făcea cu putință studenților deprinderea cu lucrurile de seminar, ci le lăsa numai plăcerea de a audia cursuri teoretice mai mult sau mai puțin grăite". A doua considerație în favoarea lui – științele de care se ocupă se află într-un stadiu în care ipotezele și teoriile generale sunt foarte adeseori utile

și binevenite[32]. Motru amintește că teoriile lui Drăghicescu sunt discutate în reviste străine. Concluzia sa este limpede: „Prin urmare, candidatul nostru păcătuiește poate prin un prea mare curaj, dar acest curaj nu a fost păgubitor științei. (...) Lucrările d-lui D. Drăghicescu fac onoare nu numai unui candidat la catedra de estetică, etică și sociologie, ci și unui profesor titular la o asemenea catedră. Îl recomand ca agregat, pentru că art. 69 din legea învățământului secundar și superior nu recomandă pentru catedrele vacante de-a dreptul profesor. L-aș recomanda de-a dreptul profesor, dar nu permite legea".

În referatul lui M. Dragomirescu se spune că el a fost de acord cu C. Rădulescu-Motru numai în ce privește pe G. Aslan, dar se desparte în aprecierile față de ceilalți candidați. Și le discută pe rând. Lucrările lui I.A. Rădulescu-Pogoneanu relevă un spirit superior care merită un loc în învățământ nu însă în cel de filosofie, ci în cel literar-istoric și remarcă „darul unui prozator care scrie cu un rar simț al limbii"[33]. Traducerea operei *Leonard și Ghertruda* de Pestalozzi „nu-și găsește pereche în literatura noastră pedagogică. Dar ele nu-l recomandă pentru o catedră de filosofie". În ce-l privește pe D. Drăghicescu, raportorul ține neapărat să demonstreze lipsa din dosarul acestuia a lucrărilor pentru a-l recomanda la o catedră ce include estetica. Amintește de lucrarea *Din psichologia poporului român*, pe care candidatul n-a prezentat-o la concurs. De asemenea acesta a evitat să prezinte lucrările sale de estetică literară, de pildă cronica la spectacolul cu „Apus de soare": „Pricina se pare a fi fost că atât acea lucrare cât și aceste articole au desilusionat pe toată lumea și în cercurile universitare au făcut o impresie nu se poate mai rea tocmai prin neseriozitatea lor. (...) Activitatea sa științifică de câțiva ani încoace a fost în descreștere, iar producțiile sale au purtat pecetea ușurinții și a neseriozității ceea ce desigur nu cadrează cu condițiile ce se cer de la un profesor care va avea de profesat timp de 35 de ani la catedra sa". Pentru Dragomirescu, D. Drăghicescu este tipul de „falsă originalitate", și din acest unghi îi face o critică foarte aspră a ideilor sale sociologice. Opțiunea lui Mihail Dragomirescu a mers spre D.C. Nădejde, ținând să precizeze: „cred că meritele d-sale filosofice au fost lăsate prea în umbră în raportul colegului C.

Rădulescu-Motru. Atât activitatea dlui Nădejde cât și conținutul lucrărilor sale – de aproape și cu sârguință cercetate –, îmi dă dreptul să-l socotesc ca un adevărat element de progres, nu numai în sânul Facultății noastre de litere dar și în mișcarea filosofică de la noi și chiar ceva mai departe“[34]. Mihail Dragomirescu este tranșant în susținerea lui Nădejde: „Orice șovăire în privința recunoașterii meritelor filosofice ale d-lui Nădejde este o ofensă adusă muncii originale și a gândirii adevărate“[35].

Față de raportul lui Mihail Dragomirescu, I. Bogdan a prezentat o opinie separată. Decanul facultății împărtășește concluzia raportului lui M. Dragomirescu în ce privește propunerea de nerecomandare a lui G. Aslan, I.A. Rădulescu-Pogoneanu și D. Drăghicescu. În ce-l privește pe D.C. Nădejde arată că singura lucrare a lui D.C. Nădejde ce are legătură cu specialitatea catedrei vacante a primit-o abia cu 4 zile în urmă, și el crede că această lucrare se referă mai mult la logică. Pentru acest motiv D.C. Nădejde nu poate fi recomandat ca agregat pentru catedra scoasă la concurs: „Interesul nostru cere ca această catedră să rămână deocamdată neocupată, cu atât mai mult cu cât ea este bine suplinită de colegul nostru C. Rădulescu-Motru“[36]. Aici este exprimată poziția unui decan, interesat de asigurarea condițiilor de funcționare a facultății. El a realizat că nici unul dintre candidați nu îndeplinește condițiile, și atunci a preferat să rămână catedra în suplinire de către C. Rădulescu-Motru. Această decizie va stârni peste câtva timp controverse politice în parlament, despre care vom vorbi mai încolo. Deocamdată reținem că prin raportul lui C. Rădulescu-Motru, D. Drăghicescu este recomandat, prin cel al lui M. Dragomirescu este propus D.C. Nădejde, iar I. Bogdan, președintele Comisiei, în expunerea separată la raportul lui M. Dragomirescu, exprimă părerea că nu poate fi recomandat D.C. Nădejde.

Senatul universitar și Consiliul profesoral al Facultății de Filosofie și Litere adoptă următoarea decizie: „Consiliul și-a făcut convingerea că nici unul din candidații recomandați nu posedă lucrări științifice suficiente, în înțelesul legii spre a putea fi numiți pe temeiul lor la catedra ce solicită“[37]. Deoarece nici unul nu a întrunit majoritatea de voturi cerută de lege, Consiliul nu recomandă pe nici

unul dintre candidați. Contra lui D. Drăghicescu au votat 11, iar pentru 7 (I. Cantacuzino, C. Dissescu, Toma Ionescu, Em. Teodorescu, P.P. Negulescu, P. Eliade și C. Rădulescu-Motru). Împotriva lui D.C. Nădejde au votat 14 și 4 pentru (C. Dimitrescu-Iași, C. Nazarie, O. Densusianu, M. Dragomirescu)[38].

În ședința comună a Senatului și a Consiliului Facultății de Litere, Universitatea Iași din 21 octombrie 1910, A.D. Xenopol și I. Găvănescul au prezentat raportul asupra lucrărilor candidaților la catedra de estetică, etică și sociologie de la facultatea de litere din București, care conchide că nici unul dintre candidați nu prezintă lucrări în conformitate cu legea și în consecință nu recomandă nici unul[39]. Ilie Bărbulescu combate raportul, considerat prea sever cu lucrările lui D. Drăghicescu. Unele din cărțile lui D. Drăghicescu au fost recunoscute, de către Ministerul Instrucțiunii din Franța, ca lucrări didactice pentru școlile franceze. A.D. Xenopol intervine cu un argument, năucitor din partea unui savant de talia lui, – Drăghicescu „nu poate fi recomandat cu nici un preț, deoarece din lucrările sale tipărite în limba franceză reiesă în mod evident că d-sa este un socialist revoluționar periculos care combate religia, care combate ordinea, care voiește să distrugă armata, ceea ce constituie un pericol pentru tinerime; și eu sunt socialist, dar socialist evoluționist, concepțiune în care ordinea și disciplina nu trebuie să lipsească; ideile d-lui Drăghicescu dezvoltate de pe înălțimea unei catedre universitare ar constitui un mare pericol pentru tinerime, și, ca atare, nu trebuie să intre în Universitate astfel de profesori[40]. Paul Bujor spune că a citit lucrări ale lui D. Drăghicescu și nu reiese că ar fi un socialist revoluționar și nu poate fi un pericol pentru tineri. Raportul lui Găvănescul deosebit de sever nu găsește nici un merit lucrărilor lui D.Drăghicescu.

Ce observăm din derularea acestui concurs? O nepermis de mare amânare a termenului de ținere a concursului la ambele Universități. O revedere a etapelor acestui concurs este revelatorie pentru cât de puțin contează respectul normelor legale fie și în învățământul superior. Așadar, în „Monitorul Oficial“ nr. 254 din 13 februarie 1910 s-a publicat vacanța catedrei de estetică, etică și sociologie. În 15 aprilie 1910 s-au înaintat Universităților lucrările concursului,

urmând ca în termen de două luni până la 15 iunie 1910, Universitățile să facă recomandări. Nesosind răspunsul de la nici o Universitate, în 30 iunie s-a făcut o somație printr-o adresă, ca în termen de o lună Universitățile să trimită răspunsurile cuvenite. Cum în lunile iulie, august și septembrie era vacanță, termenul de răspuns expiră la 30 octombrie 1910. Universitatea București a trimis raportul pe 27 octombrie 1910, iar Universitatea din Iași trimite o adresă în 3 noiembrie despre rezultatul dezbaterilor, și în 13 noiembrie 1910, în urma cererii telegrafice a Ministerului, a înaintat raportul asupra lucrărilor candidaților[41].

Neocupându-se catedra, între timp Consiliul Facultății de Litere și Filosofie a hotărât pentru 15 decembrie 1910, data ținerii examenului de abilitare pentru docență în sociologie și morală sociologică al lui D. Drăghicescu S-a alcătuit comisia de examinare: C.Rădulescu-Motru, P.P. Negulescu, M. Dragomirescu[42].

Situația ocupării catedrelor de filosofie era incertă și la Universitatea din Iași. Prin Adresa din 3 decembrie 1910 către Ministerul Instrucțiunii Publice Senatul transmite acordul de acceptare ca I. Găvănescul să fie suplinitor la catedra vacantă de istoria filosofiei și logică prin transferul lui P.P. Negulescu la București. Inițial ministrul îl propusese pe I. Petrovici pe acest post, care din 12 octombrie 1906 este conferențiar psihologie și logică la Facultatea de Litere de la Iași dar s-a revenit[43].

Tot la Iași domina o anumită confuzie cu privire la cererea Ministerului de numire a unor comisii care să studieze lucrările concursului la catedra vacantă de estetică, etică și sociologie și de istoria filosofiei și logică. Se constată că în conformitate cu regulamentul pentru numirea docenților, agregaților și profesorilor universitari la București s-a publicat vacanța catedrei de psihologie, pedagogie, estetică, dar s-a renunțat. Înainte de a proceda la numirea unei comisii Senatul Universității din Iași a rugat Ministerul să dea lămuriri[44].

În „Monitorul Oficial" din 21 aprilie 1911 s-a publicat catedra vacantă de logică și istoria filosofiei de la Universitatea Iași. S-au înscris I. Petrovici și D.C. Nădejde. Senatul universitar și Colegiul Facultății de Filosofie și Litere de la Universitatea București în ședința

din 1 decembrie 1911 nu recomandă pe nici unul[45]. Printre semnatarii procesului verbal sunt P.P. Negulescu, Mihail Dragomirescu, C. Rădulescu-Motru, C. Dimitrescu-Iași.

4. Concurs desfășurat pe durata a patru luni și jumătate

Consiliul Permanent al Instrucțiunii Publice, în urma analizei rezultatelor concursului pentru catedra de estetică, etică și sociologie din 19 octombrie 1910, a propus Ministerului Instrucțiunii Publice publicarea unui nou concurs de agregație. În urma aprobării avizului Consiliului din 23 decembrie 1910 s-a publicat, în „Monitorul Oficial" din 29 ianuarie 1911, concursul de agregație pentru ziua de 1 octombrie 1911[46]. D.C. Nădejde s-a opus organizării acestui concurs, considerându-se câștigător al concursului din 19 octombrie 1910. El aprecia că art. 69 din legea învățământului superior, la care face permanent referiri C. Rădulescu-Motru, nu se aplică în cazul lui. Articolul 69 prevede pentru candidații la postul de profesor universitar „lucrări științifice de mare însemnătate în specialitatea de care ține catedra vacantă". D.C. Nădejde susține că deși nu ar trebui pusă chestiunea dacă lucrările candidaților sunt în specialitatea catedrei vacante, unii profesori au pus această chestiune, specialitatea catedrei fiind confundată cu materia specială a catedrei. Să spunem încă o dată că protestul său este zadarnic.

Interesant, catedra de etică, estetică și sociologie cuprinde discipline relativ noi, și sunt mult mai specializate decât altele cum ar fi istoria filosofiei sau chiar logica. Poate de aceea C. Rădulescu-Motru insista să se respecte profilul catedrei. Or, D.C. Nădejde afirma, în toate intervențiile sale, că el ca psiholog este capabil să predea la orice catedră de filosofie, plecând de la principiul că psihologia este „baza științelor sufletești".

Văzând că nu are sorți de izbândă D.C. Nădejde trece la atac și aduce grave acuzații lui C. Rădulescu-Motru, considerat vinovat pentru eșecul său la concurs. Întâi discută despre concursul pentru catedra de la Iași, și semnalează actele „de nesocotire a legii și a

decisiunii Ministerului, de părtinire și de necompetență, găsite în rapoartele d-lui C.R. Motru"[47]. Motivul recomandării de către C. Rădulescu-Motru a lui Gusti a fost nu superioritatea lucrărilor acestuia ci titulatura catedrei, iar lucrările lui D.C. Nădejde au fost judecate de către C. Rădulescu-Motru ca lucrări de psihologie și teoria cunoștinței. Se amintește că C. Rădulescu-Motru a făcut parte din Comisia care a pregătit memoriul pentru modificarea titulaturii catedrelor de filosofie, bazată pe principiile că toate cele 4 catedre de filosofie reprezintă aceeași specialitate, iar repartiția materiilor speciale, după catedre, este o măsură de ordin intern a facultății, propunere însușită de Consiliul facultății, avizată de Senatul universitar și aprobată de Minister. Prin urmare, C. Rădulescu-Motru ar fi nesocotit legea la care el însuși a fost părtaș, pentru a favoriza pe D. Drăghicescu. Cum se întâmplă în asemenea situații, este lovit contracandidatul și așa procedează D.C. Nădejde menționând raportul comisiei de la Facultatea de Litere Iași în care se spune: „nici una din lucrările d-lui Drăghicescu nu se referă la obiectul esteticii și eticii; sociologia, știință relativ nouă, singura sa îndeletnicire specială se reduce după D-sa la o simplă polilogie". D.C. Nădejde nu se mulțumește cu sublinierea unor erori pe care le-ar fi comis C. Rădulescu-Motru. El contestă, cu o vehemență rar întâlnită în asemenea împrejurări, competența ca psiholog a lui C. Rădulescu-Motru. Este întâia contestație a psihologului C. Rădulescu-Motru, de o rară virulență, întâlnită doar după anul 1944. Referindu-se la un merit remarcat de C. Rădulescu-Motru al lucrării sale, anume analiza vieții sufletești până la ultimele ei elemente, D.C. Nădejde arată că nu acesta este realul merit, pentru că ideea a fost deja dezbătută, ci cercetarea legilor generale ale muncii psihice, și se întreabă: „Cum, nici aceasta nu cunoaște dl. C.R. Motru? Dar atunci ce cunoaște D-sa din psihologie?"[48]. D.C. Nădejde pune toate acestea pe seama nivelului precar al dezvoltării filosofiei de la noi, ce s-ar distinge prin „o cultură superioară mai mult improvizată", „mistificare a filosofiei", „promiscuitate morală", „transacțiuni nedemne"[49]. Nu-i scapă să relateze și aspecte picante ale relațiilor dintre ei. Vechiul lui prieten îi propunea în 1906, într-o frumoasă seară de iulie, contractarea unei căsătorii strălucite cu o văduvă cu venit anual de

20 000 lei și cu perspectiva unor terenuri petrolifere, și în acest fel ar fi ajuns sigur la Universitate. Îi contestă lui C. Rădulescu-Motru competența în cunoașterea și aplicarea legii, singurul care are dreptul a se pronunța este C. Dimitrescu-Iași, rectorul Universității și titularul disciplinelor de concurs. C. Rădulescu-Motru nu a reacționat public la asemenea acuze.

D.C. Nădejde afirmă că ar fi o contradicție între art. 69 și art. 74, care afirmă că fiecare dintre cursurile universitare poate fi făcut de unul sau mai mulți profesori sau agregați. Același profesor sau agregat poate fi însărcinat cu mai multe cursuri în cadrul specialității sale. Fiecare profesor sau agregat poate face lecțiuni suplimentare asupra oricărei materii în limita specialității sale[50].

Cum difuzarea memoriului său tipărit nu avut nici un ecou, D.C. Nădejde a fost nevoit să se înscrie la concursul de agregație și pune la dispoziție un exemplar din Memoriul–Întâmpinare, publicat de el, cu ocazia candidaturii la catedra de filosofie vacantă la Iași și roagă să se țină seama la numirea celor 3 profesori din Comisie „de dovezile grave de părtinire și necompetență aduse în Memoriul meu în contra d-lui C. Rădulescu-Motru, în calitate de raportor oficial al lucrărilor mele și care dovezi fac imposibilă prezența dsale în comisia de examen". Rezoluția decanului „La dosar"[51], fără să admită schimbarea comisiei. Nădejde depune o cerere analogă și la Minister.

D.C. Nădejde nu a avut altă cale decât să participe la un al patrulea concurs, cel mai de notorietate dintre toate.

Deocamdată luăm act de cererea de demisie a lui C. Dimitrescu-Iași din 20 aprilie 1911 din comisia de examinare de docență a lui G. Aslan, unul din candidații la viitorul concurs. Comisia este alcătuită din P.P. Negulescu, C. Rădulescu-Motru, D. Onciul, M. Dragomirescu[52], și-l abilitează pe G. Aslan ca docent, care se înscrie și la concursul pentru catedra de estetică, etică și sociologie.

Acest concurs durează de la 8 octombrie 1911 până la 17 martie 1912, în fața unei comisii alcătuite din I. Bogdan, președinte, P.P. Negulescu, C. Rădulescu-Motru, M. Dragomirescu[53] și I. Bianu.

Pe 8 octombrie 1911, ora 6 p.m. au început lucrările examenului pentru postul de agregat la catedra de estetică, etică și sociologie.

P.P. Negulescu a fost însărcinat să prezinte un raport asupra lucrărilor candidaților[54].

La concurs s-au înscris V. Bărbat, G. Aslan, D. Drăghicescu, D.C. Nădejde, I. Rădulescu-Pogoneanu.

Pe 22 octombrie 1911, ora 9 p.m. s-a discutat raportul asupra lucrărilor lui G. Aslan și s-a hotărât, cu majoritate de voturi, să fie admis a trece celelalte probe ale concursului de agregație. S-a luat act de adresa Ministerului Instrucțiunii privind lista de lucrări depusă de V. Bărbat și a fost solicitat P.P. Negulescu să-i citească lucrările și să facă un raport[55].

Pe 9 noiembrie 1911, ora 9 p.m. s-a citit raportul lui P.P. Negulescu asupra lucrărilor lui V. Bărbat și s-a decis neadmiterea lui la concurs „lucrările sale fiind cu totul insuficiente". C. Rădulescu-Motru a uitat să semneze acest proces-verbal[56] și-l va costa neachitarea diurnei.

În ziua de 7 decembrie 1911, ora 9 p.m. comisia a discutat rapoartele asupra lucrărilor lui D. Drăghicescu și D.C. Nădejde și s-a hotărât admiterea celor doi candidați la celelalte probe[57].

În ziua de 22 decembrie 1911, ora 9 p.m. comisia a discutat raportul asupra lucrărilor lui I.A. Rădulescu-Pogoneanu și s-a admis participarea sa la următoarele probe[58].

În ziua de 31 ianuarie 1912, ora 6 p.m. s-a discutat cazul lui G. Aslan, care a fost prins la probele scrise ale examenului de capacitate pentru limba franceză, folosindu-se de notițele făcute acasă, faptă confirmată de C. Dimitrescu-Iași, Pompiliu Eliade, Ch. Drouhet, fraudă ce a dus la eliminarea lui. În procesul-verbal există consemnată opinia lui C. Rădulescu-Motru și M. Dragomirescu: „Subsemnații sunt de părere că, întrucât nu ni s-a făcut comunicarea oficială de delictul comis de candidatul G. Aslan, nu se poate lua încă o hotărâre în privința lui. Dacă Ministerul cercetează și confirmă cele imputate dlui G. Aslan, tot Ministerul poate să procedă la eliminare, după cum cere majoritatea comisiunei"[59].

În data de 3 februarie 1912, ora 9 p.m. membrii comisiei au avut colocviu cu D.C. Nădejde: „Răspunsurile candidatului au dovedit

cunoștințe suficiente, o exprimare liberă și curgătoare și o pătrundere limpede a chestiunilor" și este admis la proba următoare[60].

În data de 6 februarie 1912 comisia a hotărât, pe baza răspunsului trimis de Ministerul Instrucțiunii, în unanimitate, eliminarea lui G. Aslan[61].

În ziua de 7 februarie 1912, ora 9 p.m., Comisia a avut colocviu cu D. Drăghicescu: „am ascultat colocviul dlui D. Drăghicescu După răspunsurile dsale, candidatul posedă cunoștințe aproape suficiente; metoda de gândire și exprimarea însă sunt nesigure. Cu toate acestea am hotărât să admitem ca dl Drăghicescu să facă și lecțiile publice". C. Rădulescu-Motru formulează o „Opinie separată": „Găsesc că părerile de mai sus sunt cu mult prea severe, și socotesc că atât cunoștințele cât și metoda candidatului a fost pe deplin suficientă"[62].

Pe 11 februarie 1912, ora 9 p.m. a avut loc colocviul lui I.A. Rădulescu-Pogoneanu: „prin răspunsurile date, candidatul a dovedit cunoștințe sigure, orientare deplină și o claritate de exprimare ce merită să fie relevată îndeosebi"[63].

În data de 16 februarie 1912, ora 9 p.m. a fost ascultată prima lecție publică a lui D.C. Nădejde „Raportul dintre etică și sociologie": „candidatul a dovedit gândire proprie, cunoștințe suficiente, însă problema a fost unilateral tratată. Ca formă de exprimare a fost limpede, curgător, însă cam abstract și fără rigoare"[64].

În data de 20 februarie 1912, ora 6 p.m., D. Drăghicescu a ținut lecția publică „Evoluția metodelor în etică": „În dezvoltarea subiectului candidatul a dovedit cunoștințe suficiente, exprimare curentă și relativ limpede, însă interpretarea unora dintre sistemele etice a fost insuficientă, iar caracterizarea unora dintre metodele etice a fost lipsită de precisiune". C. Rădulescu-Motru a adăugat propria opinie: „găsesc că la însușirile candidatului se putea adăoga judecata personală, chiar o destul de bine susținută originalitate"[65].

Pe 21 februarie 1912, fără ora specificată în procesul verbal, I.A. Rădulescu-Pogoneanu a ținut lecția cu tema „Caracterul eticii ca știință": „am găsit că numitul candidat are cunoștințe suficiente, exprimare clară, dar nu prea curgătoare, întotdeauna însă corectă". O notă a președintelui Comisiei, I. Bogdan: „Dl membru al comisiei

M. Dragomirescu, nevoind să subscrie acest proces verbal, nici să facă opinie separată a plecat din comisie"[66].

A urmat cea de a doua lecție publică. D. Drăghicescu a ținut primul această lecție în ziua de 24 februarie 1912, ora 9 p.m. cu tema „Geniul în artă": „În dezvoltarea subiectului candidatul a arătat multe cunoștințe, limpezime în dezvoltarea ideilor, procedere metodică suficientă, însă a arătat oarecare nesiguranță în reproducerea unor teorii". C. Rădulescu-Motru notează separat: „găsesc că este exagerat zis că a avut candidatul nesiguranță în reproducerea unor teorii. Lecțiunea a fost excelentă"[67].

Pe 25 februarie 1912, ora 9 p.m. D.C. Nădejde a ținut lecția publică „Idealul în artă": „În dezvoltarea subiectului candidatul a dovedit cunoștințe suficiente, iar forma de expunere a fost limpede și curentă". M. Dragomirescu a avut o opinie separată: „Subscrisul este de părere că acest proces verbal ca și procesul-verbal privitor la lecțiunea dlui Rădulescu-Pogoneanu „Obiectul eticii ca știință" este nul, fiindcă după lege și regulament comisiunea trebuia să se pronunțe nu numai asupra întinderii cunoștințelor, ci și asupra metodei de expunere, care la candidatul Rădulescu-Pogoneanu a fost defectuoasă, iar la D.C. Nădejde în această lecție a fost ordonată arătând o grijă deosebită în legătura între idei. În afară de aceasta, lecțiunea dlui Nădejde s-a distins nu numai prin cunoștințe, dar și prin o expunere care poate fi calificată de literară, frumoasă"[68].

În data de 2 martie 1912, ora 9 p.m. I.A. Rădulescu-Pogoneanu a susținut lecția cu tema „Emoțiunea estetică": „În tratarea subiectului, candidatul a dovedit cunoștința destul de completă a principalelor rezultate ale esteticii contemporane; forma de expunere a fost limpede, curentă și cu oarecare căldură în exemplificări". M. Dragomirescu adaugă: „Candidatul a arătat că nu cunoaște chestia în ceea ce are mai esențial; exprimarea, deși după aparență metodică, nu și-a ajuns scopul, din pricina confuziunii ideilor; elocuțiunea, deși limpede, a fost greoaie și obosită"[69].

În ziua de 8 martie 1912, ora 9 p.m., comisia a luat în discuție un raport al lui M. Dragomirescu de 20 pagini. Neterminându-se discuția s-a hotărât continuarea pe 14 martie 1912[70].

Pe 14 martie 1912 se reia discuția din 8 martie: „Subsemnații, ascultând expunerile dlui M. Dragomirescu cuprinse în alăturatele pagini, ne-am făcut convingerea că lucrările dlui Rădulescu-Pogoneanu „Etica lui Wundt", fiind o simplă expunere a celor două volume ale lui Wundt și neconținând idei originale, nu împlinește condițiunea cerută de art. 12 și 22 din Regulamentul pentru numirea docenților, agregaților și profesorilor universitari". P.P. Negulescu are opinie separată: „Procesul-verbal nepărându-mi expresia exactă a discuțiilor ce au avut loc în ședința de astăzi, nu-l pot iscăli. Am însemnat numai această rezervă ca să nu se creadă că am refuzat de a-mi da părerea"[71].

Pe 17 martie 1912, fără a fi specificată ora, a avut loc discuția asupra candidaților privind lucrările științifice, cunoștințele, aptitudinile didactice, cultura generală și valoarea lucrărilor originale, în conformitate cu art. 22 din Regulament. Nu s-a obținut nici o majoritate. M. Dragomirescu a propus pe D.C. Nădejde, urmat de D. Drăghicescu și I.A. Rădulescu-Pogoneanu; C. Rădulescu-Motru a propus câștigător pe D. Drăghicescu, secondat de I.A. Rădulescu-Pogoneanu, D.C. Nădejde, iar P.P. Negulescu a stabilit ordinea de clasificare: I.A. Rădulescu-Pogoneanu, D.C. Nădejde, D. Drăghicescu. I. Bogdan și I. Bianu nu s-au alăturat la nici o propunere[72], dar au depus o „Opiniune", din care rezultă că au constatat „o mare diviziune între aprecierile colegilor specialiști asupra celor trei candidați, fiecare dintre Domniile lor susținând pe câte unul dintre candidați ca singur vrednic de a fi recomandat pentru numire și fiecare combătând după temperamentul și deprinderile sale pe ceilalți doi candidați. Discuțiile lungi și de multe ori penibile care s-au făcut, n-au adus elemente de judecată suficiente spre a ne face subscrișilor convingerea că unul dintre candidați are îndestulătoare titluri și a dat îndestulătoare dovezi de știință și aptitudinile cerute de lege spre a fi clasificat înaintea celorlalți și recomandat pentru numire". Apoi, „Opiniunea" celor doi profesori prezintă pe fiecare candidat. Despre lucrarea lui I.A. Rădulescu-Pogoneanu „Etica lui Wundt", se spune că este un rezumat lipsit de originalitatea cerută de lege. Colocviul său a fost mai bun decât al celorlalți candidați, dar lecțiile au fost mai slabe atât ca fond cât și ca expunere și dicțiune.

Despre D. Drăghicescu se afirmă că a prezentat trei lucrări în limba franceză „apreciate ca fiind de puţină valoare de unii specialişti, dar scrierea sa în limba română «Psihologia poporului român» este aşa de rău reputată, încât candidatul nici n-a îndrăznit s-o prezinte Comisiei. Colocviul său a fost sub aşteptările noastre şi a dovedit o slabă cunoştinţă a filosofiei germane contimporane, iar lecţiunile publice nu s-au ridicat nici una mai presus de ale celorlalţi candidaţi". Cu privire la D.C. Nădejde se spune: „a prezentat scrieri destul de bine apreciate, dar care nu ating direct specialitatea catedrei vacante. La colocviu nu s-a distins în mod deosebit, iar lecţiunile sale publice au fost cele mai bune". Cei doi profesori conchid: „Văzând că ceilalţi trei colegi ai noştri specialişti, nu au găsit, în aprecierile lor, elemente care să grupeze măcar pe doi dintre dânşii pentru recomandarea unuia dintre concurenţi, subscrişii credem că nu putem lua răspunderea de a face o majoritate pentru recomandarea unuia dintre candidaţi şi în consecinţă nu recomandăm pe nici unul dintre ei"[73].

Pentru a se ieşi din impas, C. Rădulescu-Motru înaintează o propunere de rezolvare în şedinţa comisiei din 17 martie 1912[74]. Întâi, el caracterizează pe fiecare candidat şi începe cu aprecierea valorii lucrărilor. D. Drăghicescu prezintă scrieri în sociologie „de o reală valoare şi cu o originalitate destul de susţinută. Scrierile dlui Drăghicescu sunt mai toate, cu doi ani cel puţin de vechime, aşa că au putut fi discutate şi apreciate", subliniere importantă, arătând astfel lipsa de ecou a lucrărilor celorlalţi candidaţi. Mulţi publicişti străini, cu deosebire profesorul Roberty, le consideră deosebit de valoroase, susţine raportorul. C. Rădulescu-Motru îşi menţine aprecierea favorabilă faţă de Drăghicescu pe care a exprimat-o în raportul pentru recomandarea de profesor la catedra de sociologie şi istoria filosofiei de la Iaşi. În ce-l priveşte pe D.C. Nădejde, acesta, crede C. Rădulescu-Motru, prezintă scrieri de o reală valoare dar străine catedrei pentru care se ţine concursul. La I.A. Rădulescu-Pogoneanu subliniază lipsa de lucrări originale, pentru că volumul „Etica lui Wundt" este fără originalitate şi în concluzie „acesta rămâne într-o situaţie inferioară". După valoarea scrierilor, clasamentul arată astfel: D. Drăghicescu, I.A. Rădulescu-Pogoneanu şi D.C. Nădejde. În ce priveşte colocviul, C. Rădulescu-Motru clasifică pe primul loc pe

I.A. Rădulescu-Pogoneanu pentru siguranţa răspunsurilor şi bogăţia cunoştinţelor, urmat de D.C. Nădejde şi D. Drăghicescu. La lecţiile de probă, C. Rădulescu-Motru i-a apreciat bine pe toţi cei trei candidaţi: „Este foarte greu chiar de a face între ei o clasificaţie. În aceste condiţii clasificaţia definitivă a candidaţilor este anevoioasă. Ea depinde în tot cazul de importanţa care se atribuie fie scrierilor fie colocviului. Dacă sunt considerate scrierile ca fiind mai importante pentru recomandarea candidaţilor, aşa cum pare că rezultă din art. 22 al Regulamentului pentru numirea docenţilor, agregaţilor şi profesorilor universitari, atunci în clasificarea definitivă urmează a fi pus întâiul D. Drăghicescu. Dacă însă se atribuie colocviului o mai mare importanţă atunci urmează a fi clasificat întâiul I.A. Rădulescu-Pogoneanu. Subsemnatul consideră scrierile ca fiind în primul rând de ţinut în seamă la recunoaşterea de profesor, după legea în vigoare, şi de aceea propunerea lui este să fie clasificat întâiul D. Drăghicescu, al doilea I.A. Rădulescu-Pogoneanu şi al treilea D.C. Nădejde. Dacă însă majoritatea comisiunei cade de acord pentru a recomanda pe d. I.A. Rădulescu-Pogoneanu, atunci subsemnatul nu mai recunoaşte pe nici unul dintre candidaţi în primul rând şi îşi motivează această abţinere pe nepreciziunea legii în vigoare".

C. Rădulescu-Motru nu cedează de la principiul prevăzut de legea în vigoare, anume corespondenţa dintre lucrările candidaţilor şi disciplinele din catedra pentru care candidează. Am putea glosa pe ideea că filosoful prin acest gest a ţinut, din motive politice, să demonstreze lacunele legii instrucţiunii. O simplă supoziţie, nesemnificativă însă în travaliul comisiei de concurs. Putem admite o anumită rigoare la filosoful nostru în analiza asupra concurenţilor după anumite criterii bine precizate.

M. Dragomirescu solicită, prin o cerere adresată preşedintelui Comisiei, să examineze şi celelalte lucrări ale lui I.A. Rădulescu-Pogoneanu, avându-se în vedere că şi P.P. Negulescu a recunoscut că „Etica lui Wundt" nu e tocmai originală. Apostila lui I. Bogdan, preşedintele Comisiei: „Nu se admite"[75].

În „Opiniunea în privinţa valorii candidaţilor ce s-au prezentat la examenul de agregat la catedra de estetică, etică şi sociologie, 17 martie 1914", M. Dragomirescu discută cele patru criterii. 1. Lucrări

originale. Lucrarea lui I.A. Rădulescu-Pogoneanu „Etica lui Wundt" nu este o lucrare originală. El s-a mai pronunțat asupra lui la concursul pentru această catedră din 1909-1910 când a arătat că nu poate fi recomandat. Despre D. Drăghicescu afirmă că are lucrări recunoscute ca originale și chiar ca profund originale: „Deși în ce privește disciplina gândirii D. Drăghicescu nu se prezintă ca un model ideal, și concluziile sale uneori par cam fantastice, totuși teoria asupra originii sociale a conștiinței este o concepție peste care nu se poate trece fără s-o discute, ne impune datoria să considerăm lucrările sale ca lucrări științifice originale de valoare și suficiente spre a da dreptul candidatului la o profesură universitară cel puțin în materia sociologie și etică. Despre D.C. Nădejde recunoaște că lucrările acestuia sunt mai mult de psihologie „care de altminteri e baza tuturor științelor filosofice; dar față cu hotărârea Consiliului Facultății și Senatului Universității că filosofia în întregul ei constituie o singură specialitate, hotărâre care a adus o nouă împărțire a catedrelor în sânul secțiunii filosofice fără să mai fie nevoie de creațiuni prin legi speciale, cum s-ar fi căzut". 2. Valoare didactică a dovedit în primul rând D.C. Nădejde. „Aproape tot așa de bine s-a arătat candidatul D. Drăghicescu – a dovedit că știe să folosească experiența de conferențiar exersată timp de 7 ani". În ce-l privește pe I.A. Rădulescu-Pogoneanu, el este „sub nivelul unui profesor universitar atât prin ținuta sa (mânuirea supărătoare a unei batiste în prima lecție) și prin dicțiunea sa neîndemânatecă, lipsa de metodă în expunerea ideilor. 3. Pentru rezultatele de la colocviu, M. Dragomirescu clasifică pe candidați: pe primul loc D.C. Nădejde, pe locul doi pe I.A. Rădulescu-Pogoneanu, pe locul trei pe D. Drăghicescu. D. Drăghicescu s-a pripit și a fost sincer: „Sau se pripea în răspunsuri sau fără să dea atenție cuvenită întrebării se grăbia să răspundă că nu știe sau că nu înțelege întrebarea". Concluziile sale în ce privește colocviul „nici unul nu s-a arătat așa de slab încât să poată fi considerat, pe baza lui, ca nevrednic de a fi profesor universitar. 4. În ce privește activitatea universitară anterioară D. Drăghicescu a fost de „o necontestată superioritate". Îi remarcă însă meritul lui D.C. Nădejde în altă direcție: a participat de patru ori la un concurs pentru o catedră, dar nu a încetat activitatea sa în țară și în străinătate, deși

nu a avut nici un sprijin. El a fost recomandat ca agregat de acum patru ani la Iași. Concluzia finală formulată de Mihail Dragomirescu este următoarea: D.C. Nădejde și D. Drăghicescu au toate calitățile de a ocupa catedra de estetică, etică și sociologie: „Preferința mea este pentru candidatul Nădejde, dar dacă d-sa nu ar întruni majoritatea sufragiilor și întrucât am stabilit că, având asemenea candidat destoinic, catedra nu trebuie să rămână vacantă. Eu îmi dau sufragiul oricărui din acești doi candidați Drăghicescu și Nădejde, care va mai fi dezignat de încă doi membri ai comisiunii"[76].

P.P. Negulescu depune un referat în care susține că la acest concurs rezultatul final nu-l hotărăsc numai lucrările scrise, de vreme ce legea mai cere și alte probe: „De altfel lucrările tuturor candidaților, ce au luat parte la concurs, au fost găsite insuficiente de consiliile facultăților de filosofie și litere și de Senatul Universității din București și din Iași, la concursul din octombrie 1910, când n-a fost recomandat nici unul din ei. Explică de ce lucrarea lui I.A. Rădulescu-Pogoneanu, „Etica lui Wundt", nu este un plagiat. D. Drăghicescu se distinge, în lucrările sale, prin foarte multă imaginație. Această imaginație nu este ținută în frâu, cu destulă putere de judecată logică[77]. D.C. Nădejde se distinge prin răbdarea cu care face lucrări migăloase de psihologie experimentală[78]. După P.P. Negulescu colocviul este proba cea mai însemnată deoarece candidații pot fi întrebați orice și să susțină răspunsurile în discuții contradictorii cu membrii comisiei. Dintre toți candidații numai I.A. Rădulescu-Pogoneanu a trecut foarte bine colocviul. În referatul său amintește de patima lui M. Dragomirescu față de I.A. Rădulescu-Pogoneanu, afirmație ce declanșează un conflict puternic între cei doi profesori.

Comisia de concurs a ținut 25 de ședințe. I. Bogdan, P.P. Negulescu și C. Rădulescu-Motru au asistat la toate cele 25 de ședințe. C. Rădulescu-Motru a uitat să semneze procesul9verbal nr. 3 și de aceea a fost plătit numai pentru participarea sa la 24 de ședințe (360 lei față de 375 cât i se cuvenea).

Nemulțumiți cu rezultatele Comisiei, unii dintre candidați au făcut memorii la minister.

În memoriul lui, D.C. Nădejde, după ce arată că nici un candidat nu a fost recomandat, constată existența unor anomalii în desfășurarea concursului, așa cum apar ele din studiul dosarului. Între calificativele date candidaților de către membrii comisiei și hotărârea finală nu există un acord sau că după calificative se putea întruni majoritatea pentru un candidat, anume pentru el. Patima ar fi dominat dezbaterile din comisie „care a împiedicat să se cântărească cu suficientă obiectivitate meritele candidaților". Anomaliile sesizate de Nădejde sunt: 1. După legea din 1908 și art. 69 din Regulament, concursul pentru agregație trebuie să se organizeze după normele unuia de docență. Comisia trebuia să se pronunțe dacă unul din candidați a reușit să promoveze examenul de agregat. Se întreabă care este situația lui D. Drăghicescu deja docent; 2. Art. 64 din lege combinat cu art. 12, 15 și 22 din Regulament prevăd ca primă condiție pentru admiterea unui candidat la examenul de abilitare „o lucrare originală tipărită" precum și eliminarea candidatului care nu are astfel de lucrări ori sunt insuficiente. Amintește că în procesul-verbal de la 14 martie 1912 Comisia admite cu majoritate de voturi de 4 din 5 că singura lucrare a lui Rădulescu-Pogoneanu valabilă pentru un asemenea concurs este „Studii asupra eticii germane contemporane. Etica lui Wundt" nu întrunește condițiile cerute de Regulament. Dar candidatul nu a fost eliminat. Subliniază că P.P. Negulescu acordă unei biografii despre Pestalozzi calități deosebite: „Nici unul dintre membrii comisiei nu-și însușește părerea d-lui P.P. Negulescu". Lucrarea „Etica lui Wundt" este un plagiat, însuși editorul german al lucrării „Etica lui Wundt" a transmis că-i va comunica lui Wundt acest furt. Pogoneanu l-ar fi plagiat și pe Lahovari. Nădejde crede că P.P. Negulescu și C. Rădulescu-Motru nesocotesc legea prin argumentul că această catedră scoasă la concurs este de filosofie. Aceștia ar pretinde o unilateralizare a filosofiei. P.P. Negulescu ar fi trecut cu vederea lucrările sale de etică și sociologie. Nu uită să menționeze că în martie 1908 a fost recomandat de Universitatea București, agregat definitiv la o catedră de filosofie la Universitatea din Iași[79].

I. A. Rădulescu-Pogoneanu protestează față de procedurile lui M. Dragomirescu: „Nu mai vorbesc de dușmănia d-lui Dragomirescu

împotriva mea la colocviu și la lecțiunile mele publice, nici de fapta sa (...) de a-mi trimite vorbă în timpul examenului să mă retrag din concurs, că altfel mă distruge. (...) Țin însă să protestez în privința felului neleal cum d-sa a prezentat comisiunii printr-un memoriu lucrarea mea despre „Etica lui Wundt", tipărită ca manuscris într-un număr restrâns de exemplare". Această lucrare „e una din părțile de simplă expunere a doctrinelor respective, care vor fi urmate mai târziu de o parte din critica amănunțită și de sinteză a sistemelor expuse" și cere ca acest protest să fie atașat la dosarul concursului[80].

A fost nevoie ca dosarul să ajungă la Consiliul permanent și un membru al acestuia, Virgil Arion, a făcut un raport din care rezulta 1. Deși toți candidații au fost admiși la toate probele, totuși nici unul nu a fost recomandat; 2. Comisia s-a împărțit în specialiști și nespecialiști, deși legea și regulamentul nu prevăd o asemenea distincție: „Această hotărâre a domnilor Bogdan și Bianu, pornită dintr-o atențiune exagerată acordată părerii specialiștilor din comisie, este întru nimic justificată! Nu se pot împărți membrii unei Comsiuni examinatoare în două categorii, „specialiști", a căror hotărâre să fie determinantă în recomandarea candidaților, și nespecialiști care n-ar putea decât să se alăture la părerile specialiștilor și care ar trebui să se abțină chiar de a vota când specialiștii nu se pot pune de acord asupra valorii candidatului de recomandat pentru numire"[81]; 3.C. Rădulescu-Motru, P.P. Negulescu și Mihail Dragomirescu nu au fost obiectivi. Din procesele verbale rezultă că fiecare specialist a ținut să exalte meritele candidatului favorit; 4.„discuțiunile au fost penibile și au degenerat în certuri, de aci divergențele extreme în aprecierile specialiștilor asupra celor trei candidați (...) de aci discuțiunile lungi și de multe ori penibile care s-au făcut, acuzările de parțialitate ce și-au aruncat reciproc membrii comisiei și certurile dintre ei". P.P. Negulescu a declarat că examenul s-a desfășurat „anormal"; 5. Comisia nu s-a pronunțat pentru nimeni, deși din dosar se constată superioritatea candidatului Nădejde. V. Arion menționează că în ședința din 14 martie 1912 în afară de P.P. Negulescu, toți ceilalți membri ai Comisiei au fost de acord că lucrarea lui Pogoneanu „Etica lui Wundt" nu este originală și s-a hotărât că lucrările sale nu îndeplinesc condițiile cerute de art.

64 din legea învățământului secundar și superior și art. 12 și 22 din Regulament. De reținut aprecierea lui V. Arion, deoarece peste numai un an, același Minister al Instrucțiunii Publice trece peste lipsa de originalitate a lucrării lui Pogoneanu, și-l va numi agregat. V. Arion propune să se retrimită lucrările Comisiei examinatoare cu rugămintea de a invita pe I. Bogdan și I. Bianu să se pronunțe printr-un vot hotărâtor[82].

Într-adevăr, se înapoiază dosarul la facultate: „Având în vedere avizul Consiliului Permanent al Instrucțiunii n. 497 din 22 iunie a.c. se trimit dosarul concursului precum și întâmpinările lui D. Nădejde, I. Rădulescu-Pogoneanu și G. Aslan, cu rugămintea de a convoca din nou Comisiunea, spre a lua cunoștință de aceste întâmpinări. În celași timp, cei doi d-ni membri ai Comisiunii examinatoare, care la încheierea lucrărilor nu s-au pronunțat în mod hotărât asupra recomandării candidaților, sunt rugați să binevoiască a-și exprima votul D-lor în mod precis în această privință"[83].

I. Bogdan se conformează și trimite un răspuns în care afirmă că fosta comisie s-a întrunit fără P.P. Negulescu aflat în străinătate. S-a luat la cunoștință de protestele celor trei candidați dar se precizează: „suntem de părere că asupra lor are competență să se pronunțe numai Ministerul Instrucțiunii și al Cultelor"[84]. Se alătură părerea lui I. Bogdan și I. Bianu, solicitată de minister:

„Părere

Conformându-se invitației Ministerului Instrucțiunii și al Cultelor prin adresa n. 44.662 din 27 iunie a.c. de a se pronunța definitiv asupra unuia din candidați, I. Bogdan și I. Bianu am cercetat din nou dosarul examenului și având în vedere că din opiniunile noastre separate rezultă superioritatea candidatului D.C. Nădejde față de ceilalți doi, atât în ce privește valoarea lucrărilor științifice cât și aceea a lecțiunilor de probă, având în vedere art. 22 din Regulamentul pentru numirea docenților, agregaților și profesorilor universitari (...), având în vedere că și dl. C. Dimitrescu-Iași, fostul titular al catedrei de etică și sociologie pentru care s-a ținut examen, în calitate de raportor oficial a recunoscut „valoarea necontestată a lucrărilor de filosofie ale d-lui D.C. Nădejde (vezi M.O. nr. 263 din 28 octombrie 1910) și că părerea Dsale a servit de bază recomandării dlui Nădejde ca agregat la o

catedră de filosofie aproape similară de la Universitatea din Iași, subsemnații ne unim, în ce privește clasificarea candidatului d. Nădejde, cu părerea dlui M. Dragomirescu, profesor de estetică și propunem recomandarea lui ca agregat la catedra de estetică, etică și sociologie". Ordinea propusă de cei doi profesori: pe locul întâi D. Nădejde, pe locul al doilea I. Rădulescu-Pogoneanu, pe al treilea D. Drăghicescu [85].

V. Arion și D. Onciul fac un referat pe 13 iulie 1912, ca delegați ai Consiliului Permanent al Instrucțiunii, în care arată că Bogdan și Bianu s-au alăturat lui M. Dragomirescu în susținerea lui D. Nădejde și conchid la recomandarea lui D. Nădejde. Pentru această recomandare nu s-a încheiat însă procesul verbal prevăzut de art. 69 și 22 din Regulamentul pentru numirea docenților, agregaților și profesorilor universitari, și lucrarea suferă de acest viciu de formă. Consiliul Permanent supune cazul aprecierii Ministrului pentru a decide cum crede de cuviință. Pe 2 august 1912, Ministrul pune rezoluția: „Se anulează examenul ținut și să se publice din nou catedra vacantă"[86], și pe 25 august 1912 se anunță un concurs.

D.Gusti, profesor agregat la catedra similară din Iași a depus o cerere în 12 septembrie 1912 de transfer, dar a renunțat, probabil sfătuit, chiar de prietenul său C. Rădulescu-Motru, deoarece nu era momentul potrivit, iar catedra vacantă se cam bănuia cine o s-o ocupe[87].

La concurs s-au înscris G. Aslan, D. Drăghicescu și I. Rădulescu-Pogoneanu[88]. Nu putem trece peste un fapt amuzant care ține de neglijențele birocrației ministeriale, ce se manifestau și atunci!, așa cum rezultă din adresa următoare:

„Domnule Ministru,

Prin adresa D-voastre n. 85212/912 ne faceți cunoscut că ne înaintați lista candidaților pentru examenul de agregație la catedra de estetică, etică și sociologie, însoțite de cererile, actele și memoriile candidaților dar, în realitate, ne vine adresa D-voastre fără nici o anexă ca: acte sau lista candidaților. Vă rugăm a lua măsuri ca toate acestea să se înainteze de urgență, pentru ca să putem îndeplini formalitățile prevăzute de lege"[89]. Returnarea dosarului cu candidații a durat aproape două săptămâni[90].

În ședința din 20 decembrie 1912 Consiliul Facultății de Filosofie și Litere a delegat pe C. Dimitrescu-Iași, P.P. Negulescu, C. Rădulescu-Motru, M. Dragomirescu ca membri ai Comisiei de concurs[91], propunere validată de minister. C. Dimitrescu-Iași a fost numit președinte al Comisiunii. Din comisie mai fac parte I. Caragiani, A.D. Xenopol și I. Găvănescul, delegați din partea Facultății de Filosofie și Litere din Iași[92].

5. Un nou incident declanșat de Mihail Dragomirescu

Noul concurs se distinge de celelalte prin o accentuată intoleranță între membrii comisiei, din cauza lui Mihail Dragomirescu. Profesorul de estetică literară își impune punctele de vedere printr-o conduită neacademică, inacceptabilă pentru restul colegilor, obligați să se adreseze autorității universitare: „Domnule Decan, Am avut de mai multe ori ocazia să protestăm izolat și verbal în Consiliul facultății, împotriva purtării d-lui M. Dragomirescu, care a trecut de mult peste maniera bunei cuviințe, insultând și amenințând pe colegi, strigând și trântind ușile, în auzul și sub ochii studenților. N-am cerut până acum să se ia măsuri, fiindcă am considerat atitudinea d-lui M. Dragomirescu ca o manifestare – deplorabilă dar fatală – a unui temperament nenorocit. Încurajat însă de toleranța noastră dl. Dragomirescu a mers din ce în ce mai departe, făcându-și din necuviință și violență o armă pe care o întrebuințează sistematic. Din această cauză a refuzat de multe ori să mai ia parte la Consiliu dl. N. Iorga și tot din această cauză am părăsit ultimele consilii subscriitorii acestor rânduri. În aceste condiții nu mai e posibilă, la facultatea noastră, o viață normală. Vă rugăm dar să binevoiți a aduce cazul la cunoștința d-lui Ministru al Instrucțiunii Publice, cerându-i să ia măsuri ca scandalul să înceteze. Vom formula amănunțit plângerile noastre înaintea Comisiei de anchetă ce se va orândui și le vom susținea dinaintea Comisiei de judecată, cu deplina conștiință a răspunderii ce ne asumăm. Dacă însă nu se va lua nici o măsură care să ducă la îndreptarea situației, vă declarăm categoric a nu mai

lua parte niciodată la ședințele Consiliului facultății". Memoriul este semnat de P.P. Negulescu, C. Rădulescu-Motru, S. Mehedinți și D. Evolceanu. Această cerere a fost trimisă la minister de către I. Bogdan abia pe 25 aprilie 1913 „spre a dispune cele ce va crede de cuviință"[93]. Ce poate să spună comentatorul de astăzi? Penibilă și tristă situație! Trebuie să amintim altercația lui Mihail Dragomirescu cu S. Mehedinți din 1907, consemnată și de Maiorescu. Profesorul de literatură nu-i poate ierta lui S. Mehedinți că i-a luat direcția „Convorbirilor Literare".

Decanul I. Bogdan nu ia nici o măsură. În aceste condiții P.P. Negulescu și C. Rădulescu-Motru înaintează pe 14 februarie 1913 cererea lor de demisie din Comisia de concurs adresată Ministrului Instrucțiunii Publice. Motivele demisiei: „1. Faptul fără precedent că unul din membrii Comisiei, dl. M. Dragomirescu, *a cerut să fie ales*, în ședința Consiliului de la 20 decembrie 1912 când s-a făcut alegerea, fapt care am cerut să se consemneze în procesul verbal; 2. Faptul că același membru al Comisiei s-a purtat violent și necuviincios cu prilejul concursului de agregație de anul trecut când am avut de examinat aceiași candidați pentru aceiași catedră. Dl. Dragomirescu a căutat să impună tuturor părerea sa în mod brutal, prin insulte și amenințări. Din această cauză ne este peste putință să mai lucrăm alături de D-sa. Vă prevenim D-le Ministru că hotărârea noastră este irevocabilă"[94]. Pus în fața acestor circumstanțe, ministrul cere explicații de la conducerea facultății, pe care le primește de la C. Dimitrescu-Iași, prodecan: „vă comunic că în adevăr raporturile colegiale dintre profesorii Facultății de Filosofie și Litere sunt adânc sdruncinate așa că mersul lucrărilor Consiliului facultății devine foarte anevoios. (...) În ce privește cestiunea concursului pentru ocuparea catedrei vacante de filosofie, părerea mea – lămurit exprimată – este ca Ministerul să primească demisia celor doi colegi; cu atât mai mult că ea este dată irevocabil"[95]. Decanul I. Bogdan era în concediu.

Ministrul nu este de acord cu demisia celor doi profesori din comisia de concurs, comunicând lui C. Rădulescu-Motru și P.P.Negulescu respingerea demisiei și îi roagă să continue lucrările concursului[96].

Pe 4 aprilie 1913 s-a întrunit din nou Comisia sub conducerea lui C. Dimitrescu-Iași, prezenți fiind I. Găvănescul, I. Caragiani, P.P. Negulescu, C. Rădulescu-Motru și M. Dragomirescu. Înainte de începerea lucrărilor P.P. Negulescu și C. Rădulescu-Motru l-au întrebat pe președinte dacă la dosar este cererea de demisie a lui M. Dragomirescu. Răspunsul fiind negativ, cei doi au părăsit sala. C. Dimitrescu-Iași îi cere ministrului clarificări cum să procedeze pentru că nu există un regulament care să determine, cum spune art. 83 din lege, modalitățile după care va lucra comisia[97].

P.P. Negulescu și C. Rădulescu-Motru depun pe 8 aprilie 1913 o petiție la Ministerul Instrucțiunii Publice în care arată că, în urma adresei Ministerului din 23 martie 1913, de respingere a demisiei lor, luată și ca o dezaprobare a atitudinii lui M. Dragomirescu, ei au acceptat să ia parte la lucrările Comisiei. La a doua ședință a Comisiei s-a prezentat și M. Dragomirescu cu pretenția de a asculta citirea raportului asupra lucrărilor candidaților, și din această cauză ei își reînnoiesc demisia. Ministrului nu-i rămâne decât să ordone o anchetă. Pe această petiție C. Dissescu notează: „Dl. Decan al Facultății de Litere și Filosofie din Iași P. Rășcanu, în persoană, va cerceta temeiul acestei adrese și [va] raporta (urgență)"[98].

Sosit în București profesorul ieșean a discutat cu P.P. Negulescu și C. Rădulescu-Motru. Fiind acasă la C. Rădulescu-Motru, l-a rugat să-i telefoneze lui M. Dragomirescu pentru a stabili o întâlnire. M. Dragomirescu a răspuns că ar prefera să primească o scrisoare de la Rășcanu pentru că ar dori să-i răspundă în scris. P. Rășcanu se arată revoltat de atitudinea lui M. Dragomirescu, de care amintește că s-a bătut cu Iorga și a fost adus în fața Comisiei de judecată. Lui nu-i rămâne decât să transcrie din memoriul lui P.P. Negulescu și C.Rădulescu-Motru faptele lui M. Dragomirescu. După discuția cu I. Bogdan, C. Dimitrescu-Iași, N. Iorga, D. Evolceanu, P.P. Negulescu și C. Rădulescu-Motru, P.Rășcanu propune trimiterea lui M. Dragomirescu la Comisia de judecată. Îi sugerează ministrului să accepte demisia lui P.P. Negulescu și C. Rădulescu-Motru din Comisia de concurs „fiindcă ea se bazează pe motive foarte temeinice"[99].

În scrisoarea lui către P. Rășcanu, M. Dragomirescu exprimă opinia că la temeiul demisiei lui P.P. Negulescu din comisia de concurs stau câteva cuvinte pe care i le-a adresat, considerate ofensatoare de către colegul său „dar care în realitate nu aveau acest caracter decât întrucât cuvintele d-sale pe care mi le adresase un moment mai înainte aveau același caracter.

Considerând că, dacă pentru acest fapt, poate exista o penalitate, aceasta, în virtutea autonomiei Universității, nu poate fi constatată decât de Senatul Universității din București cu care d-voastră, cu toată stima deosebită ce vă port, nu aveți legătură (art. 49 combinat cu art. 115 din Legea învățământului secundar și superior)"[100], și de aceea el nu poate să se înfățișeze la întâlnirea de la Minister. Cu C. Rădulescu-Motru nu a avut și nici nu are un diferend personal, îi scrie profesorul de literatură colegului său din Iași.

Ce i-a declarat C. Rădulescu-Motru lui P. Rășcanu? De la început precizează că nu a avut cu M. Dragomirescu nici un conflict: „am crezut însă necesar să mă solidarizez în demisiunea dată de d. P.P. Negulescu pentru motivul că nu vedeam posibilă ținerea concursului pentru catedra de etică, estetică și sociologie, pe câtă vreme raporturile între acești doi colegi nu erau restabilite la o stare normală". Face referiri la ieșirile necolegiale ale lui M. Dragomirescu, care au creat o atmosferă încât participarea celorlalți membri ai Comisiei „constituie o muncă foarte ingrată". M. Dragomirescu „avea obiceiul de a insulta pe unul dintre candidați atribuindu-i procedări imorale fără a le consemna vreodată în scris pentru ca acel candidat absent să poată lua cunoștință de ele"[101], dar nu știe motivele acestor ieșiri ale lui Mihail Dragomirescu față de P.P. Negulescu. „Cum d. Dragomirescu nu este la primul său conflict cu colegii presupun că motivarea ieșirilor sale stă în temperamentul său", crede C. Rădulescu-Motru.

La rândul său, P.P. Negulescu relatează cum pe 17 martie 1912, în ședința ultimă a Comisiei de concurs, M. Dragomirescu a afirmat că succesul lui I.A. Rădulescu-Pogoneanu s-ar fi datorat ajutorului dat de C. Rădulescu-Motru. Atunci P.P. Negulescu a răspuns că M. Dragomirescu a cerut lui I.A. Rădulescu-Pogoneanu să se retragă din concurs, amenințându-l că altfel va face scandal. Faptul s-a produs

după ținerea colocviilor și înainte de lecțiile de probă. În fața acestor acuze M. Dragomirescu s-a ridicat și a zis: „asta e o infamie, care merită palme și am să le trag", că „nu vrea să se facă părtaș la o infamie" și a părăsit sala. După câteva minute s-a întors și a declarat că „vrea să vadă infamia consumându-se până la capăt"[102]. De față erau I. Bogdan, I. Bianu, C. Rădulescu-Motru. Pe 20 decembrie 1912 Consiliul facultății trebuia să aleagă o nouă Comisie din 4 membri, care împreună cu cei trei membri aleși de la Iași să examineze pe candidați. După lege trebuia să fie „materiile respective și materiile înrudite". Deci urmau să fie numiți C. Dimitrescu-Iași, C. Rădulescu-Motru și P.P. Negulescu. Și rămânea de discutat al patrulea membru. P.P. Negulescu a propus să fie un etnograf sau istoric. La această propunere M. Dragomirescu s-a ridicat strigând: „toată moftologia asta e îndreptată în contra mea; eu sunt specialist în filosofie și cer să fiu ales în comisie". Atunci P.P. Negulescu l-a întrebat pe decan dacă „suntem la Universitate sau la Obor", și dacă nu crede că trebuie să protesteze împotriva cuvintelor spuse de M. Dragomirescu. În consecință, P.P. Negulescu a cerut colegilor să nu-l aleagă în Comisie împreună cu M. Dragomirescu „cu care nu mai pot lucra alături". A reamintit colegilor acele cuvinte de amenințare din 17 martie 1912, la care M. Dragomirescu a strigat „nu numai că am zis-o, dar regret că n-am făcut-o". La această nouă insultă, P.P. Negulescu i-a spus Decanului că nu va mai lua parte la ședințele Consiliului cât timp nu va cere ministerului să ia măsuri împotriva lui M. Dragomirescu. În ședința Consiliului de la sfârșitul lui ianuarie 1913, în care s-a discutat propunerea de a se recomanda ca profesor la catedra vacantă D.C. Nădejde, P.P. Negulescu nu a participat. La o întrebare a lui C. Rădulescu-Motru, M. Dragomirescu a afirmat că P.P. Negulescu „măsluiește rapoartele" pe care le face asupra candidaților. C. Rădulescu-Motru, S. Mehedinți și D. Evolceanu au părăsit sala[103].

În cele din urmă Mihail Dragomirescu a demisionat din comisia de concurs.[104]

6. Un concurs universitar – prilej de dispută parlamentară

Tot acest scandal, declanșat de concursul pentru ocuparea catedrei vacante de estetică, etică și sociologie, a ajuns în parlament, fiind obiect de dezbatere furtunoasă. C. Rădulescu-Motru a cerut dosarul concursului de agregație pentru estetică, etică și sociologie, ținut în perioada decembrie 1911-iulie 1912[105], pentru a se pregăti să răspundă.

Disputa a generat-o deputatul liberal G.G. Mârzescu. Atacul este direct la adresa lui C. Rădulescu-Motru acuzat de neocuparea catedrei de etică, estetică și sociologie, vacantă de 4 ani. Alegațiile liberalului vin după ce tot el blama un alt concurs, cel pentru catedra de istologie, acuzând pe ministrul Dissescu că a intervenit pe lângă V. Babeș de la care a obținut opinia sa scrisă, favorabilă dr. Brukner, necunoscută de ceilalți membri ai Comisiei. După legea învățământului superior, susține Mârzescu, ministrul nu poate să se pronunțe asupra unui concurs, fără ca, în prealabil, să fi cerut avizul Consiliului permanent, autoritatea instituită prin lege pentru a verifica regularitatea acelui concurs. Ministrul n-are voie să pregătească lucrările Consiliului permanent și să-i completeze dosarul. Despre concursul de la Facultatea de Filosofie și Litere, G.G. Mârzescu spune că acesta durează de 4 ani din cauză că membrii comisiei se ceartă între ei, iar concursurile se casează. C. Rădulescu-Motru îi răspunde că acest concurs este de un an. Mârzescu îi spune că este de 4 ani de când catedra lui Maiorescu – logică și istoria filosofiei contemporane – a devenit vacantă ca și catedra lui Crăciunescu – psihologie, pedagogie și estetică. Deputatul face referire la memoriul lui C. Dimitrescu-Iași, care a propus o reorganizare a învățământului filosofic, prin repartiția materiilor speciale între cele patru catedre. Îi reamintește lui C. Rădulescu-Motru că i s-a încredințat catedra de etică, estetică și sociologie spre suplinire încă din 1909, iar Motru îi replică: „numai de 2 ani"[106]. De fapt, Motru suplinea acea catedră din martie 1910. Această catedră, spune Mârzescu, nu poate fi ocupată de un titular, din cauza neînțelegerilor dintre profesori. Deputatul prezintă dosarul concursului, accentuând pe neînțelegerile dintre membrii comisiei.

Mârzescu îl interoghează pur și simplu, dacă „este sau nu exact, d-le C. Rădulescu-Motru, că concursul de etică și sociologie, ce trebuia să înceapă acum câteva zile, e în imposibilitate de a se ține din cauză că d-ta și d. Negulescu v-ați retras? Este adevărat că această retragere se datorește prezenței d-lui Mihalache Dragomirescu?". C. Rădulescu-Motru răspunde afirmativ și precizează motivul: „Dragomirescu, prin temperamentul lui, a insultat pe d. Negulescu". Prompt vine replica altui liberal, I.G. Duca: „Treceți înainte, d-le Mârzescu, că s-au insultat". Și cum îi stă bine unui deputat din opoziție, G.G. Mârzescu profită de acest caz – formulează concluzii șocante și emite opinii foarte severe: „Universitățile noastre sunt în decadență", „că ele nu suportă o comparație cu propriul lor trecut și că autoritatea științifică și morală a unora dintre profesorii universitari nu corespunde menirii unui înalt așezământ de progres științific, de dezvoltare intelectuală și morală", „spectacolul penibil pe care-l oferă de câțiva ani încoace viața universitară, cu alegerile și concursurile ținute în condițiile știute, cu conflicte permanente și violente între profesori, denunțând lipsa oricărui simțimânt de solidaritate colegială..."[107] „Dar autoritatea științifică și morală a corpului profesoral n-a evoluat în raport direct cu organizarea modernă ce s-a încercat a se da învățământului superior. Universitățile n-au dat, nici n-au încercat măcar, nici prin știință, nici prin pilde, să creeze acele calități de caracter, care fac valoarea reală a omului în viață. Pripiți și pasionați în judecata și hotărârile lor, fără puterea de rezistență a conștiinței lor în fața tentațiunilor politice și a deșertăciunilor, fără energia demnă în fața presiunilor sau amenințărilor..., – o bună parte din elita noastră universitară coboară, în loc să înalțe, până la adevărata lui menire, învățământul superior"[108], un adevărat rechizitoriu la adresa întregului învățământ universitar. Greu trebuie să fi primit toate aceste acuze C. Rădulescu-Motru, el care, nu o dată, în articolele sale, a adus aceleași reproșuri și a argumentat necesitatea reformării școlii superioare.

Filosoful nu-i răspunde, dar ministrul C.G. Dissescu îi dă replica lui G.G. Mârzescu, afirmând că profesorii au modificat catedra de filosofie în interesul învățământului filosofic, acțiune conformă articolului din legea Universității, care le dă dreptul de a fixa catedrele

cu titulaturile lor. Apoi prezintă situația concursului criticat de G.G. Mârzescu. Amintește că în facultate este un conflict personal între M. Dragomirescu și alți doi-trei profesori și promite că va face o anchetă la Facultatea de Litere a Universității din București, ceea ce s-a și întâmplat. Interesant, Iorga n-a intervenit în această dispută. Mârzescu a atacat aceste chestiuni pe linie partinică, pentru că Thoma Ionescu și C. Rădulescu-Motru erau membri ai Partidului conservator-democrat.

7. Câștigătorul surpriză – I. Al. Rădulescu-Pogoneanu

Între timp, D.C. Nădejde, considerându-se îndreptățit, a cerut să fie numit profesor la catedra de estetică, etică și sociologie[109]. Senatul universitar și Consiliul Facultății de Filosofie și Litere în ședința din 4 februarie 1913 cu majoritate de voturi contra (șase) față de cinci pentru și o abținere, este împotriva numirii lui D.C. Nădejde în baza art. 81[110].

Când toți așteptau derularea concursului, dat fiind interesul enorm creat în jurul lui, asistăm la o mișcare de tip suveică a adreselor între minister și cele două Universități, care în final va duce la un rezultat neașteptat. Ministerul Instrucțiunii reamintește într-o adresă din 23 martie 1913 Universității București de publicarea în „Monitorul Oficial" nr. 116/25 august 1912 a concursului pentru catedra de estetică, etică și sociologie. Memoriile candidaților au fost înaintate la 8 decembrie 1912 decanatului și de atunci au trecut 3 luni și Universitatea nu a înaintat Ministerului Instrucțiunii Publice raportul privitor la numirea de profesor. Îi cere din nou să-l înainteze în cel mult o lună cf. art. 84 din lege[111].

Ministerul revine în iunie 1913 și reamintește rectorului că încă din 20 martie 1913 i-a solicitat să-i înainteze timp de o lună dosarul lucrărilor privitoare la numirea de profesor la catedra de estetică, etică și sociologie și-i cere să-l trimită în 15 zile[112].

C. Dimitrescu-Iași își exprimă surprinderea, în numele Comisiei, față de primirea, de la Decanatul facultății de filosofie și litere în ziua de 15 iunie 1913, a două adrese de la Minister – una transmite că Ministerul a respins demisiile date a doua oară de P.P. Negulescu și C. Rădulescu-Motru și el ar trebui să convoace comisia

examinatoare pentru a începe lucrările concursului. Cea de a doua îl somează ca în 15 zile să trimită dosarul, ceea ce e imposbil. Date fiind circumstanțele cere ca examenul să se țină în octombrie sau să i se accepte demisia.

Ministerul face cunoscută decizia sa de continuare a concursului pentru catedra de estetică, etică și sociologie pe 15 octombrie 1913[113].

Concursul nu a mai avut loc. Toată somația Ministerului Instrucțiunii urmărea să asigure o acoperire legală – nețincrea la termen a concursului, și este de bănuit și cu complicitatea membrilor demisionari din comisie.

Având în vedere că nici până pe 24 octombrie 1913 Comisia nu s-a întrunit, Ministrul propune Regelui să i se încredințeze catedra vacantă de etică, estetică și sociologie lui I.A. Rădulescu-Pogoneanu[114]. Prin Decretul regal din 24 octombrie 1913 I.A. Rădulescu-Pogoneanu a fost numit profesor. A fost nevoie însă de un alt decret regal, cel din 12 noiembrie 1913, urmare a revenirii Ministerului Instrucțiunii Publice: „Sire, cf. art. 84 din legea învățământului secundar și superior, domnul I.A. Rădulescu-Pogoneanu a fost numit profesor agregat. Din eroare de manuscris însă, în D.R. 6054 din 24 octombrie 1913, ce Majestatea voastră a binevoit a semna, s-a omis cuvântul „agregat" după cuvântul „profesor". Astfel fiind, rog pe Majestatea voastră să binevoiască a semna alăturatul decret"[115]. Este încă o dovadă că acest concurs a fost urmărit tot timpul de întâmplări ciudate. Nu știm dacă a fost o eroare sau o intenție de a-l face pe I.A. Rădulescu-Pogoneanu direct profesor plin, cu certitudine însă modificarea s-a produs de teama unui scandal de presă și a reacțiilor unor profesori, cum fost cea a lui O. Densusianu.

Profesorul de literaturi romanice, în „Protestul" lui din 29 noiembrie 1913 către Rector, se arată indignat de publicarea în „Monitorul Oficial" de la 29 octombrie 1913 a Decretului Regal prin care I.A.Rădulescu-Pogoneanu este numit profesor: „Condițiunile în care s-a făcut această numire au surprins pe toți care știau că pentru această catedră se ținea un concurs"[116]. Decretul Regal cuprinde mai multe ilegalități, susține Densusianu: 1) numirea este făcută cu titlul de profesor în baza art. 84 din legea învățământului superior, deși acest articol nu prevede decât numirea de profesor agregat; 2) articolul

invocat nu era în cazul de față aplicabil, deoarece Comisia instituită nu a avut timp să-și înainteze raportul, din cauză că a fost în imposibilitate să continue și să termine lucrările. Ministerul a refuzat de trei ori demisiile lui C. Rădulescu-Motru și P.P. Negulescu, demisii asupra cărora facultatea de litere era chemată să-și dea avizul, pentru că cei doi fuseseră aleși de facultate ca membri. La fel s-a întâmplat când M. Dragomirescu și-a dat demisia în iunie 1913, ea nu a fost adusă la cunoștință de Minister. La 19 iunie 1913, în urma raportului președintelui Comisiei, se arată de ce lucrările erau zădărnicite. Ministerul a recunoscut temeinicia motivelor și concursul trebuia lăsat să-și urmeze cursul și a hotărât amânarea lui până pe 15 octombrie 1913. Dar, cursurile au început în noiembrie 1913. Autoritatea școlară nu a ținut seama de această nouă împrejurare și deoarece Comisia nu a trimis și nu avea cum să trimită recomandarea ei din cauza amânării deschiderii anului universitar, Ministerul a decis, cu motivarea că lucrările Comisiei nefiind înaintate la timp, are drept la numire: „Mai este nevoie să adaug că în această deciziune stăpânește arbitrariul și nu legalitatea?" se întreabă Densusianu. Acest concurs a fost precedat de un altul. Dosarul concursului anterior ne dă toate elementele de apreciere a valorii candidaților, și de acest dosar trebuia să țină seamă Ministerul, admițând că se putea aplica art. 84: „Din dosar rezultă că cel mai puțin indicat să ocupe catedra era cel numit prin surprindere"[117], I.A. Rădulescu-Pogoneanu profesor de limba română „și fost bursier pentru o nebuloasă specializare n-are nici o lucrare filosofică ce să poată fi luată în seamă. Oare – după aprecierea ministerială – aceasta constituia superioritatea d-lui Pogoneanu față de d-nii Nădejde și Drăghicescu care au publicat lucrări de filosofie de care s-a ocupat și critica străină?". Referindu-se la lucrarea *Etica lui Wundt*, depusă la dosar de I.A. Rădulescu-Pogoneanu, în urma aprecierii Comisiei s-a ajuns la ideea că ea nu poate fi un titlu pentru ocuparea unei catedre. I.A. Rădulescu-Pogoneanu declară în scris că lucrarea a fost prezentată ca manuscris și trebuie judecată ca atare. Deci o lucrare tipărită este considerată ca manuscris, dar spune O. Densusianu, I.A. Rădulescu-Pogoneanu n-a îndrăznit să pună broșura *Etica lui Wundt* în librării pentru că este un plagiat: „Dacă ținem la autonomia universitară, suntem datori s-o apărăm și de data aceasta când ne găsim în fața unei numiri fără precedent ce dă aparențe

de legalitate favoritismului și vine să smulgă muncii și corectitudinii drepturile lor pentru ca să le dea incapacității și fraudei[118]. Într-adevăr, I.A.Rădulescu-Pogoneanu nu are nici o lucrare de filosofie, în afara tezei de doctorat. A fost numit agregat de sociologie, etică și estetică pe ziua de 12 noiembrie 1913, cu D.R. 6054/1913, transferat ca agregat la catedra de pedagogie și istoria pedagogiei cu adresa 31136 din 1 aprilie 1920 și ridicat la rangul de profesor titular la 1 decembrie 1923 cu D.R. 5835 din 1923. A fost membru corespondent al Academiei Române.

Numirea lui I.A. Rădulescu-Pogoneanu a fost posibilă, evitând concursul, datorită influenței primului-ministru Titu Maiorescu și la care au contribuit alți doi foști studenți de ai săi: C.Rădulescu-Motru și P.P.Negulescu. Pogoneanu a ajuns profesor datorită sprijinului efectiv al lui T. Maiorescu împotriva lui Drăghicescu și Nădejde, incomparabil mai bine pregătiți decât el.

G.G. Mârzescu a prins manevra și îi cere lui C.G. Dissescu să pună la dispoziție dosarele privitoare la concursul pentru ocuparea catedrei de estetică, etică și sociologie și a numirii lui I.A. Rădulescu-Pogoneanu la această catedră[119]. În ședința Camerei din 2 decembrie 1913, Mârzescu îl interpelează pe Dissescu de ce în octombrie 1910 a votat, ca membru al Senatului, pe Drăghicescu și contra lui Pogoneanu, iar în 1913 a recomandat spre numire pe I.A. Rădulescu-Pogoneanu[120]. Nu a primit nici un răspuns.

Numirea surprinzătoare a lui I.A. Rădulescu-Pogoneanu, cu încălcarea legii, a determinat pe deputatul Șt. C. Ioan să depună pe biroul Adunării din inițiativa parlamentară un proiect de lege cu următorul cuprins: „Deoarece prin art. 81 (fost 78) din Legea învățământului secundar și superior de la 1912 se înlesnește recrutarea profesorilor universitari, fără ca unii candidați la profesorat să treacă vreun concurs și fără a li se cere lucrări;

Având în vedere abuzurile la care a dat loc aplicațiunea acestui articol din Legea învățământului secundar și superior de la 1912

Subsemnații propun următorul proiect de lege". Printre semnatari: Vintilă Brătianu, S. Mehedinți, N. Iorga, dr. C. Angelescu, Gh.G. Mârzescu. C. Rădulescu-Motru nu este printre semnatari. Acest proiect vrea să pună capăt procedurii de a se numi profesori după

bunul plac al unui grup de profesori „după considerațiuni foarte adeseori străine de școală"[121]. C. Rădulescu-Motru i-a declarat lui S. Mehedinți, amintim că geograful a fost raportor la legea învățământului superior din 1912, „că și el este contra dispozițiilor excepționale din art. 81 și ar semna proiectul de lege pentru suprimarea lui dacă s-ar înlocui art. 81 cu dispozițiile din legea lui Haret, recrutarea la Universitate pe bază de lucrări de mare valoare"[122]. Șt. C. Ioan arată că legea prevedea ca o excepție recrutarea profesorilor pe baza lucrărilor de mare valoare, iar Universitățile au transformat-o în regulă.

Pentru stăruința sa de a aplica articolul 81 din legea învățământului privind recrutarea profesorilor, C. Rădulescu-Motru este atacat de colegi din facultate. O. Densusianu își arată indignarea, într-un articol *Pentru-contra art. 81*, din „Viața nouă", că se găsesc profesori universitari, care față de unii candidați la catedre universitare aplică articolul 81 și față de alții nu voiesc a-l aplica. Îi reproșează lui C. Rădulescu-Motru de a fi vinovat de inconsecvență în aplicarea acestui articol. Față de candidatura lui Ramiro Ortiz la catedra de limba italiană, C. Rădulescu-Motru a fost pentru aplicarea acestui articol, iar cu câteva luni în urmă a fost contra, și-i cere să explice acest pro-contra. C. Rădulescu-Motru răspunde la indignarea colegului său: este contra redactării actuale a articolului 81, iar nu contra principiului cuprins în el. C. Rădulescu-Motru pretinde candidaților să aibă merite reale științifice, iar nu numai bune intenții. În cazul lui Ramiro Ortiz a aplicat articolul 81, în cazul unor candidați fără merite reale, cum au fost cei susținuți de O. Densusianu, nu-l aplică: „Recunoaștem însă că dl. Rădulescu-Motru nu se poate lăuda cu consecvența pe care o arată dl. O. Densusianu la recomandările de profesori: domnia sa este veșnic contra tuturor candidaților care reușesc și veșnic pentru toți candidații care cad "[123].

Despre articolul din legea învățământului superior care stabilește modul de recrutare a profesorilor universitari, și care a trezit reacții diverse, el crede că este ultimul rest al reformei lui S. Haret, care voia să suprime concursul de la recrutarea profesorilor universitari și să adopte sistemul german, acela al scrierilor și al activității recunoscute. Suprimarea articolului 81 ar fi o mare greșeală, spune

filosoful: „Prin această suprimare se introduce din nou concursul, adică sistemul cel mai deplorabil din câte poate să existe pentru recrutarea profesorilor universitari". C. Rădulescu-Motru crede că articolul trebuie completat prin garanţii în contra amestecului politicii: „În el rezidă un principiu bun – singurul principiu de progres"[124].

În finalul analizei acestui concurs universitar putem spune că opţiunea lui C. Rădulescu-Motru în recomandarea lui D. Drăghicescu ca profesor agregat, dintre toţi candidaţii, se cuvenea a fi acceptată de comisia de concurs şi autorităţile universitare, deoarece s-a dovedit că Drăghicescu are, în comparaţie cu ceilalţi o îndelungată activitate didactică şi lucrări de specialitate foarte bine apreciate de mişcarea sociologică europeană.

Note

[1] Doctor [Mihai] Ştefănescu Galaţi, *Legea instrucţiei şi învăţământul superior*, „Opinia", VIII, nr. 1329, 17 iunie 1911, p.1.

[2] D.C. Nădejde, *Memoriu prezentat universităţilor din Bucureşti şi Iaşi*, 1911, p. 12.

[3] Adresa Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice, n. 35 139 din 8 iunie 1908, Arhivele Naţionale ale României, Direcţia Municipiului Bucureşti, Fond Universitatea Bucureşti, Rectorat, Dosar 156, fila 191.

[4] D.C. Nădejde, Cerere către decanat, 3 noiembrie 1909, „Domnule Decan, Ca unul care am fost recomandat de Universitatea din Bucureşti, pe baza lucrărilor cu titlul de agregat, la catedra vacantă de doi ani de zile la Universitatea din Iaşi, mă găsesc în superioritate faţă de cei care au petiţionat să li se încredinţeze suplinirea catedrelor de filosofie vacante la Universitatea Bucureşti; de aceea vă rog Domnule Decan să ţineţi seamă de cererea mea de a nu se încredinţa suplinirea uneia dintre catedrele vacante la Universitatea Bucureşti, dacă eventual veţi decide numirea suplinitorilor la această catedră" , Arhivele Naţionale ale României, Direcţia Municipiului Bucureşti, Fond Universitatea Bucureşti, Facultatea de Litere şi Filosofie, Dosar 119, 1909, fila 16.

[5] Petiţia nr. 73136 din 15 octombrie 1909 prin care cere săi se acorde un termen de amânare a depunerii lucrării *Munca psihică şi încercările determinării ei cantitative*, pentru că n-o poate tipări decât în noiembrie şi va prezenta atunci exemplare din celelalte lucrări şi un memoriu, Arhivele Naţionale ale României, Fond Ministerul Instrucţiunii Publice, Dosar 1773, 1910, f. 189.

[6] D. Gusti, Cerere către decan din 15 noiembrie 1909, pentru primirea exemplarelor din lucrările sale pentru concursul de la Iaşi, Arhivele Naţionale ale României, Direcţia Municipiului Bucureşti, Fond Universitatea Bucureşti, Facultatea de Litere şi Filosofie, Dosar 119, 1909, fila 127.

[7] Un document amuzant este adresa către C. Dimitrescu-Iaşi semnată de Rectorul C. Dimitrescu-Iaşi din 23 decembrie 1909 prin care îl roagă să întrunească pe I. Bogdan şi C. Rădulescu-Motru: „Vă rugăm să grăbiţi cu depunerea raportului, căci au trecut deja cele două luni acordate de lege, în care Universitatea trebuia să-şi dea avizul. /Primiţi vă rog, asigurarea deosebitei consideraţiuni". Probabil a fost o scăpare a secretarului Rectoratului sau poate aşa cereau reglementările de atunci, Arhivele Naţionale ale României, Direcţia Municipiului Bucureşti, Fond Universitatea Bucureşti, Rectorat, Dosar 156, fila 173.

[8] *Ibidem*, fila 172.

[9] Procesul verbal n. 13, Arhivele Naţionale ale României, Fond Ministerul Instrucţiunii Publice, Dosar 1773, 1910, f. 230.

[10] *Ibidem*, f. 214.

[11] *Ibidem*, f. 215.

[12] *Ibidem*, f. 217v.

[13] *Ibidem*, f. 203.

[14] *Ibidem*, f. 203v.

[15] *Ibidem*, f. 206-206v.

[16] *Ibidem*, f. 209-209v.

[17] *Ibidem*, f. 210-210v.

[18] *Ibidem*, f. 200-201. Proces-verbal nr. 27 al şedinţei Senatului unit cu Consiliul Facultăţii de litere de la Universitatea Bucureşti, 3 februarie 1910.

[19] *Ibidem*, f. 187.

[20] *Ibidem*, f. 180. Decret Regal 897/10 martie 1910.

[21] Arhivele Naţionale ale României, Fond Ministerul Instrucţiunii Publice, Dosar 1717, 1910, f.6.

[22] „Monitorul Oficial", nr. 254, 13 februarie 1910.

[23] Adresa Ministerului Instrucţiunii Publice seria B nr. 17 360 din 15 aprilie 1910 către Rector, Arhivele Naţionale ale României, Direcţia Municipiului Bucureşti, Fond Universitatea Bucureşti, Rectorat, Dosar 163, fila 364.

[24] D. Drăghicescu, *Memoriul de titluri ştiinţifice prezentate pentru obţinerea catedrei de sociologie, etică şi estetică la Universitatea din Bucureşti*, Facultatea de Litere şi Filosofie, Bucureşti, 1910, p. 18.

[25] Cererea lui I.A. Rădulescu-Pogoneanu din 18 ianuarie 1909 de echivalare a diplomei de doctor în filosofie la Universitatea din Leipzig (1902), Arhivele

Naționale ale României, Direcția Municipiului București, Fond Universitatea București, facultatea de litere și filosofie, Dosar 119, fila 50.

[26] *Ibidem*, fila 128-129.Cererea lui I.A. Rădulescu-Pogoneanu din 24 septembrie 1909.

[27] *Ibidem*, fila 132. Cerere de suplinire a lui C. Antoniade pentru catedra de istoria filosofiei contemporane.

[28] *Ibidem*, fila 53. Cererea de suplinire a lui G. Aslan din 3 noiembrie 1909, „doctor în litere și filosofie la Paris cu mențiunea onorabilă, diplomat al Școlii Înalte de Studii Sociale, Ofițer de Academie (Franța), membru corespondent al Societății Franceze de filosofie, vă roagă respectuos ca, în cazul când domnii profesori nu primesc suplinirea catedrelor de filosofie vacante, să binevoiți a mă avea în vedere la recomandarea suplinitorilor".

[29] Arhivele Naționale ale României, Direcția Municipiului București, Fond Universitatea București, Rectorat, Dosar 163, 1910, fila 359.

[30] Cererea lui D. Drăghicescu către Decan din 12 septembrie 1910: „Dorind să trec examenul de docență pentru Sociologie și Morală sociologică la Facultatea de Filosofie și litere din București, unde încă din 1905 am obținut autorizarea unui curs liber și funcționez în calitate de conferențiar, vă rog să binevoiți a dispune să se facă intervenirile și formalitățile necesare pentru acest scop. Depun ca lucrări publicate, în aceste specialități, următoarele studii: 1. *Le problème de determinisme;* 2. *Raportul dintre sociologie și drept;* 3. *L'Idée de loi sociologique*". Pe verso adresa Decanatului către Ministerul Instrucțiunii Publice în care se spune „Consiliul având în vedere lucrările d-lui Drăghicescu a fost de părere să se ție examenul de abilitare cerut", Arhivele Naționale ale României, Direcția Municipiului București, Fond Universitatea București, Facultatea de Litere și Filosofie, Dosar 123, 1910, fila 49.

[31] Arhivele Naționale ale României, Fond Ministerul Instrucțiunii Publice, Dosar 1717, 1910, f.16-16v.

[32] Arhivele Naționale ale României, Fond Ministerul Instrucțiunii Publice, Dosar 1717, 1910, f. 15

[33] *Ibidem*, f.26.

[34] *Ibidem*, f.35.

[35] *Ibidem*, f. 43.

[36] *Ibidem*, f.19. I. Bogdan, *Opinie separată la raportul domnului profesor Mihail Dragomirescu.*

[37] Procesul verbal al ședinței din 21 octombrie 1910, Arhivele Naționale ale României, Direcția Municipiului București, Fond Universitatea București, Rectorat, Dosar 163, fila 376.

[38] Arhivele Naționale ale României, Fond Ministerul Instrucțiunii Publice, Dosar 1717, 1910, f. 64.

[39] *Ibidem*, f. 72. Procesul verbal nr. 40 al ședinței din 21 octombrie 1910.

[40] *Ibidem*, f. 72v.

[41] *Ibidem*, f.12. Referatul Consiliului Permanent.

[42] Adresa din 30 noiembrie 1910 a Facultății de Litere și Filosofie București către Ministerul Instrucțiunii Publice, Arhivele Naționale ale României, Fond Ministerul Instrucțiunii Publice, Dosar 1720/1910, fila 158.

[43] *Ibidem*, f. 160.

[44] Ședința Senatului unit cu Consiliul Facultății de Litere Universitatea Iași, 29 aprilie 1910, proces-verbal nr. 27, Arhivele Naționale ale României, Fond Ministerul Instrucțiunii Publice, Dosar 1773, 1910, f. 72-73.

[45] Arhivele Naționale ale României, Direcția Municipiului București, Fond Universitatea București, Rectorat, Dosar 163, fila 184.

[46] Arhivele Naționale ale României, Fond Ministerul Instrucțiunii Publice, Dosar 1717, 1910, f.6.

[47] D.C. Nădejde, *Memoriul-Întâmpinare din mai 1911*, p. 27.

[48] *Ibidem*, p. 38.

[49] *Ibidem*, p. 39.

[50] *Ibidem*, p.2.

[51] Cererea lui D.C. Nădejde din 12 septembrie 1911, Arhivele Naționale ale României, Direcția Municipiului București, Fond Universitatea București, Facultatea de Litere și Filosofie, Dosar 123, f. 100.

[52] Arhivele Naționale ale României, Direcția Municipiului București, Fond Universitatea București, facultatea de litere și filosofie, Dosar 123, fila 58.

[53] În comisie a fost numit C. Dimitrescu-Iași dar la 16 octombrie 1911 acesta a demisionat și în locul său a fost numit M. Dragomirescu „în cea mai strictă conformitate cu articolele 7-25 din actualul regulament pentru numirea docenților, agregaților și profesorilor universitari". Cf. Adresa decanului Facultății de Filosofie și Litere, Ioan Bogdan, din 5 aprilie 1912, Arhivele Naționale ale României, Fond Ministerul Instrucțiunii Publice, Dosar 2056/1912, concursul pentru postul de agregat la catedra de estetică, etică și sociologie, f. 1.

[54] *Ibidem*, f. 56.

[55] *Ibidem*, f. 57, procesul verbal nr. 2.

[56] *Ibidem*, f. 58, procesul verbal nr. 3.

[57] *Ibidem*, f. 59, procesul verbal nr. 4.

[58] *Ibidem*, f. 60, procesul verbal nr. 5.

[59] *Ibidem*, f. 68, procesul verbal nr. 6.

[60] *Ibidem*, f. 69, procesul verbal nr. 7.

[61] *Ibidem*, f. 70, procesul verbal nr. 8.

[62] *Ibidem*, f. 71, procesul verbal nr. 9.

[63] *Ibidem*, f. 72, procesul verbal nr. 10.
[64] *Ibidem*, f. 74, procesul verbal nr. 12.
[65] *Ibidem*, f. 76, procesul verbal nr. 14.
[66] *Ibidem*, f. 78, procesul verbal nr. 16.
[67] *Ibidem*, f. 81, procesul verbal nr. 19.
[68] *Ibidem*, f. 82, procesul verbal nr. 20.
[69] *Ibidem*, f. 84, procesul verbal nr. 22.
[70] *Ibidem*, f. 85, procesul verbal nr. 23.
[71] *Ibidem*, f. 86, procesul verbal nr. 24.
[72] *Ibidem*, f. 96, procesul verbal nr. 25.
[73] *Ibidem*, f. 97 şi 112, procesul verbal nr. 25.
[74] *Ibidem*, f. 98 şi 111, Propunere.
[75] Arhivele Naţionale ale României, Fond Ministerul Instrucţiunii Publice, Dosar 2056/1912, Concursul pentru postul de agregat la catedra de estetică, etică şi sociologie, f. 99.
[76] *Ibidem*, f. 108.
[77] *Ibidem*, f. 103.
[78] *Ibidem*, f. 106.
[79] *Ibidem*, filele 5-6, Întâmpinarea lui D.C. Nădejde din 13 aprilie 1912 către preşedintele Consiliului Permanent de pe lângă Ministerul Instrucţiunii.
[80] *Ibidem*, f. 4. Întâmpinarea lui I. A. Rădulescu-Pogoneanu (fără dată, dar bănuim că ar fi din mai 1912, după apostila pusă de C. Litzica pe 30 mai 1912) către Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice.
[81] *Ibidem*, f. 40.
[82] *Ibidem*, f. 53-54.
[83] *Ibidem*, f.41. Adresa Ministerului Instrucţiunii Publice nr. 44.662/26 iunie 1912 către I. Bogdan.
[84] *Ibidem*, f.42. Adresa către Minister din 4 iulie 1912 a lui I. Bogdan fost preşedinte al Comisiunii pentru examenul de agregat la catedra de estetică, etică şi sociologie.
[85] *Ibidem*, f.45.
[86] *Ibidem*, f.44. În „Monitorul Oficial" nr. 116 din 25 august 1912 s-a publicat vacanţa catedrei de estetică, etică şi sociologie de la facultatea de filosofie şi litere din Bucureşti.
[87] Adresa Universităţii din Bucureşti către Ministerul Instrucţiunii Publice „Ca răspuns la adresa dv. seria B. no. 66. 374 din 8 octombrie 1912 am onoarea de a vă face cunoscut că dl. Dr. D. Gusti, prin petiţia adresată direct Rectoratului a cerut să se considere nulă şi neavenită cererea Dsale de transferare de la Universitatea din Iaşi la catedra de estetică, etică şi sociologie de la facultatea noastră de filosofie şi litere. Arhivele Naţionale ale României. Fond Ministerul Instrucţiunii Publice, Dosar 2057/1912, vol.I, Concursul pentru postul de agregat la catedra de estetică, etică şi sociologie, f. 3.
[88] *Ibidem*, f.4. Prin adresa nr. 85. 212, din 24 noiembrie 1912 Ministerul Instrucţiunii Publice transmite Facultăţii de Filosofie şi Litere din Bucureşti lista candidaţilor înscrişi la concursul de ocupare a catedrei vacante de estetică, etică şi sociologie şi roagă să se convoace Consiliul facultăţii pentru a desemna patru membri delegaţi, ce vor face parte din Comisia însărcinată cu examinarea candidaţilor. O adresă similară s-a comunicat şi Universităţii din Iaşi să desemneze 3 membri, Arhivele Naţionale ale României, Fond Ministerul Instrucţiunii Publice.
[89] *Ibidem*, f. 7.
[90] *Ibidem*, f. 7 verso.
[91] Arhivele Naţionale ale României, Fond Ministerul Instrucţiunii Publice, Dosar 2641/1913, f. 1.
[92] Adresa n. 93072 din 19 ianuarie 1913, Arhivele Naţionale ale României, Fond Ministerul Instrucţiunii Publice, Dosar 2057/1912, vol.I, Concursul pentru postul de agregat la catedra de estetică, etică şi sociologie, f. 8.
[93] Cererea către Decan a unui grup de profesori din 9 februarie 1913, Arhivele Naţionale ale României, Fond Ministerul Instrucţiunii Publice, Dosar 2641/1913, f. 28.
[94] *Ibidem*, f. 2.
[95] *Ibidem*, f. 5.
[96] *Ibidem*, f. 4.
[97] *Ibidem*, f. 20.
[98] *Ibidem*, f. 12.
[99] *Ibidem*, f. 51.
[100] *Ibidem*, f. 15.
[101] *Ibidem*, f. 17.
[102] *Ibidem*, f. 45 Declaraţia lui P.P. Negulescu dată în urma cererii d-lui profesor P. Răşcanu şi spre a-i servi în ancheta ce a fost însărcinat să facă de dl. Ministru al Instrucţiunii Publice.
[103] *Ibidem*, f. 45-46.
[104] *Ibidem*, f. 28. Cererea de demisie a lui M. Dragomirescu din mai 1913 (fila 27) cu apostila lui Dissescu „să fie trimisă Rectorului", deci fără aprobarea de demisie. Există şi o altă cerere de demisie din 5 iunie 1913 a lui M. Dragomirescu cu apostila lui Take Ionescu din 4 iunie 1913, „se primeşte".

[105] Arhivele Naţionale ale României, Fond Ministerul Instrucţiunii Publice, Dosar 2057/1912, vol.I, Concursul pentru postul de agregat la catedra de estetică, etică şi sociologie, f. 10.

[106] „Monitorul Oficial" – Dezbateri Adunarea Deputaţilor, şedinţa de sâmbătă 6 aprilie 1913.

[107] „Monitorul Oficial" – Dezbateri Adunarea Deputaţilor, şedinţa de sâmbătă 6 aprilie 1913, p. 1499.

[108] *Ibidem*.

[109] Arhivele Naţionale ale României, Direcţia municipiului Bucureşti, Fond Universitatea Bucureşti, Rectorat, Dosar 179, fila 152.

[110] *Ibidem*, fila 156.

[111] *Ibidem*, fila 153.

[112] *Ibidem*, f. 150. Adresa Ministerului Instrucţiunii Publice nr. 46 305, 11 iunie 1913 către Rector.

[113] *Ibidem*, f. 149. Adresa Ministerului Instrucţiunii Publice nr. 48. 681, 1 iulie 1913 către Rector.

[114] *Ibidem*, f. 80.

[115] *Ibidem*, f. 75.

[116] *Ibidem*, fila 158.

[117] *Ibidem*, fila 159.

[118] *Ibidem*, fila 160.

[119] „Monitorul Oficial" – Dezbateri Adunarea Deputaţilor, şedinţa din 20 noiembrie 1913, p. 8.

[120] „Monitorul Oficial" – Dezbateri Adunarea Deputaţilor, şedinţa din 2 decembrie 1913, p. 53.

[121] *Ibidem*, p. 56.

[122] „Monitorul Oficial" – Dezbateri Adunarea Deputaţilor, Şedinţa de joi 5 decembrie 1913, p. 56.

[123] În „Noua Revistă Română", vol.XV, nr.1, 8 decembrie 1913, la rubrica *Însemnări*, p. 15.

[124] C. Rădulescu-Motru, *Faimosul articol 81*, în „Noua Revistă Română", vol.XV, nr.1 din 8 decembrie 1913, p.1.

BIBLIOGRAFIE

A. Lucrări de Constantin Rădulescu-Motru

Despre contracte (Condiţiunile de validitate). Teză pentru licenţă susţinută de C. Rădulescu, Bucuresci, Tip. „Românulu", Vintilă C.A. Rosetti, 1888.

„Realitatea empirică şi condiţiunile cunoştinţei. Teza de licenţă, secţiunea filosofică-istorică susţinută de C. Rădulescu, licenţiat în drept", Tip. Academiei Române, 1889.

Zur Entwickelung von Kant's Theorie der Naturcausalität von Constantin Rădulescu-Motru, Separatabdruck aus: Wundt, Philosophische Studien. IX.Bd. 3. u. 4. Heft, Leipzig, Wilhelm Engelman, 1893.

Cauzalitatea mecanică şi fenomenele psihice, în „Convorbiri literare", 27, nr. 1, 1mai 1893, p. 41-57.

Cauzalitatea mecanică şi fenomenele psihice, în „Convorbiri literare", 27, 2, 1iunie 1893, p.169-182.

Oscar Obedeanu, în „Românul", anul al 37 lea, nr. 282, 18 decembrie1893, p.1.

Problema ştiinţei în filosofia contimporană, în „Convorbiri literare", 28, nr. 4, 1 august 1894,p. 289-304.

Criza ştiinţifică contimporană, în „Convorbiri literare", 29, nr. 4, 1 aprilie 1895, p. 313-328.

Criza ştiinţifică contimporană, în „Convorbiri literare", 29, nr. 5, 1 mai 1895, II, *Materialismul secolului al 18-lea şi reacţiunea contra lui*, p. 470-485.

Criza științifică contimporană, în „Convorbiri literare", 29, nr. 11, 1 noiembrie 1895, III, *Științele sociale și morale în secolul al XVIII-lea*, p. 1054-1068.
Religiune și știință, în „Liga română", nr. 1, 5 ianuarie 1897 p. 9.
Filosofia lui Plato, în „Liga Română", 23 februarie-11 mai 1897.
Enciclopedia Română de d. C. Diaconovici, vol. I. Fasc. I, în „Liga Română", I, nr. 2, 29 septembrie 1896. p.1.
Tot „Enciclopedia Română", în „Liga Română", I, nr. 3, 6 octombrie 1896. p.1.
Unele modificări și omisiuni neînsemnate în „Istoria filologiei române" de Lazăr Șăineanu, a doua ediţiune, București, 1895, în „Liga Română", an I, nr. 4, 13 octombrie 1896, p. 1.
Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui. Studiu critic de Ioan Bogdan, în „Liga Română", I, nr.5, 20 octombrie 1896, p.1.
Epilog la foiletonul din nr.4, în „Liga Română", I, nr.6, 27 octombrie 1896, p.1.
Patrie, éducation et travail par Jean Kalindero, în „Liga Română", I, nr.8, 10 noiembrie 1896, p.1.
Din toponimia românească. Studiu istorico-lingvistic de D. Dan, în „Liga Română", I, nr.10, 24 noiembrie 1896, p.1.
Curentul idealist, în „Epoca", an III, 19 septembrie 1897, p. 1.
Politică și literatură, în „Drapelul", an I, nr. 126, 12 octombrie 1897 p. 1.
Scrisori pedagogice, în „Albina", I, 5 octombrie 1987, p. 14-18.
Ironie și zeflemea, în „Drapelul", an I, nr. 199, 14 ianuarie 1898, p.1.
Limba germană în școlile normale de învățători, Albina, II, nr. 41, 12 iulie 1898, p. 1284.
Ultimele circulare școlare, în „Adevărul de Joi", an I, nr.3, 29 octombrie 1898.
Memoriu asupra studiilor, lucrărilor și scrierilor făcute până la 6 martie 1899, Arhiva Națională a României, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dosar 338/1899, f. 89.
Sciința și progresele ei, în „Albina", III, nr. 16, 17 ianuarie 1899, p. 486-488.

O demisiune, în „Epoca" , an V, n. 972, 19 ianuarie 1899, p.1.
Despre romantism, în „Literatura și arta română", an III, nr.5, 25 martie 1899, p. 307.
Idealurile sociale și arta, în „Noua Revistă Română", vol.I, nr.2, 15 ianuarie 1900, p. 61.
Generațiunea tânără și vechile partide politice, în „Noua Revistă Română", vol.I, nr.4-6 1900, 15 martie 1900, p.241-243.
Menirea Partidului conservator, în „Noua Revistă Română",vol.I, nr.8, 15 aprilie 1900, p. 338-339.
Către un nou ideal și o nouă umilință, în „Noua Revistă Română", vol.II, nr. 15, 1 august 1900, p.81-82.
Naționalism anarhic și civilizațiune, în „Noua Revistă Română", vol.II, nr. 16, 15 august 1900, p.121-123.
Cât costă pe țară politica antisemită, în „Noua Revistă Română", vol.II, nr. 21, 15 septembrie 1900, p.201-204.
Amânarea oricărei soluțiuni în cestiunea israelită, în „Noua Revistă Română"", vol.II, nr. 21, 1 noiembrie 1900, p.321-325.
Rolul social al universităților (Cu privire la proiectata desființare a Facultăților de Drept și Medicină din Iași), în „Noua Revistă Română" , vol.II, nr.22, 15 noiembrie 1900, 361-363.
Socialiștii și liberalii, în „Noua Revistă Română", vol.III, nr.26, 15 ianuarie 1901, p. 57.
Jubileul lui I. L. Caragiale, în „Noua Revistă Română", an II, vol. III, 28, 15 februarie 1901, p. 189.
Literatura din ziare.Meditațiuni cu ocaziunea votării bugetelor pe anul 1901-1902, în „Noua Revistă Română" , vol.III, nr.32, 15 aprilie 1901, p. 367-369.
Asupra mișcării poporaniste la noi, în „Noua Revistă Română" , vol.III, nr.33, 1 mai 1901, p. 401- 404.
C. Rădulescu-Motru, *Către cetitori.Concursul literar al „Noii Reviste Române"*, în „Noua Revistă Română" , vol.III, nr.33, nr.34, 15 mai 1901, p. 433.-434.
Patriotismul. Considerațiuni inoportune, în „Noua Revistă Română", vol.III, nr. 36, 15 iunie 1901, p. 529-533.
Literatură și patriotism, în „Noua Revistă Română" , vol.IV, nr.38, 15 august 1901, p. 49-52.

Politica româno-elenă în Macedonia, în „Noua Revistă Română", vol.IV, nr.39, 1 septembrie 1901, p.97-99.
Patriotismul. Consideraţiuni inoportune, în „Noua Revistă Română", vol.IV, nr. 41, 1 octombrie 1901, p. 223-225.
De ce literatura română e lipsită de actualitate?, în „Noua Revistă Română", vol.IV, n. 42, 15 octombrie 1901, p. 241-244.
Doctrina conservatoare, în „Noua Revistă Română", vol. V, n. 47, 1 ianuarie 1902, p.1-3; nr.48, 15 ianuarie 1902, p. 42-51.
Ştiinţă şi energie, Inst. de Arte Grafice „Carol Göbl", S-r. St.Rasidescu, 1902.
Cultura română şi politicianismul, Libr.Socec& Co., 1904.
Din viaţa partidelor politice, în „Viaţa nouă" I, n.7, 1 mai 1905, p. 145-150.
Psihologia martorului, Bucureşti, Socec, 1906. Extras din „Studii Filosofice", vol. V, 1906, p.219-247.
Reapariţia „Noii Reviste Române", în „Noua Revistă Română", vol.V, nr. 1, 12 octombrie 1908, p.1.
Biblioteca pentru săteni, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr. 4, 2 noiembrie 1908, p.62.
Revendicările democraţiei române, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.6, 16 noiembrie 1908, p. 87-90.
Desfiinţarea instrucţiunii militare din şcoli, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.7, 23 noiembrie 1908, p. 101-102.
Ce suntem? Şi ce vom mai fi?, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.9, 7 decembrie 1908, p. 133-135.
Puterea sufletească. Afirmarea personalităţii omeneşti în principalele momente ale culturii. Legea conservaţiunii sufleteşti. Persoana şi mediu de ... profesor la Universitatea din Bucureşti, Redacţia revistei „Studii filosofice", 1908, pe coperta a II-a din interior: „Studii filosofice", III.
Puterea sufletească. Mecanismul actului voluntar. Caracterul. de ... profesor la Universitatea din Bucureşti, Redacţia revistei „Studii filosofice", 1908, pe coperta a II-a din interior: „Studii filosofice", IV.1.
Puterea sufletească. Puterile sociale. Cultura. de ... profesor la Universitatea din Bucureşti, Redacţia revistei „Studii filosofice", 1908, pe coperta a II-a din interior: „Studii filosofice", IV, a doua jumătate.
Parlamentul ratifică abrogarea legii pentru instrucţia militară în şcoli, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr. 15, 18 ianuarie 1909, p. 239-240.
Serbarea „Unirii" în mod raţional şi socialist, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.16, 25 ianuarie 1909, p. 244.
Derogări de la legea învăţământului secundar şi superior, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.18, 8 februarie 1909, p. 287.
Profesori universitari de rang superior, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.19, 15 februarie 1909, p. 290.
Apus de soare, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.19, 15 februarie 1909, p. 302-303.
Avem noi adevăraţi intelectuali?, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.21, 1 martie 1909, p. 327.
Avem un guvern socialist ? „Noua Revistă Română", vol.V, nr.22, 8 martie 1909, p. 339-340.
Din psihologia luptei între trei partide, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.24, 22 martie 1909, p. 371.
A 70-a aniversare a M.S. Regelui, în „Noua Revistă Română", vol.V, nr.26, 5 aprilie 1909, p. 404.
În cestiunea studenţilor universitari, în „Noua Revistă Română", vol.VI, nr. 3, 26 aprilie 1909, p. 35-36.
Scriitorii monopolizaţi sau finanţa literară, în „Noua Revistă Română", VI, nr.6, 17 mai 1909, p. 83-84.
Prigoniri şi inconsecvenţe la Ministerul de Instrucţiune Publică, în „Noua Revistă Română", vol.VI, nr.8, 31 mai 1909, p. 115-116.
Cultura română şi Mihail Eminescu, în „Noua Revistă Română", vol.VI, nr.10, 14 iunie 1909, p. 147-148.
Poporanismul politic şi democraţia conservatoare, extras din „Noua Revistă Română", AlbertBaer,1909.
Profetismul în cultura noastră naţională, în „Noua Revistă Română", vol.VI, n. 15, 16 august 1909, p. 227-229.
Biserica şi românismul după scrierile mai recente, în „Noua Revistă Română", vol.VI, nr.16, 23 august 1909, p. 251-254.

Hotărârile Congresului studenților de la Iași, în „Noua Revistă Română", vol.VI, nr.17, 30 august 1909, p. 260-261.
Ultimele anulări de la Ministerul Instrucțiunii Publice, în „Noua Revistă Română", vol.VI, nr.18, 6 septembrie 1909, p. 275-277.
Învățământul filosofic în universitățile noastre, în „Noua Revistă Română", VI, nr.19, 13 septembrie 1909, p. 295-299.
Comunicatul Ministerului de Culte și Instrucțiune Publică, în „Noua Revistă Română", vol.VI, nr. 20, 20 septembrie 1909, p. 310-312.
Partidul social-democrat, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.15, 31 ianuarie 1910, p. 228-229.
Aniversarea de 70 ani a lui T. Maiorescu, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.18, 21 februarie 1910, p. 273.
Domnul Luca.Comedie într-un act, în „Noua Revistă Română", vol. VII, nr.24, 4 aprilie 1910, supl., p. 1-8.
O legendă politică, în „Noua Revistă Română", vol.VIII, nr.10, 13 iunie 1910, p. 137.
Din neajunsurile învățământului universitar, în „Noua Revistă Română", vol.VIII, nr.10, 13 iunie 1910, p. 139-140.
Naționalismul boieresc al d-lui Aurel C. Popovici, în „Noua Revistă Română", vol.VIII, nr.13-14, 18 iulie 1910, p. 186.
Sofismele democrației în învățământ, în „Noua Revistă Română", vol.VIII, nr.19, 19 septembrie 1910, p. 259-261.
Sofismele democrației în învățământ, în „Noua Revistă Română", vol.VIII, nr.20, 26 septembrie 1910, p. 275-277.
Schițe nouă de Caragiale, în „Noua Revistă Română", vol.VIII, nr.22, 10 octombrie 1910, p. 305.
Cine vine la putere, în „Noua Revistă Română", vol.VIII, nr.23, 17 octombrie 1910, p. 321.
„Neoiobăgia" de C. Dobrogeanu-Gherea, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.1, 31 octombrie 1910, p.1-2.
Optimismul politic în România (Un partid practicând sistemul american „Mind-cure"), în „Noua Revistă Română", vol.IX, 7 noiembrie 1910, p. 17-18.
Polemici pătimașe, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.4, 21 noiembrie 1910, p. 69.

Cele două partide reale, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.6, 5 decembrie 1910, p. 117-118.
Dl. Spiru Haret ca sociolog, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.8, 19 decembrie 1910, p.165-167
Campania contra „Tribunei" din Arad, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.8, 19 decembrie 1910, p. 161-162.
In zilele noastre de anarhie. Scrisori către tineri. Editura „Noua Revistă Română", București, 1910.
Sufletul neamului nostru. Calități bune și defecte, Alfred Baer, București, 1910.
Naționalismul cum se înțelege, cum trebuie să se înțeleagă, Editura „Lumen", 1910.
Psihologia ciocoismului. Psihologia industriașului, „Lumen", București, 1911.
Păr de lup. Dramă în patru acte, Editura Librăriei Leon Alcalay, 1911.
Retragerea guvernului liberal, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.10, 2 ianuarie 1911, p. 213.
Partidul liberal în opoziție, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.11, 9 ianuarie 1911, p. 234.
Rațiunea cartelului, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.13, 23 ianuarie 1911, p. 266-267.
Manifestul - program al Partidului liberal, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.14, 30 ianuarie 1911, p.282.
Guvernul „binelui cu de-a sila", în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.19, 6 martie 1911, p. 362-363.
Teoria celor două partide: cui profită ?, în „Noua Revistă Română", vol.IX, nr.22, 27 martie 1911, p. 410-412.
Intelectualii și politica, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.3, 1 mai 1911, p.34-35.
O ceartă care degenerează, în „Noua Revistă Română", vol. X, nr. 4., 8 mai 1911, p. 62.
Broșura d-lui Al. Vaida-Voievod, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.5, 15 mai 1911, p. 65.
Ca la noi la nimenea, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.6, 22 mai 1911, p. 82.

Criza bisericească, I, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.7, 29 mai 1911, p.98.
Criza bisericească, II, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.11, 26 iunie 1911, p.161.
Pentru „Românul" din Arad, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.7, 29 mai 1911, p.97.
Poeții abstractivi și poeții senzoriali după d. Duiliu Zamfirescu, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.8, 5 iunie 1911, p. 114-116.
Istoria Partidului liberal după o scriere recentă, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.12, 3 iulie 1911, p. 178-181.
Întregirea Partidului conservator, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.15, 21 august 1911, p. 209.
Originea Partidului Liberal. Răspuns d-lui A.D. Xenopol, în „Noua Revistă Română", vol. X, nr. 19, 18 septembrie 1911, p. 274-275.
Tirania politicii, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.23, 16 octombrie 1911, p. 350.
Ce însemnează Eminescu pentru cultura românească?, în „Noua Revistă Română", vol.X, nr.24, 23 octombrie 1911, p. 354-357.
Ce înseamnă Eminescu pentru cultura românească, în „Ordinea" IV, 1126, 25 octombrie 1911, și 1127, 26 octombrie 1911.
Revizuirea Constituției, în „Noua Revistă Română", vol.XI, nr.2, 6 noiembrie 1911, p. 18.
Învățătorii și politica (reprodus din România viitoare), în „Noua Revistă Română", vol.XI, nr.4, 20 noiembrie 1911, p. 50-52.
Elemente de metafizică. Principalele probleme ale filosofiei contimporane pe înțelesul tutulor, București, Tip. Profesională Dim. C. Ionescu, 1912
„România boierilor", în Noua Revistă Română, vol.XI, nr.13, 22 ianuarie 1912, p. 194.
Politica extraconstituțională, în „Noua Revistă Română", vol.XI, nr.14, 29 ianuarie 1912, p. 210.
În chestia d-rului Rakovski, în „Noua Revistă Română", vol.XI, nr.15, 5 februarie 1912, p. 238.
Politica de resentimente, în „Noua Revistă Română", vol.XI, nr.16, 12 februarie 1912, p.242-243.

Reorganizarea învățământului superior, în „Noua Revistă Română", vol. XI, nr.18, 26 februarie 1912, p.274-275.
Profesorii universitari și noile reforme, „Noua Revistă Română", vol.XI, nr.19, 4 martie 1912, p. 302.
Fondul Caragiale, în „Noua Revistă Română", vol. XI, 19, 4 martie 1912, p. 289.
Ministerul Maiorescu, în „Noua Revistă Română", vol.XII, nr.1, 15 aprilie 1912, p. 2.
Situația politică și dorințele M.S.Regelui, în „Noua Revistă Română", vol.XII, nr.3, 29 aprilie 1912, p.33.
Situația politică: liniște până la septembrie, în „Noua Revistă Română", vol.XII, nr.5, 13 mai 1912, p.65.
Politica la universitate, în „Noua Revistă Română", vol.XII, nr.7, 27 mai 1912, p. 97.
Revocarea rectorului Universității București, în „Noua Revistă Română", vol.XII, nr.12, 1 iulie 1912, p.177.
Morala în politică, în „Noua Revistă Română", vol.XII, nr.16, 2 septembrie 1912, p. 230-232.
Situația politică internă, în „Noua Revistă Română", vol.XII, nr.19, 23 septembrie 1912, p. 277.
Schimbarea de guvern, în „Noua Revistă Română", vol.XII, nr.23, 21 octombrie 1912, p. 341.
Pretențiunile României față de Bulgaria, în „Noua Revistă Română", vol.XIII, nr.2, 11 noiembrie 1912, p.18.
Înmormântarea lui Caragiale, în „Noua Revistă Română", vol. XIII, nr. 4, 25 noiembrie 1912.
Militarismul, în „Noua Revistă Română", vol.XIII, nr.5, 2 decembrie 1912.
Autonomia școalei, în „Noua Revistă Română", vol.XIII, nr.7, 16 decembrie 1912, p. 100.
Spiru C. Haret, în „Noua Revistă Română", vol.XIII, nr.8-9, 23-30 decembrie 1912, p. 114.
Acordul partidelor în fața străinătății, în „Noua Revistă Română", vol.XIII, nr.8-9, 23-30 decembrie 1912, p. 113.

Parlamentul solidarității naționale, în „Noua Revistă Română", vol.XIII, nr.12, 20 ianuarie 1913, p. 153.
Organizarea învățământului particular, în „Noua Revistă Română", vol.XIII, nr.13, 27 ianuarie 1913, p. 186-188.
Cuvântul de interpelare a lui..., „Monitorul Oficial, Dezbteri Adunarea Deputaților, nr. 18, Ședința de lucru, 28 ianuarie 1913, p. 137-142
Ce lipsește școalei, în „Minerva", 6 februarie 1913, reluat în„Noua Revistă Română" vol.XIII, nr. 15, 10 februarie 1913, p. 217.
O mare iluziune politică: alianța balcanică, în „Noua Revistă Română", vol.XIII, nr.18, 3 martie 1913, p. 265.
Asasinarea regelui George al Greciei, în „Noua Revistă Română", vol.XIII, nr.19, 10 martie 1913, p. 282.
Silistra, un simbol, „Noua Revistă Română", vol.XIII, nr.20, 17 martie 1913, p.298.
Criza de șefie în Partidul conservator, în „Noua Revistă Română", vol.XIII, nr. 23-24, 7-14 aprilie 1913, p. 345.
România și statele balcanice, în „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.1, 21 aprilie 1913, p. 1.
Curagiul de a fi cuminte, în „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.2, 28 aprilie 1913, p. 18.
Impresii din Bulgaria, în „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.3, 5 mai 1913, p. 33-35.
Politica statelor balcanice, în „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.4, 12 mai 1913, p. 49.
Protocolul de la Petersburg, în „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.5, 19 mai 1913, p. 66-67.
Prietenia în politică, în „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.7, 2 iunie 1913, p. 100-101.
Imperialismul bulgar, în „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.8, 9 iunie 1913, p.114.
Un guvern național, în „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr. 10, 23 iunie 1913, p. 145.
După pacea de la București, în „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.11, 1 septembrie 1913, p. 161.

În cestiunea seminariilor pedagogice, în „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.12, 8 septembrie 1913, p. 190.
Monopolul pedagogiei, anexă Catedrei d-lui Dimitrescu Iași, în „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.17, 13 octombrie 1913, p. 257.
Regele Carol și politica externă, în „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.17, 13 octombrie 1913, p. 263.
Regele Carol și politica internă, „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.19, 27 octombrie 1913, p. 290-293, *Regele Carol și politica internă*, II, în „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.20, 3 noiembrie 1913, p. 306-309.
Monopolul pedagogiei, Analiza Memoriului prezentat de Seminarul Pedagogic Universitar din București, în „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.18, 20 octombrie 1913, p.277-278.
Șefia d-lui T. Maiorescu, în „Noua Revistă Română", vol.XIV, nr.21, 10 noiembrie 1913, p. 321.
Un guvern transcendental, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr.2, 15 decembrie 1913, p. 18-19.
Anul politic 1913. Privire retrospectivă, în „Noua Revistă Română", vol.XV, nr.5, 5 ianuarie 1914, p. 58-60.
Brătianu Fiul răzbună pe Brătianu Tatăl, în „Noua Revistă Română", vol.XV, nr.6, 12 ianuarie 1914, p. 74.
Reforme noi, moravuri vechi, în „Noua Revistă Română", vol.XV, nr.7, 19 ianuarie 1914, p. 90.
Spre o nouă viață politică. Scrisoare către alegătorii Colegiului al II-lea de Senat din Mehedinți, în „Noua Revistă Română", vol.XV, nr.8, 26 ianuarie 1914, p. 106-108.
O circulară care lipsește, în „Noua Revistă Română", vol.XV, nr.10, 9 februarie 1914, p. 146.
Sofismele d-lui Ion Găvănescul, în „Noua Revistă Română", vol.XV, nr.12, 23 februarie 1914, p. 188-189.
Avântul țării...și interesele partidului, în „Noua Revistă Română", vol.XV, nr.13, 2 martie 1914, p. 194.
Intelectualii și reformele, în „Noua Revistă Română", vol.XV, nr.14, 9 martie 1914, p.210-211.
Proprietatea ca „funcțiune socială", în „Noua Revistă Română", vol.XV, nr.18-19, 6 aprilie 1914, p.274-275.

Românizarea Dobrogei noi, în „Noua Revistă Română", vol.XV, nr. 21, 27 aprilie 1914, p.314.
Democrația burgheză și noile reforme, în „Noua Revistă Română", vol.XV, nr. 22, 4 mai 1914, p.330-331.
Constituanta, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 3, 8 iunie 1914, p.34.
După asasinatul din Sarajevo, „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 5, 22 iunie 1914, p.66
Reforma electorală, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 6, 29 iunie 1914, p.82-83. *Reforma electorală Organizarea Colegiului unic* în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 7-8, 6-13 iulie 1914, p. 98-106.
„*Dreapta liberală sau criza liberală*"?, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 7-8, 6-13 iulie 1914, p.97.
Misiunea Habsburgilor și România, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 9, 14 septembrie 1914 p. 122.
Naționalism și imperialism, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 10, 28 septembrie 1914, 141-142.
Memoriul Universității către M.S. Regele, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 13, 26 octombrie - 2 noiembrie 1914, p. 186.
Politica reală și politica de sentimente, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 13, 26 octombrie - 2 noiembrie 1914, p. 177.
Academia Română și chestiunea națională, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 14-15, 9 - 16 noiembrie 1914, p. 189.
Cum justifică beligeranții războiul, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 16, 23 - 30 noiembrie 1914, p. 210-211.
Cele două concepții despre civilizație, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 17, 7 - 14 decembrie 1914, p. 226.
Războiul și cultura modernă, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 20, 4 ianuarie 1915, p. 262-265.
Un răspuns la articolul precedent, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 21-22, 18 - 25 ianuarie 1915, p.283-284.
Ce este oligarhia românească, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 24, 15 - 22 februarie 1915, p. 314-315.

După închiderea Parlamentului, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 1-2, 1 - 8 martie 1915, p.1.
Societatea de Studii Filosofice, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 5 din 29 martie - 5 aprilie 1915, p.42
Lămuriri cititorilor noștri ocazionali, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 6, 12 - 19 aprilie 1915, p. 57.
Die Herren Professoren, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr 6, 12 - 19 aprilie 1915, p. 58.
Criza din Partidul conservator, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr 7, 26 aprilie-3 mai 1915, p.73.
Acțiune națională, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 8, 10 - 17 mai 1915, p. 90-91.
Filipescu - Take Ionescu – Brătianu, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr 9, 24 - 31 mai 1915, p. 106-107.
Starea actuală a naționalismului nostru, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr 10, 7 - 14 iunie 1915.
Manifestări naționaliste, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 11, 21 - 28 iunie 1915, p. 137.
Resortul sufletesc al războiului, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr 12, 5 - 12 iulie 1915, p. 154-156.
Filosofia la Academia Română, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 13, 6 - 13 septembrie 1915, p. 169.
Germania și statele neutre, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 13, 6 - 13 septembrie 1915, p.171-172.
Imperialismul bulgar și atitudinea României, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr 15, 4-11 octombrie 1915, p.201.
Recunoștința bulgară, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr 16, 18 - 25 octombrie 1915, p. 222-223.
În pragul dezastrului național, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr 16, 18 - 25 octombrie 1915, p. 217.
Idealul integral, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr 17, 1 - 8 noiembrie 1915, p.233.
Psihologia și războiul actual, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr 18, 15 - 22 noiembrie 1915, p.250-251.
Candidaturile Lucaciu-Goga, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 20, 13 - 20 decembrie 1915.

De la idealul literar la lăcomia rozătoarelor, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr 21, 27 decembrie 1915 - 3 ianuarie 1916, p. 298.
Revoluția ca mijlocitor al păcii viitoare, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr 21, 27 decembrie 1915 - 3 ianuarie 1916, p. 297.
Bilanțul anului politic 1915, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 22, 10-17 ianuarie 1916, p.313.
Greva studenților, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr 24, 7-14 februarie 1916, p. 435.
Filosofia lui F. Nietzsche, în „Noua Revistă Română", vol.XVIII, nr. 24, 7-14 februarie 1916, p. 347-348.
Filosofia lui Friedrich Nietzsche în România, în „Noua Revistă Română", vol. XVIII, nr.1, 21-28 februarie 1916, p. 11-12.
Patima roșie, în „Noua Revistă Română", vol.XVIII, nr. 3, 20 - 27 martie 1916, p.38-39.
Lămuriri d-lui N. Iorga și altora, în „Noua Revistă Română", vol.XVIII, nr. 3, 20 - 27 martie 1916, p. 37.
O inițiativă dubioasă pentru educațiunea cetățenească, în „Noua Revistă Română", vol.18, nr.5, 17-24 aprilie 1916, p. 69.
Contradicțiile socialismului român, în „Noua Revistă Română", vol.XVIII, nr. 5, 17 - 24 aprilie 1916, p. 82.
Evoluția partidelor politice, în „Noua Revistă Română", vol.XVIII, nr. 8, 29 mai - 5 iunie 1916, p. 117.
Costache Rosetti, în „Noua Revistă Română", vol.XVIII, nr. 9, 12 - 19 iunie 1916.
Noua ofensivă rusă și neutralitatea României, în „Noua Revistă Română", vol.XVIII, nr. 9, 12 - 19 iunie 1916, p. 133.
Campania de răsturnare, în „Noua Revistă Română", vol.XVIII, nr. 10, 26 iunie - 3 iulie 1916, p. 150.
Echivocul Federației Unioniste, în „Noua Revistă Română", vol.XVIII, nr11, 10 - 17 iulie 1916, p. 165.
În chestia Federației Unioniste, în „Noua Revistă Română", vol.XVIII, nr. 12, 24 - 31 iulie 1916, p. 181-182.
Filosofia în România veche, în „Convorbiri literare", aprilie 1933
Catehismul mititel al lui Eufrosin Poteca, extras din „Revista de Pedagogie", vol. X/1940.

Din autobiografia lui Eufrosin Poteca, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1943.
Climatul sufletesc oltean, în *Oltenia*, Craiova, 1943.
Filosofia lui Caragiale, în „Provincia", an III, 33,15 iunie 1946, p. 1.
Mărturisiri, ediție de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, Cuvânt înainte, note și comentarii de Valeriu Râpeanu, Editura Minerva, 1990.
Psihologia poporului român, ediție Constantin Schifirneț, Editura Albatros, 1999.
Revizuiri și adăugiri, 1943-1952, 75 de caiete manuscris, B.A.R., Fondul de manuscrise.
Revizuiri și Adăugiri.1943, vol.I. Volum îngrijit de Rodica Bichis, Gabriela Dumitrescu, Comentar Dinu Giurescu, Versiune finală de Stancu Ilin, Editura Floarea Darurilor, București, 1996.
Revizuiri și adăugiri.1944, vol. II. Volum îngrijit de Rodica Bichis, Comentar Dinu Giurescu, Versiune finală de Stancu Ilin, Editura Floarea Darurilor, București, 1996.
Revizuiri și adăugiri.1945, vol.III. Volum îngrijit de Gabriela Dumitrescu, Editura Floarea Darurilor, București, 1999.
Revizuiri și adăugiri.1946, vol.IV. Volum îngrijit de Gabriela Dumitrescu, Comentar Dinu Giurescu, Editura Floarea Darurilor, București, 1998.
Revizuiri și adăugiri.1947, vol.V. Volum îngrijit de Rodica Bichis, Editura Floarea Darurilor, București, 1998.
Revizuiri și adăugiri.1948, vol.VI. Volum îngrijit de Rodica Bichis, Editura Floarea Darurilor, București, 2000.
Revizuiri și adăugiri.1949, vol.VII. Volum îngrijit de Gabriela Dumitrescu, Editura Floarea Darurilor, București, 2001.
Revizuiri și adăugiri.1950 și 1952, vol.VIII. Postfață de Dinu Giurescu, Volum îngrijit de Gabriela Dumitrescu, Editura Floarea Darurilor, București, 2001.
„Studii filosofice", organul Societatii de studii filosofice din București 1910-1913; 1915/1916, 1919 București, Tip."Carol Gobl" , 1907-1919 Trimestriala. In continuare apare cu tit. vol.VIII are subt., Revista Societății Române de Filosofie

„Noua Revistă Română" pentru politică, literatură, știință și artă. 1 ian.1900-15 ian.1902; 12 oct.1908-24/31 iul.1916, București, Carol Gobl, 1900-1902; 1908-1916 Bilunar. Publicația și-a sistat apariția la 15 ian. 1902 la vol.V si reapare la 12 oct. 1908, tot cu vol.V.

„Pedagogie experimentală", revistă lunară pentru didactică și organizarea învățământului pe baza cunoașterii copilului din punct de vedere psihologic și patologic, București 20 ianuarie - 20 noiembrie/decembrie 1908, 1 aprilie iunie, septembrie 1909 - februarie/martie 1910.

B.Arhive

Arhivele Naționale ale României, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice 1885-1913

Arhivele Naționale ale României, Direcția Municipiului București, Fond Universitatea București 1885-1915

Arhivele Naționale, Direcția județeană Dolj 1880-1885.

Arhivele Naționale ale României, Fond N. Bagdasar.

Biblioteca Academiei Române (B.A.R.), Arh. C. Rădulescu-Motru.

C. Periodice

Adevărul

Albina

Analele Academiei Române, seria II, Dezbateri, 1907-1908, 1908-1909, 1911-1912

Anuarul Universității București,1897-1916

Anuarul Universității Iași 1897-1916

Apărarea Națională

Convorbiri critice

Convorbiri literare

Drapelul

Epoca

Epoca literară

Literatura și arta română

Luceafărul

Monitorul Oficial, Dezbateri Adunarea Deputaților,1912-1914.

Neamul Românesc

Opinia 1911

Ordinea, 1908-1912

Viața Românească.

Vieața nouă

Viitorul

D. Lucrări despre C. Rădulescu-Motru

A., *Cronică*, în „Literatura și arta română", I, nr. 9, 1897.

A. [Arghezi], *H.Sanielevici*, în „Cronica", anul I, nr. 45, 20 decembrie 1915, p.894-895.

A. [Arghezi], *Lingoarea filosofilor*, în „Cronica", anul I, nr. 45, 20 decembrie 1915, p.894-895.

Felix Aderca, *Sunt germanii barbari?*, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 21-22, 18 - 25 ianuarie 1915, p. 282.

Nicolae Andrei, *Ani de lumină.Istoria liceului „Nicolae Bălcescu"*, Scrisul românesc, Craiova, 1976.

N.I. Apostolescu, *C. Rădulescu-Motru, „Studii filosofice", VI; I. Valoarea științei. II. Organizarea rațională a universităților. III. Psihologia industriașului*, în „Literatura și arta română", an XI, nr. 4, 25 aprilie 1907, p. 256-259.

Constantin Aslam, *C. Rădulescu-Motru, 125 de ani de la naștere, Dialog cu M. Giroveanu, fiica scriitorului*, în „Arc, litere, arte", nr. 4 (8) 1993

Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. III (1885-1888), ediție îngrijită de Tiberiu Avramescu, Editura Albatros, 2000.

N. Bagdasar, *Portrete*, Arhivele Naționale ale României, Fond N. Bagdasar, dosar 537.

George Banilevici, *Revista culturală a unui profesor de universitate*, în „Neamul Românesc", V, 1, 1 ianuarie 1910, p.12.

N. Basilescu, *Problemele psihologiei de C. Rădulescu-Motru*, în „Convorbiri literare", 32, nr. 5, 15 mai 1898, p. 438-450.

Vasile Băncilă, *C. Rădulescu-Motru*, Ex Ponto, Constanța, 1997.

Alexandru-Bârda, *Eufrosin Poteca inedit: „Elementuri de metafizică"*, extras din revista „Biserica Ortodoxă Română", an XCIX, nr. 5-6, 1981.

M. Bejat, *Date inedite despre activitatea lui C. Rădulescu-Motru din timpul studiilor* (la Paris, München și Leipzig), în „Revista de psihologie", 3, 1967, p. 307-317.

Idem, *Geneza psihologiei ca știință experimentală în România*, Editura Didactică și Pedagogică, București,1972.

H. Bergson, *Gândirea și mișcarea*, traducere Ingrid Ilinca, Polirom, Iași, 1995.

Ioan Bogdan, *Reorganizarea facultăților de litere*, în „Convorbiri literare", 30, nr.12, 1 decembrie 1896.

G. Bogdan-Duică, *Păr de lup de C. Rădulescu-Motru*, în „Luceafărul", an X, nr.6, 16 martie 1911, p.142.

O.B.[Octav Botez], *C. Rădulescu-Motru, Studii filosofice, vol. VIII, Puterea sufletească*, în „Viața Românească", an III, 6, iunie 1908, p. 492-497.

O. B.[Octav Botez], *C. Rădulescu-Motru, Puterea sufletească*, (II), *Mecanismul actului voluntar*, în „Viața Românească", an IV, 5, mai 1909, p. 292-295.

Em. Bucuța, *Pietre de vad*, volumul IV, 1926.

E. Bucuța, *Duiliu Zamfirescu și T. Maiorescu în scrisori*, Ed. Fundațiilor Regale, 1937.

Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne.Partidul conservator*, Editura politică, București, 1987.

Aristide Cantilli, *„Convorbiri" cu C. Rădulescu-Motru*, în „Actualitatea", nr. 2, 11 octombrie 1898, p. 9.

Caragiale, *Literatura patologică* în „Epoca literară", I, nr. 6, 20 mai 1896, p. 2.

Idem, *Telegramă*, în „Noua Revistă Română", vol. XI, nr. 21, 18 martie 1912, p. 321.

Idem, *Opere, Corespondență*, tomul VII, ediție Șerban Cioculescu, Fundațiile Regale pentru Literatură și Artă, 1942.

Gh.Al. Cazan, *Istoria filosofiei românești*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1984.

Idem, *Scufundarea în adâncuri. Filosofia lui Titu Maiorescu*, Editura Agerpress Typo, 2002.

Gh. Cardaș, *Documente literare*, II, Editura Minerva, 1973.

G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediție de Al.Piru, Editura Minerva, București,1982.

Viorel Cernica, *C. Rădulescu-Motru și proiectul antropologic kantian*, Mihai Dascal Editor, București, 2000.

Constantin Ciopraga, *Literatura română între 1900-1918*, Editura Junimea, Iași, 1970.

Ilarie Chendi, *Pornomania* , în „Cumpăna", an I, nr.10, 29 ianuarie 1910, p. 146-147.

Clement, *Renegatul de la „Noua Revistă Română"*, în „Apărarea națională", I, nr.245, 23 septembrie 1900.

Codin, *Un filosof cu două morale*, în „Apărarea națională", I, nr.204, 12 august 1900, p. 1.

Congresul studențesc din Iași, dare de seamă completă, în „Neamul Românesc", 23 septembrie 1909, an IV, n. 106-107, p. 1699-1776.

Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre*, Casa editorilă „Gândirea",1991.

A.C. Cuza, *Cronica ieșeană*, în „Neamul Românesc", V, nr.1, 1 ianuarie 1910, p. 4.

Idem, *Partidul jidovesc conservator-democrat*, în „Neamul Românesc", V, nr.5, 11 ianuarie 1910, p. 70.

Idem, *În jurul Vavilonului tachist: „dezideratele partidului"*, în „Neamul Românesc", V, nr. 75, 28 iunie 1910, p.1194.

Idem, *Blumenberg ziarist*, în „Neamul Românesc", V, nr. 80, 9 iulie 1910, p. 1287.

Idem, *Statul în stat al „Cahalului" în România*, în „Neamul Românesc", V, nr. 122, 15 octombrie 1910, p. 1944.

Idem, *C. Rădulescu-Motru, Spinoza, Kant și Fichte*, în „Neamul Românesc", V, nr. 126, 25 octombrie 1910, p. 2022-2023.

Idem, *Încă trei «naționaliști» C. Rădulescu-Motru , Spiru Haret, dr. C.I. Istrati*, în „Neamul Românesc" an VI, 7, 24 ianuarie 1911.

Alex. C. Cuzin, *Un îndrumător ciudat al tinerimii românești*, în „Neamul Românesc", V, nr. 32, 12 martie 1910, p. 508.

D. Dan, *Iarăși toponimie*, în „Convorbiri literare", 31, 2, 1 februarie 1897, p. 144-145.

T. Dan, *Învățătorii și politica - Ce spune d. C. Rădulescu-Motru*, în „Neamul Românesc", an VI, 146, 23 decembrie 1911, p. 2242-2244.

Ovid Densusianu, *Pentru cine va face istoria universității noastre*, în „Vieața Nouă", nr. 7, 1911, p 135-137

Idem, *Pentru-contra art. 81*, în „Vieața Nouă", nr.11. 1913

D. Drăghicescu, *Memoriul de titluri științifice prezentate pentru obținerea catedrei de sociologie, etică și estetică la Universitatea din București, facultatea de filosofie și litere*, București, 1910.

Marin Diaconu, *C. Rădulescu-Motru. Biobibliografie*, Editura Institutului de teorie socială, București, 2000.

C. Dimitrescu-Iași, *Raport asupra învățământului*, în „Drapelul", 1 februarie 1898, an I, n. 214, p.1.

Idem, *Învățământul filosofic la Universitatea din București*, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.4, 15 noiembrie 1909, p.31-32.

Din ale naționalismului detractorilor, în „Opinia", VIII, nr. 1349, 13 iulie 1911, p.1.

Mihail Dragomirescu, D. Bungețianu, *Asupra învățământului nostru normal* , în „Convorbiri literare", 32, 9, 1898, p.836-857.

Idem, *Adevărul de joi*, în „Convorbiri Literare", 32, nr.11, 15 nov. 1898, p. 1046-1052.

Idem, *Revista critică*, în „Convorbiri literare", 33, nr. 4, 15 aprilie 1899, p. 373-377.

Idem, *„Falanga" și incidentul „Motru-Porn"*, în „Falanga", an I, nr. 4, 31ianuarie 1910, p. 1-2.

Idem, *Iarăși afacerea „Motru-Porn"*, în „Falanga", I, nr.7, 21 februarie 1910, p. 1-2.

Idem,, *Legăturile mele cu „Convorbiri literare"*, în „Convorbiri literare", 70, 1-5, ian.-mai 1937, p. 88-98.

dr. I. Duscian, *Pedagogie experimentală. Oboseala intelectuală*, în „Ordinea", I, 97, 23 martie 1908, p.1.

Idem, *O carte populară de filosofie–Elemente de metafizică de C. Rădulescu-Motru*, în „Ordinea", V, 1247, 29 martie 1912, p. 1.

E.S., *Răspuns la I-a scrisoare pedagogică a d-lui Rădulescu-Motru*, în „Albina", I, nr. 7, 16 noiembrie 1897.

C.S. Făgețel, *Dl. Rădulescu-Motru și naționalismul*, în „Ramuri", an IV, nr. 21-22, 1-15 noiembrie 1909, p. 825-828.

Idem, *Literatura d-lui. Rădulescu-Motru*, în „Ramuri", an X, nr. 21, 1 iunie 1915, p. 337-340.

Mircea Flonta, *Cum să recunoaștem pasărea Minervei? Reflecții asupra percepției filosofiei în cultura românească*, Editura Fundației Culturale Române, 1998.

Ion Găvănescul, *O enigmă psihologică. Cazul ciudat al părerilor atribuite d-lui C. Rădulescu-Motru în chestiunea Seminarelor pedagogice universitare*, Inst. de Arte Grafice N.V.Ștefănoiu, Iași, 1914.

Gheorghiță Geană, *Un sistem operațional de filosofie a culturii*, studiu introductiv la S. Mehedinți, *Civilizație și cultură*, Editura Trei, 1999.

Simion Ghiță, *Kantianism și știință în concepția filosofică a lui C. Rădulescu-Motru*, în *Aspecte istorico-metodologiceale gândirii filosofice și științifice*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p.207-255.

Corina Hriscă, *C. Rădulescu-Motru filosof al culturii*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1987.

Închiderea unui incident, în „Cumpăna", an I, nr. 12, 12 februarie 1910, p. 191.

Ion Ianoși, *O istorie a filosofiei românești*, Editura Biblioteca Apostrof, 1996.

A. Ieșean, *Puterea sufletească. vol.III din „Studii filosofice", Buc. 1908, de Rădulescu-Motru*, în „Junimea literară", an VI, nr. 7-8, iulie-august 1909, p. 151-154.

C. Rădulescu-Motru, Puterea sufletească.Mecanismul actului voluntar. Caracterul. vol.IV din „Studii filosofice", Buc. 1908, în „Junimea literară", an VI, nr. 10, octombrie 1909, p. 199-204.

Ion Ionescu de la Brad, *Agricultura județului Mehedinți*, Imprimeria statului, București, 1868
N. Iorga, *Cronica*, în „Sămănătorul", an III, 14 martie 1904, p. 174-175.
Idem, *Un neadevăr al d-lui Rădulescu-Motru*, în „Neamul Românesc", 18 decembrie1909, an IV, n. 144, p. 2444.
Idem, *Partidul lui domn Milea*, în „Neamul Românesc", an IV, nr. 123, 1 noiembrie1909. p. 2081.
Idem, *Întrunirea takistă de la „Dacia"*, în „Neamul Românesc", an IV, nr. 129, 15 noiembrie 1909.
Idem, *Programul takist*, în „Neamul Românesc", V, nr. 12, 26 ianuarie 1910, p. 351.
Idem, *Tachism și jidovism*, în „Neamul Românesc", IV, nr. 144, 18 decembrie 1909, p.2450
Idem, *O neplăcută datorie față de „Românul"*, în „Neamul Românesc" an VI, 81, 19 iulie 1911, p. 1281.
Idem,*O viață de om așa cum a fost*, vol. II, ediție, note și comentarii de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, Editura Minerva, 1981.
N.Isar, *E. Poteca și problema agrară la 1848*, extras, „Analele Universității București", Istorie, anul XXIII, nr. 1, 1974.
xxx, *Istoria învățământului în România*, II, Editura Didactică și Pedagogică, 1993.
I. Kalinderu, *Raport despre Elemente de metafizică*, în „Analele Academiei Române", seria II, Dezbateri" tom XXXIV, 1911-1912, p. 291.
Idem, *Filosofia la Academie*, raport asupra *Elementelor de metafizică*, în „Noua Revistă Română", vol.XII, nr.20, 30 septembrie 1912, p. 295.
Iancu Klein, *Combaterea antisemitismului*, Editura Cuvântul nostru, 1929.
La deschiderea congresului studențesc, în „Neamul Românesc" 9 septembrie 1909, an IV, n. 101, p. 1610.
Leandru, *D. C. Rădulescu-Motru*, în „Ordinea", II, 435, 28 mai 1909, p.1.
E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, Editura Minerva, 1972.
Idem, *T. Maiorescu și contemporanii lui*, Editura Minerva, 1974.

Idem, *Scrisori și documente*, ediție îngrijită de N. Scurtu, Editura Minerva, 1981
Idem, *Opere*, I, ediție îngrijită de Maria Simionescu și Alexandru George, studiu introductiv și note de Alexandru George, Editura Minerva, 1982.
Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, III,1943
Idem, *Opere*, II, Editura Minerva, 1984.
Idem, *Jurnal*, nr. 15, B.A.R., Fondul de manuscrise, mss. 3656.
Idem, *Jurnal*, nr. 16, B.A.R., Fondul de manuscrise, mss. 3657.
Idem, *Jurnal*, nr. 17, B.A.R., Fondul de manuscrise, mss. 3658.
Idem, *Jurnal*, nr.19, B.A.R., Fondul de manuscrise, mss. 3660.
Idem, *Jurnal*, nr. 20, B.N.R., Fondul de manuscrise, mss. 11 392.
Idem, *Jurnal*, nr. 21, B.N.R., Fondul de manuscrise, mss. 11 389.
Idem, *Jurnal*, nr. 22, B.N.R., Fondul de manuscrise, mss. 11 390.
Idem, *Jurnal*, nr. 25, B.N.R., Fondul de manuscrise, mss. 11 374.
Idem, *Jurnal*, nr. 26, B.N.R., Fondul de manuscrise, mss. 11 376.
Idem, *Jurnal*, nr. 27, B.A.R., Fondul de manuscrise, mss. 3661.
Idem, *Jurnal*, nr. 28, B.A.R., Fondul de manuscrise, mss. 3662.
Idem, *Jurnal*, nr. 29, B.AR., Fondul de manuscrise, mss. 3663
Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni, antologie, note și prefață de Z. Ornea, text stabilit de Filofteia Mihai și Rodica Bichis, Editura Minerva, București, 1978.
Ioan Massoff, *Teatrul românesc*, vol. IV, Editura Minerva, București.
M.V. Mavrodin, *„Noua Revistă Română". Anchetând în Europa chestiunea evreiască*, în „Apărarea națională", I, nr.246, 24 septembrie 1900, p.1.
Nicolae Mărgineanu, *Mărturii asupra unui veac zbuciumat*, Prefață de Mircea Miclea, ediție îngrijită de Daniela Mărgineanu-Țăranu, Editura Fundației Culturale Române 2002.
M[S.Mehedinți], *C.R.-Motru, Poporanismul politic și democrația conservatoare, București,1909*, în „Convorbiri Literare", 43, nr.8, 1909, p.900.
Metoda științifică și antisemitismul, în „Apărarea națională" I, nr.243, 21 septembrie 1900.
Dora Mezdrea, *Nae Ionescu.Biografia*, vol.I, Universal Dalsi, 2001.

Dumitru Micu, *Început de secol.1900-1916. Curente și scriitori*, Editura Minerva, 1970.

David J. Murray, *Wilhelm Wundt*, în Wilson, Robert A., Keil, Frank (General Editors), *The MIT Encyclopedia of the Cognitive Sciences* (MITECS), MIT Press, 1999.

D. C. Nădejde, *Învățământul filosofic în facultățile noastre*, în „Revista generală a învățământului", noiembrie 1909, p. 221-242.

Idem, *Memoriu întâmpinare prezentat universităților din București și Iași*, 1911

P.P. Negulescu, *Bacalaureatul*, în „Convorbiri Literare", 30, nr. 11, 1 noiembrie 1896, p.458-494; nr.12, 1 decembrie 1896, p. 668-697.

Vasile Netea, C. Gh. Marinescu, *Liga culturală și unirea Transilvaniei cu România*,, Editura Junimea, Iași, 1978.

Nero, *Inutilitatea unui apel*, în „Apărarea națională", I, nr.225, 3 septembrie 1900.

I. Nisipeanu, *Filosofia și viața*, în „Noua Revistă Română", vol.XI, nr.24, 8 aprilie 1912.

Constantin Noica, *C. Rădulescu-Motru*, în „Vremea", 15 noiembrie 1936, p. 6.

M.C. Olteanu, *Naționalism de vorbe și naționalism de fapte*, în „Neamul Românesc", an IV, nr. 140, 9 decembrie 1909, p. 2382-2387.

Idem , *«Principiile d-lui Rădulescu-Motru»*, în „Neamul Românesc", an VI, nr. 4, 17 ianuarie 1911, p. 54.

Idem, *„În zilele noastre de anarhie, Răspunsurile unui tânăr către d. C. Rădulescu-Motru*, în „Neamul Românesc" an VI, 76, 8 iulie 191, p. 1211, cu continuare în „Neamul Românesc", an VI, 81, 19 iulie 1911; „Neamul Românesc" an VI, 82, 22 iulie 1911; „Neamul Românesc" an VI, 83, 27 iulie 1911; „Neamul Românesc", an VI, 84, 2 august 1911; „Neamul Românesc", an VI, 91, 12 august 1911; „Neamul Românesc", an VI, 94-95, 23 august 1911; „Neamul Românesc", an VI, 106, 20 septembrie 1911; „Neamul Românesc", an VI, 107, 23 septembrie 1911;„Neamul Românesc" an VI, 111-112, 4 octombrie 1911.

Idem , *Un capăt de polemică*, în „Neamul Românesc", an VI, 134-135, 27 noiembrie 1911.

Idem, *Ce nu înțelege d. Rădulescu-Motru*, în „Neamul Românesc", an VI, 108, 26 septembrie 1911.

Idem, *Dosarul d-lui C. Rădulescu-Motru*, în „Neamul Românesc", an VI, 116, 14 octombrie 1911, p. 1851.

O. Onicescu, *Memorii*, I, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.

O conferință politică la Societatea studenților în litere - Politicianismul progresează la Universitatea București, în „Neamul Românesc", V, nr. 44, 6 aprilie 1910, p. 704.

Ștefan Orășanu, *Fr. W. Nietzsche. Studiu filosofic de C.R. Motru*, în „Epoca", V, 7 iunie 1897, p. 2.

Dumitru Otovescu, *Cultură, personalitate, vocație în concepția lui C. Rădulescu-Motru*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1990.

I. Pajură, *O înfierare*, în „Neamul Românesc", 16 septembrie 1909, an IV, n. 104, p. 1663-64.

Pentru dl. Rădulescu-Motru, în „Falanga", an I, nr. 2, 17 ianuarie 1910,p.1.

Pentru d.Motru, în Cumpăna", an I, n.8, 15 ianuarie 1910, p. 127.

Aurel D. Petrescu, *Semnificația recensământului din 1878 la București*, în „Materiale de istorie și muzeografie", IX, 1972.

Ion Petrovici, *În afacerea Porn*, în „Noua Revistă Română", vol.VII, nr.18, 21 februarie 1910, p.274.

Idem, *De-a lungul unei vieți. Amintiri*, Editura pentru Literatură, 1966.

Polemica Xenopol-Rădulescu-Motru asupra filiațiunii partidului liberal, în „Epoca", 30 septembrie 1911, p.2.

Grigore Traian Pop, *Lecturi filosofice*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1991.

Radu Popescu, *Discurs funebru la înmormântarea răposatului Arhimandrit și egumen Motrean Eufrosin Poteka de sekretarul său Radu Popescu*, Suplimentul la „Românul", joi 21 mai/2 iunie 1859.

Idem, *Bunelor mume*, introducere la *Proect de educațiunea fetelor*, tradus din capo-d'operile lui Fenelon, de Radu Popescu, fostul secretar all repos. Archimandritului Ef. Poteca, Kraiova, Imprimeria Iosif Samitca și Iancu Moisi, 1860, p. I-VII.

Idem, *Numele de botez al lui Eufrosin Poteca*, în „Noua Revistă Română",vol.V n.44/ 15 noiembrie 1901.

Marin Popescu-Spineni, *Contribuții la istoria învățământului superior*, Cultura națională, București, 1928.

Ilie Popescu Teiușan, *Contribuții la studiul legislației școlare românești. Legea instrucțiunii publice din 1864*, Editura Didactică și Pedagogică, 1963.

E. Porn, *Un poet: P. Cerna*, în „Noua Revistă Română", vol. VII, nr.12, 10 ianuarie 1910, p. 187.

Radu Portocală, *În țara celor trei corăbii - cu prilejul unui articol al d-lui profesor C. Rădulescu-Motru*, în „Neamul Românesc", 21 octombrie 1909, an IV, n. 118, p. 2020-2024.

O conferință politică la Societatea studenților în litere - Politicianismul progresează la Universitatea București, în „Neamul Românesc", V, nr. 44, 6 aprilie 1910, p. 704.

arh. Eufrosin Poteca, *Predici și cuvântări*, studiu introductiv de arh. Veniamin Micle, Sfânta Mănăstire Bistrița, Eparhia Râmnicului, 1993.

xxx *Problemele psihologiei de C. Rădulescu-Motru*, în „Literatura și arta română", an II, 25 martie 1898, p. 331.

C.A. Protopopescu, *C. Rădulescu-Motru și Eufrosin Poteca*, în „Cuget liber", an VI, nr.17, 1993, p.109-114.

Mihai Ralea, *C. Rădulescu-Motru, F. W. Nietzsche și filosofia sa*, în „Convorbiri literare", 50, nr.4, aprilie 1916, p. 488.

Reviste literare românești de la începutul secolului al XX-lea, îngrijire științifică de Ovidiu Papadima, Editura Academiei,1976.

Dr. Pavel Roșca, *Elemente de metafizică*, în „Luceafărul", an XI, nr.9, 26 februarie 1912, p.186.

Idem, *Elemente de metafizică*, în „Luceafărul", an XI, nr.10, 4 martie 1912, p.203.

Mihai Sorin Rădulescu, *Genealogii*, Editura Albatros, 1999.

M. Sadoveanu, *Un caz ciudat*, în „Cumpăna", an I, nr.12, 12 februarie 1910, p. 179.

Idem, *Corespondența debutului 1894-1904*, ediție îngrijită, note și studiu introductiv de Savin Bratu și Constantin Mitru, Editura Minerva, 1977

Constantin Schifirneț, *Geneza modernă a ideii naționale*, Editura Albatros, 2001.

Idem, *Personalismul energetic - doctrina filosofică originală a lui C. Rădulescu-Motru*, studiu introductiv la C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic*, Editura Albatros, 2003.

G.D. Scraba, *„Elemente de metafizică. Principalele probleme ale filosofiei contimporane pe înțelesul tuturor," de d-l C. Rădulescu-Motru profesor la Universitatea București*, în „Revista de studii sociale", 1 aprilie 1912, p. 125-129.

Societatea de „Studii filosofice", în „Ordinea" III, 678, 31 martie 1910, p.2.

Em. Socor, *Plagiatul d-lui A.C. Cuza*, în „Opinia" , an VIII, nr. 1265, 27 martie 1911, p.1-2.

Boldur Soroca, *Tachiștii în fierbere*, în „Neamul Românesc", an IV, n. 130, 18 noiembrie 1909, p. 2217.

Scrisori către O. Densusianu, vol. I, Editura Minerva, 1979.

Scrisori către Nicolae Iorga, vol. I, 1890-1901, ediție de Barbu Theodorescu, Editura Minerva, 1972.

Eugeniu Speranția, *Amintiri din lumea literară*, Editura pentru Literatură, 1967.

M. Străjanu *Religiune și știință*, în „Liga română", nr. 3, 19 ianuarie 1897, p. 40.

Alexandru Surdu, *Vocații filosofice românești*, Editura Academiei Române, 1995.

Marin Ștefănescu, *Rolul metafizicii în cultură*, în „Noua Revistă Română", vol. XI, nr.17, 19 februarie 1912, p. 258-261.

Idem , *Logica franceză și germană în fața războiului actual*, în „Noua Revistă Română", vol.XVI, nr. 17, 7 - 14 decembrie 1914, p. 228.

Idem, *Societatea Română de Filosofie și naționalismul*, în „Noua Revistă Română", vol.XVII, nr. 14, 20 - 27 septembrie 1915, p.192-193.

Idem, *Filosofia românească*, Institutul de arte grafice „Răsăritul", 1922.
P. Ştefănescu, *De la Congresul învăţătorilor*, în „Neamul Românesc", V, 87, 20 iulie 1910, p. 1382.
Idem, *Răspuns lui Verax de la „Noua Revistă Română"*, în „Neamul Românesc", an VI, 132-133, 21 noiembrie 1911, p. 2014-2017.
Doctor [Mihai] Ştefănescu Galaţi, *Legea instrucţiei şi învăţământul superior*, în „Opinia", VIII, nr. 1329, 17 iunie 1911, p.1.
[Grigore] Tăuşan, *Metafizica reînviază*, în „Viitorul", V, 1438, 9 februarie 1912, p. 1.
G.Dem. Teodorescu, *Viaţa şi operile lui E.Poteca*, Bucureşti, 1883.
N.Em. Teohari, *Puterea sufletească*, în „Convorbiri critice", an III, nr. 6,1909.
Idem, *Asupra Metafizicii d-lui C. Rădulescu-Motru*, în „Ordinea", V, 1192, 19 ianuarie 1912, p.1-2.
Idem, *Fondul şi forma în literatura d-lui C. Rădulescu-Motru*, în „Noua Revistă Română", vol. XII, nr.1, 15 aprilie 1912
George Tofan, *C. Rădulescu-Motru, Cultura română şi politicianismul*, în „Junimea literară", 11/1904, p. 175-176.
D. Tomescu, *Cea mai nouă atitudine faţă de naţionalism*, în „Neamul Românesc", an VI, 43, 17 aprilie 1911, p. 684.
Idem, *Ce este naţionalismul?*, în „Neamul Românesc", an VI, 44, 19 aprilie 1911, p.704
Idem, *Este naţionalismul o ură? I. Antisemitismul*, în „Neamul Românesc", an VI, 72, 28 iunie 1911, p. 1140.
Idem, *Este naţionalismul o ură? II. Cahalul*, în „Neamul Românesc", an VI, 80, 18 iulie 1911, p. 1268.
Idem, *Este naţionalismul o ură? III.Iarăşi Cahalul*, în „Neamul Românesc", an VI, 83, 25 iulie 1911, p. 1315.
Idem, *Este naţionalismul o ură? IV, Partidele*, în „Neamul Românesc", an VI, 93, 19 august 1911.
Idem, *Iarăşi dl. C.Rădulescu-Motru*, în „Neamul Românesc", an VI, 96, 26 august 1911, p. 1530-1532.
Idem, *Cum serveşte d-l Rădulescu-Motru literatura românească*, în „Ramuri", an VIII, nr. 19, 1 octombrie 1913, p. 415-416.

Idem, *Războiul şi cultura modernă. Cu prilejul unui articol al d-lui C. Rădulescu-Motru*, în „Ramuri", an X, nr. 2, 19 februarie 1915, p. 52-53.
Al. Tzigara Samurcaş, *Fundaţiunea Universitară „Carol I", 1891-1931*, Atel. Grafice Socec& Co., Bucureşti, 1933.
I. E. Torouţiu, Gh. Cardaş, *Studii şi documente literare*, vol. I, p. 32.
I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*, VI.
Pavel Ţugui, *C.Rădulescu-Motru, abilitarea ca docent* (1899), extras „Revista de filosofie", XLI, 2, 1994, p. 207-225.
P. Vaida, *C.Rădulescu-Motru*, în *Istoria filosofiei româneşti*, vol. II, coord.D. Ghişe şi N. Gogoneaţă, Editura Academiei, Bucureşti, 1980.
Ion Vârtosu, *Pagini din autobiografia lui Efrosin Poteca*, Tipografia cărţilor bisericeşti, Bucureşti, 1937.
Idem, *Efrosin Poteca egumen la Mănăstirea Motru*, Tipografia Sfintei Mitropolii a Olteniei, Bucureşti, 1943.
M.C. Vlădescu, *Politica şi revistele. Rolul şi rostul revistelor la mersul politic*, în „Ordinea", II, 583, 1 decembrie 1909, p.1.
G.Vlădescu-Răcoasa, *Viaţa, personalitatea şi opera prof. C.Rădulescu-Motru*, în „Omagiu profesorului C.Rădulescu-Motru", „Revista de filosofie", vol. XVII 1932.
Gheorghe Vlăduţescu, *Neconvenţional, despre filosofia românească*, Paideea, 2002.
A.N. Vrânceanu, *„De docta guvernantia"*, în „Neamul Românesc", V, 113, 24 septembrie 1910, p.1797.
X, *„Noua Revistă Română" şi „regenerarea religioasă" sau Programul „Neamului"*, în „Neamul Românesc", an VI, 67, 17 iunie 1911, p. 1060.
A.D.Xenopol, Puterea *sufletească. Afirmarea personalităţii omeneşti în principalele momente ale culturii. Legea conservaţiunii sufleteşti. Persoana şi mediu de C.Rădulescu-Motru. Buc. 1908*, în „Analele Academiei Române", seria II, tomul XXX, Dezbateri, 1907-1908, p.391-395.

Idem, *Puterea sufletească. Caracterul. Puterile sociale. Cultura de C.Rădulescu-Motru. Buc. 1908*, în „Analele Academiei Române", seria II, tomul XXXI, Dezbateri, 1908-1909, p.310-314.
Idem, *Răspuns d-lui Rădulescu-Motru*, în „Viața Românească" , nr. 8, august 1911, p. 263-267.
Idem, *Cel de pe urmă cuvânt al d-lui Rădulescu-Motru*, în „Viața Românească" nr. 9, septembrie 1911, p. 450.

INDICE DE NUME

CUPRINS

BIBLIOGRAFIE

Tehnoredactor: DOINA NANU
Bun de tipar: 9. XII. 2003
Apărut: 2003

Constantin Schifirneț s-a născut la 29 august 1945, în Bahna, județul Neamț. Părinții sunt agricultori. Liceul „George Bacovia", Bacău. Facultatea de Filosofie a Universității „Al. I. Cuza", Iași. Stagii de documentare științifică în SUA, Germania, Danemarca, China. Doctor în filosofie cu lucrarea *Teoria formelor fără fond în cultura română*. Decan al Facultății de Științe Politice, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir", București (1999-2002). Profesor la Facultatea de Comunicare și Relații Publice, Școala Națională de Studii Politice și Administrative.

Participări la congrese și simpozioane științifice în țară și în străinătate: Germania, Bulgaria, Ungaria, Slovacia, Finlanda, Grecia, Italia, Belgia, China, Cuba.

Director general în Ministerul Culturii (1990-1994). Membru al Asociației Sociologilor din România și al Consiliului acesteia (1990-1996), al Comitetului Internațional pentru Cercetarea Tineretului al Asociației Internaționale de Sociologie, al Colegiului de redacție al „Revistei Române de Sociologie", al revistei „Paideea".

Coordonator al colecției „Ethnos" a Editurii Albatros în cadrul căreia a reeditat 25 de lucrări – majoritatea pentru prima oară de la apariție –, semnate de M. Eminescu, Titu Maiorescu, A.D. Xenopol, Aurel C. Popovici, C. Rădulescu-Motru, George Sofronie, Romulus Seișanu, Nichifor Crainic, O. Goga, M. Ralea, G. Călinescu, D. Stăniloae, Al. Claudian, S. Mehedinți, T. Brăileanu, M. Manoilescu ș.a., însoțite de ample studii introductive și note.

A publicat cărți și studii la edituri din țară și străinătate, precum și articole în reviste de specialitate românești și străine.

Bibliografie (selectivă): *Sociologie*, București, 2002; *Geneza modernă a ideii naționale*, București, 2001; *Religie și tradiție* (extras), București, 1999; *Cercetarea științifică a tineretului* (extras), București, 1999; *Educația adulților în schimbare*, București 1997; *Câmpul universitar și actorii săi* (în colab.), Iași, 1997; *Civilizație modernă și națiune*, București, 1996; *Lectura și biblioteca publică*, București, 1991; *La lecture d'est en ouest* (în colab.), Paris, 1993; *Tineretul între permanență și înnoire*, București, 1987; *Generație și cultură*, București, 1985; *Adolescenții și cultura* (coautor) București, 1974; *Studentul și societatea* (coord. și autor), Cluj, 1973.

ISBN 973-24-1019-1